

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Pál István

HAROLD WILSON, a PRAGMATISTA MUNKÁSPÁRTI REFORMER

„Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Doktori Iskola”, a Doktori Iskola vezetője,

„Dr. Székely Gábor”

„Jelenkori Történeti Program”, a program vezetője „Dr. Székely Gábor”

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Majoros István DSc. , egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Egedy Gergely CSc., habil. egyetemi docens.

Dr. Surányi Róbert CSc., habil. egyetemi docens

A bizottság titkára: Dr. Búr Gábor, egyetemi docens

A bizottság további tagjai: Dr. Meszerics Tamás PhD.

Dr. Lugossy Győző (póttag)

Dr. Maruzsa Zoltán (póttag)

Témavezető: Dr. Székely Gábor DSc. , egyetemi tanár

Budapest 2008.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez úton szeretném megköszönni mindazok áldozatos munkáját és segítségét, akik lehetővé tették a disszertációm megírását. Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Székely Gábornak, hivatalosan felkért bírálóimnak, Dr. Surányi Róbertnek, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Modernkori Történeti Tanszéke habilitált egyetemi docensének, Dr. Egedy Gergelynek, az Eötvös Loránd Tudományegyetem habilitált egyetemi docensének, Dr. Majoros István habilitált egyetemi docensnek, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék vezetőjének, és Dr. Lugosi Győzőnek a szakmai vita alatt és után adott, építő jellegű kritikai észrevételeikért. Ezzel egy időben ugyanígy szeretnék köszönetet mondani Lázár Györgynek, a Magyar Országos Levéltár külügyi referensének, valamint az intézmény minden dolgozójának, Dr. Pintér Katalinnak, az Országgyűlési Könyvtár igazgatóhelyettesének, és Trócsányi Zsuzsának, az ENSZ-gyűjtemény vezetőjének, továbbá a könyvtár minden munkatársának. Köszönettel tartozom Dr. Frank Tibor professzor úrnak, tanácsaiért, valamint azért, hogy felhívta a figyelmemet a Sanders – ügy, valamint az önálló tanulmányként megjelent Vogeler – ügy kidolgozásához a Magyar Televízió által készített Standard – per című dokumentumfilmre, valamint Dombrovsky Ninette asszonynak, aki engedélyezte, hogy a tulajdonában lévő példányt megtekinthessem. Továbbá köszönettel tartozom Figder Évának, jelenleg Nagy-Britanniában élő történésznek, aki felajánlotta segítségét a szükséges könyvek beszerzéséhez, valamint apai nagyanyám unokaöccsének, az Ausztráliában élő John Komárominak, azaz Komáromi Jánosnak, aki a kezdetek kezdetén memoárok, szakirodalmi művek fénymásolataival, később a jeles alkalmakra küldött ajándékkönyvekkel könnyebbé tette a munkám elindulását.

Hálával tartozom szüleimnek, édesapámnak, aki sajnos öt éve nincs köztünk, és édesanyámnak, aki a sokszor példátlan nehézségek közepette is igyekezett nyugalmat teremteni a disszertációm elkészítéséhez.

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	2. oldal
Bevezetés	3. oldal
A politikus gyermek és ifjúkora	24. oldal
Tudományos pálya vagy köztisztviselői karrier?	45. oldal
Kormányzati pozícióban	67. oldal
A részmunkaidős ellenzéki képviselő	101. oldal
A Munkáspárt potenciális vezére	132. oldal
A párt ideológiájának megújítása	160. oldal
Az első Wilson-kormány	188. oldal
Az elszalasztott esély	222. oldal
”Brutus hadművelet”: a gazdasági összeomlás szélén	255. oldal
Elmaradt reformok – kényszerű kompromisszumok	286. oldal
Kitekintés	327. oldal
Bibliográfia	346. oldal

BEVEZETÉS

1963. januárjában az immár 12 éve ellenzékben lévő brit Munkáspárt súlyos veszteséget volt kénytelen elkönyvelni: 56 éves korában váratlanul elhunyt Hugh Gaitskell, a népszerű, és egyben karizmatikus pártvezér. A megüresedett poszt betöltésére három prominens személyiség jöhetett szóba: a jobbszárnyhoz tartozó George Brown *Deputy Leader* (helyettes pártvezető) Harold Wilson, az árnyékkormány külügyminisztere, továbbá a mérsékelt szakszervezeti vonalat képviselő James Callaghan, aki a pénzügyminiszter szerepkörét látta el az árnyékkormányban. Mindenek előtt az utóbbi fellépésének köszönhetően a parlamenti frakció elég megosztottá vált ahhoz, hogy március közepén a jelentős kormányzati gyakorlattal rendelkező, felkészült, pragmatikus politikus hírében álló, a közvélemény és a politológusok által centristának tartott Harold Wilson nyerhesse meg a pártvezéri pozíció megszerzése érdekében folytatott versengést. 1963 októberében, amikor Wilson az éves pártkonferencia alkalmával nyilvánosságra hozta az aktuális választási manifesztum alapelveit, a baloldali platform úgy érezte, hogy a demokratikus szocializmus egyéni értelmezésű brit változata belátható időn belül valóság lehet. Mivel a Labour parlamenti frakciójának említett csoportja részben az 50-es évek elején, közös eszmei platformon együtt töltött időszak iránti nosztalgiából, részben a saját elképzeléseik, valamint a Wilson által képviselt irányvonal közötti koherencia nyomán bizalmat szavazott az új vezérnek, a pártegység ismét helyreállt. Viszont csak kevesen vették észre, hogy az október 2-án elhangzó beszéd a "fehér technológiai forradalomra" vonatkozó ígéreten kívül nem lépett túl a Labour klasszikus választási tematikájának keretein: az egészségügyi, az oktatási és nyugdíjrendszer anomáliáinak felszámolásán, a közszolgáltatások reformjától eltekintve nem helyezett kilátásba radikális változásokat.

Megítélésünk szerint Harold Wilson közel négy évtizedes, aktív politikai pályafutásában a kormányzati tevékenység és a Labour ideológiai megújításért – megújulásáért folytatott küzdelem eredményessége szempontjából két szakaszt lehet elkülöníteni. 1945-től, amikor első alkalommal szerzett parlamenti mandátumot, az 1970-ben elszenvedett választási vereségéig Wilson volt az a pragmatista munkáspárti reformer, aki megtestesítette a párton belüli nézetek eredőjét, aki

mindig ráérzett arra, hogy a szükséges változtatások tekintetében a tagság meddig hajlandó engedni, majd ennek talaján kialakította azt a közös nevezőt – a jóléti állam sajátos, egyébként erősen korlátozott állami beavatkozás mellett működő változatát – amelyre az eszmei megújulás felépülhetett. 1970 után Wilson először az ellenzék vezéréként, majd 1974 és 1976 között, utolsó miniszterelnöki terminusában már sokkal inkább a jóléti vívmányok védelmezőjének szerepében tűnt fel; figyelmét ráadásul egyre jobban lekötötte a párton és a mozgalmon belül állandósult, ideológiai alapokon zajló csatározás, illetve a Labour és a kormány legitimációjáért folytatott küzdelem.

Melyek voltak a politikus legfontosabb érdemei? Wilson, mint Clement Attlee kabinetjének kereskedelmi minisztere az áruforgalmi-és elosztási korlátozások fokozatos feloldásával sikeresen konszolidálta a közellátást. Az ellenzékben töltött második választási ciklus idején fokozatosan eltávolodott a párt balszárnyától; kezdetben közvetíteni próbált az egyes platformok között, 1959-től azonban már önálló elképzeléssel járult hozzá a belső megosztottságot előidéző, ideológiai konfliktusok feloldásához. Wilson a pragmatista megközelítés és a pártegység megőrzése jegyében a köztulajdon szerepéről folytatott viták helyett az elavult, birodalom-centrikus gazdaság korszerűsítését helyezte a Labour politikai hitvallásának középpontjába, amely több volt, mint az 1964-es választásra szóló ígéretnél, amennyiben a 80-as évek elejéig a hivatalos pártideológia alapját képezte. Noha kétségtelen tény, hogy az 1965-ben proklamált Nemzeti Terv célkitűzései csak nagyon korlátozottan teljesültek, a nemzeti jövedelem növekedése ugyanis elmaradt az eredetileg kitűzött céloktól, valamint az ipar átfogó modernizációját sem sikerült megvalósítani, kormányzásának első hat évében mégis olyan gazdasági-társadalmi változásokat indított el, amelyek az 1990-es évek második harmadától lehetővé tették, hogy a szolgáltató szektor fejlődésének köszönhetően a brit gazdaság újból a nemzetközi élvonalba kerüljön. Az 1964-ben, és 1966-ban megalakult munkáspárti kormány ugyanakkor az ismételt amerikai kérésektől függetlenül elérte, hogy Nagy-Britannia távol maradjon a vietnámi háború ingoványától, valamint kialakította magában azt a felismerést, hogy hosszú távon a szigetország sem vonhatja ki magát az európai integráció folyamatából. Wilson részéről 1967 elején már elhárult az akadály az elől, hogy az EGK-csatlakozás a Római Szerződés irányelveinek megfelelően történjen. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a kelet-közép-európai

szocialista országokkal fennálló kapcsolatok normalizálása, amelynek égisze alatt London nemzetközi viszonylatrendszerében is elmozdulásnak lehettünk tanúi. Az Új Gazdasági Mechanizmus, a Kádár-rendszer által bevezetett reformok iránt megnyilvánuló érdeklődés, amely a pártállami modell leginkább elfogadható, illetve legkevésbé rossz változatának szólt, ha Jugoszláviához, vagy Lengyelországhoz hasonló kiemelt helyhez nem is juttatta, de brit szempontból mindenképpen felértékelte Magyarországnak a térségben játszott szerepét.

Az 1970-es választási kudarc nyomán Wilson pályafutásában irányváltásnak, vagy legalábbis komoly hangsúlyeltolódásnak lehettünk tanúi. A reformok iránti elkötelezettséget ekkor már felváltotta a jóléti állam iránt érzett aggodalom, amely 1970 nyarától 1972 közepéig az Edward Heath által képviselt, szabadpiaci gazdaságpolitika, a vitatható módon előkészített és véghezvitt közös piaci belépés, majd az első olajválság nyomán egyértelműen veszélybe került. Mivel az 1973 őszen kezdődő bányászsztrájk révén előállott belpolitikai patthelyzetet a konzervatívok nem tudták feloldani, 1974. februárjában Heath benyújtotta lemondását, amelyet követően előrehozott választást tartottak. A megméretetés a Labour, és Harold Wilson győzelmével ért véget, igaz, a politikából való általános kiábrándultság miatt neki sem sikerült többséget szereznie, ezért fél évvel később ismét az urnákhoz szólította a szigetország választópolgárait. Wilson második kormányfői terminusában majdnem lehetetlen feladatra vállalkozott, tudniillik az 1963-ban deklarált két alapelv – a modernizáció és a hagyományos értelemben vett szociális egyenlőség – szinte feloldhatatlan konfliktusba került egymással. A munkáspárti kormányfőnek a rendkívüli mértékben megerősödött szakszervezeti befolyásra, valamint a korábbiál jóval karakteresebben balra tolódott mozgalomra tekintettel úgy kellett volna csökkentenie a kezelhetetlen mértékű fizetési mérleghiányt, valamint előmozdítani az elkerülhetetlen gazdasági szerkezetváltást, hogy eközben az életszínvonal változatlan maradjon, és az 1945 óta elért szociális vívmányok se sérüljenek. A status quo megőrzése iránti vágya már abban a tekintetben is megmutatkozott, hogy a 70-es közepén a brit társadalom az egyéni vagy a kollektív szabadságjogok további kiterjesztése terén sem volt igazán partner. A szigetország polgárai ekkor már pártállástól függetlenül úgy érezték, hogy a polgárjogi törvények és az 1968-as diákmozgalom eredményei a gazdasági kényszertől eltekintve felszabadították az egyént a korábbi kötöttségek alól, tehát minden további lépés egyenlő lenne a

szabadossággal. Az észak-írországi terrorizmus hatására viszont általánossá vált az a vélemény, hogy a devolúció - azon kívül, hogy az adott pénzügyi helyzetben meg nem engedhető luxusnak számít - végső soron a szigetország egységét is veszélybe sodorná. Mivel a kormány által beterveztett, a korábinál radikálisabb hangvételű, a köztulajdon kiterjesztésével operáló gazdaságpolitikai elképzelés a munkaadók részéről a vártnál lényegesen nagyobb ellenállásba ütközött, valószínű, hogy az ipari reorganizációs program a 60-as évekhez képest nem tudott mélyrehatóbb változást előidézni. Ezzel párhuzamosan a mindinkább erősödő szakszervezeti hatalom is óhatatlanul arra kondicionálta a miniszterelnököt, hogy az elkerülhetetlen korrekciókkal, leépítésekkel és átszervezésekkel párhuzamosan az újabb reformok helyett inkább az elmúlt 30 év eredményeit próbálja megmenteni, vagy legalább a társadalom legnehezebb helyzetben élő csoportjain próbáljon meg segíteni. Ez a fajta szemléletváltás híven tükröződött abban, hogy 1975-től Wilson nyilvános szereplései alkalmával egyre többször hivatkozott a tizennégy évvel korábbi pártkonferencián tett kijelentésére: *the Labour Party is a moral crusade or nothing* (a Munkáspárt erkölcsi keresztes-hadjárat vagy semmi). Miközben a brit jóléti állam az infláció kiegyensúlyozására hivatott, heti 6 fontos kiegészítő nyugdíjmelés, illetve a nyugdíjrendszer korrekciója jóvoltából 1975-ben eljutott a csúcsra, az ekkor már nyilvánvaló és szembetűnő gazdasági visszaesés miatt aggódó polgárok mind nagyobb részében olyan érzés alakult ki, hogy a miniszterelnöknek már nincs ötlete ahhoz, hogy megtalálja a kiutat a válságból. Wilson a Nagy-Britanniára nehezedő gazdasági nyomást valóban főleg az aktív külpolitika segítségével próbálta csökkenteni, amelynek során sikeresen újratárgyalta a közös piaci belépés feltételeit, a Szovjetunióval kötött hitelszerződés, valamint a kelet – nyugati kapcsolatok javításának köszönhetően növelte a szocialista országokba irányuló brit exportot, továbbá megállapodott az Egyesült Államokkal és a NATO-val a brit védelmi elkötelezettségének átstrukturálásáról. Arra a kérdésre, hogy Wilson mennyiben rendelkezett koherens elképzelésekkel a gazdasági válságmenedzselés új alapokra helyezése terén, vagy mennyiben próbált változtatni a brit közpolitika stílusán, csak a *National Archives* (a brit központi levéltár) anyagai között elvégzendő kutatások után válaszolhatunk.

Miután Harold Wilson 1976-ban lemondott miniszterelnöki tisztségéről, kormányzati tevékenysége, de sokszor egész politikai pályafutása közel másfél

évtizeden át negatív megítélésben részesült. Ehhez viszont hozzá kell tenni, hogy az indokolatlanul szigorú kritikák többsége nem annyira a történészekről vagy a politológusoktól származott: az ilyen típusú véleményekkel az egykori minisztertársak, a Munkáspárt parlamenti frakciójának több – kevésbé meghatározó tagjai, vagy a különböző ideológiai platformok emblematisz figurái álltak elő. Míg a Labour balszárnyán elhelyezkedő, vagy ide sodródott személyiségek – pl. Barbara Castle, Tony Benn, Ian Mikardo – túlságosan megalkuvónak tekintették az egykori kormányfőt, a szociálliberális irányvonal – különösen George Brown, Christopher Mayhew, Denis Healey – elsősorban azt kifogásolta, hogy Wilson idejében elmaradt az általuk szükségesnek ítélt ideológiai váltás, amennyiben nem sikerült túllépni a munkáspárti alapszabályzatnak a köztulajdon elsőbbségét hirdető, IV. klauzulájának szellemiségén. Természetesen, az egyes önéletrajzi írásokban foglalt visszaemlékezések között jelentős különbségek mutatkoznak. Míg Mayhew vagy Healey egyértelműen negatívan nyilatkozik Wilsonról, Roy Jenkins a jó döntések elismerésével párhuzamosan fogalmazza meg bírálatát. A másik oldal képviselői közül Barbara Castle és Richard Crossman 1964-ig pozitívan szemléli Wilsont, amely a kormányzás idejére megváltozik, bár kritikájuk éle mérsékelt, nagyjából a realitás talaján áll. Tony Benn naplói esetén ez utóbbi kitétel csak a 60-as végéig érvényes, a szerző fél évtizeddel később már egyértelműen szembe fordult a miniszterelnök személyével. A közvetlen munkatársak közül Marcia Williams maradt a leginkább lojális Wilsonhoz, amennyiben az egykori magántitkár a kormányzati kudarcok mögött sokkal inkább külső tényezőket, mindenek előtt az államapparátus önjáró működését, az ellentétes célokért folytatott lobbizást, valamint az ehhez kapcsolódó, páratlan meggyőzőerőt vélte felfedezni. Bár az *Inside Number 10* (A Downing Street 10-en belül) Wilson első kormányfői terminusának hiteles forrása, Joe Haines, Wilson volt sajtótitkárának *Glimmers of Twilight* (Alkonyugár)címen négy évvel ezelőtt megjelent visszaemlékezése Williams személyiségével, emberi magatartásával kapcsolatban komoly kételyeket ébreszthet. A konzervatív miniszterelnökök közül Macmillan tisztelettudó, illedelmes vitapartnerként mutatja be Wilsont, Sir Alec Douglas-Home, bár élesen kritizálta az 1964-es választási kampány egyes munkáspárti szlogenjeit, valamint szóvá tette a Labour ifjú aktivistái részéről tapasztalható udvariatlan megnyilvánulásokat, megértően viszonyult Wilson külpolitikai törekvéseihez, Edward Heath

önéletrajzában a bírálat a valós vagy vélelmezett gazdaságpolitikai úttévesztésre összpontosul. Ezzel egy időben kijelenthetjük, hogy a konzervatív politikusok között William Whitelaw viseltetett a legnagyobb empátiával Wilson iránt, amikor nem csupán méltó ellenfélként, hanem korrekt, tisztességes emberként ábrázolja a munkáspárti miniszterelnököt, miközben elismerte, hogy a média koránt sem volt mindig méltányos vele szemben. Whitelaw ez utóbbi aspektusban osztja Hugh Cudlipp, a Daily Mirror egykori főszerkesztőjének álláspontját, aki a sajtó és a mindenkori kormányzat kapcsolatáról szóló emlékiratában gyakorlatilag bocsánatot kért Wilsontól, amiért Cecil King, a kiadóvállalat vezérigazgatója puccsot akart szervezni kormánya ellen.

Harold Wilson életével, pályafutásával a történészek és hivatásos életrajzírók két időszakban foglalkoztak intenzíven. Először a 60-as évek elején, amikor Gaitskell halála után a Labour megválasztotta pártvezérnek, majd eltekintve egy-két, inkább politológusi elemzésnek tekinthető munkájától, a 80-as évek végén, a 90-es évek első harmadában került az érdeklődés homlokterébe. Az első autentikus, a közéleti ember magánlevelezésének bizonyos elemeit is felsorakoztató életrajz 1964-ben született Leslie Smith tollából. A skót újságíró becsületes, felkészült, talpraesett politikusként, megértő és szerény emberként mutatta be Wilsont, aki méltó a választópolgárok bizalmára. Ernest Kay 1967-ben kiadott műve pragmatikus vezetőnek nevezi a miniszterelnököt, azonban Smith munkájától eltérően nem foglalkozik a politikus indíttatásával és családi hátterével, történetét az egyetemi évektől kezdte elmondani. Wilson Kay publikációjában is szimpatikus emberként tűnik fel, ugyanakkor a parlamenti képviselőtárs és egyben személyes jó barát írásával egyben azt sugallta, hogy minden tekintetben a legjobb választásnak tekinthető. Paul Foot újságíró, Lord Carandon (Hugh Foot) korabeli ENSZ-nagykövet fia, a *Socialist Workers Party* (Szocialista Munkáspárt) elnevezésű, parlamenten kívüli, brit standard szerint szélsőbaloldalinak mondható szervezet tagjaként 1968-ban kiadott, rendkívül kritikus hangvételű könyvében értekezett Harold Wilson politikájáról. Foot az ellenzéki periódusban Wilson által elmondott parlamenti beszédek ígéreteit, helytálló meglátásait kérte számon, mondván a kormányzati tevékenység túlságosan defetista, szinte minden ponton ellentétes a korábban tett vállalásokkal. A politológiai elemzésként is felfogható könyv valódi érdeme, hogy téziseit a politikus megnyilvánulásaival próbálja alátámasztani, a

benne foglalt megállapítások azonban sokszor túlzóak, amennyiben Foot nagyon könnyen figyelmen kívül hagyta, hogy a szigetország mindenkori kormányának mozgásterét erősen behatárolták a birodalom fénykorából visszamaradt katonai elkötelezettségek, valamint a nemzetközi pénzügyi stabilitás alapokmánya, az ún. Bretton Woods-i Egyezmény. Az életrajzi munkák közül Andrew Roth, Londonba akkreditált amerikai újságíró 1977-es írása – *Harold Wilson, the Yorkshire Walter Mitty* - az egyetlen, amely negatív színben tüntette fel Wilsont; a személyeskedő, a volt kormányfőt paranoid személyiségnek beállító pamflet rövid időn belül bírósági eljárásba torkollott, amelynek során a szerzőt helyreigazításra kötelezték. Martin Holmes 1985-ös *The Labour Government 1974-1979. Political Aims and Economic Reality* (A munkáspárti kormány 1974 – 1979: politikai célok és gazdasági realitás)című tanulmányában a Heath - korszak örökségétől az 1979-es választási vereségig tárgyalja Wilson és Callaghan miniszterelnökségének történetét. Holmes egyébként az utóbbi politikus tevékenységének szentel nagyobb teret, igaz, Callaghan kormányzáshoz jóval kritikusabban is viszonyul. A könyv a témaválasztás szempontjából egyértelműen politológiai elemzésként értelmezhető, amennyiben mindenek előtt a kabinet gazdaságpolitikájára, valamint végrehajtó hatalom, a törvényhozói háttér (a frakció) és a szakszervezetek egymáshoz való viszonyára koncentrált; a műből az életrajzi adatok és a történelmi távlat egyaránt hiányzik.

Az érdeklődés akkor élenkült meg újból, amikor Peter Wright, az MI5 egykori igazgatóhelyettese 1987-ben *Spycather* (Kémvadász) címmel publikálta visszaemlékezését, amely közvetetten megerősítette azokat a korábbi találgatásokat, miszerint a brit kémelhárítás nem csekély amerikai segítséggel huzamosabb ideig arra törekedett, hogy a Szovjetunió javára végzett kémkedés vádjával diszkreditálja Wilsont, illetve a Munkáspárt egészét. Miután a Lordok Háza érvénytelenítette a Margaret Thatcher által Wright számára előírt nyilatkozattételi tilalmat, David Leigh a Guardian, majd később a Times publicistájának tollából megjelenhetett *The Wilson Plot* (A Wilson összeesküvés)című könyv, amely nem csupán a brit kormányfő elleni konspiráción kívül Gough Whitlam ausztrál miniszterelnök leváltásának történetét is magába foglalja. Stephen Dorill és Robin Ramsey a Leigh által a titkosszolgálatok irányában megfogalmazott, liberális szellemiségű kritikán is túllépett, mivel közös írásuk a Wright - féle szervezkedésen kívül a pénzvilág, a sajtó, és a munkáspárt belső ellenzékének próbálkozásait is bemutatja. Az 1991-ben kiadott - *Smear!*

Wilson and the Secret State (Lejáratás a javából! Wilson és a titkos államszervezet) - az ominózus ügynökvádon kívül érdekes teóriákkal szolgál a 60-as és 70-es évek brit történelmének megmagyarázhatatlan eseményeiről - mint pl. Rhodesia vagy az 1974-es Ulsteri Közműsztrájk - amennyiben a Labour kormányzásának egyes kudarcai mögött a sajtótörténész Dorill és újságíró kollégája a kémelhárításnál sokkal magasabb körökre is kiterjedő, nemzetközi dimenziókkal bíró összeesküvés feltételez. Bár kétségtelen tény, hogy az összeesküvés elméletek mindegyike többé - kevésbé bizonytalan alapokon nyugszik, a Daniele Ganser svájci történész által az ún. GLADIO - szervezetek (a NATO titkos hadseregei, a várható orosz megszállás esetén aktivizálni kívánt földalatti ellenálló csoportjai) ügyében elvégzett kutatás azt mutatja, hogy a láthatatlan erők manipulációval kapcsolatos félelmek és aggodalmak egyáltalán nem voltak megalapozatlanok. Végül, 1993-ban - egymástól függetlenül - három Wilson-életrajz került publikálásra. Austen Morgan, ír származású újságíró, a magával az érintettel és az egykori kabinetminiszterekkel, a Labour meghatározó egyéniségeivel készített személyes interjúkra, valamint a korabeli írott és elektronikus sajtóra alapozván készítette el kb. 560 oldalas tanulmányát. A néhai Ben Pimlott, a Wilsonhoz hasonló szemléletű oxfordi történész 730 oldalas könyvében különös figyelmet fordított a politikus mozgalmi múltjára, a Labour történetében betöltött szerepére. Pimlott az 1964 és 1970 közötti kormányzás időszakát meglepő részletességgel, sokszor a kronologikus rendtől függetlenül, a politikai napirend releváns ügyei mentén tárgyalja, azonban Wilson 1970 utáni pályafutását mindössze három fejezetben összegezi. Philip Ziegler, a nemzetközileg elismert, mérsékelt konzervatív életrajzíró néhány tucat oldallal szűkebb terjedelemben vázolta fel a politikus életútját, amely mindenek előtt abban tér el Morgan és Pimlott munkájától, hogy nagyobb terjedelemben foglalkozik a munkáspárti kormány külpolitikájával, illetve 1974 után az Európai Gazdasági Közösséghez fűződő kapcsolatával. Ziegler kisebb jelentőséget tulajdonít az 50-es évek során, a párton belül zajló ideológiai vitáknak, ugyanakkor majdnem szociometriaival részletességgel ábrázolja a kabinet tagjai között kialakult viszonyrendszert, demonstrálva a személyi alternatívaképzés egykor létező, vagy kevésbé reális esélyeit. Wilson megítélése mind a három szerzőnél pozitív, ettől azonban még nem mondható egységesnek. Morgan szerint az adott történelmi helyzetben Wilson volt a legjobb választás, míg a Pimlott és Ziegler által adott értékelés már lényegesen árnyaltabb. Pimlott úgy érezte, hogy Wilson

1966-ig a megérdemelnél jobban dicsérték, majd ezt követően gyakorlatilag minden kudarcért őt hibáztatták, amelynek mindennek előtt a hibás kommunikáció volt a legfőbb oka. Ziegler szerint a Wilsonnal szemben megfogalmazott, rendkívül szigorú kritikák többsége nem a volt miniszterelnök tulajdonságain, hanem az ítések által támasztott, sokszor erősen túlzó, normatív jellegű elvárásokon alapul. Az utóbbi szerző emberként nagyra tartja Wilsont, ugyanakkor hozzáteszi, hogy a politikus által meghozott döntések számára soha nem okoztak meglepetést. A három biográfia a felhasznált források tekintetében is jelentős eltéréseket mutat. Morgan elsősorban az 'oral history' eszközeivel élt, valamint a kortársak visszaemlékezésiből építkezett, Pimlott áttanulmányozta a Labour több nagy formátumú személyiségének és vezetőjének naplóját, az országos pártarchívumot, valamint Wilson választókörikeretében a helyi pártalapszervezet jegyzőkönyveit. Ziegler műve abban a tekintetben is kiemelkedik, hogy a család jóváhagyásával bепillantást nyert Wilson magán és hivatalos levelezésébe, valamint kézzel írott, a mai napig nem publikált naplójába. A brit központi levéltárban érdemi kutatást egyik szerző sem végzett, Pimlott és Ziegler csupán az 1945 és 1951 közötti időszak titkosítás alá már nem tartozó dokumentumai között vizsgáldott. Az Egyesült Államok és Nagy – Britannia viszonyának elemzéséhez mindkét történész felhasználta Kennedy és Johnson 25 év elteltével nyilvánosságra hozott memorandumait és tájékoztatóit, ahhoz viszont nem vették a fáradságot, hogy az ún. *Public Papers* (a viszonylag rövid idő elteltével publikált elnöki iratok) köteteit, vagy a parlament alsóházának naplóit is átnézzék. Míg az előbbi forrás teljesen kimaradt az életrajzokból, az utóbbit csak nagyon szelektíven, sokszor egy – egy gondolat erejéig használták. A pillanatnyi konjunktúra után bizonyos értelemben egy csendes időszak következett, valószínűleg azért, mert a "30-éves alapszabály" értelmében a vonatkozó dokumentumok zár alóli feloldása csak fokozatosan ment végbe, így a potenciális életrajzíró nem tudott volna igazi újdonságokkal előállni. A legfrissebb Wilson–biográfia Paul Routledge politikai kommentátor nevéhez fűződik, amely inkább egyfajta rövid összefoglalóként értelmezhető: a mű precízen az olvasó elé tárja a politikus életének legfontosabb mozzanatait, pontosítja a korábbi szerzők által elkövetett kisebb–nagyobb hibákat, komoly tudományos eredményt viszont már csak terjedelmi okok miatt sem várhatunk tőle.

A világháló segítségével folytatott vizsgálódásaink alapján kiderül, hogy nem brit állampolgárságú történész teljes értékű Wilson–életrajz megalkotására még nem vállalkozott. Más nemzetek kutatói inkább az életmű egy – egy szakaszával foglalkozva, vagy a saját országukhoz kötődő ügyekkel kapcsolatban írták meg különböző terjedelmű tanulmányaikat, amelyek a téma különlegessége, valamint a mérsékelt közérdeklődés miatt nem feltétlenül kaptak széleskörű publicitást. Valószínű, hogy e munkák többsége csak a származási hely szerinti országban elérhető, mivel korlátozott példányszámú szakfolyóiratokban, vagy az egyetemek, illetve az egyes anglisztikai tanszékek által készített évkönyvekben láttak napvilágot, ugyanakkor feltehető, hogy internetes hozzáférésüket az engedély nélküli felhasználástól való félelem miatt a szerzők sok esetben letiltották. Mielőtt a témában megjelent volna néhány rövidebb publikációnk, Harold Wilson életéről magyarul csupán Bányász Rezső *Downing Street 10: Miniszterelnökök a második világháborútól a falklandi háborúig* címmel, a Zrínyi Könyvkiadó által 1988-ban kiadott művének egyik fejezetében lehetett olvasni. Az 1984 és 1986 között Londonba akkreditált magyar nagykövet munkájával általánosságban véve is komoly hitelességi problémák vannak, hiszen a pártállam utolsó előtti évében íródott, Wilsonnal foglalkozó ”tanulmány” több súlyos tárgyi tévedést is tartalmaz, amelyből egyértelműen kitűnt, a szerző bizalmas politikai tisztségére és elkötelezettségére való tekintettel mindenek előtt az ideológiai kívánalmaknak próbált megfelelni. Magyarországon Surányi Róbert munkásságának köszönhetően Sir Winston Churchill az egyedüli brit politikus, akiről nagyobb lélegzetű, magyar nyelven írt biográfia, rendelkezésre áll. Egedy Gergely 1991-ben publikált, majd hét évvel később javított és bővített változatban megjelent szintézise kiváló összefoglalót ad Nagy–Britannia második világháború utáni történelméről, amely magában foglalja Harold Wilson kormányzásának legfontosabb mozzanatait, azonban a műfaji sajátosságokra, a terjedelmi korlátokra, továbbá az inkább a brit konzervativizmus eszmétörténete irányában megnyilvánuló érdeklődése nyomán nem törekedhetett rá, hogy a politikusi pályaképpel mélyrehatóbban foglalkozzék. Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi Arday Lajos könyvében, amely Magyarország és az Egyesült Királyság kapcsolatának XX. századi történetét elemzi: Harold Wilson itt csupán az általános narratíva egyik szereplőjeként tűnik fel. Arday műve, amely a Magyar Országos Levéltárban végzett kutatásokon alapul, mérsékelt, a modernizációt

elfogadó konzervatív szellemiségben íródott, viszont ennek megfelelően inkább a 80-as évek Thatcher-i reformjaira összpontosít.

Mennyiben mondhatunk újat a XX. századi brit történelem egyik leginkább ellentmondásosnak tartott, ugyanakkor mégis kiemelkedő személyiségének politikai pályafutásáról? A portréírás sok tekintetben hálátlan munka, mivel szinte elképzelhetetlenül nagy mennyiségű anyagból kell kiválasztani a vizsgált korszak politikai napirendjének ama ügyeit, amelyek a pártvezetői - államférfíui pályafutás szempontjából meghatározó súllyal bírnak. Ezen kívül azt is megkockáztathatjuk, hogy minden egyes életrajzi műben nem kizárólag a szerző politikai állásfoglalása, hanem saját országának történelmi öröksége is visszatükröződik. Morgan, Pimlott, Ziegler óhatatlanul máshová helyezi a hangsúlyt, mint egy közép-európai történész, hiszen mindkettő más és más szempontok alapján vizsgálja az adott életművet, ugyanakkor a két célközönség elvárása is jelentősen eltér egymástól. Disszertációnk mindenek előtt abban különbözik az eddigiekben felsorolt életrajzoktól, hogy Harold Wilson parlamenti beszédeinek sokrétűbb felvonultatásával, és részletesebb elemzésével bemutatja, hogy 1945 és 1964 között miként alakultak a politikus nézetei, hogyan változtak a szükséges reformokkal kapcsolatban megfogalmazott koncepciói. A dolgozat 1964-től egyrészt arra koncentrál, hogy Wilson miniszterelnökként milyen retorikai eszközökkel indokolja a kormányzat döntéseit. Másrészt arra is keressük a választ, hogy Wilson mennyire tartotta magát a korábbi ígérekhez, hogy tényleg olyan mértékű volt-e a reformoktól történő visszalépés, ahogy azt Paul Foot, és más baloldali kritikusok vallották. Ezzel egy időben arra is kísérletet teszünk, hogy feltárjuk a politikus pályafutásának magyar vonatkozásait. Wilson magánéletével és egyetemi – köztisztviselői karrierjének eseményeivel csak nagyon korlátozottan foglalkozunk, hiszen ezt a korábbi feldolgozások nyomán már részletekbe menően elmondták. A párton belül zajló ideológiai küzdelem ennél óhatatlanul nagyobb súlyt kap, tudniillik ez határozta meg a közeget, amelyben Wilson mozoghatott, ahol taktikai és stratégai szövetségei formálódtak. Mi mégis arra törekedtünk, hogy az elvont, teoretikus viták, és a Labour legfőbb grémiumának tagjai közötti viszonyok csupán annyiban kerüljenek az értekezésbe, amennyire ez a Wilson felemelkedéséhez vezető folyamat leírása érdekében szükséges. Az ideológiai konfliktusokba, valamint az egyes, a párt életében meghatározó személyiségek közötti ellentétekbe nem érdemes belebonyolódunk, hiszen ez a

magyar olvasó számára ismeretlen, hosszadalmas tárgyalása nem szolgálná a könnyebb megértést.

Milyen területeken sikerült meghaladni a másfél évtizeddel ezelőtt vagy még annál is régebben írt életrajzi munkákat? Az első, és talán legfontosabb új eredmény, hogy hitelt érdemlően cáfolhatjuk azokat a meglehetősen abszurd vádakat, amelyek szerint Harold Wilson a szovjet hírszerzés beszervezett ügynöke volt. A 80-as évek végén, a 90-es évek elején a politikus életével, vagy a brit titkosszolgálatok és a permanens kormányzat tevékenységével foglalkozó történészek és újságírók még nem tudták, illetve nem merték egyértelműen kijelenteni, hogy minden ezzel kapcsolatos állítás teljességgel alaptalan. Miközben Leigh, valamint a Dorill – Ramsey szerzőpáros folyamatosan érzékeltette, hogy teljesen abszurdnak tartja az ügynökvádat, Morgan, Pimlott és Ziegler közvetlenül nem foglalt állást ez utóbbi kérdésben. A titkosszolgálati manipulációk tényét ők sem tagadták, de ennek hátterében a volt miniszterelnök egyes döntései iránt megmutatkozó ellenszenvet vélték felfedezni. Pimlott és Ziegler egyaránt úgy vélték, hogy a Rhodesia elleni szankciók, az önkormányzó gyarmat afrikai lakosságának emancipációja melletti elkötelezettség, az ulsteri katolikusok iránt tanúsított megértés, vagy a munkáspárti politikusok preventív célzatú megfigyelésének letiltása, stb. a permanens kormányzat részéről komoly érdeksérelmekkel járt együtt, amelynek szükségszerű következménye volt a Wilson leváltására vagy lemondatására irányuló próbálkozás. Ettől függetlenül, a Mitrohin – archívum megjelenéséig elvi síkon nem volt teljesen kizárható, hogy a KGB egy korábban elkövetett, magánéleti ballépés, vagy sokkal inkább a munkáspárti frakció balszárnyáról toborzott, véleményformáló ügynökök felhasználásával sakkban tarthatta a politikust. A felfedezés nem az általunk végzett levéltári alapkutatásból ered, ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy ez utóbbi információ Vaszilij Mitrohin, volt KGB-irattáros átállása nélkül soha nem került volna a nyilvánosság elé, ugyanakkor eléggé valószínűtlen, hogy e rendkívül kényes téma feldolgozását ne egy olyan brit történész végezze, akiben az Egyesült Királyság nemzetbiztonsági szervei maradéktalanul megbíznak. Ezzel párhuzamosan tisztáztuk, hogy Wilson 1953-as budapesti látogatása alkalmával sikeresen megállapodott a magyar pártvezetessel az ún. Standard-ügy során kémkedés vádjával elítélt Edgar Sanders brit állampolgár szabadon bocsátásának feltételeiről, miközben arra is fény derült, hogy Sanders valóban a brit hírszerzésnek dolgozott. A Wilson elleni gyanú

alaptalan mivoltát két, a többi szerző által inkább mellékesnek tekintett, jelentős részben magyar vonatkozású aspektus is bizonyítja. Egyrészt nem valószínű, hogy Sir Winston Churchill második, immár hidegháborús kormányfői terminusa alatt egy olyan ellenzéki képviselőt bízson meg egy fogságba esett professzionális hírszerző kiszabadításával, aki gyaníthatóan kommunista-szimpatizáns. Másrészt megfigyelhető, hogy Wilson a közvélemény előtt csak akkor hangsúlyozta az angol–szovjet gazdasági együttműködés kiemelt jelentőségét, amikor London és Moszkva közötti viszonyt nem terhelte valamilyen kémbotrány, vagy a felek kapcsolatában egyébként is létező, érték alapú konfliktus nem vált a szokásosnál kiélezettebbé. 1962. novemberétől, Greville Wynne budapesti őrizetbe vételétől az üzletember 1964-ben történt szabadon bocsátásáig Wilson retorikájában óhatatlanul visszaszorult a kelet–nyugati kapcsolatok normalizálására, mint külpolitikai célra való hivatkozás. A magyar-angol kapcsolatok 1960-as évekbeli történetének vizsgálata több tekintetben is pontosítottuk Arday Lajos már hivatkozott művét. A vietnámi háború lezárása érdekében folytatott magyar közvetítői tevékenység elemzéséből kimaradt, hogy Péter János hazánk akkori külügyminisztere áthidaló megoldásként azt javasolta, hogy az általános tüszűzetet követően a Dél-Vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front vegyen részt az újonnan megalakítandó, saigoni koalíciós kormányban. Erre az ötletre az Egyesült Államok és Nagy-Britannia minden bizonnyal azért nem adott pozitív visszajelzést, mivel a diplomáciai kar Londonban és Washingtonban szinte egyből az 1945-47-es magyarországi koalíciós időszakra gondolt, amikor a kommunista párt az ún. szalámi taktika segítségével fokozatosan kiszorította a polgári erőket a hatalomból. Arday feldolgozásából ugyanígy kimaradt, hogy a Bank of England igazgatótanácsa – a háttérben Wilson miniszterelnök jóváhagyásával – azon munkálkodott, hogy Magyarország felvételét nyerjen a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap szervezetébe, amely, ha Moszkva nem emel vétőt, más szocialista országok csatlakozásán kívül hozzájárulhatott volna hazánk gazdasági felzárkózáshoz. Noha kétségtelen tény, hogy az említett intézmények jelenlegi munkássága erősen vitatható, 1967-ben még kedvezőbb feltételekkel lehettünk volna tagok, mivel a két szervezet akkoriban még keynes-i gazdaságpolitika elvei alapján működött. A Magyar Néphadsereg csehszlovákiai bevonulása kétségtelenül visszavetette London és Budapest közeledését, hiszen 1968. augusztusában elmaradt a brit külügyminiszteri látogatás, Arday viszont

figyelman kívül hagyta, hogy nem egészen egy évvel később az intervencióban résztvevő szocialista országok magas rangú politikai tisztségviselői közül elsőként Magyarország külkereskedelmi miniszterhelyettese kapott hivatalos meghívást az Egyesült Királyság kormányától. Végül, de nem utolsósorban hozzá kell tennünk, hogy a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium (KPM) és brit társszervezete között az eltérő világrendszerhez tartozás ellenére is szokatlanul mélyreható együttműködés formálódott. Csanádi György, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közlekedési minisztereként az angol tapasztalatok nyomán készítette el a vasúti mellékvonalak, valamint a városi villamosvasúti hálózatok (sokszor forgalmas részeinek) megszüntetése miatt 1968 óta folyamatos viták tárgyát képező, ún. Közlekedéspolitikai Koncepciót.

Természetesen, új felismeréseink nem korlátozódnak a politikus életének magyar vonatkozásaira. Wilson egy korábbi publikációkban tett megállapítással szemben az 1963-as pártkonferencia során valós ideológiai reformot vitt keresztül, amennyiben a scarborough-i beszéd megteremtette a brit jóléti állam, gazdasági modernizációval párhuzamos kiterjesztésének elvi alapjait. Wilson a pragmatizmust tette meg a Labour ideológiai vezérlvének, amely az 1918-as pártalkotmány értelmezéséről folytatandó vitáktól elrugaszkodva a világ gazdasági tendenciákhoz való alkalmazkodást tűzte ki célul, azért, hogy e változásokat a modernizáció és társadalmi különbségek csökkentésért folytatott küzdelem szolgálatába lehessen állítani. Ezzel egy időben arra a következtetésre jutottunk, hogy Ben Pimlott nem teljesen megalapozottan sorolta Wilsont a revizionisták közé, mivel a szociálliberális platform tagjaitól eltérően szükségesnek tartotta egyes kulcságazatok legalább részleges köztulajdonba vételét, ráadásul 1958 és 1964 között több alkalommal is szót emelt a korábban állami kézbe került vállalatok elkapkodott privatizációjára, valamint a magánmonopóliumok kialakulása ellen. Wilson pragmatista személyiségének ugyanolyan komponense volt a bevanizmus szociális érzékenysége és az eltérő kultúrák iránti toleranciája, a centrista - szakszervezeti szárny által a legfontosabbnak tartott munkavállalói érdekképviselő, valamint a jobbszárny által képviselt kül- és gazdaságpolitikai realizmus, és az Egyesült Államokkal történő szoros védelmi együttműködés, tehát az atlanti orientáció.

Disszertációmban többször is visszatérő motívum, hogy Wilson Nagy-Britannia jövőbeli fejlődése szempontjából melyik ország gyakorlatát tekintette mérvadónak.

Miközben a retorika szintjén a szovjet tervezés vélt vagy valós sikereire, illetve az USA gazdasági dinamizmusára tett utalásokat, a valóságban sokkal inkább a francia - olasz fejlesztő állam, valamint a német regionális fejlesztés példája lebegett a szeme előtt. Az 1965. őszén elfogadott *National Plan* (Nemzeti Terv) a francia tervezési koncepció brit környezetben történő alkalmazására tett kísérletet, azzal a fontos különbséggel, hogy Wilson ennek megvalósítását nem az adminisztratív úton történő kényszerítésre, hanem a kormányzat, a munkaadók és a munkavállalók konszenzusára próbálta felépíteni. A másfél évtizede publikált szakirodalomban ugyanígy nem szerepel az a megállapítás, hogy a Nemzeti Terv bukása előrevetítette, hogy a brit jóléti állam, illetve a minden addiginál magasabb színvonalú lakossági fogyasztás instabil alapokon nyugszik, vagyis az első komolyabb recesszió nyomán súlyos megszorítással kell számolni. A font árfolyamának védelmében hozott deflációs intézkedéscsomag lélektani értelemben kikezdte a tripartit konszenzusra vonatkozó kormányzati ajánlat hitelességét, majd nem sokkal később az is nyilvánvalóvá vált, hogy Wilson kabinetje sem tud szakítani a brit közpolitika reaktív – az eseményeket pusztán követő - konfliktusos, felülről vezérelt döntések kikényszerítésén alapuló modelljével. Ez leginkább a munkaügyi kapcsolatok reformjára vonatkozó törvény tervezete esetében érvényesült, amikor a kormány - az 1968-ban tényleg fenyegető - gazdasági összeomlásra adott reakcióként, egyeztetés nélkül kívánta rákényszeríteni a szakszervezetekre a szolidaritási sztrájkok tilalmát és a kártérítési kötelezettséget. Az "európai" vagy "amerikai" Nagy-Britannia kérdése nem csupán az EGK-val kapcsolatban volt meghatározó tényező Wilson pályafutásában. Míg a munkáspárti politikus, noha Crossman véleményétől eltérően inkább csak 1970-re szegődött a Közös Piac valódi hívének, a szigorúbb és konkrétabb állami szabályozás, valamint a tervezés ügyében nyíltan a kontinentális gyakorlat felé fordult, a vállalkozók többsége és a középosztály az utóbbi kísérletek felemás eredményei folytán viszont jobbra az amerikai mintákat kívánta meghonosítani. A pragmatista megközelítést sokan a miatt kritizálták, hogy a kormányzati politika nem rendelkezik markáns ideológiai irányvonallal, csakhogy az 1970-es és 1980-as évek történései igazolják azt a feltevésünket, hogy amint a Munkáspárt letért a pragmatizmus útjáról, a soron következő megmérettetés alkalmával biztos vereséget szenvedett, minthogy a jobb módú polgárok ilyenkor úgy érezték, hogy az amerikai stílusú (konzervatív) alternatíva jobban megfelel az

általuk támasztott elvárásoknak. Az 1970-es vereség ettől abban különbözött, hogy ekkor a hiteltelenné vált politikai kommunikáció – az árfolyam védelme, a gyors növekedés, az exportoffenzíva és az életszínvonal gyors javítása nem vihető végbe egy időben, ahogy ezt sugallták – de főleg a brit második brit ipari forradalom korlátozott eredményessége (lásd a repülőgépipar önálló termékskálájának zsugorodása) vezetett a választók elpártolásához. Az új felfedezések másik csoportja viszont a brit repülőgépgyártás történetéhez kapcsolódik. London a 60-as évek végén azért maradt ki az ún. Airbus-programból, mert a közös európai készítésű utasszállítógépre vonatkozó elképzelést Washington mindenképp szeretne volna meghiúsítani, ráadásul a pénzügyi nehézségek miatt saját fejlesztésű típus csak az amerikai fél licence vásárlása esetén volt menthető. A kormányzati és az ágazati stratégia, pedig mindenek előtt abban hibázott, hogy 1964-ben nem államosította a repülőgépgyártást, továbbá nem vezették be a francia modellt, amelynek égisze alatt az illetékes minisztérium évtizedenként egy új harci repülőgéptípus gyártását engedélyezte.

Melyek voltak a kutatás forrásai? Mivel nem nyíltott rá lehetőségünk, hogy brit levéltárban kutathassunk, Harold Wilson parlamenti felszólalásai, a Magyar Országos Levéltár, továbbá az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyagai jelentették az elsődleges forrásokat. Míg a *Hansard* – a brit alsóházi napló – képezi az elbeszélés alapját, a hazai levéltári források Wilson életének már említett magyar vonatkozásain kívül sokszor szolgálnak magyarázattal az események háttéréhez. Az állambiztonsági szolgálatok archívuma mindenek előtt a Sanders és Wynne – ügyek értelmezésében segítenek, a londoni magyar nagykövetség 60-as években kelt – és idáig fel nem használt – jelentései, pedig nem egyszer olyan összefüggésekre világítottak rá, amelyekről az angol szerzőknél sem olvashattunk, miközben több napjainkban is aktuális tendencia visszaköszön a 35 - 40 évvel ezelőtti iratokból.

Ezzel egy időben felhasználtuk Harold Wilson önéletrajzi vagy ilyen ihletésű írásait, ugyanakkor áttekintettük azokat a programgyűjteményeket, amelyek a politikus és a Labour választási téziseit adták közre a nagyközönség számára is értelmezhető keretekben. Igaz, ez utóbbi művekre – *Purpose in Politics* (Célok a politikában); *The Relevance of British Socialism* (A brit szocializmus lényege); *The New Britain* (Az új Britannia) - csak korlátozottan hivatkoztunk, mivel a benne foglalt elképzeléseket

a parlamenti naplók sokkal autentikusabb formában adják vissza. A *New Deal for Coal* (Új lehetőséget a szénbányászatnak) és *The War on World Poverty* (Háború a világ szegénysége ellen) annyiban különbözik az előzőektől, hogy egy-egy szakpolitikai terület – a szénbányászat és a harmadik világ – problémáira összpontosít. Míg az előbbit többször, utóbbit már kevesebb alkalommal használtuk fel, ugyanis Wilson fejlődő országokkal kapcsolatos nézetei az alsóházi ülésnapok jegyzőkönyveiben is megtalálható. A Wilson által írt visszaemlékezések közül az 1971-ben publikált *The Labour Government 1964-1970: A Personal Record* (A munkáspárti kormány 1964-1970 között: Személyes feljegyzés) a legfontosabb, hiszen az egykori miniszterelnök ebben ad képet a reformok megvalósulásáról, illetve a kormányzati tevékenység buktatóiról. Bár ez utóbbi írás híven tükrözi a szerző erkölcsi és politikai nézeteit, ugyanakkor az elvárható precizitással állítja kronologikus rendbe az 1964 és 1970 között történt eseményeket, az egyes dátumok terén már tapasztalhatók bizonyos pontatlanságok, egy-két napos tévedések. Wilson miniszterelnöki tevékenységét önkritikusan szemlélte, viszont az olvasó jó néhány esetben úgy érzi, hogy a globális kontextus kimaradt a könyvből, a szerző túlságosan a saját személyét állította a középpontba, úgy, mintha az 1960-as évtizedben is a brit kormányfő körül forgott volna a világ. Wilson emlékirata, mint a munkáspárti politikusok művei általában, politikai védőbeszédnek is tekinthető, hiszen folyamatosan azt az üzenetet közvetíti, hogy nem volt más, reális alternatíva. Az 1970-es évek végén kiadott *Final Term. The Labour Government 1974 – 1976* (Az utolsó felvonás. A munkáspárti kormány 1974 és 1976 között) már nem csupán nagyobb pontosságra törekszik, hanem számot vet azzal, hogy a poszt, amelyet Wilson oly sokáig betöltött, már egyáltalán nem rendelkezik akkora befolyással a világ ügyeire, mint azt a külső szemlélő gondolná, vagy éppen a tisztségre áhítozó aspiránsok szeretnék. Az 1976-os *The Governance of Britain* (Nagy – Britannia kormányzása) inkább a brit politikai rendszer működését kritikus szemszögből összefoglaló, a politológusok által felvázolt elméleti sémák gyakorlati érvényesülését bemutató munkaként értelmezhető, az 1977-ben megjelent *A Prime Minister on Prime Ministers* (Egy miniszterelnök a miniszterelnökökről) pedig, tömör, korrekt, objektív és főleg realista történeti visszatekintés a karizmatikus vagy éppen kevésbé markáns elődökre. Az 1981-ben publikált *The Chariots of Israel* (Izrael harci szekerei)című könyv Nagy-Britannia és Izrael kapcsolatáról ad vázlatot, kifejezve a

szerzőnek a zsidóság irányában érzett szimpátiáját és együttérzését. A három említett mű közül – amelyeket Wilson visszavonulása után alkotott - ez utóbbira hivatkozzuk a legtöbbször, mivel a közel – keleti válsághelyzetek során a Labour állandó jelleggel arra kényszerült, hogy állást foglaljon. Az 1970 utáni kitekintésben a *Final Term* viszonylag gyakran szerepel a lábjegyzetben, míg a két világháború közötti időszak köztörténetének bemutatásához az *A Prime Minister on Prime Ministers* egy-egy gondolata, vagy benne foglalt tényszerű adatok is feltűnnek. Wilson önéletrajzi műveinek sorában különös helyet foglal el az 1986-ban megjelent *Memoirs. The Making of a Prime Minister 1916 – 1964* (Emlékiratok. A miniszterelnöki tisztséghez vezető út története). A könyv, amely tulajdonképpen a miniszterelnökséghez vezető, buktatókkal teli út történetét mutatja be az olvasónak, kísérletet tesz rá, hogy történelmi távlatból szemlélje a korabeli eseményeket, viszont a pontosság már nem feltétlenül tartozik a mű legfőbb erői közé. Ez volt az első olyan könyv, amely ugyan Wilson nevében került kiadásra, a megfogalmazás és szerkesztés azonban Brian Connell újságíró érdeme, aki az egykori kormányfő által készített jegyzetek, az általa írt levelek, továbbá a vele készített beszélgetések alapján dolgozott. A művel kapcsolatban hangzottak pontatlanságok miatt azonban mégsem lenne helyénvaló a bíráló, mert Wilson 70 évesen már csak árnyéka volt egykori önmagának. Az interjúk értékét ennek megfelelően csökkentette, hogy az Alzheimer-kórban szenvedő, idős politikus sok esetben már nem tudta híven felidézni a történeteket: ilyenkor felesége közbeszólt, nem egyszer némi veszekedés árán próbálva korrigálni a férje részéről mind gyakrabban tapasztalható emlékezet kihagyásokat. A pályatársak írásai közül Crossman és Benn naplói, valamint Castle, Callaghan és Jenkins, illetve konzervatív oldalról Heath visszaemlékezései teszik a legtöbb utalást a Wilson életében fontos vagy kevésbé fontos eseményekre és mozzanatokra. Az előbbi öt szerző az átlaghoz képest nem csak gyakrabban beszél a volt miniszterelnökről, hanem, egyrészt szélesebb kontextusban és tágabb időintervallumban ábrázolja a történeteket. Benn és Castle a 40-es évek közepétől a 80-as évek elejéig, Callaghan 1947-től 1978-ig, Crossman 1951-től 1970-ig, Heath 1948 és 1976 közötti periódus ismertetése során foglalkozott Wilson életével. Macmillan hat kötetes életrajzi írásából az utolsó négy - az 1945-től 1963-ig tartó, közel húsz éves periódusban – veszi sorra Wilson megnyilvánulásait, igaz, a hivatkozások eloszlása nem mondható egyenletesnek. Míg az első tíz év krónikája, a

Tides of Fortune (A szerencse forgandó) mindössze néhányszor hozza szóba, a *Riding the Storm* (A vihar megszelídítése), a *Pointing the Way* (Útmutatás) és az *At the End of Day* (A pályafutás végén) már lényegesen gyakrabban tudósít az ellenzéki képviselő felszólalásairól, valamint arról, hogy milyen volt a kritikák parlamenten belüli fogadtatása. A többi önéletrajz és memoár inkább csak egy-egy korszakra összpontosít vagy csupán annyiban tárgyalja Wilsont, amennyire az érintett közszereplő pályafutására befolyással volt. Természetesen, az utóbbi csoportban is jelentős különbségeket tudunk felfedezni. Ian Mikardo kizárólag az 1950-es évek első harmadában, a közös ideológiai platformon töltött időszakról beszél részletesebben, mintha ezt a néhány, pezsgő vitákkal teli évet tekintené a Labour, vagy éppen saját karrierje csúcspontjának. Roy Mason és Denis Healey a 60-as–70-es évek eseményeivel kapcsolatban utal Wilsonra, ugyanúgy, ahogyan ezt a Konzervatív Párt meghatározó egyéniségei közül Lord Home vagy William Whitelaw esetén láthattuk. A nemzetközi viszonyrendszer ugyanakkor megkívánta, hogy a legfontosabb amerikai és francia tárgyalópartnerek – pl. Johnson, Nixon, De Gaulle, Pompidou, Couve de Murville – emlékiratait, leveleit, vagy legalább az általuk mondott beszédek, a Wilson kijelentéseire adott reakciók se maradjanak ki a disszertációból. Ezért, amennyire a témaválasztás alapján indokoltnak tűnt, írásunkban a külföldi kortársak által kiadott beszédekre és visszaemlékezésekre is hivatkozunk. Johnson és Nixon esetében ez egyaránt magában foglalta a nyilvános elnöki iratokat és a memoárokat, a Wilson és De Gaulle között zajló levelezést, továbbá Couve de Murville külügyminiszteri megbízatásáról közvetlenül az 1969-es lemondása után publikált beszámolóit.

A korabeli sajtótermékek közül Wilson megnyilvánulásainak megbízható krónikása volt az 1963-as megszűnéséig a Munkáspárthoz közelinek tekintett *Daily Herald*, míg az 1964-ben kezdődő időszak feldolgozása során a *Times*, a *Guardian* tudósításaiból, valamint később az *Economist*, illetve külpolitikai téren a francia *Le Figaro* cikkei révén is fontos információkhoz jutottunk. Ezen kívül Magyar Rádió és a Magyar Televízió néhány felvétele, a BBC internetes weboldala is segítségünkre szolgált, amennyiben nem kizárólag a korabeli híreket sikerült megtalálni és elolvasni, vagy bizonyos esetekben videóról megnézni, hanem nagy vonalakban tudomást szerezhettünk arról, hogy a 30 éves szabálynak megfelelően a National Archives milyen kormányzati iratok titkosítását oldotta fel, vagy hozta

nyilvánosságra. Bár a teljes dokumentumhoz az interneten keresztül nem férhettünk hozzá, lehetőség szerint próbáltuk jelezni, hogy a frissen nyilvánosságra hozott anyagok révén a korábban megjelent tanulmányokhoz képest mennyiben módosultak ismereteink. Az egyéb weboldalakat – a brit történeti portál, a Brit Nemzetközi Tanulmányok Társasága, a Külügyminisztérium vagy a Scotland Yard honlapja – inkább csak egy-egy információ forrásaként szerepeltetjük.

A POLITIKUS GYERMEK és IFJÚKORA

James Harold Wilson 1916. március 16-án született az ún. Colne Valley területén található Milnsbridge-ben, Huddersfield egyik elővárosában. Wilson családja az átlagosnál magasabb színvonalon élt, de ősei között nem voltak kiemelkedő személyiségek.¹ Sir Alec Douglas-Home, akit miniszterelnökként komolyan irritált, hogy Wilson rendszeresen történelmi címén szólította, egy 1963-as tévéinterjúban azzal replikázott, hogy „amennyiben én vagyok a 14. Home őrgróf, akkor feltételezhető, hogy az ellenzék vezérének személyében a 14. Mr Wilson tisztelhetjük”.² Lord Home tréfásnak szánt megjegyzése egyáltalán nem volt alaptalan, mivel a geneológusok kiderítették, hogy amikor Alexander Home számára 1605-ben az uralkodó grófi címet adományozott, Rievaulx községben már hét – nyolc nemzedék óta létezett a Wilson-család. A legkorábbi ős, akit név szerint sikerült azonosítani, az 1613-ban elhunyt James Wilson takács volt, aki ezzel párhuzamosan művelte a közelben lévő apátságtól bérelt földeket. Wilsonék az 1640-es forradalom utáni, polgárháborús időszakban kiléptek a hivatalos anglikán vallás kötelékéből, majd a nonkonformista egyházban találtak új szellemi közösségre. A mezőgazdaság egészen a XIX. századig meghatározó szerepet játszott a család megélhetésében, amelyhez a különböző iparosmesterségek üzése kiegészítő jövedelemforrással szolgált. A politikus felmenői közül John Wilson, Harold 1817-ben született dédapja volt az első, akinek életéről viszonylag pontos információkkal rendelkezünk. John Rievaulx községben született, ahol kezdetben – a földművelés mellett – cipészként dolgozott. 1850-ben Helmsley városába költözött, miután egy sikeres pályázat nyomán kinevezték az ottani szegényház műhelyfőnökének.³ Tevékenységét 1853-tól Yorkban folytatta, ahol közel 500 fegyenc átnevelésért tartozott felelősséggel, miközben évi fizetése a korábbi hatvan fontról 135 fontra

¹Harold Wilson: *Memoirs. The Making of a Prime Minister*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1986. 5-10.

²Lord Home: *The Way the Wind Blows. An Autobiography by Lord Home*. London, Collins, 1976. 186.

emelkedett. James Wilson, Harold nagyapja, 1843-ban látta meg a napvilágot. James egy textilkereskedő mellé szegődött tanulóknak, majd később, feltehetően azt követően, valószínűleg már egykori mesterének üzlettársként eljegyezte, végül 1872-ben feleségül vette Jane Thewlis-t, Titus Thewlis manchester-i pamutfonó tulajdonosának lányát, ugyanakkor sógora, a prosperáló stocktoni esernyőgyár tulajdonosaként jelentős ismertséggel rendelkező Herbert Thewlis jóvoltából felsőbb társadalmi osztályba került. James Wilson üzlete szerény, de tisztos nyereséget hozott, személye azonban nem elsősorban kiemelkedő vagyoni helyzetének, hanem a kongregacionalista egyház presbitereként, illetve az ehhez kötődő civil szervezet alelnökéként a közösség kifejtett munkásságának köszönhetően maradt emlékezetes. A James Wilson - Jane Thewlis házaspárnak hat gyereke volt. Jack, a legidősebb fiú már említésre érdemes szerepet vállalt a politikai életben,⁴ amikor az 1895-ös választási kampány során aktivistaként tanúja volt annak, hogy Keir Hardie, az *Independent Labour Party* (a Független Munkáspárt) első, a londoni West Ham körzetben megválasztott képviselője kiesett parlamentből, de öt évvel később visszaszerezte mandátumát.⁵ Öccse, az 1882-es születésű Herbert Wilson, mindenek előtt kémia tudásával hívta fel magára a figyelmet, de a többi tantárgyból már nem voltak olyan jók az eredményei, hogy egyetemi ösztöndíjat kaphasson, a család anyagi helyezte, pedig nem tette lehetővé számára a legmagasabb szintű oktatást. Harold édesapja először a *Manchester Technical College Institute of Chemistry* (Manchesteri Műszaki Főiskola Kémiai Intézet) kötelékében folytatta tanulmányait, majd 16 éves korától a manchesteri Levinson textiltfestő vállalatnál dolgozott ipari vegyészként. Amikor a század első éveiben a textil iránti kereslet ingadozásai vagy a szakmában erősödő nemzetközi verseny következtében többször is munka nélkül maradt, a politikában keresett kárpótlást.⁶ Herbert ugyanis már a kezdetektől osztotta Jack közéleti elkötelezettségét: tíz éves korában röpcédulákat terjesztett, majd az 1906-os választások idején tagja volt az acélmunkás szakszervezet által delegált John Hodge képviselőjelölt kampánystábjának, aki a huszonkilenc, a Liberális Párt és a

³Ben Pimlott: Harold Wilson. London, HarperCollinsPublishers, 1992. 3-5.

⁴Philip Ziegler: Wilson. The Authorised Life of Lord Wilson of Rievaulx. London, Weidenfeld & Nicolson, 1993. 1-2.

⁵Jemnitz János: James Keir Hardie. Budapest, Volos Kiadó, 2007. 39-43.

⁶Austen Morgan: Harold Wilson. London, Pluto Press, 1992. 3-5.

Labour által közösen állított jelölt egyikeként bekerült a parlament alsóházába.⁷ 1908-ban, amikor Henry Campbell-Bannerman miniszterelnök gyógyíthatatlan betegsége miatt lemondott, utóda Herbert Asquith, Winston Churchillt kérte fel a tengerészeti, illetve helyi önkormányzatokat felügyelő tárca vezetésére, aki viszont mindenképpen *President of the Board of Trade* (kereskedelmi miniszter) szeretett volna lenni. Churchill ugyan megkapta a kormányfői hozzájárulást, azonban mint a kabinet új tagjának az akkor hatályos törvény értelmében újra meg kellett méretenie magát valamelyik időközi választáson. A XX. század egyik kétségtelenül meghatározó személyisége az észak–nyugat manchesteri körzetben indult, azonban főleg a női szavazók ellenérzései nyomán mandátumszerzési kísérlete nem sikerült. Végül a skóciai Dundee-ban lett képviselő.⁸ Manchesteri korteshadjáratában Herbert Thewlis, korábbi *Lord Mayor* (főpolgármester) volt a kampányfőnök, akit Herbert Wilson helyettesített. Herbert még sok év elteltével is szívesen mesélt a korabeli, dicsőséges eseményekről, amely számára a politikai pályafutás zenitjét jelentette, de egyben „a részvétel a fontos, nem a győzelem” elvére való hivatkozással Haroldnak már gyerekkorában is egyfajta szellemi irányítóként szolgált. Herbert Wilson 1906-ban feleségül vette Ethel Seddon-t, a hozzá hasonlóan radikális szabadelvű, pár hónappal idősebb tanítónőt. A munkásosztályhoz sorolható Seddon-család történetéről meglehetősen hiányosak az ismereteink. Ethel édesapja, William Seddon vasúti tisztviselőként dolgozott, amely a két nagyapa mozdonyfűtői, illetve karbantartói beosztásához viszonyítva már szakmai és társadalmi értelemben is előrelépést jelentett. Míg Wilsonék individualista nézeteket vallottak, a Seddon féle rokonság a kollektívizmus hívének számított. William elkötelezetten támogatta a trade-unionizmust, akárcsak Ethel fűtestvére, Harold, aki egészségügyi okok miatt húszas évei elején kivándorolt Ausztráliába. Harold Seddon először a transzkontinentális vasútvonal építésénél vállalt munkát, majd szakmai renoméjának megalapozását követően a szakszervezeti mozgalomban futott be karriert. A sikereiről, anyagi gyarapodásáról szóló hírek ismeretében a Seddon-család többi tagja is áttelepült; ez utóbbi döntést nagymértékben megkönnyítette, hogy William számára állást ajánlottak a szövetségi állam vasúttársaságánál. Ethel mindig sokat

⁷Paul Routledge: Wilson. The 20 British Prime Minister of the 20th Century. London, House Publishing Limited, 2006. 14.

⁸Surányi Róbert: Churchill. In: Fekete – fehér. Sorozatszerkesztő: Szvák Gyula. Budapest, Pannonica Kiadó, 1999. 140.

gondolt az ötödik kontinensen élő rokonaira, akik nem csupán a kellemesebb éghajlatot élvezhették, hanem nagyobb létbiztonságban, sokkal nyugalmasabb körülmények között élhettek, mint az a brit alsó középosztály, amelyhez férjével tartoztak. Miután 1909. március 12-én megszületett a Marjorie, Herbert végleg eltávolodott a politikában való aktív részvételtől, hogy minden figyelmét jó kedélyű, intelligens kislányának szentelhesse. A család létszáma azonban sokáig nem változott, mert Herbert állása ezekben az években igencsak bizonytalannak tűnt. Amikor 1912-ben a kelmefestő ipar ismét leszálló ágba került, a Wilson-család kényszerűen elhagyta Manchestert, tudniillik Herbertnek csak a *John W. Leitch and Co.* (Részvénytársaság) milnsbridge-i üzemében sikerült olyan munkahelyet szereznie, amely szakmai szempontból, és az elérhető jövedelem viszonylatában is elfogadhatónak lehetett tekinteni.⁹ A város vegyipara a XIX. század elejétől gyors ütemben fejlődött, így az 1900-as évek elejére Huddersfield joggal vallotta magát a szénvegyészet brit fellegrárájának. A hazai termelésű kőszénkátrány, valamint a textilfestékek kiemelkedően nagy hányada származott a környékről, miközben a Leitch and Co arról volt híres, hogy tíz évvel korábban a szigetország gyárai közül elsőként állított elő trinitro-toluolt (TNT). Ezzel párhuzamosan jó néhány cég foglalkozott a gyapjúszővő és fésűsfonó üzemek kiszolgálásával, mindenek előtt a különböző típusú kelmék színezésével. Huddersfield más iparvárosokhoz képest nem állt rosszul, igaz, az erősödő német verseny itt is éreztette hatását. Az első világháború a település szempontjából kedvező változást hozott, amennyiben Asquith miniszterelnök a hadiipar fejlesztése során több alkalommal is második szülővárosának kedvezett.¹⁰ Herbert Wilson, aki vállalatánál a robbanóanyagok előállításával foglalkozó részleget irányította, váratlanul exponált helyzetbe került, viszont a megnövekedett felelősség jóvoltából munkaadói szemében nélkülözhetetlenné vált, majd egyben komoly béremelést kapott. Wilsonék anyagi feltételeik javulásával egy időben két fontos döntést is meghoztak. Herbert már régóta vágyott rá, hogy legyen egy fiúgyermek, akinek utódai továbbvihetik a család nevét. Egy évvel később, hogy e kívánság valóra vált, Herbert és Ethel Warneford Road 4. szám alatti sorházban bérelt, háromszobás lakásból átköltözött a Western Road 40. számon található ikerházba. A házaspár 440 fontot fizetett az első, saját tulajdonú ingatlanáért, amely tipikus középosztálybeli lakhely volt egy hasonló

⁹Pimlott, 1992: 7-8.

státuszú emberek által lakott városrészben. Herbert Wilson 1918 őszén kilépett a Leitch-Részvénytársaságtól, mivel a rivális *L. B. Holliday and Co*, a legnagyobb brit festékgyár magasabb, évi 425 fontos jövedelmet ajánlott fel számára.¹¹ Mindazonáltal, a Holliday nem kifejezetten a munkavállalók iránti lojalításáról volt közmert, ugyanis a rendkívül szigorú szolgálati szabályzatot kívül utasításba foglalták, hogy a művezetőnek minden hónapban 25%-os létszámleépítést kell végrehajtania. Bár Herbert Wilson nyíltan soha nem kérdőjelezte meg tulajdonos parancsait, folyamatosan arra törekedett, hogy kizárólag alkohol fogyasztása, vagy a többi dolgozó életét veszélyeztető, súlyosan felelőtlen magatartás esetén távolítson el embereket a cég kötelékéből. A vállalatnál betöltött pozíciója alapján egyértelműen az alsó középosztályhoz lehetett sorolni, konzervatív barátai előtt mégis állandóan arról beszélt, hogy a munkásosztályhoz tartozik.¹²

Harold első konkrét emléke a Németországgal aláírt békeszerződés után megrendezett, városi ünnepséghez kötődik 1919. júniusában, amikor szüleivel együtt hallgatta az utcán menetelő zenekarokat, viszont fel tudta idézni, hogy édesanyja már ennél korábban is sokszor válaszolt azzal a kislánnyal a nehéz kérdéseire, hogy „amikor vége lesz a háborúnak”. Harold Marjorie árnyékában nőtt fel, aki természetétől fogva domináns személyiség volt. Nővére úgy tekintett rá, mintha a tulajdonát képezné: dédelgette, vigyázott rá, de minden eszközt felhasznált annak érdekében, hogy szigorú fegyelem alatt tarthassa. Harold néha fellázadt, egyszer például nem volt hajlandó bepakolni a csomagját, amikor a család szabadságra indult, mert Marjorie túlzó igényekkel állt elő, viszont az esetek többségében vita nélkül elfogadta a testvérétől kapott instrukciókat. Mindazonáltal, Harold félt a nővérétől, aki az egyik scarborough-i nyaralás alkalmával belökte a hullámok közé. A kislány csuromvizes lett, rázta a hideg, így vissza kellett térnie a szállásra, hogy megszáritkozzék. E negatív élménytől felnőttkorában sem tudott teljesen megszabadulni, sokan évtizedekkel később is azt mondták, hogy a miniszterelnök viselkedéséből megállapítható volt, hogy a jelen van-e az idősebb lánytestvér. Wilson négy és fél éves korában kezdett Milnsbridge önkormányzati iskolájába járni. Az első időszakban a kislány életét alaposan megkeserítette, hogy első osztályban a tanítónő

¹⁰www.huddersfield1.co.uk/huddersfield/huddstrivia3, - 2007. XII. 22.

¹¹Leslie Smith: *The Authentic Portrait of Harold Wilson*. New York, Charles Scribner's Sons, 1964. 4-7.

¹²Wilson, 1986: 12-13.

rendkívül durván bánt diákjaival, azon kívül, hogy szakmailag sem állt a helyzet magaslatán. Otthon nem panaszkodott e miatt, így szülei, bár tudták, hogy mi folyik az intézmény falai között, nem avatkoztak közbe, mondván valószínű, hogy a tantestület nem venné jó néven az egyik kollégájuk elleni agitációt. Harold viszonylag idő elteltével nem csak hogy megmenekült a büntetésektől, hanem sikeresen megbirkózott a feladatokkal. Az osztályban nem uralkodott erős versenyszellem, mégis kiváló tanulmányi eredménnyel büszkélkedhetett, ráadásul szinte mindig a legjobb tanulók csoportjába tartozott. Tanárai ugyanakkor nem tekintették átütően tehetségesnek, vagy eredetinek, azonban le voltak nyűgözve állhatatosságától, érdeklődésétől, és főleg emlékezetének megbízhatóságától. Harold sajnálta, nem tudott könnyen verset tanulni, arcokat vagy térképrészleteket megjegyezni, az egyes tényekre és mindenek előtt a számokra viszont kvázi erőfeszítések nélkül emlékezett.¹³ Wilson az első adandó alkalommal belépett a kiscserkészek közé, hiszen Marjorie ekkor már évek óta lelkes résztvevője volt a mozgalomnak. Az említett kötődést csak megerősítette, hogy édesapja az öregcserkészek helyi korelnőkeként tevékenykedett, édesanyja, pedig a lányok szekcióját irányította. A cserkészegylet működésének szerves része volt a vasárnapi istentisztelet, a kislány számára viszont sokkal inkább a közösség, valamint az ennek égisze alatt megtanulható, praktikus ismeretek jelentették az igazi vonzerőt. Harold érdeklődése nem tért el a korabeli gyerekektől, noha társai szerint pajtasuk talán túlságosan is józan volt, sőt, bizonyos értelemben kicsit földhözragadtnak tekintették. Mint sportoló, nem emelkedett ki a többiek közül, inkább lelkes, mint ügyes csapatjátékosnak tartották, aki a helyi futballcsapat szurkolójaként, és nem az iskolai focimeccsek résztvevőjeként érzi magát igazán elemében.¹⁴

Harold hét éves korában vakbélműtéten esett át, amely nem az operációval járó kellemetlenségek, illetve az otthoni környezet kényszerű elhagyása, hanem az általa tett első politikai megnyilvánulás miatt vált emlékezetessé. Amikor 1923. december 6-án, az orvosi beavatkozást követően Herbert és Ethel bementek hozzá a kórházban, a kislány, miután felébredt a narkózisból, arra kérte szüleit, hogy inkább menjenek el szavazni, mert hozzá másnap délelőtt is visszatérhetnek. Ezzel párhuzamosan azt is kifejezésre juttatta, hogy a jelöltek közül a munkáspárti Philip Snowden áll hozzá a

¹³Ziegler, 1993: 4-5.

¹⁴Morgan, 1992: 14-15.

legközelebb.¹⁵ Az előrehozott választás eredménye az egész ország számára komoly meglepetést okozott, tudniillik a Konzervatív Párt elveszítette abszolút többségét. Stanley Baldwin miniszterelnök az évek óta recesszióval küszködő brit gazdaságot elsősorban védővámok bevezetésével kívánta dinamizálni, ez viszont túlságosan szembement a korábbi évtizedek doktrínájával. Baldwin a túlságosan nagy horderejűnek számító változásokhoz mindenképpen szerette volna megkapni választópolgárok hozzájárulását, a politikai kommunikáció azonban rossz útra tévedt, amennyiben végig a szabad kereskedelem fenntartásával kampányolt. A választást 258 parlamenti mandátummal a konzervatívok ugyan megnyerték, de ez közel sem volt elegendő a tradicionális, egypárti kormányzáshoz. Baldwin ekkor tárgyalásokat kezdett a Liberális Párttal, amely elvileg megteremtette volna annak a lehetőségét, hogy az új kormányfő a törvényhozásban akár kétharmados többséggel a háta mögött irányíthasson, abban viszont nem sikerült megállapodni, hogy ki legyen az a közös jelölt, aki mellé mindkét frakció felsorakozik. V. György király ekkor a második legtöbb, szám szerint 191 mandátumhoz jutó Munkáspárt vezéréhez fordult, vagyis Ramsay MacDonald kapott felkérést a kormányalakításra.¹⁶ A Harold részéről megfogalmazott kívánság annak ellenére is teljesült, hogy szülei lekéstek a voksolásról. Abban a választókörzetben, ahová Colne Valley is tartozott, Philip Snowden megújította az előző év novemberében szerzett parlamenti mandátumát, igaz, csupán 2500 szavazattal nyert, tudniillik a másik két országos politikai erő is önálló jelölteket állított. Herbert Wilson, aki egyre komolyabb szimpátiával figyelte a Munkáspárt erősödését, egyetértett a kisfiú javaslatával, mert tudta, hogy a liberálisokra adott voks minden bizonnyal a konzervatív jelölt győzelméhez fog vezetni.¹⁷

Harold számára az 1924-es év újabb megpróbáltatással kezdődött, mivel orvosi utasítás nyomán kénytelen volt az egész tavaszi félévet otthon tölteni. A lábadózás idején többször is belelapozott nővére gyerekenciklopédiájának történelmi részeibe, a szülők által előfizetett *Children's Newspaper* és a *Meccano Magazine* című gyerekújságokat olvasgatta, majd amint egy kicsit jobban lett, vasúti terepasztal építésével foglalatoskodott. A nyár elején, amikor Ethel és Marjorie cserkész táborban voltak, Herbert és Harold a család oldalkocsis motorkerékpárjával

¹⁵Routledge, 2006: 16.

¹⁶Harold Macmillan: *Winds of Change 1914-1939*. London, Macmillan, 1966. 140-150.

¹⁷Paul Foot: *The Politics of Harold Wilson*. London, Penguin Books Ltd. 1968. 26.

kirándulást tett Londonban, hogy mintegy kárpótlásként megmutassa fiának a legfontosabb emlékhelyeket, és a nemzet alapvető politikai intézményeit. A városnézés a Buckingham Palota, a Tower, a Westminster Abbey, a Hyde Park, és a parlament megtekintését követően a Downing Streeten folytatódott. A kisfiú megállt a kormányfői rezidencia küszöbén - amiért senki nem szólt rá – Herbert, pedig szinte azonnal lefényképezte. A fotó bekerült a családi albumba, és egészen Harold Wilson pártvezérré választásáig ott is maradt. A Wilson-család tagjai végül a Wembley városában találkoztak; Ethel és Marjorie a cserkészekkel együtt a fővárosban maradt, az apa és fia viszont Oxford és Stratford visszatért Milnsbridge-be.¹⁸

Az első munkáspárti kormány megalakulásához Wilsonék a Colne Valley lakosságának többségével együtt nagy reményeket fűztek, MacDonald azonban kevés kivételtől eltekintve nem tudta megvalósítani a választási programjának ígéreteit. A Labour 50%-os parlamenti többség híján rászorult a liberális frakció támogatására, másrészt, mivel nem rendelkezett megfelelő közigazgatási tapasztalattal, a miniszterelnök szabadelvű és konzervatív politikusokat is meghívott a kabinetbe. MacDonald ennek segítségével azt próbálta demonstrálni, hogy egy szakértői jellegű – kvázi nemzeti egységkormány – élén áll, amelyben harcostársai közül is kizárólag a mérsékelt reformerek juthatnak felelős pozícióhoz. Philip Snowden lett a *Chancellor of Exchequer* (pénzügyminiszter), Arthur Henderson a *Home Secretary* (belügyminiszter), John Wheatley, a Clyde – iparvidék szakszervezeti mozgalmának vezéralakja a *Secretary of State for Health* (az egészségügyi), Sydney Webb, a Labour fő teoretikusa, pedig a kereskedelmi miniszter. A *Ministry of Education* (az oktatási tárca) élére a közismert liberális politikus, Charles Trevelyan kapott felkérést. A kabinet nem sokkal megalakulását követően elfogadta a Wheatley által kimunkált városfejlesztési programot - amelynek keretében 1933-ig valóban közel félmillió szociális lakás épült – ugyanakkor Trevelyan vezetésével előremutató terveket dolgoztak ki az alap- és középfokú oktatás expanziójára. A közel egymillió munkanélküliség negatív társadalmi hatásait a segély összegének emelése nyomán sikerült mérsékelni, a pénzügyminiszternek ahhoz viszont már nem volt bátorsága, hogy egy nagyobb

¹⁸Pimlott, 1992: 17-18.

szabású közmunka programot kezdeményezzen.¹⁹ Igaz, ez utóbbi már csak azért sem volt valós opció, mert a megvalósításhoz át kellett volna alakítani a közteherviselés addigi gyakorlatát, amely merőben ellentétes lett volna a liberális gazdaság-filozófiával. MacDonald óvatossága még abban is megmutatkozott, hogy közölte a TUC – *Trades Union Congress* (Szakszervezeti Szövetség) vezetőivel: sztrájk esetén automatikusan életbe lépteti az *Emergency Powers Act* (a szükségállapot törvény) vonatkozó passzusait. A miniszterelnök komolyan gondolta ez utóbbi figyelmeztetést, tudniillik a *Royal Navy* (a királyi haditengerészet) 800 áramfejlesztőt tartott készenléti állapotban, hogy az áramszolgáltatás még egy általános munkabeszüntetés esetén is működjön.²⁰ A kormányfő figyelme ugyanakkor mindinkább a külpolitika felé irányult, mivel a francia-német viszony javításának szükségességében, vagy Dawes-terv támogatásában könnyebb volt konszenzust találni, mint az állami beavatkozás mikéntjét érintő kérdések terén. MacDonald sikeresen kilobbizta, hogy Párizs és Brüsszel szüntesse meg a Ruhr-vidék katonai megszállását, azonban a brit-szovjet kapcsolatok rendezésére irányuló törekvés súlyos kudarccal végződött.²¹ Miután 1924. februárjában az Egyesült Királyság elismerte a Szovjetuniót, MacDonald bejelentette a parlamentben, hogy kormánya tárgyalásokat kezdett Moszkvával, amely – ebben a sorrendben - egyrészt egy bilaterális kereskedelmi egyezmény megkötését, másrészt a Cári Oroszország által kibocsátott, de a bolsevik rendszer által el nem ismert államkötvények brit tulajdonosainak jövőbeni kártalanítását lett volna hivatott szolgálni. Megállapodás esetén a MacDonald kormány egy nagyobb összegű hitelt kívánt folyósítani a Szovjetunióknak, amely ennek felhasználásával tervezte kifizetni korábbi tartozásait, miközben Nagy-Britanniától gépeket és berendezéseket vásárolt volna az orosz ipar modernizációjához. Moszkva ugyanakkor hajlandónak mutatkozott rá, hogy későbbi fordulóban tárgyaljon a forradalom után államosított angol javak legalább részleges anyagi ellentételezéséről. A két fél ugyan 1924. augusztus 8-án aláírta az első szerződést, azonban ennek parlamenti ratifikációjára már nem került sor. A konzervatív ellenzék, illetve a Liberális Párt helytelenítette, hogy Moszkva a brit

¹⁹Jemnitz János: Az első munkáspárti kormány Angliában. In: A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből/ Évkönyv 1975. Szerk: Harsányi Iván – Jemnitz János. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975. 52-56.

²⁰Tony Cliff – Donny Gluckstein: The Labour Party – a Marxist History. London, Bookmarks, 1988. 98-100.

adófizetők pénzéből törlessze a mindaddig vitatott, első világháborús adósságokat. 1924 őszére a Labour és a Liberális Párt viszonya a túlságosan mély világnézeti különbségek – az utóbbi részéről hön óhajtott, arányos képviseleti rendszer bevezetésének elutasítása, az állami beavatkozás melletti elkötelezettség, de főleg az ún. Campbell-ügy kapcsán véglegesen megromlott. Amikor a legfőbb ügyész a kommunista *Workers' Weekly* főszerkesztőjét a lap vezércikkéből kiindulván lázítással vádolta, a vizsgálat MacDonald határozott kérésére rövid időn belül befejeződött. Miután az ellenzék úgy vélte, hogy a munkáspárti balszárny szélsőséges elemei túllépték a jogállamiság határait azzal, hogy a miniszterelnököt illetéktelen beavatkozásra kényszerítették, a liberálisok október 8-án konzervatívokkal együtt megvonták a bizalmat a kormánytól. A parlament feloszlott, majd az uralkodó október 29-ére kiírta a választásokat.²² Az időzített bomba végül október 25-én, a voksolást megelőző szombaton robbant, amikor Sir Eyre Crowe külügyminisztériumi államtitkár közreműködésével a *Daily Mail* konzervatív bulvárlap címloldalán a *Foreign Office* (Külügyminisztérium) tiltakozó jegyzékének kíséretében nyilvánosságra került a Zinovjev-levél. Ebben a Kommunista Internacionálé elnöke küzdelemre szólított fel a szerződés ratifikálásáért, a kapcsolatok rendezésért, „ami segít „forradalmasítani”, nem kevésbé, mint egy sikeres munkásfelkelés Anglia bármely munkáskörületében”,²³ valamint arra biztatta a kommunista párt tagjait, hogy szítsanak elégedetlenséget a fegyveres erők soraiban.²⁴ A szovjet ügyvivő még aznap tiltakozását fejezte ki a gyanúsítás miatt, míg a CPGB – *Communist Party of Great Britain* (a Brit Kommunista Párt) állította, hogy a dokumentum egyértelműen hamisítvány, amely orosz emigráns tisztek egy csoportjától származik. MacDonald az október 15-i tiltakozó jegyzék szövegében véghezvitt javításokra, az enyhének tartott megfogalmazásokhoz írt kiegészítésekre, továbbá arra hivatkozott, hogy az elmúlt hónapok során mindig határozottan fellépett a szélsőségesek ellen, üzenetét a megfelelő sajtó támogatás hiányában még sem tudta meggyőzően kommunikálni. A Moszkvában járt Labour delegáció a Komintern - igaz, némileg átrendezett – irattárában nem találta az ominózus levél másolatát, azonban mindenki számára feltűnt, hogy a hivatkozott dokumentum nyelvezete

²¹Harold Wilson: *A Prime Minister on Prime Ministers*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1977. 197-198.

²²Surányi Róbert: *A brit Munkáspárt és a Szovjetunió*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 169-210.

²³www.fco.gov.uk/Files/kfile/92e8692f-zinoviev - 2007. XII. 27.

jelentősen eltért a Komintern irataiban használtakétól. A levelet Zinovjev, mint a KIVB (Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottság) "elnökségének elnöke" írta alá, holott ilyen pozíció egyáltalán nem is létezett, ráadásul az ellenjegyzés idején, Moszkván kívül tartózkodott. A Munkáspárt által elvégzett belső vizsgálat ugyanakkor kiderítette, hogy egyedül a Külügyminisztérium ragaszkodott az összeesküvés elmélethez, a katonai felderítés vagy a *Scotland Yard Special Branch* (a nagy-londoni rendőr-főkapitányság különleges politikai rendészeti ügyosztálya) kezdettől valószínűtlennek tartotta, hogy a Komintern lázadást készítene elő Nagy-Britanniában. Az MI6 – *Military Intelligence Section 6* (a hírszerzőszolgálat) nem nevezte meg, hogy honnan származik az információ, mondván ezzel veszélyeztetné az informátor személyét, így ennek valóságtartalmát a törvényhozás sem tudta ellenőrizni.²⁵ A Foreign Office végül 1999-ben feloldotta a zárt anyagokat, majd Robin Cook akkori külügyminiszter bejelentette: „a Zinovjev-levél a berlini fehérorosz emigránsok által, a brit hírszerzés aktív közreműködésével készített hamisítvány volt”.²⁶

Az 1924-es választási kampány utolsó három napja egyértelműen a Munkáspárt ellen irányuló, lélektani hadviselés jegyében telt el, az igazi vesztesnek mégis a Liberális Párt volt tekinthető, hiszen 158 képviselői helyéből alig 40-et tudott megőrizni. A munkáspárti szavazók általában hűségesek maradtak, noha a 40-nel kevesebb mandátum jelezte, hogy a bizonytalanok körében a lejáratás nem múlt el nyomtalanul. A megmérettetés földcsuszamlásszerű, 419 mandátumos konzervatív győzelemmel végződött.²⁷

Az új kormányfő, Stanley Baldwin gazdaságpolitikájában már az első pillanattól fogva megmutatkozott, hogy újdonságokra, jelentős újításokra nem igazán lehet számítani. Miközben Baldwin lemondott a védővámok bevezetéséről, az új pénzügyminiszter, Sir Winston Churchill 1925. április 28-án a költségvetési előterjesztéssel párhuzamosan bejelentette, hogy Nagy-Britannia visszatér az aranystandardhoz.²⁸ Egy fontsterling ismét 4, 86 amerikai dollár ért, noha a paritási feltételek még a jegybanki szakértők szerint is hiányoztak. John Maynard Keynes, a

²⁴Barbara Castle: *Fighting all the Way*. London, Macmillan, 1993. 30-31.

²⁵Surányi Róbert: Az angol munkásmozgalom és a Zinovjev-levél. (1924-1925) In: *A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből*. Évkönyv 1984. Szerk: Harsányi Iván – Jemnitz János. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 169-179.

²⁶The Guardian 1999. II. 4.

²⁷Macmillan, 1966: 155-156.

korszakalkotó közgazdász hiába figyelmeztetett rá, hogy a döntés következtében a font közel 10%-os felértékelődése várható, Churchill rendíthetetlenül abban a hitben élt, hogy ezzel megóvhatja a szigetországot az inflációtól. Az utóbbi cél érdekében deflációs intézkedéseket hozott – például korlátozták az útépitést – ráadásul a jövedelemadó csökkentése miatt kieső bevételeket a jövedéki-és a fogyasztási adók emelésével kívánta pótolni.²⁹ A megszorítások következtében az árfolyam tovább erősödött, így jelentősen csökkent a brit ipar versenyképessége. A krízis mindenek előtt a hagyományos ágazatokat, de ezen belül is a korszerűtlen, elavult tárnákkal üzemelő szénbányászatot sújtotta. Az aranyalap újbóli bevezetésétől a brit közszen mindinkább teret veszített a jelentős állami dotációt élvező német vagy lengyel bányák termelésével szemben.³⁰ Míg a bányászok a kártalanítás mellett végrehajtandó államosításban látták a jövőt, a munkaadói kör a bérek és a létszám csökkentésében, valamint a munkaidő meghosszabbításában gondolkodott. Az 1925. júniusi sztrájkfenyegetés révén a kormányzat kilenc hónapig átvállalta a veszteségeket,³¹ de amint a megegyezésre adott tulajdonosi ultimátum 1926. április 30-án lejárt, a dolgozók sztrájkba léptek. Ernest Bevin, a Szakszervezeti Szövetség főtitkára május elsején kijelentette, hogy május 3.-tól a bányászok támogatására a TUC általános, szolidaritási sztrájkot kezdeményez. A szigetországban kilenc napig kaotikus állapotok uralkodtak: leállt az áram-és gázszolgáltatás, a közlekedés, nem jelentek meg a napilapok, és a gyárak többségében is szünetelt a munka. Május 12-én a TUC mégis úgy határozott, hogy részben a kormányzati fenyegetés – a szakszervezeti pénzalapok szigorúbb ellenőrzése, a szolidaritási sztrájkokra vonatkozó tilalom – részben az önként jelentkező, középosztálybeliek fellépése miatt lefújja az általános munkabeszüntetést. A NUM - *National Union of Miners* (a bányászszakszervezet) november utolsó hetéig kitartott, azonban ezt követően már nem tudta finanszírozni tagjainak ellátását, így a tél beköszönté előtt mindenki visszatért a munkahelyére.³² Az őszi folyamán amúgy is keményebb lett a résztvevők ellen irányuló rendőrségi fellépés, mivel helyi szinten a bányászsztrájk szervezői és

²⁸Egedy Gergely: Nagy – Britannia története. Budapest, Aula, 1998. 111-112.

²⁹Surányi, 1999: 169-170.

³⁰Harold Wilson: *New Deal for Coal*. London, Contact Publishing Ltd. 1945. 5-29.

³¹Alan Bullock: *The Life and Times of Ernest Bevin. Volume One. Trade Union Leader 1881-1940*. London, Heinemann, 1960. 276-279.

³²Hugh Cudlipp: *Walking on the Water*. London, The Bodley Head, 1976. 26-27.

aktivistái közül többeket letartóztatattak.³³ Politikai értelemben viszont azért vált lehetetlenné a folytatás, mert a kabinet titkosszolgálati forrásokból úgy értesült, hogy a Szovjetunió pénzügyi támogatást ígért a sztrájk fenntartásához. A vezetés nem akarta eljárszani Baldwin jóindulatát, hiszen Churchill, aki kezdettől összeesküvésként interpretálta a történeteket, időről időre a hadsereg bevetésével fenyegetőzött.³⁴ Az egyébként marginális jelentőségű szovjet részvétellel adott válasz nem sokat késlekedett. 1927. május 12-én az MI5 – *Military Intelligence Section 5* (a kémelhárítás) és a Scotland Yard egy példátlanul nagyszabású, látványos akció keretében átkutatta az ARCOS – *All Russia Co-operative Society* (az Összoroszországi Együttműködési Társaság), vagyis a szovjet kereskedelmi kirendeltség londoni irodáit. Baldwin az elé tárt bizonyítékok alapján végül úgy döntött, hogy a mindent behálózó kémtevékenység elleni megtorlásul megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Moszkvával. Vernon Kell MI5-igazgatóban ekkor alakult ki az a meggyőződés, hogy az új szovjet állam a Brit Birodalom fő ellensége, vagyis a kémelhárításnak minden erejével az SZKP – a Szovjetunió Kommunista Pártja – ágenseként működő OGPU INO – *Objedinyinnoje Goszudarsztvennoje Polityicseszkije Upravlenyje Innosztrannij Otgyel* (Egyesített Állami Politikai Főparancsnokság Külföldi Osztály) ellen kell harcolni.³⁵ Noha kétségtelen tény, hogy az orosz ügynökhálózat rendkívül energikusan terjeszkedett a nyugati világban, az igazsághoz hozzátartozik, hogy e mögött inkább a védekezés, mintsem a forradalom exportjának célja volt fellelhető. Sztálin ugyanis szinte rögeszmésen azt vallotta, hogy London áll a szovjethatalom megdöntésére irányuló – egyébként légből kapott – nemzetközi összeesküvés mögött.³⁶ Az ügy évekig tartó, kölcsönös vádaskodásokba torkollott, amelynek betudhatóan az érdemi együttműködés egészen a Szovjetunió ellen 1941. június 22-én végrehajtott német támadásig lehetetlenné vált.

Wilsonék életében az általános munkabeszüntetés negatív hatása csak nagyon közvetett módon érvényesült, mivel a család anyagi téren ekkor állt a legjobban. Herbert már az új, Austin 7-es személygépkocsijával vitte el feleségét és fiát a

³³Roy Jenkins: *A Life at the Centre*. London, Macmillan, 1991. 16-17.

³⁴Wilson, 1977: 175-178.

³⁵Peter Wright: *The Spycatcher. The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer with Paul Greenglass*. New York, Viking, 1987. 33-34.

³⁶Christopher Andrew – Vaszilij Mitrohin: *A Mitrohin - archívum. A KGB otthon és nyugaton*. Budapest, Talantum, 2000. 55-58.

londoni kikötőbe, amikor május közepén a nyugat-ausztráliai Perth-be utaztak. Ethel ugyanis olyan híreket kapott rokonaitól, hogy édesapja beteg, és mielőbb szeretne találkozni az unokájával, aki még soha nem látta anyai nagyszüleit. A Suez-csatornától Colombo érintésével Perth-be vezető hajóút, illetve az a környezet, amelyben a Seddon-család élt, óriási élmény volt a kisfiú számára. Harold nagypapjával és unokatestvéreivel is könnyen megtalálta a közös nevezőt, ugyanakkor mindent elkövetett azért, hogy az új világból minél többet megismerhessen. Mindazonáltal, rokonai közül Harold Seddon tűnt a legérdekesebb személyiségnek. A nagybácsi tagja volt a *Legislative Council of Western Australia* (Nyugat-Ausztráliai Törvényhozó Tanács) elnevezésű, kvázi második kamarának, amely sokkal inkább véleményező – tanácsadó szereppel, mintsem tényleges politikai hatalommal rendelkezett, Wilsont mégis lenyűgözte a Harold Seddon által elmondott felszólalás, valamint a tartományi törvényhozás épületének aurája. Visszafelé jövet a kisfiú már arról beszélt édesanyjának, hogy felnőttként parlamenti képviselő szeretne lenni.³⁷ Miután hazatért, részletes élménybeszámolóval szolgált osztály-és iskolatársainak, majd tapasztalatait a különböző gyerekújságok számára írt cikkeken foglalta össze. A lapszerkesztők ugyan megdicsérték, hogy korához képest nagyon jól fogalmaz, viszont tartalmi vagy tematikus kifogásokkal ad acta tették az általa beküldött írásokat. 1927-ben némi kárpótlást jelentett számára, hogy négy másik fiúval együtt ösztöndíjat nyert a megyétől, amelynek jóvoltából felvették az alig néhány évvel korábban alapított huddersfield-i Royds Hall Grammar School Gimnázium tanulói közé. E. F. Chancy, az iskola igazgatója évtizedekkel később úgy emlékezett, hogy okos őszinte tekintetért kedvelte Haroldot, akit érdeklődő, tetterre kész, de átlagos intelligenciájú diákként könyvelt el magában, aki minden akadállyal megküzdött. Egy másik tanár viszont úgy nyilatkozott, hogy Wilson szinte az összes tárgyból kiemelkedő teljesítményt produkált, szerette az idegen nyelveket, bár kedvenc tantárgya mégis a történelem volt. Az iskola történelmi társaságának keretében gyakran tartott kiselőadást, főleg híres hajókról vagy éppen a vasúthálózat fejlődéséről.³⁸ Harold akkor kötelezte el magát a politikusi pálya mellett, amikor az 1928-as nyári vakáció idején családjával a skóciai Stirlingbe utazott. Édesapja Henry Campbell-Bannerman szülővárosának központjában, a néhai államférfi szobra előtt felidézte a közel negyedszázaddal korábban lezajlott választási kampány dicsőséges

³⁷Pimlott, 1992: 19-20.

eseményeit, miközben elmagyarázta gyerekeinek, hogy néhány évvel korábban miért csatlakozott a Munkáspárt híveinek egyre gyarapodó táborához. Herbert azzal indokolta a váltást, hogy Asquith 1914-ben elvtelenül behódolt a hadiszállításokban érdekelt üzleti köröknek, amikor belevitte az országot az első világháborúba.³⁹ Mivel a szakszervezeti és párttagság a pacifista vezetők – Hardie, MacDonald, Henderson – által megfogalmazott intelmek ellenére is támogatásáról biztosította az Asquith - kormányt,⁴⁰ sokkal valószínűbb, hogy a társadalmi különbségek csökkentése iránti elkötelezettség játszotta a meghatározó szerepet az idősebb Wilson világnézeti fordulatában. Harold a gimnázium második osztályában már kifejezésre juttatta a politika iránt megnyilvánuló elkötelezettséget, amikor a házi feladatként beadott *Myself in 25 Years* (Mi szeretnék lenni 25 év múlva?) fogalmazásában a költségvetés összeállításán dolgozó pénzügyminiszterként tűnt fel, részletes indoklást adva tervezetének sarokszámaihoz, amelyek közül a gramofonra, mint az igazán gazdagok által birtokolt luxuscikkre kivetett, magas adó volt a legemlékezetesebb momentum.⁴¹

Ez utóbbi aspektus már ekkor híven tükrözte Wilson gyakorlatias szemléletét, miszerint nem a híradástechnikai berendezések birtoklása a legfontosabb az ember életében, valamint azt a szociális érzékenységet, amely a kormányzat részéről csak nagyon korlátozottan érvényesült. Neville Chamberlain egészségügyi miniszter irányításával ugyan megszületett az első, modern brit nyugdíjtörvény, amely a munkaadók és a munkavállalók hozzájárulásra épített, ezért nagyobb biztonságot és magasabb jövedelmet biztosított az idős állampolgárok számára, a közel 10%-os munkanélküliség kérdése viszont továbbra is megoldatlan maradt.⁴² A szélsőséges szabad verseny negatívumai nyomán a Konzervatív Pártban is elindult az elméleti szintű alternatívakeresés, amely a későbbi miniszterelnök, Harold Macmillan nevéhez fűződik. A politikus a hozzá hasonlóan gondolkodó, fiatal parlamenti képviselőkkel közösen publikált *Industry and State* (Ipar és Állam) című tanulmányban az ipari körzetek fellendítése és a munkahelyek számának gyarapítása érdekében kormányzati beavatkozást sürgetett. Macmillan az államosítást ellenezte,

³⁸Morgan, 1992: 22-25.

³⁹Smith, 1964: 31-40.

⁴⁰Jemnitz, 2007: 172-177.

⁴¹Ziegler, 1993: 9-10.

⁴²Emrys Hughes: Macmillan. Portrait of a Politician. London, George Allen & Unwin Ltd. 1962. 36-44.

mondván ezzel elveszne minden, az egyéni kezdeményezésből származó előny, de a rugalmas alkalmazkodáshoz nélkülözhetetlennek tartotta az állam segítő-koordináló szerepét. Chamberlain egyetértéssel fogadta a koncepciót, de Baldwin a pillanatnyilag kedvező növekedési mutatókból kiindulván nem tartotta célszerűnek, hogy a könyvben foglalt ajánlások megvalósításával kísérletezzék.⁴³

A viszonylagos konjunktúra nyomán sokak számára úgy tűnt, hogy gyakorlatilag nincs tétje az 1929-ben esedékes választásoknak, ezért a készülődés a nyugalom jegyében telt. A miniszterelnök a *Safety First* (első a biztonság) szlogenrel kampányolt, legfeljebb az üzleti szféra működési feltételeinek könnyítésére tett célzásokat.⁴⁴ A munkáspárti program elsősorban a nyomornegyedek szanálásával, a vidék villamosításával és a közlekedési rendszer összehangolásával foglalkozott, szerkesztői ugyanis tudatosan kihagyták belőle a radikális elgondolásokat.⁴⁵ Újszerű megközelítéssel kizárólag a Liberális Párt jelentkezett, amikor John Maynard Keynes, a neves közgazdász tanácsának megfelelően egy közel 250 millió font összegű, infrastruktúrafejlesztési célú államkölcsönt indítványozott, azzal a feltétellel, hogy külön alapot képeznek arra az esetre, ha a program nem érné el a tervezett gazdaságélénkítő – munkahelyteremtő hatást.⁴⁶ A megmérettetés papíron a Munkáspárt győzelmével végződött, de 288 mandátumával a 615 fős alsóházban ekkor sem tudott abszolút többséget szerezni.⁴⁷

MacDonald az öt évvel korábbi önmagához viszonyítva nagyobb kezdeményezőkézségről tett tanúbizonyságot, amennyiben törvényileg napi 7 és fél órában korlátozta a bányászok munkaidejét, valamint zöld utat adott az Arthur Greenwood nevéhez fűződő, lakásépítési programnak. Csakhogy a lendület nem tartott sokáig, mert 1929. október 23-án összeomlott a New York-i tőzsde. A kormány nem sokkal ezt követően ad acta tette a beígért szociális reformokat, de a külpolitika terén is azon munkálkodott, hogy egyoldalú előnyöket szerezzen, továbbá megőrizze a tulajdonosi körök jóindulatát.⁴⁸ Snowden pénzügyminiszter a krízist

⁴³Egedy Gergely: Brit konzervatív gondolkodás és politika (XIX. – XX. század) Budapest, Századvég Kiadó, 2005. 157-160.

⁴⁴Randolph Churchill: The Rise and Fall of Sir Anthony Eden. New York, George Putnam's Sons, 1959. 57.

⁴⁵Iain Dale: British Political Party Manifesto 1900-1997. 2. Vol. Labour Party general election manifestos, 1900-1997. London, Politico's Publishing, 2000. 32-38.

⁴⁶Iain Dale: British Political Party Manifesto 1900-1997. 3. Vol. Liberal Party general election manifestos, 1900-1997. London, Politico's Publishing, 2000. 49-52.

⁴⁷Macmillan, 1966: 243-252.

⁴⁸Bullock, 1960: 417-421.

figyelman kívül hagyva nem volt hajlandó eltekinteni attól, hogy a német jóvátételt készpénzben fizessék, mondván az árukkal való fizetés veszélybe sodorja a brit termékek piacait. MacDonald ugyan helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat Moszkvával, majd a két fél rövidtávra szóló kereskedelmi egyezményt írt alá, Henderson külügyminiszter a rosszindulatú találgatásokat elkerülendő megvetoztá, hogy a szovjetek által igényelt áruvásárlási hitelekre az állam vállaljon garanciát.⁴⁹ Snowden ugyanakkor az első válságjelenségek nyomán lemondott arról a kísérletről, amely a pénzügyi egyensúly megtartását a foglalkoztatás bővítésével próbálta összekötni. A Munkáspárt vezetői közül csupán Oswald Mosley szállt szembe a deflációs politikával, mondván a brit gazdaságnak a nemzetközi kereskedelem alacsony szintje, az erősödő protekcionizmus, valamint az olcsó, ázsiai munkaerő által generált verseny miatt a vásárlóerő növelése révén elsősorban a hazai piacra kellene összpontosítania.⁵⁰ Mosley a közel 2 és fél milliós munkanélküliséget az ipar tervezés alapján nyugvó expanziója segítségével és közmunkaprogramokkal – mindenek előtt egy 100 millió fontos útépítési programmal – szeretne volna csökkenteni, miközben azt javasolta, hogy a nemzetközösségi országokkal folytatott árucserre felé történő elmozdulással párhuzamosan vonják állami ellenőrzés alá a külkereskedelmet. Miután december 7-én nyomtatásban is megjelent a manifesztum, Keynes pozitívan szólt a benne foglalt elképzelésekről, méltányolva szerzőjének kezdeményezőkézségét. Mindazonáltal, a Keynes részéről a vegyes gazdaság és a fokozatos reform iránt meglévő elkötelezettség, amelyhez keresletszabályozás elve kapcsolódott, sok tekintetben ellentétbe került a Mosley által favorizált közvetlen állami tervezéssel, továbbá az olasz mintára hasonlító korporatizmus teóriájával.⁵¹ Mosley hiába tiltakozott az ellen, hogy a 122 millió fontos közmunkaprogram mindössze 100.000 fő foglalkoztatását teszi lehetővé, de ezt is csak négy-öt éves időtartamban, előterjesztését az 1930. decemberi, a munkanélküliségről tartott pártkonferencia alkalmával a szakszervezetek kollektív szavazás segítségével elutasították.⁵² A végrehajtó bizottságban egyedül Bevan támogatta Mosley

⁴⁹Surányi Róbert: A második angol munkáspárti kormány törekvései a nemzetközi kapcsolatok javítására (1929-1931). In: A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből/Évkönyv 1975. Szerk: Harsányi Iván – Jemnitz János. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975. 46-55.

⁵⁰Noel Thompson: Political Economy and the Labour Party. The Economics of Democratic Socialism. London, UCL Press, 1996. 74-86.

⁵¹Stephen Dorril: Black Shirt. Sir Oswald Mosley & British Fascism. London, Penguin Books, 2007. 156-161.

⁵²Ian Mikardo: Backbencher. London, Weidenfeld and Nicolson, 1988. 45-48.

elképzeléseit, de már neki sem sikerült meggátolni, hogy a személyében sértett politikus kilépjen a párból, és megalakítsa a BUF - *British Union of Fascists* (Brit Fasiszta Unió), nevű szélsőjobboldali mozgalmat.⁵³

Az ország szempontjából sorsfordító 1930-as esztendő során Wilsonék élete is kizökkent az addigi, nyugalmas kerékvágásból. Harold nem sokkal a gimnázium negyedik osztálya előtt kis híján végzetes kimenetelű tifuszt kapott attól a fertőzőtt tejtől, amellyel egy gazdálkodó itatta meg a nyári cserkész tábor résztvevőit. Társai közül hatan nem éltek túl a megpróbáltatást, de állapotának rapszodikus változásai miatt Harold gyógyulása is meglehetősen bizonytalannak tűnt. Amikor végre hazamehetett, szomorú hangulatban találta szeretteit.⁵⁴ Ahogy a világgazdasági krízis Nagy-Britanniába is egyre jobban begyűrűzött, úgy már a 20-as évek folyamán prosperáló Huddersfield sem tudta kivonni magát a negatív tendenciák alól. A piacvesztés miatt szorult helyzetben lévő az L. B. Holliday and Co vállalatot megvette az 1927-ben megalakult *Imperial Chemical Industries Ltd* (ICI) vegyipari holding, amely a helyi cégek feldarabolását, a tevékenységek átszervezését vonta magával.⁵⁵ 1930 decemberében az új tulajdonos közölte, hogy a továbbiakban nem tart igényt Herbert Wilson munkájára, mondván ugyanolyan jövedelmi kondíciók mentén egyetemi végzettséggel rendelkező mérnököt is tud alkalmazni. A szülők nem csupán a szomszédok, hanem fiúk előtt is titkolták a munkahely elvesztését, amíg nem lábalt ki a betegségéből, aki viszont a nadrágszíj meghúzása, valamint Marjorie sikertelen egyetemi vizsgái nyomán ráérezett, hogy családja komoly bajban van. Harold minden idejét a tanulásnak szentelte, azért hogy, főleg a matematika terén, behozza a lemaradást, mielőtt húsvét körül visszatért volna az iskolatársak közé. Politikai érdeklődése a munkanélküliségről szerzett tapasztaltok révén ekkoriban vált igazán tudatossá, amelyhez az 1931. augusztusi kormányválság is nagymértékben hozzájárult.⁵⁶

MacDonald fél évvel korábban többek között azért is utasította el Mosley által beterjesztett memorandumot, mert attól félt, hogy az állami kiadások – egyébként Keynes által is helyezett – expanziója nyomás alá fogja helyezni a nemzeti valutát. Július közepén a miniszterelnöki jóslat, igaz, költekezés nélkül, beteljesült. A *Bank*

⁵³Michael Foot. Aneurin Bevan. A Biography. Volume One: 1897-1945. 121-132.

⁵⁴Routledge, 2006: 17.

⁵⁵www.coloranthistory.org/HollidayDye - 2007. XII. 23.

⁵⁶Pimlott, 1992: 25.

of England (az Angol Nemzeti Bank) egyre inkább azt kezdte hangoztatni, hogy a túlságosan nagyvonalú szociális kiadások megrendítik a pénzügyi körök bizalmát. A FED – *Federal Reserve* (az amerikai Szövetségi Jegybank), valamint a *Banque de France* (a Francia Nemzeti Bank) a sterling védelme érdekében egy 80 millió fontos kölcsönt helyezett kilátásba, de ehhez 56 millió fonttal vissza kellett volna fogni az állam kiadásait.⁵⁷ A kormány a londoni City és a FED nyomására a munkanélküli segélyek 10%-os csökkentéséről hozott döntést, de amint kiderült, hogy így csak 42 millió fontot sikerülhet megtakarítani, adóemelésre került sor.⁵⁸ Míg MacDonald kénytelen-kelletlen belenyugodott a szociális kiadások csökkentésébe, abban már korántsem lehetett biztos, hogy a frakció is követni fogja, ezért augusztus 23-án bejelentette lemondását. A pártvezetők válságtanácskozást tartottak, ahol Sir Herbert Samuel, a Liberális Párt elnökhelyettese Lloyd George tiltakozásától függetlenül *National Government* (Nemzeti Egységkormány) alakítására tett javaslatot. Az uralkodó egyetértett az indítvánnyal, majd meggyőzte az ügyvezető miniszterelnököt, hogy őrizze meg tisztségét. MacDonald igent mondott, de a Labour Végrehajtó Bizottságának tagjai közül csupán Philip Snowden és James Henry Thomas követte. Mivel a kormány legitimációja meglehetősen bizonytalan alapokon állt, ősszel előrehozott választásokat rendeztek, amely a Nemzeti Egységkormány döntő többségében konzervatív támogatóinak 552 mandátumos győzelmével végződött.⁵⁹ Snowden viselkedése, illetve a kampányidőszakban a Labour ellen használt retorikája komoly felzúdulást okozott Huddersfield választókerületben, korábbi hívei szinte kivétel nélkül árulásról beszéltek. Harold nem vitatta szülei vagy az idősebb generáció ezzel kapcsolatos nézeteit, azonban bő négy és fél évtizeddel később már úgy vélekedett, hogy a kor viszonyai közepette a Nemzeti Egységkormány tűnt a legkevésbé rossz alternatívának.⁶⁰ Tekintettel arra, hogy a család tartalékai vészesen fogyatkoztak 1931. utolsó hónapjaiban felmerült, hogy Harold 16 évesen, a negyedik osztály végeztével csatlakozzon a James Thewlis által igazgatott manchesteri esernyőgyár személyzetéhez, azonban a körülmények ezúttal kedvező változása révén szükségtelenné vált az újabb áldozathozatal.⁶¹

⁵⁷ Churchill, 1959: 57-62.

⁵⁸ Cliff – Gluckstein, 1988: 151-165.

⁵⁹ Lord Home, 1976: 46-47.

⁶⁰ Wilson, 1977: 200-209.

⁶¹ Ziegler, 1993: 11.

Amint MacDonald elszakította fontsterlinget az aranyalaptól, a realisabbnak tetsző 3, 4 dolláros árfolyam, az 1932-es ottawai birodalmi konferencián kötött bilaterális egyezmények dinamizálták a brit exportot, a Nemzetközösség területén kívülről érkező árukra kivetett 10%-os vám, pedig a behozatal csökkentésén kívül minden eddiginél erőteljesebben védte a konkurenciának leginkább kiszolgáltatott ágazatokat.⁶² Valószínű, hogy e két utóbbi aspektusnak köszönhetően a vegyipar viszonylag könnyen kilábalta a válságból, így 1932. őszén Herbert végre ismét el tudott helyezkedni, csak hogy az új esély nem Huddersfield-ben, hanem Liverpool Bromborough nevű elővárosban körvonalazódott. A családnak óriási megnyugvást jelentett, hogy a Brotherton's Chemical Works elismeréssel beszélt Herbert szakmai érdemeiről, majd üzemvezetői állást ajánlott fel a számára. Wilsonék ugyanakkor egy kényelmes szolgálati lakást is kaptak közvetlenül a vállalati székhely közelében. Harold sokáig rezignáltan viselte a kényszerű költözködéssel járó megpróbáltatásokat és a baráti körtől való elszakadást, de szerencsére ez a rosszkezd nem tartott sokáig. A mindössze néhány éves múlttal rendelkező Wirral Grammar School tanulói közül ő volt első hatodéves, emiatt iskolai előmenetelét a tanári kar végig kiemelten kezelte.⁶³ A gimnázium utolsó két éve során egyéni felkészítésben részesült, amely lehetővé tette, hogy kitűnő kapcsolatot alakítson ki az intézmény vezetésével, ugyanakkor idejekorán hozzászólt az egyetemi vizsgák légköréhez. Ezzel egy időben otthon erős nyomás alatt volt, mivel Herbert a bizonytalan anyagi körülményekre hivatkozván folyamatosan presszionálta. Harold ekkorra aktív sportemberré vált: hosszútávfutóként megnyerte a megyei bajnokságot, a regionális atlétikai verseny során, pedig a Wirral-i csapatkapitányaként tűnt fel. A tantestület pozitívan nyilatkozott alapos tényismeretéről, azonban az érettségire és a felvételre való felkészülés taktikájában már komoly viták voltak, főleg az igazgató és a történelemtanár között. Az utóbbi nem értett egyet az előbbi által javasolt történelem ösztöndíj pályázat ötletével, emiatt saját órarendje terhére nem vállalta a külön felkészítést. Wilson az Oxfordi Egyetem hat szakkollégiumába adta be a felvételi kérelmet, de az első helyen megjelölt Merton College nem támogatta pályázatát. Szerencséjére, T. M. Knox filozófiaprofesszornak felsejlett, hogy édesapja gyülekezetében volt egy Harold Wilson nevű fiú. Miután az idős lelkipásztor hallotta

⁶²Egedy, 1998: 147-152.

⁶³Ernest Kay: *Pragmatic Premier. An Intimate Portrait of Harold Wilson*. London, Leslie Frewin Publishers Limited, 1967. 17-18.

a gimnázium egyik mecénásának tiszteletére elmondott beszédét, megerősítette, hogy Harold kiemelkedő retorikai készségekkel rendelkezik, a professzor lobbizásának köszönhetően megkapta a Jesus College által felkínált státuszt. Az *Open Exhibition in Modern History* (az egyetem által felkínált tanulmányi ösztöndíj) csupán évi 60 fonttal járt, amely a tandíj költségeit ugyan fedezte, de már nem volt elég a megélhetéshez. Herbert végül 50 fonttal kiegészítette a Jesus College által adott összeget, Harold ugyanis a vártnál rosszabb angol érettségi nyomán lemaradt a megyei ösztöndíjról.⁶⁴

Wilson azért nem tudott koncentrálni, mivel időközben szerelmes lett. Amikor a vizsgaidőszak elején a tanulás szünetében elkísérte édesapját a vállalat sportcentrumába, hogy drukkoljon ahhoz a fejszámolási mutatványhoz, amire Herbert fogadást kötött, a sikeres demonstrációt követően a tervezetnél tovább maradt, ugyanis a teniszpályán meglátott egy csinos ifjú hölgyet, majd az ismerkedés kedvéért néhány nappal később maga is beállt játszani. A szintén 18 éves Gladys Mary Baldwin, aki gyors-és gépirónőként dolgozott a Lever Brothers nevű vállalatnál, Wilsonhoz hasonlóan nonkonformista, de sokkal erőteljesebben vallásos családból származott. Gladys soha nem tervezte, hogy egyetemre járjon, de tetszett neki Harold lelkesedése, ugyanakkor a gyerekkori költözések után vágyott arra a biztonságra, amelyet egy diplomás férjtől remélhetett. A nők előtt addig meglehetősen félénk Harold 1934. július 4-én, amikor V. György király megnyitotta a Mersey-alagutat, közölte barátnőjével, hogy szeretné feleségül venni.⁶⁵ Gladys igen csak meglepődött eme ünnepélyes deklaráción, de valahol szórakoztatta udvarlójának eltökéltsége. Wilson emellett célzást tett rá, hogy parlamenti képviselőnek, illetve végső soron miniszterelnöknek készül. Gladys nevetett barátja elképzelésein, pedig, szüleinek évekkal korábban megmondta, nem szeretne olyan férjet, aki aktívan politizál. Ha Gladys komolyan vette volna Harold ígérését, a románc nagyon gyorsan befejeződött volna.⁶⁶

TUDOMÁNYOS PÁLYA VAGY KÖZTISZTVISELŐI KARRIER?

⁶⁴Pimlott, 1992: 27-28.

⁶⁵Wilson, 1986: 31.

⁶⁶Routledge, 2006: 18.

A szakítás sokáig nem volt kizárható, hiszen Wilson 1934 szeptemberétől ideje legnagyobb részét tanulással töltötte, a rengeteg elfoglaltság miatt barátnőjével félvényként találkozhatott. Igaz, messzemenően kiérdemelte Gladys hűségét, mert az egyetemi évek alatt nem bonyolódott mással szerelmi viszonyba. Az első félévben kitűnő eredménnyel tette le latinból, franciából, és újkori történelemből esedékes vizsgáit, miközben jelezte szüleinek, hogy a klasszikus vagy éppen modern nyelvi stúdiumoknál hasznosabbnak tartja a történelmet, de főleg a közgazdaságtudományt. Harold levelei önmegtartóztató életmódról tanúskodnak, amennyiben rendszeresen beszámolt arról, hogy miként sikerült megtakarítania bizonyos összegeket. Miután kiderítette, hogy az egyetemi tisztító milyen árakkal dolgozik, szennyest hazaküldte édesanyjának, de a húst és a kétszersültet is inkább lakhelyén vásárolta, és vitte magával, mert kevesebbe került, mint Oxfordban. Wilson rendkívül kritikusan nyilatkozott a gazdag szülők gyerekeinek életmódjáról, különös tekintettel az ivásatra, valamint a kvázi naponta ismétlődő hajnalig tartó mulatozásra. Jogos, erkölcsileg is megalapozott álláspontjáról a Disraeli által 1861-ben megjelentett regénye nyomán írt *The Two Nations* (A két nemzet)című pamfletben értekezett.⁶⁷

Az első tanév alatt mindössze annyi változás történt, hogy júniusban MacDonald egészségi okokra hivatkozva lemondott megbízatásáról, emiatt újból Stanley Baldwin vett át a miniszterelnöki posztot.⁶⁸ A gazdasági konszolidáció közepette a novemberi választás nem keltett különösebben nagy izgalmat. Az első helyen közel a Konzervatív Párt végzett 430 mandátummal, de a Labour is megháromszorozta képviselői számát. Wilson számára azonban az országos politikánál nagyobb jelentőséggel bírt, hogy Alan Patrick Herbert, az új ötletekre fogékony, szabadgondolkodó liberális jogászprofesszor, a 30-as, 40-es, 50-es évek családjogi reformjainak szülőatyja lett az egyetem által delegált parlamenti képviselő.⁶⁹ Wilson ekkoriban inkább a nemzetközi kapcsolatok iránt érdeklődött, mivel ezen a területen több olyan nagy horderejű eseményre került sor, amely már egyértelműen jelezte, hogy Európa a legjobb úton halad a második világháború felé. MacDonald nem sokkal visszavonulása előtt az olaszországi Stresa üdülővárosában az általános hadkötelezettség visszaállítása kapcsán megtartott brit – francia – olasz

⁶⁷Morgan, 1992: 32-37.

⁶⁸Harold Wilson: *The Governance of Britain*. London, Weidenfeld and Nicolson. 1976. 21-22.

⁶⁹Time 1952. III. 10.

válságtanácskozástól függetlenül megkötötte az angol – német flottaegyezményt, amely az utóbbi haditengerészeti erőinek nagyságát a Royal Navy 35%-ában maximálta. Innentől nem volt megállás. Hitler ügyesen kihasználta, hogy az etiópiai háború miatt feszült angol-olasz viszony ellehetetleníti az egységes fellépést, ennek nyomán 1936. március 7-én bevonult a Rajna-vidéki demilitarizált övezetbe.⁷⁰ Miután július végén Francisco Franco tábornok államcsínyt szervezett a törvényesen megválasztott spanyol köztársasági kormány megdöntésére, Németország és Olaszország – London, Washington és Párizs hallgatólagos beleegyezésével - katonai szállítmányok, majd önkéntesek révén nyíltan támogatni kezdte a lázadókat.⁷¹ Baldwin már a konfliktus kezdetén a be nem avatkozás mellett döntött, ami ellen a Munkáspárt sem tiltakozott, ugyanis az 1936. évi konferencián a küldöttek túlnyomó nagy többsége a kormányhoz hasonló álláspontot képviselt.⁷² A spanyol polgárháború jelentőségét még Churchill sem ismerte fel, ugyanis a fasizmusnál nagyobb veszélynek tartotta a túlságosan baloldalinak vélt, Moszkva felé orientálódó köztársaságot.⁷³

Wilson meglehetősen komoly aggodalommal figyelte a Harmadik Birodalom megerősödését, az *Oxford Union* (az egyetemi diákszervezet) tagjaival összhangban mégis úgy vélte, Londonnak mindenképpen távol kell maradnia Európa fegyveres konfliktusaitól.⁷⁴ Wilson és Edward Heath, a Konzervatív Párt későbbi elnöke az Oxford Union és az egyetemi egyházközösség jóvoltából ezekben az években találkozott először, azonban kettőjük között nem jött létre mélyebb ismeretség. Wilson, aki soha nem titkolta politikai nézeteit, a közállapotokkal szembeni kritikus véleményét, 1935. tavaszán csatlakozott a liberális szellemiségű *Eighty Club* (80-as Klub) néven működő tömörüléshez, amelynek égisze alatt különböző vitaesteken vett részt, illetve egy alkalommal együtt vacsorázott Herbert Samuel pártelnökkel. Nem sokkal később, pedig a szabadelvű klub pénztárosának választották.⁷⁵ A munkáspárti alapszervezettől viszont igyekezett távolságot tartani, mivel úgy érezte, hogy abban a

⁷⁰Henry Kissinger: Diplomácia. (Henry Kissinger: Diplomacy.) Fordította: Balik Éva, Kálmán András dr. Magyarics Tamás, Rózsa György, Szabó Klára. Budapest, Panem – McGraw – Hill – Grafo, 1996. 295-305.

⁷¹Daniele Ganser: NATO's Secret Armies. Operation Galdio and Terrorism in Western Europe. London, Frank Cass, 2005. 38-39.

⁷²Bullock, 1960: 586-588.

⁷³Clement Attlee: Twilight of Empire. Memoirs of Prime Minister Clement Attlee by Francis Williams. New York, A. S. Barnes and Co. 1962. 10-18.

⁷⁴Lord Home, 1976: 55.

⁷⁵Foot, 1968: 29-32.

kommunista párt túlságosan nagy befolyással rendelkezik, ezért a tisztségviselők megválasztása alkalmával erősen antidemokratikus tendenciák érvényesülnek.⁷⁶ Vallásos neveltetéséből kiindulva a Labour Club egyébként is túlságosan materialistának tűnt, miközben Wilsont mód felett idegesítette, hogy a gazdag családok magániskolából jövő gyerekei a munkások körében szerzett tapasztalatok nélkül hirdették a forradalmi átalakulást.⁷⁷

Az elsősorban politikai vitaestekre korlátozódó közéleti szereplés, a vasárnapi templomba járás, az amatőr szinten űzött sporttevékenység azonban egyáltalán nem ténitette el tudományos előmenetelétől. Wilson a Lindley Fraser és a külsős előadó, G. D. H. Cole közgazdászprofesszoroktól kapott elismerés nyomán még a második tanév elején úgy döntött, hogy történelem helyett az új, előremutatóbbnak vélt PPE – *Philosophy, Politics and Economics* (filozófia, politikatudomány, közgazdaságtan) szakirányon kíván diplomázni. A dékán ezt csak azzal a feltétellel engedélyezte, ha a karácsony szünetben levizsgázik német nyelvből. Wilson egy jó tankönyv segítségével másfél hónap alatt elsajátította a követelményt, igaz, a vizsgán éppen hogy csak átment. Wilson időközben megtakarításai jóvoltából egy használt Austin 7-es boldog tulajdonosává lépett elő, amely lényegesen megkönnyítette a hazautazást. Személyes népszerűségéhez tudásán és segítőkészségén kívül az is hozzájárult, hogy gépkocsiját másokkal is megosztotta: az egyik évfolyamtárs, Robert Steel, Wilson Austinjával vizsgázott le autóvezetésből.⁷⁸ 1936. márciusában elnyerte az évi 300 fontos javadalmazással járó George Webb ösztöndíjat a Gladstone emlékéremmel jutalmazott *The State and the Railways in Great Britain 1823-1863* (Az állam és a vasutak Nagy-Britanniában 1823-1863) címmel megírt dolgozatára, amelyben az angliai vasútépítés hőskoráról, amelyet a kapitalista túltermelés, a gyenge állami szabályozás, valamint az ésszerűtlenség szignifikáns példaként mutatott be.⁷⁹

A pályaműben olvasható végkövetkeztetés – az integrált közlekedéspolitika – a mindenkori szakminiszter évtizedek óta legfontosabb céljaként bukkan fel, noha maradéktalanul csak a főváros közvetlen térségben, a *London Transport Board* (Londoni Közlekedési Főigazgatóság) illetékességi területén sikerült

⁷⁶Denis Healey: *The Time of My Life*. London, Penguin Books, 1989. 40.

⁷⁷Smith, 1964: 62-65.

⁷⁸Pimlott, 1992: 50-56.

⁷⁹Christopher Mayhew: *Time to Explain*. London, Hutchinson, 1987. 27-28.

megvalósítani.⁸⁰ A tavaszi félévében betöltötte a szakkollégium történelmi társulatának titkári posztját, majd ősszel egy újabb, merész gondolatokkal teli írással lepte meg környezetét, amely *The End of Free Enterprise* (A szabad verseny vége) címet viselte. 1937-ben kitűnő eredménnyel diplomázott, elméleti közgazdaságtanból a PPE szakirány első végzős hallgatói közül a legjobban szerepelt. Az egyetem elvégzése után *Aspects of the Demand for Labour In Great Britain* (A munkaerő iránti kereslet alakulásának tényezői Nagy – Britanniában) címmel benyújtotta doktori disszertációs tervezetét, amely viszont a körülmények változásai folytán soha nem készülhetett el.⁸¹

Amikor 1937. májusában, a trónutódlási válság rendezését követően Stanley Baldwin megrendült egészségi állapota miatt lemondott, és Neville Chamberlain lett a miniszterelnök, a brit gazdaságban nem volt jele visszaesésnek, vagy megtorpanásnak. A kormányzat anyagilag is segítette a bányászat és az acélipar korszerűsítését, az állami dotáció jóvoltából ismét erőre kapott a glasgow-i hajógyártás,⁸² ugyanakkor a fenyegető háborús veszély miatt a parlament 1, 5 milliárd fontot különített el a RAF - *Royal Air Force* (a Királyi Légierő) modernizációjára.⁸³

Harold és Gladys lélekben már az esküvőre készült, amikor a záróvizsga utáni napokban Marjorie leveléből megtudták, hogy Herbertnek távoznia kell addigi munkahelyéről. A vállalat méltányosságból megengedte, hogy Wilsonék a szolgálati lakásban maradjanak, amíg a családfő nem tud elhelyezkedni, a házasságkötést azonban elnapolták, mert a 300 fontos George Webb Senior ösztöndíj a szülői ház lakbérére ment.⁸⁴

Wilson a nyári szünidő alatt a *Manchester Guardian* szerkesztőségében dolgozott, mint próbaidős újságíró, amely elvileg magánban hordozta állandó alkalmazás lehetőségét, a munkahelyi légkört viszont nem igazán találta inspirálónak. 1937. szeptemberében a *New College* részidős tanársegédként felvette oktatói közé, az évi 125 fontos fizetés viszont kevés volt a szülők támogatásához, de mindenképp az önálló egzisztencia megteremtéséhez. Wilson több vidéki egyetemre is beadta

⁸⁰Herbert Morrison: *An Autobiography* by Lord Morrison of Lambeth. London, Odhams Press Limited, 1961. 138-159.

⁸¹Morgan, 1992: 42-43.

⁸²Egedy, 1998: 155-160.

⁸³Sir Winston Churchill: *His Complete Speeches*. Volume VI. 1935-1942. February 18 1937. Edited by Robert Rhodes James. London, Chelsea House Publishers, 1974. 5827-5828.

jelentkezését tanársegédi állásra, de mind a *St. Andrews University in Scotland*, illetve a *Christ Church College* - kitűnő ajánlásai ellenére mégis mást választott. A *University of London*, pedig azt tanácsolta, hogy várjon még egy-két évet a pályázattal. Végül Sir William Beveridge közgazdászprofesszor, a *Central Office of Statistics* (Központi Statisztikai Hivatal) alapítója meggyőzte, hogy maradjon Oxfordban. Miközben Wilson Beveridge kutatóasszisztenseként kezdett dolgozni,⁸⁵ akaratlanul is részesévé vált a kor meghatározó közgazdászai által folytatott vitáknak. Keynes *The General Theory of Employment, Interest and Money* (A foglalkoztatás, a kamat és a pénz elmélete) című művében többek között azt állította, hogy a beruházás és a fogyasztás szintje az állam intervenciója révén alakítható, vagyis a kormányzat akkor cselekszik megfelelően, ha a költségvetési egyensúly minden áron való megőrzése helyett vállalja az időleges többletkiadásokat. Keynes egyben arra is rámutatott, hogy a magas szintű munkanélküliség kialakulásában a tőke által megkövetelt profitráta merevsége is kiemelkedő szerepet játszik.⁸⁶ Macmillan ezzel párhuzamosan az úgynevezett szociális minimum szükségleti alapon álló meghatározását, az alapvető közszükségleti javakat előállító szektorokban, pedig a társadalmi kontroll kiterjesztését sürgette, mondván ez utóbbi téren nem lehetséges a kereslet és kínálat alakulását kizárólagos alapon a piacra bízni.⁸⁷

Beveridge viszont szakmailag megalapozatlannak minősítette Keynes és Macmillan gondolatmentét, mondván nem áll mögöttük empirikus kutatás. A professzor szerint a munkanélküliség növekedésében sokkal inkább a brit versenyképesség hanyatlása, valamint a munkavállalók részéről tanúsított, alacsony szintű adaptációs készség játszott kiemelkedő szerepet, miközben abból indult ki, hogy a statisztikák sokszor túloznak, hiszen az állástalanság az esetek többségében átmeneti, a közgazdaságtudomány szakkifejezésével élve frikciós természetű. Wilson nem értett egyet Beveridge elméletével, ugyanis az oxfordi munkaügyi központban általa végzett vizsgálatok során kiderült, hogy a munkaközvetítő hálózat önmagában nem elegendő a foglalkoztatás problémáinak kezelésére. A munkaadó gyakran irreális

⁸⁴Wilson, 1986: 50.

⁸⁵Ziegler, 1993: 25-26.

⁸⁶John Maynard Keynes: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. (The General Theory of Employment, Interest and Money) Fordította: Erdős Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 304-317.

⁸⁷Harold Macmillan: The Middle Way. London, Macmillan, 1938. 5-140.

követeléseket támasztott a jelentkezőkkel szemben, de sokszor előfordult, hogy mire egy állásajánlat ismertté vált, a státuszt már betöltötték, vagy a munkafolyamat gépesítésének köszönhetően kiváltották. Mindezek fényében Wilson számára egyértelműnek volt, hogy a munkanélküliség adott szintje és típusa a szociális védőhálójával lényegében nem rendelkező, szabadpiaci rendszer természetéből következik.⁸⁸ Tézisét az is alátámasztotta, hogy a munkaerőpiac Luton, Coventry, Swindon, és Közép-Anglia más, új ágazatok révén prosperáló városaiban sem volt lényegesen kedvezőbb állapotban. Noha a klasszikus közgazdaságtan által sugallt egyensúly továbbra is fennállt, ez hosszú távon tartós recesszióval, sőt, rosszabb esetben társadalmi robbanással fenyegetett. Beveridge azonban még mindig kockázatosnak nevezte a bérszínvonal általános emelését szorgalmazó elképzeléseket, mivel attól tartott, hogy ez a tőke pánikszerű meneküléséhez fog vezetni, ezért a családi juttatások kiterjesztésében látta a megoldást, amely jóvoltából a nélkül tarthatók alacsonyan a bérek, hogy a jövő generáció egészségi állapota és a népességszám veszélybe kerüljön.⁸⁹

Beveridge tervének megvalósítása viszont a kieleázódó nemzetközi helyzet tükrében nem igazán tűnt aktuálisnak. Egy hónappal azok után, hogy Anthony Eden a spanyol polgárháborúban beállt, a demokratikus világ szempontjából kedvezőtlen fordulat elleni tiltakozásként lemondott a külügyminiszteri tisztségről,⁹⁰ a Weimarchat ellenállás nélkül bevonult az Osztrák Köztársaságba, majd néhány nappal később Hitler a Szudéta-vidék átadására vonatkozó követelésekkel állt elő.⁹¹ Miközben a brit külügyminisztérium a krízis területi engedmények révén történő megoldásának lehetőségét kereste, Wilson és Beveridge a kereskedelmi ciklus változásait elemző, közös tanulmánykötet írásával volt elfoglalva. Wilson az új tanév elején, évi 400 fontos javadalmazással a *University College* tudományos munkatársa lett, de a tanítási feladatokról függetlenül továbbra is elsősorban Beveridge asszisztenseként dolgozott. G. D. H. Cole közreműködésével ugyan megtörtént Wilson és a *Fabian Society* (Fabianus Társaság, a Labour szakpolitikai tanácsadó testülete) közötti kapcsolatfelvétel, amely viszont még akkor sem lépett túl az alkalmi tanácsadás

⁸⁸Foot, 1968: 39.

⁸⁹Sir William Beveridge: *Full Employment in a Free Society*. London, G. Allen & Unwin, 1945. 304-350.

⁹⁰Edward Heath: *The Course of My Life*. London, Hodder & Stoughton, 1998. 49.

⁹¹Dwight David Eisenhower: *The Eisenhower Diaries*. Edited by Robert H. Ferrell. New York, W. W. Norton & Company, 1981. 26-27.

keretein,⁹² amikor a müncheni egyezmény híre alaposan felkavarta az egyetemi hallgatóságot. 1938. szeptember 30-án ugyanis Neville Chamberlain brit és Édouard Daladier francia miniszterelnök Benito Mussolini közvetítésével beleegyezett Hitler Bad Godesberg-i ultimátumának követeléseibe, amelynek értelmében a csehszlovák kormánynak négy napon belül ki kellett vonulnia a német többségű Szudéta-vidékről.⁹³

Október közepén időközi választást tartottak Oxfordban, ahol a Chamberlain táborához sorolt, megbékéltetés párti konzervatív képviselő, Quentin Hogg csak jelentős szavazatvesztéssel tudta megőrizni mandátumát Alexander Lindsay filozófus ellenében. Míg Roy Jenkins, Denis Healey, Frank Pakenham vagy éppen Edward Heath világnézettől és pártszimpátiától függetlenül aktív szereplője volt a kampánynak, Wilsonra a résztvevők közül senki sem emlékezett.⁹⁴

Az ifjú egyetemi oktatót túlságosan lefoglalta a mentorának végzett kutatás, valamint a szülők életében bekövetkező, régen várt pozitív fordulat. A családfő 1938. őszén elnyert egy műszaki ellenőr státuszra kiírt pályázatot a Cornwall – félszigeten található Liskeard robbanóanyaggyárában, ahová a végleges munkaszerződés aláírásáig egy panzióból járt be dolgozni, ám ezt követően az egész család délre költözött. A Wilson-házaspár nehezen szakadt el az északi grófságokban megismert környezetétől, a döntéshozatal végül még sem volt olyan nehéz, mint eredetileg gondolták, amennyiben Marjorie pedagógus végzettségével, egy váratlan üresedés jóvoltából bekerült helyi iskola tantestületébe.⁹⁵ A sikeres elhelyezkedésben minden bizonnyal jelentős szerepet játszott, hogy Chamberlain München után már nyíltan denúciálta Berlin újabb területi követeléseit, majd szabaddá tette az utat az újrafegyverkezés előtt. 1939. március 17-én, a prágai bevonulást követően a brit kormányfő ugyan garanciát nyújtott Lengyelországnak, Romániának és Görögországnak, viszont május végéig nem engedélyezte, hogy tárgyalássorozat kezdődjön egy angol-francia-szovjet szövetségről. A próbálkozás azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, Varsó ugyanis mereven elzárkózott attól, hogy háború esetén a Vörös Hadsereg lengyel területen keresztül vonuljon fel a német határra. Jozef Beck, a lengyel kormány külügyminisztere egyébként is úgy

⁹²Routledge, 2006: 20-21.

⁹³Michael Dockrill: *British Defence since 1945*. New York, Basil Blackwell Ltd, 1989. 20-21.

⁹⁴Jenkins, 1991: 26-27.

⁹⁵Pimlott, 1992: 60-61.

nyilatkozott, hogy a nyugati hatalmaknak választani kell Varsó és Moszkva között, míg a brit és a francia vezérkar a szovjet haderőben végbement tisztogatásokból kiindulván túlbecsülte Lengyelország katonai lehetőségeit.⁹⁶ Ráadásul a brit küldöttség határozatlanságával, az elhúzódó oda-és visszautazásokkal olyan benyomást keltett, hogy számukra nem igazán releváns a szövetségi kapcsolat, Sztyalinban egyre inkább megfogalmazódott a gyanú, hogy Chamberlain kelet felé próbálja irányítani a német terjeszkedést. Az SZKP főtárháza egyébként sem kívánt asszisztálni a Szovjetunióra nézve is rendkívül előnytelen versailles-i rendezés fenntartásához, elvesztett területei visszaszerzésében, pedig sokkal inkább számíthatott Németországra, mint a Varsó iránt elkötelezett nyugati hatalmakra. A június elején kezdődő bilaterális kereskedelmi tárgyalások során a két fél politikai értelemben is gyorsan megtalálta a közös nevezőt, így 1939. augusztus 23-án Vjacseszlav Molotov és Joachim von Ribbentrop aláírta a szovjet német meg nem támadási egyezményt, amelynek elhatárolták a két nagyhatalom közötti érdekszférákat.⁹⁷

Wilson egy héttel később Skóciába utazott, hogy Dundee-ban, egy tudományos szimpózium keretében beszámoljon a közös kutatások eredményeiről. A konferencia azonban félbeszakadt, amikor 1939. szeptember elsején a BBC híradása nyomán a résztvevők megtudták, hogy hajnalban a német hadsereg megtámadta Lengyelországot. Beveridge a kormányfő utasításának megfelelően azonnali hatállyal a fővárosba indult, hogy részt vegyen a válságstáb munkájában, de még a távozás előtt felkérte tanítványát a levezető elnöki tisztség átvételére.⁹⁸ Szeptember 3-án, egy 48 órás ultimátumot követően London és Párizs deklarálta a hadiállapot beálltát Németországgal, majd Chamberlain felkérte a megbékéltetés legszigorúbb kritikusaként tartott Sir Winston Churchillt, hogy csatlakozzék kormányához. A döntéssel a Munkáspárt is egyetértett, viszont pár nappal később már szóvá tette, hogy Nagy-Britannia kihátrál a Varsóval szemben vállalt szövetségi kötelek mögül.⁹⁹

Wilson a konferencia végeztével szinte azonnal visszatért Oxfordba, hogy mielőbb be tudjon jelentkezni az egyetemi hadkiegészítő bizottságnál. Egy darabig azon

⁹⁶The Right Honorable The Earl of Avon: *The Eden Memoirs. The Reckoning*. London, Cassel & Company, 1965. 53-61.

⁹⁷Kissinger, 1996: 314-331.

⁹⁸Morgan, 1992: 58-65.

gondolkodott, hogy jelentkezzen-e önkéntesnek a fegyveres erőkhöz, ugyanakkor érezte, hogy köztisztviselőként nagyobb szolgálatot tehet a hazájának; képzettsége és felkészültsége arra predesztinálta, hogy, hacsak nem tesz külön erőfeszítést, a *Whitehall* (a központi kormányzat) valamelyik hivatalában kap funkciót. Wilson valahol sajnálta, amiért nem vállalt részt a valódi küzdelemben, ugyanakkor kicsit megkönnyebbült, amiért nem kellett újból egyedül hagyni menyasszonyát.¹⁰⁰

A regisztrációval egy időben Lengyelország sorsa megpecsételődött, tudniillik szeptember 17-én a Szovjetunió váratlanul visszafoglalta 1921-ben elvesztett területeit, amelyeket a Molotov – Ribbentrop paktum egyébként is az érdekszférájába utalt. Bár Churchill sokáig a mellett kardoskodott, hogy a francia hadsereg brit légi támogatással foglalja el Németország nyugati határvidékét, Maurice Gamelin vezérkari főnök úgy nyilatkozott, hogy Párizs még nem készült fel az offenzívára. A RAF parancsnokai ugyanakkor arra figyelmeztettek, hogy a lengyel hadszíntér túl messze van az angliai repülőterektől, a Ruhr – vidék bombázásával viszont kiprovokálnának egy London ellen irányuló légitámadást. Mire a hónap végén a 160000-es létszámú brit expedíciós erő áttelepült franciaországi állomáshelyére, a lengyel csapatok már feladták a küzdelmet.¹⁰¹

Harold és Gladys a következő hat hónapot Oxfordban töltötte, ahol mind a ketten a háború miatt a városba evakuált *Ministry of Food* (Élelmezésügyi Minisztérium) szervezetében dolgoztak. A két fiatal a Baldwin-házaspár kérését respektálva 1940. január elsején összeházasodott, a mézesetek azonban nem tartottak sokáig, mert - Beveridge utasításának betudhatóan - egy hét elteltével vissza kellett térniük a nászútról.¹⁰²

A menyasszony szülei minden bizonnyal azért sürgették az esküvőt, hiszen senki sem tudhatta, hogy az alacsony intenzitású brit – német haditengerészeti összecsapásokból mikor lesz valódi háború, ami miatt lehetséges, hogy a vőlegénynek is hadba kell vonulni. A Brit Birodalom stratégiai helyzete ugyanis egyáltalán nem volt megnyugtató. Sztálin a sikeres lengyelországi hadjáratot követően támaszpontokat létesített a három balti államban, majd október közepén a kiemelt stratégiai jelentőségű Leningrád és Murmanszk védelméhez bizonyos

⁹⁹Morrison, 1961: 167-169.

¹⁰⁰Ziegler, 1993: 27-28.

¹⁰¹Surányi, 1999: 211-212.

¹⁰²Routledge, 2006: 22-23.

területek kompenzáció fejében történő átadását követelte Helsinkitől. Carl Mannerheim tábornok elutasította a szovjet ultimátum teljesítését, ezért a Vörös Hadsereg 1939. november 30-án hadüzenet nélkül megtámadta Finnországot. A brit és a francia kormány a rendkívül erősen oroszellenessé vált közvélemény megnyugtatása végett 1940. február 5-én úgy döntött, hogy két – két hadosztályt átirányít a finnek megsegítésére. Az intervenció azonban elkésett, mert amint a hónap közepe táján a szovjet csapatok áttörték a Mannerheim vonalat, Helsinki március 12-én fegyverszüneti megállapodást kötött. A finnországi misszió terve egyébként is irreális volt, hiszen fennállt a veszély, hogy a két nyugati hatalom háborúba sodródik Moszkvával. A 30000 fős expedíciós hadsereg felvonulása ettől függetlenül sem tűnt megoldhatónak, amennyiben sem VII. Haakon norvég király, sem Per Albin Hansson svéd miniszterelnök nem engedélyezte a Narvik – Lulea vasútvonal használatát. Chamberlain valójában azt kívánta megakadályozni, hogy a svéd vasércbányászat német fennhatóság alá kerüljön, ám ehhez Oslo és Stockholm részéről továbbra sem számíthatott nyílt együttműködésre, így a Royal Navy április 8.-tól aknákat helyezett el a Skandináv – félsziget nyugati partvidékén.¹⁰³

Másnap a Wermacht ellenállás nélkül elfoglalta Koppenhágát, majd kezdetét vette a Norvégia elleni invázió. Noha a főváros és a déli országrész kikötőinek többsége rövid időn belül elesett, április 15-én Narvik határában az ország területére léptek a brit csapatok. A partraszállás ugyan sikerült, de a közvélemény, nem beszélve a Konzervatív Párt disszidenseiről, a végrehajtására jellemző fejetlenség és hatásköri rivalizálás, valamint a győzelemhez elengedhetetlen légi támogatás hiánya mellett már nem kívánt szó nélkül elmenni. Amint május első napjaiban már mindenki számára világos volt, hogy a brit expedíciós hadsereg nem tudja tartani állásait, Chamberlain rendkívül kényes helyzetbe került, mivel a 7-i plenáris ülés során a Clement Davies és Leo Amery vezetésével már a kormánypárti frakcióból is többen megkérdőjelezték alkalmasságát. A miniszterelnök saját emberi gyengeségére újabb bizonyítékkal rukkolt elő május 10-én, ugyanis a német hadsereg Hollandia és Belgium elleni végrehajtott támadására való hivatkozással nem akart megválni tisztségétől. Mialatt a Davies és Amery nevével fémjelezhető csoport nemzeti egységkormány megalakítására vonatkozó felhívást tett közzé, Cecil King, a *Daily*

¹⁰³Harold Macmillan: *The Blast of War 1939-1945*. London, Macmillan, 1967. 26-52.

Mirror elitellenes főszerkesztője átfogó sajtókampányt kezdeményezett a mielőbbi őrsgévváltásért.¹⁰⁴

Tekintve, hogy Clement Attlee pártvezér elzárkózott attól, hogy a Munkáspárt részt vegyen a kormány munkájában, ha a Downing Street 10-ben nem történik változás, Chamberlain még aznap leköszönt posztjáról, majd Sir Winston Churchill vezetésével széles alapokon nyugvó, koalíciós kabinet alakult. Attlee az új miniszterelnök helyettese lett, Ernest Bevin megkapta a *Ministry of Labour* (munkaügyi), Herbert Morrison a *Ministry of Supply* (ellátásügyi), Hugh Dalton, pedig a *Ministry of Economic Warfare* (gazdasági hadviselési) minisztérium irányítását.¹⁰⁵

Wilson már az elejétől szeretett volna komolyabb szerepet játszani a háborús felkészülésben; e kívánság a Dundee-ban megismert newcastle-i kolléga, Stanley Dennison jóvoltából 1940. áprilisában teljesült. Az egyetemi docens a Jean Monet elnökségével működő *Anglo-French Joint Committee* (Angol – Francia Vegyes Bizottság) gazdasági tanácsadójaként azzal a kérdéssel fordult pályatársához, hogy kutató statisztikusi pozícióban hajlandó lenne-e részt venni a testület munkájában. Wilson elfogadta az ajánlatot, majd feleségével Londonba költözött, ahol Twickenham – az egyik délnyugati kertváros – területén béreltek ki egy lakást. A szolgálatfelvelet előtt az ifjú pár közös programokat szervezett, hogy megismerje új környezetét, ez viszont csak mérsékelten sikerült. Londont egyikük sem ismerte, sőt, az igazat megvallva, nem is nagyon szerette. Harold, mint a *Whitehall* (a központi kormányzat) egyik pályakezdő hivatalnok nem élvezte azt a kitüntető figyelmet, amit tanársegédként hallgatóitól megkapott, míg Gladys egyedül maradt a kétszobás lakás részletre vásárolt bútorai között. A viszonylagos nyugalom azonban nem tartott sokáig, mert Wilson pár nappal a hivatalos kinevezés után minden idejét a lehetséges utánpótlási útvonalokról szóló jelentések írásával töltötte,¹⁰⁶ ugyanis 1940. május 14-én a német csapatok Sedan mellett már a francia frontot is áttörték. A BEF - *British Expedition Force* (brit expedíciós hadsereg) két nappal később megkezdte a visszavonulást Belgiumból, hogy észak felől próbálja bekeríteni a támadókat, ám a Wehrmacht páncélosai Abbéville térségében elérték a La Manche csatornához,

¹⁰⁴Cudlipp, 1976: 114-118.

¹⁰⁵Surányi Róbert: A Labour Party és a brit kommunisták politikája a "furecsa háborútól" Churchill kormányalakításáig. In: A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1990. Szerk: Harsányi Iván, Jemnitz János, Székely Gábor. Budapest, MSZMP PTI – PF, 1989. 108-116.

elvágvá egymástól a szövetséges erőket. Churchill ekkor már nem látott esélyt egy sikeres ellentámadásra, ezért 24-én elrendelte a BEF evakuálását. Hitler ekkor váratlanul felfüggesztette a szárazföldi hadműveletet, majd utasítást adott a *Luftwaffe* (a német légierő) parancsnokainak a Dunkerque kikötőjében védekező csapatok megszorongatására. A Royal Navy, valamint a hadiflotta segítségére siető önkéntes hajóhad 230 ezer brit, valamint 110 ezer francia és belga katonát ki tudott menekíteni a katlanból, ám a teljes felszerelés odaveszett.¹⁰⁷

A háború folytatásával kapcsolatban megoszlottak vélemények, hiszen a kabinet sem állt egységes platformon. A tágabb értelemben vehető politikai osztály tagjai közül az appeasement hívei úgy vélték, hogy Dunkerque fényében béketárgyalásokat kellene kezdeni, mielőtt a Brit Birodalom totális vereséget szenved Németországtól. Churchill viszont arra figyelmeztette minisztertársait, hogy Hitler a békekötés feltételei között a hadiflotta átadását követelné, amelynek felhasználásával közelebb jutna a győzelemhez, de a végén eltekintene korábbi ígéretektől. Az MI5 ugyanakkor megbízható forrásokra hivatkozván azt állította, hogy a BUF és több más kollaboráns szervezet készít elő VIII. Edward visszatérése céljából, tehát jobb esetben a megbékéltetés párti Samuel Hoare vagy Lloyd George, rosszabb esetben, egy sikeres invázió nyomán Oswald Mosley lenne a miniszterelnök.¹⁰⁸

Churchill május végén, illetve június elején több alkalommal is Franciaországba utazott, hogy megpróbáljon lelket önteni az utolsó talpon maradt szövetségeseibe, de a kísérlet a június 15-i, brit – francia unióra vonatkozó javaslat ellenére sem hozott eredményt. Paul Reynaud miniszterelnök hiába olvasta föl egymás után két alkalommal a tervezetet, kormányában defetista hangulat uralkodott, majd végső soron Philip Pétain marsall és George Weygand tábornok mielőbbi fegyverszünetre irányuló politikája érvényesült.¹⁰⁹ Igaz, a brit elszántságot megerősítette, hogy Franklin Delano Rooseveltt a dunkerque-i evakuáció után az amerikai hadsereg felesleges fegyverkészletét egy az egyben Nagy-Britanniába küldte, majd június 10-én úgy nyilatkozott, hogy Washington az Egyesült Királyság rendelkezésére bocsátja erőforrásait, mivel Franciaország kiesett a küzdelemből.¹¹⁰

¹⁰⁶Pimlott, 1992: 72-73.

¹⁰⁷Eden, 1965: 93-104.

¹⁰⁸Dorill, 2007: 504-520.

¹⁰⁹Heath, 1998: 84-86.

¹¹⁰Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Budapest, Eötvös Kiadó, 2000. 196-199.

Amikor Pétain marsall aláírta a fegyverszüneti egyezményt, az MI6 *Section D* (titkos hadviselési részleg) vezetésével már megalakultak a brit GLADIO - osztagok, hogy a legkülönbözőbb búvóhelyeken elrejtett, tekintélyes nagyságú fegyver-és robbanóanyag arzenál felhasználásával egy esetleges német partraszállást követően az ellenállás gerincét képezzék. A D-részleg hatásköre eredetileg Nagy-Britanniára korlátozódott, azonban az 1940. július 19-én kelt miniszterelnöki dekrétum jóvoltából létrejött a SOE – *Special Operations Executive* (Különleges Műveleti Központ), amelynek révén lehetővé vált, hogy szabotázsakciók a németek által megszállt nyugat-európai országokra is kiterjedjenek.¹¹¹

A párizsi kapituláció a vegyes bizottság megszűnését jelentette, így Wilson júniustól a háborús kabinet részeként működő gazdasági titkárság égisze alatt a munkaerő-gazdálkodás kérdéseivel foglalkozott. Az új állást mégis visszalépésként interpretálta, mert nem tudott megszabadulni Beveridge szoros felügyeletétől, bár időközben rájött, hogy miként kell a professzort megszélesíteni. Tevékenységéhez viszont az általános hivatali teendők is hozzátartoztak. Egyik alkalommal, amikor ügyeletes tisztként fel kellett ébresztenie a miniszterelnököt, mert közvetlen hívást kaptak a Fehér Házból, fültanúja lehetett annak a beszélgetésnek, amelyben az atlanti szállítási útvonal védelmére Roosevelt ötven rombolót ígért, igaz olyan kikötéssel, hogy amennyiben a szigetország védelme nem tartható, mindegyik egységet vissza kell küldeni az Egyesült Államokba. Hasonlóan emlékezetes eset volt az a Churchill és Charles De Gaulle között zajló tárgyalás, amelynek égisze alatt a Szabad Franciaország Mozgalom vezetője eredménytelenül próbálta kikérni a Bank of England széfjében tárolt francia aranykészletet. Ezek az olykor mulatságos epizódok sajátos szint vittek a Whitehall világába, Wilson mégis idegeskedett, amiért saját reszortjában, az egymásnak ellentmondó igények miatt, sokszor lehetetlennek tűnt a civil és a védelmi szféra közötti érdekegyeztetés.¹¹²

1940. augusztusában e vég nélküli vita pillanatok alatt befejeződött, mivel a Luftwaffe szünet nélkül bombázta a RAF bázisait, majd az ősz folyamán a német repülőgépek Birmingham, Bristol, Liverpool, Plymouth, valamint a többi nagyobb település ellen fordultak. Amikor december közepén a Királyi Légierő sikeres fellépése elriasztotta a Luftwaffe bombázóit az újabb, London elleni támadásoktól,¹¹³

¹¹¹Ganser, 2005: 40-41.

¹¹²Wilson, 1986: 58-64.

¹¹³Castle, 1993: 95-99.

Churchill a kormány szervezeti felépítésében több változtatást is véghezvitt. Beveridge államtitkár lett a Munkaügyi Minisztériumban, Wilson, pedig titkár abban a tárcaközi bizottságban, amely a rendelkezésre álló munkaslétszám összegzésével és az egyes ágazatok közötti elosztásával törődött. A testület gyorsan a figyelem középpontjában találta magát, midőn Wilson január végén azt indítványozta, hogy a mozgósítási arányok meghatározásakor ne a védelmi szféra tetszőlegesen meghatározott igényeit, hanem a hadianyag-ellátás színvonalát vegyék figyelembe. Az ajánlással Bevin is egyetértett, így nem sokkal később a szakmai elismerés jeleként az alig huszonnégy esztendősen Wilson állhatott a *Manpower, Statistics and Intelligence Branch* – Munkaügyi, Statisztikai és Hírszerzési Ügyosztály – élére.¹¹⁴ A januári előterjesztésben foglaltak kivitelezhetőségéhez nagyban hozzájárult, hogy március elején a washingtoni kongresszus jóváhagyta a lend-lease megállapodást,¹¹⁵ ráadásul a Harmadik Birodalom 1941. tavaszától minden erejével a Szovjetunió elleni hadjáratra készülődött. Ez utóbbi fordulatnak volt köszönhető, hogy június 22. után jóval ritkábban kellett légi riadót elrendelni, minthogy a Luftwaffe ekkor már a Vörös Hadsereg csapatait és az orosz nagyvárosokat bombázta.¹¹⁶ A direkt katonai fenyegetettség ugyan csökkent, de a brit gyárakban jelentkező szakemberhiányt még sem sikerült megszüntetni, így a keleti front megnyitásával egy időben Beveridge irányítása alatt egy újabb bizottság alakult, amely a fegyveres erők személyzeti politikáját vizsgálta. A Wilson titkári közreműködésével 1942. februárjára elkészült beszámoló két fő célkitűzést tartalmazott: a sorozást mindenképpen meg kell, hogy előzze a hadköteles korú férfiaknál az általános nyilvántartásba vétel, hogy időben fel tudják mérni az egyes ember képességeit; ugyanakkor meg kell alakulnia a gépész-és elektromérnök hadtestnek. A javaslattal a kormány is egyetértett,¹¹⁷ de a minisztérium hibáihoz fűződött, keresetlen megjegyzései nyomán Beveridge és Bevin viszonya július elején visszavonhatatlanul megromlott. Az összeütközésből a párpolitikus került ki győztesen, így Beveridge az elkövetkező évek alatt a társadalombiztosítás új rendszerén kezdett dolgozni, amely a munkanélküli segély, az ingyenes egészségügy, valamint a családi pótlék pilléreire

¹¹⁴Ziegler, 1993: 30-32.

¹¹⁵Dániel László – Lovász L. Tamás: Az önálló elrettentés mítosza. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1986. 151-155.

¹¹⁶Egedy, 1998: 195-196.

¹¹⁷Kay, 1967: 20.

nyugodott.¹¹⁸ Az 1942-ben elkészült Beveridge – jelentés megállapításaival kapcsolatban már a kezdetektől politikai konszenzus alakult ki, ám a tetemes hadikiadások miatt ahhoz már nem volt meg a szükséges pénzügyi mozgástér, hogy a vonatkozó jogszabály a háború alatt életbe léphessen. Igaz, Churchill is úgy kalkulált, hogy a pár év múlva esedékes választásokon a jóléti állam koncepciójával fog kampányolni.¹¹⁹

Beveridge a továbbiakban is számított Wilson segítségére, ám útjaik ekkor végérvényesen elváltak. A professzor új kutatási feladatára koncentrált, majd 1944-ben *Full Employment in a Free Society* (Teljes foglalkoztatottság egy szabad társadalomban) címmel közreadta a reformok elméleti alapvetését. Wilson 1941. augusztusától a Kereskedelmi Minisztérium alárendeltségébe tartozó *Mines Department* (Bányászati Főosztály) élére került, ahol beosztottaival a széntermelésre vonatkozó statisztikai adatok feldolgozásán munkálkodtak.¹²⁰ Az ügyosztály hivatalosan a szénbányászat állami kontrolljáért volt felelős, ám a valóságban a szervezeti – működési megújulás, a tágabb értelemben vett modernizáció lehetőségeivel is foglalkoztak. Az utóbbi tényező azért lett volna különösen aktuális, mert a szénbázisra épülő energiaellátás közepette a kitermelés köszönőviszonyban sem volt a megnövekedett háborús szükségletekkel. A hiányt azzal párhuzamosan sem sikerült fedezni, hogy a kormány a tengerentúli kivitelét már 1939. szeptember 3.-i dátummal bizonytalan időre felfüggesztette, ráadásul a Pétain által kötött fegyverszünet miatt a Franciaországba irányuló export is véget ért. A bányák üzemeltetői emiatt majdnem húszezer fő elbocsátottak, így a munkáslétszám az 1939. évi 780 ezerről 1941.-re 680 ezerre csökkent.¹²¹

A részleg kutató - elemző munkáját ugyanakkor mindvégig gátolta, hogy a tulajdonosi csoport az összes szóba jöhető eszközzel kitért az érdemi együttműködés elől, folyamatosan olyan üzeneteket küldött az állampolgárok felé, hogy minden probléma a munkavállalói hiányzások számának növekedésén alapul. A Wilson által az 1941. december 3-án kabinet elé terjesztett memorandum - *Absenteeism and Productivity* (Hiányzások és termelékenység) – viszont rámutatott: a széntermelés anomáliái a létszámgazdálkodás hiányosságaiban gyökereznek. A felmérés szerint a

¹¹⁸Cudlipp, 1976: 122.

¹¹⁹Attlee, 1962: 56-57.

¹²⁰Morgan, 1992: 75-82.

bányászok közül a legkomolyabb fizikai teljesítményre képes korosztály nagy része a fegyveres erőknél teljesített szolgálatot, a szakképzett munkavállalókat átirányították a hadianyag-gyártó üzemekhez, ezért a kieső létszámot egyre többször fiatal korú – 18 éven aluli – személyekkel pótolták. Az ágazat ugyanakkor azért sem tudta megtartani a legtapasztaltabb dolgozóit, mert a két világháború közötti időszak reálbércsökkenése után a hadigazdaság a női munkaerőt is felszívta, aminek következtében sokszor megtörtént, hogy a bányász felesége vagy lánya jobban keresett, mint a családfő. A munkakötelezettség alóli felmentéshez, pedig elég volt egy orvosi igazolás, mivel a sokrétű foglalkozási ártalmak nyomán kevés bányász volt teljesen egészséges.¹²² A tárnák világában uralkodó, erősen teljesítmény-alapú díjazási rendszer, pedig a munkabiztonság rovására ment, ráadásul folyamatosan veszélybe sodorta az idősebb dolgozók megélhetését.¹²³

Noha a TUC és az FBI – *Federation of British Industrialists* (Brit Gyáriparosok Szövetsége) 1940. nyarán megállapodott, hogy a Szakszervezeti Kongresszus tagjai a háború idejére tartózkodnak mindennemű gyárfoglalástól és munkabeszüntetéstől, a növekvő számú túlóra és a jövedelmek értékvesztése végett 1942. májusában országos méreteket öltő bányászsztrájk kezdődött, amely műszakonként 20 pennys javadalmazást, ezen felül havi szinten 4 és 1/2 fontos minimálbér elérését tűzte ki célul.¹²⁴ Hugh Dalton kereskedelmi miniszter utasítására Wilfrid Greene jogászprofesszor vezetésével külön tárcaközi vizsgálóbizottság létesült, amelynek Wilson lett titkára, ugyanakkor Gwilym Lloyd George, az utolsó liberális párti kormánytag, Aneurin Bevan, az Attlee - kabinet egészségügyi-minisztere, valamint Sidney Ford, és William Lawther, az ismert szakszervezeti vezető egyaránt közreműködtek a testület munkájában.¹²⁵ Wilson aránylag könnyen meggyőzte a bizottsági elnököt a követelés jogosságáról, miszerint a bányásztársadalom rászolgált a műszakonkénti 12 és 1/2 pennys illetményemelésre, de közben olyan kiegészítést fűzött javaslatához, hogy az ágazati minimálbért a kormánynak kell meghatároznia. Lord Greene úgy reflektált, hogy az utóbbi lépés a szénbányászat

¹²¹Alan Bullock: *The Life and Times of Ernest Bevin*. Volume Two. Minister of Labour 1940-1945. London, Heinemann, 1967. 161-172.

¹²²Wilson, 1945: 45-58.

¹²³Roy Mason: *Paying the Price*. London, Robert Hale Limited, 1999. 32-35.

¹²⁴Cliff – Gluckstein, 1988: 192-204.

¹²⁵Foot, 1962: 440-445.

államosításával egyenértékű, hozzátevé, hogy az elgondolásban nincs semmi kivetnivaló.¹²⁶

A munkaügyi kapcsolatok terén ugyan helyreállt a nyugalom, Churchill pozíciója a távol-keleti és az észak-afrikai frontokon elszenvedett vereségek nyomán érezhetően megrendült. Mivel 1942. február 16-án elesett Szingapúr, a japán hadsereg megkaparintotta az összes kelet-ázsiai brit támaszpontot, de ugyancsak megbosszulta magát az az egy évvel azelőtti kormányhatározat, amelyben Sir Archibald Wavell tábornok legfelkészültebb hadosztályait az olaszok Líbiából történő kiszorítása helyett Görögország védelmére rendelték. Május utolsó napjaiban Erwin Rommell tábornagy vezetésével német csapaterősítés – az Afrika Korps - érkezett Tuniszba, amely június 10-én bevette Tobruk városát. Az ügy főleg a harmincezer hadifogoly miatt komoly belpolitikai vihart keltett, a kormányfő alkalmasságát mind többen megkérdőjelezték. Sir Stafford Cripps, volt moszkvai nagykövet Eden és Attlee támogatásával a háttérben azt próbálta megszondázni, hogy a parlament elfogadná-e miniszterelnökként. A törvényhozók többsége azonban nem akart kockáztatni, így Churchill, nem kis részben a személyes népszerűség jóvoltából megnyerte a július 2-án megrendezett bizalmi szavazást, majd nem sokkal később Kairóba utazott,¹²⁷ hogy lelket önthessen katonáiba, valamint maga mellé állítsa az egyiptomiakat. A 8. hadsereg élére kinevezett Bernard Montgomery altábornagy október végétől sikeres ellentámadásokkal visszaszorította Rommell haderejét, amely ráadásul két tűz közé került, amikor november 17-én a *Torch* (Fáklya) hadművelet égisze alatt amerikai és brit csapatok szálltak partra Marokkóban.¹²⁸

A megnövekvő utánpótlási igények, valamint az őszi hidegek miatt felmerült, hogy a vidéki házakban korlátozzák a fűtést, Churchill azonban nem járult hozzá Dalton indítványához. Míg a kormányfő azzal próbált lelket önteni a bányák személyzetébe, hogy a tárnákban végzett munka legalább ugyanolyan dicsőség, mint a frontszolgálat,¹²⁹ a Wilson által vezetett ügyosztály béremelésekkel, a normán felüli teljesítmények jutalmazásával próbált úrrá lenni a szénkitermelés gondjain. 1943. tavaszán a Mines Department végre megmenekült a Board of Trade gyámködsától,

¹²⁶Smith, 1964: 88-89.

¹²⁷Surányi, 1999: 250-253.

¹²⁸Eisenhower, 1981: 50-72.

¹²⁹Churchill, Volume VI. October 31st 1942. 6687-6692.

azért, hogy a Gwilym Lloyd George alatt működő *Ministry of Fuel, Light and Power* (Üzemanyag, Villamos áram-és Energiaügyi Minisztérium) alapját képezze.¹³⁰

Wilson az új tárcánál addigi tevékenységének elismeréseként *Director of Economics and Statistics* (Gazdasági és Statisztikai Főigazgató) tisztséget kapott,¹³¹ majd nem sokkal később az *Anglo-American Combined Chief of Staffs* (Angol-Amerikai Egyesített Vezérkari Főnökség) egyik albizottságában titkárrá léptették elő, ahol az európai második front megnyitásához szükséges energiahordozók készletezésének ellenőrzésével és a hadjárat logisztikai előkészítésével kezdett foglalkozni.¹³²

Időközben a hadiszerencse a szövetséges hatalmak mellé szegődött. 1943. május 13-án Rommell megmaradt csapatai letették a fegyvert, aminek jóvoltából két hónap múlva a szövetségesek partra szálltak Szicíliában. Az előretörést kezdetben az is segítette, hogy a Wehrmacht Sztálingrádnál, majd Kurszk közelében súlyos vereséget szenvedett a Vörös Hadseregtől, ugyanakkor Mussolini leváltása nem csupán az olasz, hanem az ország területén állomásozó német erőknél is jelentős zavart okozott.¹³³ A brit szénbányászat számára az itáliai hadművelet ugyan nem hozott különösebb plusz megterhelést, ettől függetlenül a munkaerőhiány továbbra is valós probléma maradt. Az illetékes minisztérium ekkor azt indítványozta, hogy a hiányzó létszámot sorozással pótolják, de Wilson számításai révén igazolást nyert, hogy a tapasztalatlan munkások kiképzése és elszállásolása többbe kerül, mint amekkora haszon várható az említett lépéstől. Az elavult üzemek részleges bezárásával, a termelés gépesítésével sikerült növelni a szénkibocsátást, viszont az ifjabb Lloyd George arra hívta fel a politikai osztály figyelmét, a kettős kontroll intézménye nem felel meg a kívánalmaknak. A miniszter ezért úgy nyilatkozott: be kellene vezetni, hogy a menedzsment számára is a kormány legyen a munkaadó, amit, ha másképp nem megy, a bányák államosításával kell megvalósítani.¹³⁴ Churchill azonban úgy vélte, az ellenőrzés nem működött rosszul, miután az ágazatban az előző hideg tél során nem volt érdemi fennakadás, a szénkészlet nőtt, ráadásul az önkényes hiányzások száma sem ment 5% fölé. Mindazonáltal, nem zárkózott el a köztőlajdonba vételtől, igaz, nem is tekintette időszerűnek, kijelentvén, hogy az ügy

¹³⁰Wilson, 1945: 66-89.

¹³¹Kay, 1967: 21.

¹³²Morgan, 1992: 93-95.

¹³³Cudlipp, 1976: 161-163.

¹³⁴Bullock, 1967: 256-264.

a háborús erőfeszítések közepette túlságosan megosztaná a társadalmat, márpedig egy előrehozott választás semmiképp nem lenne célszerű.¹³⁵

A dél-európai hadieseményekkel párhuzamosan Harold és Gladys már első gyereük születésére készülődött, ezért július folyamán egy, a főváros Richmond nevű kerületében található, a korábbihoz képest valamennyivel nagyobb lakásba költöztek. Wilson 1943. októberében egy Hudson bombázó fedélzetén Washingtonba repült, hogy az amerikai kormányhivatalokkal egyeztesse a nyárra tervezett franciaországi partraszállás gazdasági feltételeit. A kemény alkudozásokkal tarkított megbeszélések kétségtelenül lefoglalták, a tárgyalási szünetek során mégis bejárja New York-ot, amely megérkezés pillanatától lenyűgözte. Wilson maximálisan kihasználta, hogy az Egyesült Államokban a háborús Nagy-Britanniával összevetve sokkal bőségesebb volt az áruválaszték. Szüleinek, feleségének és barátainak több élelmiszercsomagot készíttetett, mialatt egy új öltöny, négy nyakkendő, öt ing, valamint új nadrágok jóvoltából tulajdon ruhatárának felfrissítésről is gondoskodott. A szerző körút sajátosságához szervesen kapcsolódik, hogy két szett babaruhát vitt haza magával, mert az orvos nem tudta megmondani, hogy a magzat fiú-e vagy lány. Amint Robin 1943. december 5-én megszületett, Gladys az apósághoz és anyósához utazott, a téli hónapokat végül Liskeard és Duxford – a szülői ház - között, ingázással töltötte. Harold ez idő alatt egy újabb meglepetéssel rukkolt elő, amikor karácsony táján az energiaügyi miniszter és korábbi mentora előtt felfedte szándékait, hogy a Labour színeiben indulni kíván a legközelebbi választásokon. A valóságban ez az elhatározás már évek óta érlelődött, hiszen még az 1939-es év során belépett Liskeard munkáspárti alapszervezetébe, 1943. közepén tagja lett a Fabiánus Társaság Végrehajtó Bizottságának, majd az 1944. február 9-i jelölőgyűlést követően bekerült a potenciális képviselő aspiránsok közé.¹³⁶

Május elején még úgy látszott, hogy Wilson fog indulni Peterborough körzetében, ez azonban nem nyerte el az ottani Munkáspárt tetszését. A helyi csoportosulás egy lokálpatrióta érdekében kampányolt, aki a szakszervezetek támogatását is maradéktalanul élvezte. Egy darabig arról volt szó, hogy Darlington-ban, vagy Edmonton-ban lépjen fel képviselő jelöltként, végül úgy döntött, hogy a

¹³⁵Sir Winston Churchill: His Complete Speeches. Volume VII. 1943-1949. October 13, 1943. Edited by Robert Rhodes James. London, Chelsea House Publishers, 1974. 6859-6867.

¹³⁶Pimlott, 1992: 81-87.

gyerekkorában megismert Merseyside területén lévő, Liverpoolhoz közeli Ormskirk mandátumára pályázik.¹³⁷

1944. június 6-án Dwight David Eisenhower parancsnokságával kezdetét vette az Overlord hadművelet, vagyis megnyílt a régóta várt európai második front. A hosszas tüzérségi előkészítés, valamint az előző éjszaka végrehajtott légi deszant akciók után a hetvenezer fős amerikai és kilencvenezer fős brit nemzetközösségi kontingens, igaz jelentős veszteségek árán, megszilárdította a Caen és Cherbourg között megszerzett hídfőállásokat, majd néhány nap elteltével közel 350 ezer katona ért partot francia területen. Az atlanti német védelem összeomlott, ráadásul augusztus 15-én Marseille-t is bevették az amerikai csapatok. Mivel a Rhone völgyi invázió sikeresen haladt előre, a harapófogóba szorult Wehrmacht folyamatosan meghátrált. 1944. augusztus 25-én felszabadult Párizs, szeptember 4-én már Brüsszelben voltak a szövetségesek.¹³⁸

Az szén és üzemanyag utánpótlás megszervezése kifogástalanul sikerült, Wilson mégis rendkívül kényes helyzetben találta magát, ugyanis a Labour hivatalos képviselő jelöltjeként automatikusan le kellett mondania a korábban vállalt köztisztviselői megbízatásáról.¹³⁹ Miután 1944 szeptemberében az energiaügyi minisztérium összeférhetlenség miatt megszüntette jogviszonyát, Wilson Beveridge asszisztenciájával visszatért Oxfordba, hogy korszakalkotónak tekinthető tanulmányain dolgozzon.¹⁴⁰

A New Deal for Coal Wilson legszigorúbb baloldali kritikusi szerint is igen magas színvonalú munka, amely a roosevelti politikai gondolkodás szellemében elemezte a szénbányászat fejlődésének lehetséges perspektíváit,¹⁴¹ végül arra következtetett, hogy a tulajdonosi kör és a munkavállalók ellentétei, valamint az évtizedes sérelmek miatt a tárnák köztulajdonba vétele nélkül nincs rá esély, hogy az ágazat ismét a világ élvonalába tartozzon.¹⁴² A bányáipar irányításában történő dolgozói részvétel ugyan kimaradt a műből, viszont a foglalkoztatás elsőrendű feladatává vált, amely a 30-as években megtapasztalt súlyos munkanélküliségből kiindulva a fejlődés

¹³⁷Smith, 1964: 87-88.

¹³⁸Eden, 1965: 457-474.

¹³⁹Ziegler, 1993: 40.

¹⁴⁰Kay, 1967: 22.

¹⁴¹Foot, 1968: 41-46.

¹⁴²Wilson, 1945: 223-235.

ígéretével volt egyenértékű.¹⁴³ Túl radikális gondolatok már csak azért sem szerepeltek a *New Deal for Coal* című könyvben, mert Wilson a választások előtt nem akarta elidegeníteni azokat a középosztálybeli csoportot, amely a Liberális Párt térvesztésével párhuzamosan a potenciális Labour szavazók táborát erősítette, ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a munkáspárti politikusokat a görögországi események fokozott óvatosságra inthették.

Miután Churchill és Sztálin 1944. októberében informálisan megállapodott az egyes kelet-közép európai és balkáni országok belpolitikájába történő, százalékos beleszólási arányokról, brit csapatok szálltak partra Athénban, majd nem sokkal később lefegyverezték a kommunista párthoz és a szocialista mozgalomhoz kötődő partizánalakulatokat.¹⁴⁴ Az EAM –a nemzeti felszabadító hadsereg politikai szárnya– 1944. december 3-án tüntetést szervezett a parlament elé, viszont a rendőrség, a monarchista jobboldalhoz sorolható félkatonai szabadcsapatok, valamint a brit hadsereg gépfegyverekből tüzet nyitott a felvonulás résztvevőire. 25-en meghaltak, míg 148 személy többé-kevésbé súlyosan megsebesült. A munkáspárti frakció magyarázatot követelt a brutális katonai fellépés miatt, egyben kérdőre vonta Churchillt. A brit kormányfő döbbenetesnek nevezte a történeteket, hozzáfűzván a válaszához, hogy nem volt bölcs dolog gyerekeket hozni a felfegyverzett görög fővárosba. A SOE szerepét azonban nem vizsgálták.¹⁴⁵

Wilson 1945. január elsejével bekerült az OBE – *Order of British Empire* (Brit Birodalmi Érdemrend) birtokosai közé, majd a választásokig tartó időszakban a vasúti közlekedésre vonatkozó államosítási tervek előkészítésével foglalkozott, ugyanakkor gazdasági vezetője volt az egyetem közgazdász szakkollégiumának.¹⁴⁶

A pünkösd előtt megtartott pártkonferenciával kezdetét vette a választási készülődés. Wilson folyamatosan kampányolt, tudniillik a Preston és Southport déli határa között található körzetben 1939 óta Stephen King-Hall, a tekintélyes, komoly ellenfélnek tekinthető, politikailag független publicista töltötte be a parlamenti mandátumot. A szénbányászat hanyatlása miatt kialakult jelentős munkanélküliség elméletileg a Labour számára volt előnyös, azonban a környék gazdálkodói, a helyi tulajdonosok, valamint a közeli nagyvárosba ingázó, elsősorban a textiliparban és a hajózás

¹⁴³Bullock, 1967: 303-314.

¹⁴⁴Macmillan, 1967: 600-622.

¹⁴⁵Ganser, 2005: 212-214.

¹⁴⁶Wilson, 1986: 77-79.

területén dolgozó irodai alkalmazottak mindegyike inkább a status quo fenntartásában volt érdekelt.¹⁴⁷

KORMÁNYZATI POZÍCIÓBAN

A miniszterelnök a Csendes-óceáni térségben zajló hadműveletek miatt eredetileg őszi időpontra gondolt, a politikai elit mielőbb

¹⁴⁷Smith, 1964: 89-91.

szerette volna tisztázni a valóságos erőviszonyokat, Churchill ezért úgy döntött, hogy július 5.-re írja ki a választásokat.¹⁴⁸ Az országos kampány a sorsfordító évektől függetlenül meglepő nyugalomban telt. Míg a Konzervatív Párt a háborús győzelemre és a "visszaszerzett" nagyhatalmi pozícióra, valamint a sikeres reformokra - pl. Butler oktatási törvény - hivatkozott, a Labour mindenkire kiterjedő ingyenes egészségügyet, a közoktatás feltőkésítését, a jegybank, valamint a közszolgáltatások – a víz, gáz, elektromos művek, a telefon-és távíróhálózat, továbbá a vasút – köztulajdonba vételét helyezte kilátásba. A gazdasági fellendüléshez mindenekelőtt az új találmányok és felfedezések – antibiotikum, a radar, a sugárhajtómű – széles körű alkalmazása, illetve az utóbbiakért kapható licence díj szolgált volna alapul.¹⁴⁹ Churchill ekkor már sokallta az ellenfél merész vízióit és az állami beavatkozás várható terjedelmét, majd ennek szellemében a június 4-i kampánynyitó rádióinterjúban azt mondta, hogy „munkáspárti kormány megválasztása esetén a szocialista Gestapo masírozna végig az országon”. A hasonlat széleskörű megütközéssel találkozott, hiszen nem sokkal korábban kerültek nyilvánosságra a hitlerizmus rémtettei. Még a közismerten jobboldali Times és Economist is elmarasztalta a kormányfőt a rendkívül szerencsétlen retorikai fogás miatt, így ezt követően a közvélemény szimpátiája egyre inkább a Labour felé fordult.¹⁵⁰ A választás 1945. július 5-én a tervek szerint megtörtént, ám közel három hétbe telt, amíg a külföldön szolgálatot teljesítő többszázezer katona szavazatait összeszámlálták. Az előzetes várakozástól eltérően a konzervatívok súlyos vereséget szenvedtek: 198 képviselőjükkel szemben 392 munkáspárti, 12 liberális, valamint 14 független képviselő szerzett mandátumot. A parlamentbe a nagy pártok jelöltjein kívül két – két delegált elejéig a CPGB és az ILP – *Independent Labour Party* (Független Munkáspárt) is bekerült.¹⁵¹

Az eredmény nem csak a szigetország lakóit, hanem az egész világot megdöbbenettette, hiszen majdnem mindenki a háborús hős, Churchill győzelmével kalkulált. A választópolgárok azonban nem a második világháborús erőfeszítésről, hanem az 1940-et megelőző két évtizedben megtapasztalt létbizonytalanságról, a beváltatlan szociális ígéretekről, továbbá domináns politikai erő tehetetlenségéről

¹⁴⁸Kenneth O. Morgan: *Labour in Power 1945-1951*. Oxford, Clarendon Press. 1984. 5-12.

¹⁴⁹Dale 2. Vol. 2000: 51-60.

¹⁵⁰Mikardo, 1988: 83-84.

¹⁵¹Churchill, 1957: 184.

mondtak véleményyt.¹⁵² Clement Attlee rövid időn belül megalakította kabinetjét, majd Ernest Bevin külügyminiszter társaságában Potsdamba utazott, hogy átvegye Churchill pozícióit az amerikai elnök és az SZKP főtitkár részvételével az európai rendezésről folytatott tárgyalásokon.¹⁵³

Az új kormányban egyfajta sajátos egyensúlyi állapot jött létre a volt szakszervezeti funkcionáriusok, technokraták, és az akadémiai világból érkező tudósok között. A teljesség igénye nélkül az első csoportba tartozott Bevin, Emanuel Shinwell energiaügyi miniszter, Aneurin Bevan egészségügyi miniszter, valamint George Tomlinson *Ministry of Labour* (Munkaügyi Minisztérium) vezetője, míg pl. Stafford Cripps kereskedelmi, Hugh Dalton pénzügy, vagy Chuter Ede belügyminiszter a tudományos közeletben alapozta meg ismertségét. Harold Wison, Nagy-Britannia mindenkori kormányának 1900 óta legfiatalabb tagjaként, a Munkaügyi Minisztériumnál kapott *junior minister* (miniszterhelyettesi beosztást). A tárca feladatai közé tartozott a munkavállalói-munkaadói érdekképviselésekkel történő egyeztetés, konfliktushelyzetben a közvetítői szerepkört is beleértve, a köztulajdonban lévő földterületek és ingatlanok esetében a vagyonkezelői szerep, valamint az újjáépítés koordinációja.¹⁵⁴

Attlee szinte lehetetlen feladatra vállalkozott, hiszen úgy kellett volna betartania a Munkáspárt választási ígéreteit, hogy nem álltak rendelkezésre a szükséges források. A szigetország az angliai csata idején már rákényszerült, hogy eladja külföldi befektetéseit, de a gazdasági helyzet különösen az után vált súlyossá, hogy 1945 augusztusában felmondta a "lend-lease" egyezményt. Az USA végül Keynes közvetítői tevékenysége jóvoltából évi 2%-os kamatra 3,75 milliárd dollár kamatmentes kölcsönt nyújtott Londonnak, de kikötötte, hogy a sterlingövezetet részlegesen fel kell számolni.¹⁵⁵

A másik feltétel a font konvertibilissá tételéhez kötődött, viszont az 1947-es céldátum csak abban az esetben tűnt tarthatónak, ha deflációs intézkedésekkel ellensúlyozzák a korábbinál gyorsabb ütemű inflációt. Ennek érdekében a kabinet 1950-ig meghosszabbította a háború idején bevezetett árkontroll hatályát,¹⁵⁶

¹⁵²Mayhew, 1987: 85-87.

¹⁵³Kissinger, 1996: 417-420.

¹⁵⁴The Times 1945. VIII. 23.

¹⁵⁵Jeremy Black: *Convergence or Divergence? Britain and the Continent*. London, Macmillan, 1994. 233.

¹⁵⁶Churchill, Volume VII. November 28, 1945. 7254-7260.

ugyanakkor a monetáris politika kormányzati felügyelete véget 1946. februárjában – a vártnál lényegesen kisebb ellenállás mellett – a Bank of England szoros állami ellenőrzés alá került.¹⁵⁷

Wilson építésügyi miniszterhelyettesként a háború utáni rekonstrukció legszűkebb keresztszétével, az építőanyag ellátással kezdett foglalkozni. 1945-től 1947-ig a lakáskérdés, pontosabban a közvetlen helyreállítás volt a legégetőbb társadalmi probléma, amely a kormányzati célkitűzések közül is elsőbbséget élvezett. Az 1938-39. évi állapot szerint 12 millió brit lakásállományból hárommillió megrongálódott – 208000 teljesen romba dőlt, 250000 lakhatatlanná vált, míg negyedmillióban igen súlyos károk keletkeztek. 1939 és 1945 között ugyan 160000 házat adtak át rendeltetésének, ebből ötvenezret rekviráltak az állami szervek és az önkormányzatok.¹⁵⁸ A tervek szerint két év alatt 300000 állandó és 200000 ideiglenes elhelyezésre szolgáló lakóingatlant kellett volna tető alá hozni, azonban a keretszámokat az előbbi kategória javára módosították.¹⁵⁹

A nagyszabású lakásépítési program mégsem haladt olyan sebességgel, ahogy eredetileg tervezték, mert ehhez egyaránt hiányzott a munkaerő és építőanyag, valamint megfelelő források sem álltak igazán rendelkezésre. Clement Attlee hiába ígérte a választási manifesztumban, hogy a lakásépítés ugyanolyan prioritást kap, mint a haditermelés a háború idején, Harold Wilson 1946. augusztus 8-án kénytelen volt beismerni: „Az újjáépítési terv egyszerűen nem működik”.¹⁶⁰ Az illetékes miniszterek augusztus 20.-i találkozásán megállapítást nyert, hogy a nyomorúságos lakáskörülmények miatt egyre többen, köztük sok háborús veterán, használaton kívüli katonai objektumokba fészkelik be magukat. Alig négy nappal a konferencia után példátlan akcióra került sor a West Enden. London legelegánsabb negyedében egy körülbélül 1500 főből álló, illegális lakásfoglaló csoportosulás jó néhány háztömböt kerített a hatalmába.¹⁶¹

A CPGB azzal a nyilvánvaló szándékkal szervezte az adott megmozdulást, hogy kiélezze a társadalmi ellentéteket, továbbá az országos méreteket öltő házfoglalási hullám előtt felmérje, az állam meddig hajlandó elmenni a rend helyreállításá

¹⁵⁷Attlee, 1962: 85-89.

¹⁵⁸Michael Foot: Aneurin Bevan. A Biography. Volume Two: 1945-1960. New York, Atheneum, 1974. 63-67.

¹⁵⁹The Labour Party 45th Annual Conference June 10 to June 14 1946. London, Transport House, 1947. 63.

¹⁶⁰Wilson, 1986: 82.

érdekében. Az akciónak volt egy szépséghibája, tudniillik az elfoglalt lakások többségét már kisajátították a korábban az East End – a kelet-londoni alacsony presztízsű negyed – területén élő, a bombázás következtében fedél nélkül maradt munkáscsaládok elhelyezéséhez. A házfoglalók ellen hatósági eljárás indult, a mozgalom 14 vezetőjét összeesküvéssel vádolták, amely sokat rontott a Labour népszerűségi mutatóin.¹⁶²

A szélsőbaloldali erők ellen zajló bírósági procedúra szoros összefüggésben volt a kezdődő hidegháborús tendenciákkal, amelyek nyomán kitűnt, hogy a Szovjetunió és az angolszász hatalmak viszonya már rövidtávon megromlik. Miközben Churchill 1946. március 5-én a missouri Fulton városában az Oderától az Adriáig ereszkedő vasfüggönyről beszélt, továbbá ötödik hadoszlopnak nevezte nyugat-európai kommunista pártokat,¹⁶³ George Byrns amerikai külügyminiszter 1946. szeptember 6-i Stuttgartban tett nyilatkozatából lehetett rá következtetni hogy Washington lemondott Németország egységének megőrzéséről.¹⁶⁴

A nemzetközi diplomáciában történt kedvezőtlen fordulatok, valamint a fenyegető vörös veszély nyomán a nemzetbiztonsági apparátus hatalmának ellenőrizetlen kiterjesztése 1946. kora ősztől a brit belpolitikai életben is visszafordíthatatlan károsodást okoztak. Az MI5 egyre nyíltabban kezdte hangoztatni, hogy a munkáspárti képviselők közül legalább 40-50 ember kriptokommunistának tekinthető, ám a kormányzat és a kémelhárítás közötti feszültséget az is fokozta, hogy Attlee megbízásából Percy Sillitoe, a *SAP – South African Police* (Dél-Afrikai Rendőrség) volt főfelügyelője, később glasgow-i rendőrfőnök személyében egy kívülálló vette át a szolgálat vezetését. Ezekben az években a vidéki Nagy-Britannia polgárai egyre többször konstataálták, hogy lakóhelyük közvetlen közelében a gazdasági nehézségek ellenére ismeretlen célú titkos, katonai objektumok épülnek, legyen szó nukleáris vagy vegyi fegyver kísérleti laboratóriumokról, atomfegyverek raktáiról, nem beszélve a különleges hadviselési erők gyakorlótereiről. A technológiai kooperáción, illetve a brit szabadalmak eladásán túl¹⁶⁵ az Attlee - kormány úgy próbálta törleszteni az amerikaiaktól kapott hiteleit, hogy az alacsony

¹⁶¹Daily Herald 1946. VIII. 21.

¹⁶²Morgan, 1992: 110-116.

¹⁶³Surányi, 1999: 313-315.

¹⁶⁴Magyarics, 2000: 290.

¹⁶⁵David Leigh: The Wilson Plot. How the Spycatchers and Their American Allies Tried to Overthrow the British Government. New York, Pantheon Books, 1988. 2-23.

intenzitású hadviselés terén komoly jártassággal rendelkező SAS – *Special Air Service* (Különleges Légis Szolgálat) tevékeny szerepet vállalt a *US Special Forces* (az Egyesült Államok Különleges Erői), vagy közkeletű nevén *Green Berets* (zöldsapkások) kiképzésében.¹⁶⁶ A *Cable & Wireless* (a legnagyobb telefon és távírótársaság) államosítása ugyanakkor kitűnő lehetőséget adott rá, hogy a háború elején az ún. Bletchley Parkban elhelyezett *Government Code and Cypher School* (Kormányzati Kódfejtő-és Rejtjelező Iskola) bázisán – a széles körű telefonlehallgatások jóvoltából – 1947-ben megalakulhasson a GCHQ - *Government Communicational Headquarters* (Kormányzati Kommunikáció Igazgatóság) a Cambridge és Oxford között félúton található Chaltenham városába költözött.¹⁶⁷

Az illegális lakásfoglalók tevékenységéből származó probléma megoldásában Wilson már nem vehetett részt: 1946 októberétől a FAO - *Food and Agriculture Organisation* (ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Világszervezet) megalakításának előkészítésében közreműködő brit küldöttség vezetésére kapott megbízatást.¹⁶⁸ Mivel az 1946-os esztendőben az Egyesült Államok és Kanada kivételével világszerte katasztrofálisan rossz volt a termés, Lord John Boyd Orr FAO - elnök az egész világra kiterjedően szeretne volna érvényesíteni a Keynes által még 1941-ben megfogalmazott központi beszerzési, készletezési és elosztási jogosítványokat.¹⁶⁹

A delegáció azonban távolabbra tekintett, mondván az új élelmezésügyi világszervezet munkája nem korlátozódhat az akut gabonaválság kezelésére, hanem globálisan kell olyan feltételeket kialakítani, amelyek között az átlagember életét nem fenyegeti az élelmiszerhiány. A politikus viszont elengedhetetlen feltételnek nevezte, hogy az agrárszféra és az élelmiszeripar megfelelő garanciákat kapjon azért, hogy ne ismétlődessen meg a 20-as, 30-as években a túltermelés miatt bekövetkező árzuhanás. A két világháború között ugyanis az a paradox helyzet állt elő, hogy miközben a nyugati féltekén a farmerek a fizetőképes kereslet korlátai miatt nem tudták eladni a terményeiket, egymilliárd ember - a Föld lakosságának közel 50%-a – kimondhatatlanul alacsony nívón élt. A mezőgazdasági kibocsátás az újabb technikai forradalomnak köszönhetően az Egyesült Államoktól Nagy-Britanniáig, Kanadától

¹⁶⁶Ganser, 2005: 43-45.

¹⁶⁷James Bamford: *Body of Secrets. Anatomy of the Ultra - Secret National Security Agency. From the Cold War through the Dawn of a New Century.* New York, Doubleday, 2001. 10-12.

¹⁶⁸Daily Herald 1946. X. 5.

Ausztráliáig 1938-hoz viszonyítva 40%-kal emelkedett, amely a hagyományos szabadpiaci elvek szerint újabb túlermelési válságot jövendölt. Wilson morális megfontolások alapján mégis azt indítványozta, hogy a felesleges készletek megsemmisítésére senki ne kapjon engedélyt.¹⁷⁰

A tárgyalások szünetében Wilsont elsősorban magánéleti problémái foglalkoztatták, hiszen állandó hivatali elfoglaltságai miatt kevés időt tölthetett családjával, amely Mary érzékenysége, gyakori hangulatváltozásai miatt állandó konfliktus forrása volt. A nyugalom végül helyreállt, amikor 1947 januárjában feleségével együtt utazott Washingtonba.¹⁷¹

A FAO – elnök előterjesztésében ekkor olyan javaslatok kerültek a konferencia elé, mint központi ármegállapodás, a nemzeti keretekben folytatott termelésnek a nemzetközi méretekben vett tartalékképzéssel való összehangolása, beleértve a gyarmati területeknek és az elmaradott országoknak címzett technológiai transzfer lehetőségét. A brit delegáció egyetértett a javaslatokkal, azonban két tekintetben túl kívánt lépni az előterjesztő álláspontján. Wilson az árukészletezést a nemfemes nyersanyagokra is ki akarta terjeszteni, miközben amellet szállt síkra, hogy az ENSZ égisze alatt létrejöhessen egy olyan szervezet, amely a teljes foglalkoztatottságot és a nemzetközi kereskedelem előmozdítását tekinti céljának. Ezzel egy időben a mezőgazdasági áruk készletezését az újonnan létesítendő Nemzetközi Tartalékkezelési Hatóságra kívánta rábízni, amely az árak csökkenése esetén azonnal intervenciós felvásárlásba kezd, majd a piaci viszonyok változását követően, értelem szerint csökkenti a tartalékok nagyságát. Wilson az elmaradott országok számára alacsonyabb áron történő élelmiszerexport lehetőségével minden szimpátiája ellenére sem tudott egyetérteni, erre inkább csak akkor látott esélyt, ha a világpiaci árakat fizető vásárlók igényeit már kielégítették. Ez utóbbi megszorítást a delegáció vezetője azzal indokolta, hogy az elmaradott területek nem támaszkodhatnak a végtelenségig a fejlett országok segélyeire, ugyanakkor ez utóbbiaknak arra is garanciát kell kapniuk, hogy az említett élelmiszer-szállítmányokat nem a feketepiacon értékesítik. Az önállóságra való törekvés követelménye Wilsonnak az élelmészügyi világszervezettel kapcsolatos elvárásaiban is megfogalmazódott, miszerint „a FAO csupán a szervezésben és a források, megkeresésében játsszon

¹⁶⁹Attlee, 1962: 136-148.

¹⁷⁰The Times 1946. XI. 23.

¹⁷¹Ziegler, 1993: 54.

szerepet, a gátépítési és a talajjavítási munkálatokat az érintett országoknak kell véghezvinni”.¹⁷²

A megállapodás az amerikai álláspont rugalmatlanságának, vagyis a szabad kereskedelem elvéhez történő ragaszkodásnak betudhatóan végül elmaradt, a szegényebb országok India vezetésével mégis az angolokat tették felelőssé.¹⁷³ Mivel magyarázható, hogy a progresszív megközelítés ellenére több kérdésben is ”konzervatívabbá” vált Wilson felfogása? Valószínű, hogy a fizetési mérleghiánnyal küszködő London nem volt érdekelt abban, hogy az élelmiszerárakat az indokoltnál magasabb szinten rögzítsék, de azt sem támogatta, hogy a kedvezményes vásárlás lehetőségével túl sokan élhessenek. A világpiaci áraktól alacsonyabb összegekért történő értékesítés általánossá válása azzal a félelemmel töltötte el az angol delegációt, hogy az exportőrök a fejlett országokon próbálják meg behajtani a kedvezmények miatt keletkezett bevételkiesést.

A Wilson által vezetett delegáció jelentésének parlamenti vitájával párhuzamosan az ország megdöbbenet vette tudomásul Ellen Wilkinson, a népszerű oktatási miniszter halálhírét. A várható kormányátalakítást illetően szinte azonnal találgatás kezdődött, a legtöbb megfigyelő arra számított, hogy George Tomlinson szerezheti meg a néhai miniszter asszony pozícióját, így értelemszerűen Harold Wilson lesz a kiszemelt utód. Aneurin Bevan azonban elérte, hogy az egészségügyi és a munkaügyi tárca szorosabb kapcsolatának megteremtése végett az egészségügyi miniszterhelyettes, Charles Key kerüljön a Munkaügyi Minisztérium élére. Wilson csalódottan fogadta a miniszterelnöki verdiktet, majd posztját megőrizve az iparfejlesztés kérdéseivel kezdett el foglalkozni.¹⁷⁴

Ez utóbbi nagyon hálátlan feladatnak bizonyult, mivel illetékes államtitkárként az ellátási nehézségek nyomán megfogalmazódó ellenzéki bírálatok kereszttüzébe került. Amikor 1947. februárjában a kormány a szűkösen rendelkezésre álló fa és festékkészletekre való tekintettel engedélyhez kötötte a 10 fontnál nagyobb értékű építési munkálatokat, a konzervatívok a feketemunka további terjedése, valamint a havi 2 fontos, szabadon felhasználható építési keretösszegek egyben történő felhasználásnak tilalmát kritizálták, mondván az állam nem korlátozhatja a magánlakások otthonosabbá tételét. Wilson azonban kénytelen volt arra emlékeztetni

¹⁷²House of Commons Official Report. February 6 1947. HANSARD VOL. 432. 1986-2004.

¹⁷³Harold Wilson: The War on World Poverty. London, Victor Gollancz Ltd. 1953. 46-47.

¹⁷⁴Kay, 1967: 27-28.

a bírálókat, a kumuláció olyan keresletet támasztana az építőanyagok és építőipari szakmunkások iránt, amely az újjáépítés tetőpontján lekötné a rendelkezésre álló forrásokat. A háborús károk felszámolásán kívül a 20-as, 30-as években elhanyagolt lakónegyedek felújítása, valamint az ipar modernizációjához elengedhetetlenül szükséges új gyárak építése is egyre több anyagot igényelt, ezért kérték a lakosságtól a nem feltétlenül szükséges munkálatok halasztását. A havi két fontos keret alól mindössze a hibaelhárítások jelentettek kivételt, amennyiben a tulajdonos nem használt fizetett munkaerőt. A döntés még sem jelentett elviselhetetlen mértékű korlátozást, mert bár a költségek túllépése után engedélyt kellett kérni az önkormányzattól, ezt csak feltűnően nagyszabású átalakítások esetén tagadhatták meg. Wilson ugyanakkor bíráltnban részesítette azokat a jómódú polgárokat, akiknek a korábban évtizedekig elhanyagolt villájuk felújítása éppen a háború utáni viszonyok között vált sürgőssé.¹⁷⁵

Az építőipari tevékenység korlátozásainak megbeszélése után jó ideig a tankönyvellátással kapcsolatos panaszok dominálták a közbeszédet. Florance Paton munkáspárti képviselő felvetésére Wilson azzal reagált, hogy a szűk keresztszektet nem annyira a papír, mint inkább a könyvnyomtatás jelenti. Amíg az Oktatásügyi Minisztérium saját hatáskörben meg tudta határozni a kanonizált tankönyvek publikálási sorrendjét, a korszerű nyomdagépek beszerzése a tulajdonosok anyagi erejétől, és az állami hitellehetőségektől függött. A hiányzó öntőgépsorok miatt a hazai ipar a nyomdaberendezések szállítását másfél-két éves átfutással tudta vállalni, de ugyanez volt a helyzet az import esetében is. Az egyetemisták viszont általában azért kerültek nehéz helyzetbe, mert az oktatók sokszor az elérhetőségre való tekintet nélkül ragaszkodtak ahhoz, hogy a vizsgakövetelmény egy – egy tankönyv meghatározott kiadására épüljön. A hiány enyhítésére a hadsereg feleslegessé vált könyvtárait átadták az egyetemek műszaki fakultásainak, megkönnyítették az importot, valamint a végzősöktől próbálták visszaszerezni a tankönyveket. Mindazonáltal, Wilson jelentős eredménynek tekintette, hogy a háború előtt szokásos 37%-os aránnyal szemben a minisztérium a korlátozottabb papírfelhasználás mellett is a benyújtott tankönyvpályázatok 80%-t elfogadta.¹⁷⁶ A kormány megítélésének ugyanakkor az sem tett jót, hogy amint 1946-47 fordulóján Nagy – Britannia az évszázad legkeményebb telével volt kénytelen

¹⁷⁵House of Commons Official Report. February 27 1947. HANSARD VOL. 433. 2410-2426.

szembenézni, az áram és tüzelőanyag szűkössége miatt a gyárak többségében leállt a termelés, de a lakossági fogyasztók számára is több órás áramszünetet rendeltek el. A hőfűtások következtében a vidéki közlekedés szinte teljesen megbénult, de a Londonba ingázók fele sem tudott otthonról elindulni.¹⁷⁷

A konzervatívok a szénkitermelés nehézségeire való hivatkozással Emanuel Shinwell lemondását követelték, Attlee viszont ragaszkodott hozzá, hogy a bányászszakszervezettel megkötendő, a bérekre, a munkafeltételekre és az ágazat fejlesztésére vonatkozó megállapodás szentesítésig hivatalban maradjon.¹⁷⁸ A szénbányászatot ekkor végérvényesen köztulajdonba vették, amivel sikerült megnyugtanni az elégedetlenkedő dolgozókat, Shinwell viszont egyértelművé tette, hogy a fizetésemelés, valamint a munkakörülmények javítása csupán az ágazat globális modernizációjával lesz kivitelezhető.¹⁷⁹

Az energiaügyi miniszter ugyanis tisztában volt azzal, hogy a NUM alapszervezeteiben, de magában az elnökségben is erős a kommunista párt befolyása, így minden erejével azon munkálkodott, hogy Nagy-Britanniában ne legyen ki a franciaországihoz hasonló általános sztrájk, amely a hadsereg, a csendőrség és a CRS – *la Compagnie Républicaine de Sécurité* (Köztársasági Biztonsági Testület, a rendőrség karhatalmi alakulata) rendkívül erőszakos bevetésével végződött.¹⁸⁰

A CPGB kordában tartásával Attlee kétségtelenül jó pontokat szerzett Washingtonban, így az amerikai elnök megértéssel fogadta, hogy az angolok a továbbiakban nem tudják vállalni Görögország és Törökország védelmét. Harry Truman 1947. március 12.-vel meghirdette a feltartóztatás doktrínáját, ugyanakkor pénzügyi segítséget ígért Nyugat-Európa újjáépítéséhez.¹⁸¹ A munkáspárti kormány 1946-tól egyébként is arra törekedett, hogy visszafogja a szigetország múltból megmaradt katonai elkötelezettségeit, továbbá megszabaduljon a gyarmatbirodalom problémás területeitől. Indiában a második világháború befejezését követően állandósultak a brit uralom elleni zavargások, ráadásul igen élessé vált a lakosság háromnegyedét kitevő hindu és a mohamedán népesség közötti konfliktus. Mahatma Gandhi és Nehru vezetésével Nemzeti Kongresszus hiába kardoskodott a

¹⁷⁶House of Commons Official Report. March 14 1947. HANSARD VOL. 434. 1807-1810.

¹⁷⁷Egedy, 1998: 225.

¹⁷⁸Hugh Gaitskell. Edited by William T. Rodgers. London, Thames and Hudson, 1964. 89.

¹⁷⁹Mason, 1999: 41-42.

¹⁸⁰Jean Lacouture: De Gaulle. The Ruler 1945-1970. New York, W. W. Norton & Company. 1992. 134.

szubkontinens egységének megőrzésért, a Muzulmán Liga ebben a vonatkozásban semmiképp nem kívánt együttműködni. Amint a kormányfő a békés hatalomátadás mellett döntött, 1947. kora tavaszán Lord Richard Louis Mountbatten – II. Erzsébet nagybátyja – lett az új, és egyben utolsó indiai alkirály, aki a függetlenséghez vezető utat, illetve kényszerből a hinduk és mohamedánok közötti osztozkodást felügyelte.¹⁸²

Az indiai erőszak relative kevés európai áldozattal járt, a brit fegyveres erők Palesztinában viszont két tűz közé kerültek. Míg az 1945-ös választási kampány alatt a Labour határozottan síkra szállt a zsidó nemzeti otthon megteremtésért, Bevin az ottani támaszpontokhoz fűződő stratégiai érdek miatt fokozatosan kihátrált mind az 1917-es Balfour – deklaráció, mind Lloyd George, Baldwin, valamint Churchill ígéretei mögül, mondván, ha az 1936-os egyezmény szerint ki kell vonulni Egyiptomból, a brit csapatok számára Palesztinában tudnának a legkönnyebben támaszpontokat létesíteni. Amikor az 1946-os pártkonferencia alkalmával jó néhány küldött szóvá tette, hogy az ügyben nincs haladás, azzal válaszolt, hogy „Truman csupán azért akar százezer Palesztinába szülő letelepedési engedélyt, mert nem akar túl sok zsidót New York-ban (sic!)”.¹⁸³ A brit külügyminiszter szemében a zsidó nép nem önálló etnikumnak, hanem vallási csoportnak tűnt, azonban e századfordulón uralkodó nézet a holokauszt után megváltozott. A túlélők között rengeteg magányos ember volt, hiszen többségük elveszítette hozzátartozóit, régi lakóhelyükön, pedig a szörnyű emlékek és az ellenséges reakciók miatt lehetetlenné vált az újrakezdés. A brit hatóságok feltartóztatták a menekültekkel zsúfolt hajókat, amely az Egyesült Államokban jelentősen csökkentette London tekintélyét. A Szovjetunió vagy Lengyelország mielőbb szeretett volna megszabadulni a túlélőktől, a brit hatóságok feltartóztatták, de az angolszász országok nem tudtak, illetve nem akartak mindenkit befogadni. A bevándorlási korlátok már nem elégítették ki az arabokat, eközben a cionista szabadszapatok egyre durvább terrorakcióikkal azt kommunikálták, hogy a briteket is megszállóknak tekintik. Végül 1947. márciusában az ENSZ úgy határozott, hogy Palesztina területén egy zsidó és egy arab államot kell létrehozni.¹⁸⁴

¹⁸¹Margaret Truman: Harry S. Truman. New York, William Morrow & Company, 1973. 345-350.

¹⁸²Mayhew, 1987: 102-104.

¹⁸³Harold Wilson: The Chariots of Israel. London, Weidenfeld and Nicolson and Michael Joseph, 1981. 127-129.

¹⁸⁴Allan Bullock: Ernest Bevin. Foreign Secretary 1945-1951. Oxford, Oxford University Press, 1985. 163-183.

A munkáspárti kormány a vállalhatatlan katonai veszteségeken kívül azért is döntött a fokozatos visszavonulás mellett, mivel önálló brit atomarzenált akart kiépíteni, amihez viszont komoly anyagi forrásokra, és főleg amerikai jóindulatra volt szükség.¹⁸⁵

Wilson március közepén azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy a Hugh Dalton vezetésével működő vizsgálóbizottság előtt a Kereskedelmi Minisztérium erőfeszítéseinek gyengeségével magyarázta az ipari rekonstrukciós program kudarcát. Amint a vádbeszédnek sem utolsó jelentés elkészült, a kormányfő a munkaügyi minisztert és helyettesét is magához kérte. Wilsonban gyanú támadt, hogy mind a ketten hivatalos megrovásban részesülnek, hiszen a lakásfoglalókkal kapcsolatos kormányzati politikára tett bíráló megjegyzései miatt már tapasztalatból ismerte a miniszterelnök hivatalos reagálásainak életét. A megrovás elmaradt, ugyanakkor kinevezést nyert a *Secretary of Overseas Trade* (tengerentúli kereskedelemért felelős miniszterhelyettes) állására.¹⁸⁶

A programbeszéd különös hangsúlyt helyezett rá, hogy meg kell ragadni a Szovjetunióval kötendő kereskedelmi szerződés adta lehetőségeket, a dollárért történő export felfuttatását ugyanis negatívan befolyásolja az ipar nem kielégítő versenyképessége, valamint az indokolatlanul nagy számban létező, nem vámjellegű kereskedelmi korlátozás. A genfi tárgyalások kapcsán ez utóbbiak minél szélesebb körű eltörlését nevezte meg Nagy-Britannia legfontosabb céljának, hozzátéve, hogy a nemzetközösségi preferenciákat csak általános vámcsökkentés esetén lehet eltörölni. Wilson egyben arra is felhívta képviselőtársai figyelmét, hogy „az ITO – *International Trade Organisation* (Kereskedelmi Világszervezet) megalakítása önmagában nem oldja meg az ország versenyképességével kapcsolatos problémákat, ez csupán az alacsonyabb termelési költségek és a modernizáció révén érhető el. Az egyezménynek viszont egyértelműen a vámháború lehet az alternatívája, amely visszahozná a háború előtti évek gyakorlatát. Semmiképpen sem lenne kívánatos, hogy a brit ipar megint a védővámok mögé bújva leplezné el gyengeségeit, és mulasztaná el a megújulást”.¹⁸⁷

Wilson ez utóbbi nyilatkozatával egy időben nyugtalanító dolgok történtek a Külügyminiszterek Tanácsának moszkvai ülésén. Mivel kiéleződő ideológiai

¹⁸⁵Dániel – Lovász, 1986: 143-152.

¹⁸⁶Kay, 1967: 27-32.

¹⁸⁷House of Commons Official Report. March 24 1947. HANSARD VOL. 435. 986-999.

konfliktus miatt az antifasiszta koalíció ekkorra már szétesett, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió Németország jövőjéről már nem tudott megállapodni. Molotov azzal a követeléssel állt elő, hogy a Ruhr - vidék kerüljön nemzetközi ellenőrzés alá, ezt viszont a britek elvetették, mondván a széleskörű tartományi önállóságon nyugvó föderális berendezkedés sokkal kedvezőbb helyzetbe hozná a demokratikus erőket, így nem kellene félni a német militarizmus újjáéledésétől.¹⁸⁸ Mielőtt Bevin váratlanul szívrohamot kapott, Montague Mayer, a legnagyobb brit fafeldolgozó vállalat vezetőjének kérésére rönkfa, illetve fűrészáru eladásáról konzultált Sztálinnal, aki árualap hiányra hivatkozván kitért az ajánlat elől. Az SZKP főtitkára a tárgyalások előfeltételeként szabta, hogy a London engedje el a háború alatti brit áruszállítások ellenértékének 25%-t, vagy járuljon hozzá az átütettségéhez.¹⁸⁹

Wilson április 12-én Moszkvába repült, hogy a kormányfő megbízásából figyeljen a külügyminiszter egészségére, ugyanakkor megpróbálja kideríteni, hogy lehetséges volna-e egy bilaterális kereskedelmi megállapodás. A politikus többször is értekezett vendéglátóival, de a sztálini premissza olyan horderejű volt, hogy csupán annyit ígérhetett, hogy kikéri a miniszterelnök és a pénzügyminiszter véleményét.¹⁹⁰ Cripps támogatta az elgondolást, hiszen a jegyrendszert a generális élelmiszerhiány miatt nem sikerült feloldani, ám a dollár ellenében történő készpénzes gabonavásárlás és fabehozatal közvetlen árucserével való kiváltása kedvező alternatívának tűnt. Ez utóbbira viszont csupán az orosz relációban volt esély, mivel háborús pusztítás következményeképp a Szovjetunióban komoly hiány volt sínek és mozdonyokra a közlekedési infrastruktúra helyreállításához, valamint mezőgazdasági és faipari gépekre a két kritikus színvonalú ágazat fejlesztéséhez.¹⁹¹ Wilson óvatosabb megközelítést javallt, mondván a GATT - *General Agreement on Tariffs and Trade* (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény) genfi aláírása előtt nem lenne tanácsos az oroszok felé elköteleződni, mert jelentős mértékben ronthat a britek Egyesült Államokkal szembeni alkupozációján.¹⁹²

A miniszterhelyettes feladatának végrehajtása során további nehézségeket okozott, hogy Cripps még 1946. közepén kilátásba helyezte, hogy Moszkva megveheti a *Rolls*

¹⁸⁸ Attlee, 1962: 154-157.

¹⁸⁹ Wilson, 1986: 90.

¹⁹⁰ The Times 1947. IV. 19.

¹⁹¹ Pimlot, 1992: 100-101.

Royce Nene és *Derwent* hajtóművek licencét. Amint a korai prototípust megkapták, az oroszok emelték a tétet, amennyiben tíz *Meteor* vagy *Vampire* vadászgépet kértek a gabonavásárlás ellentételezéseként. A vezérkar tiltakozására ez az üzlet ilyen formában meghiúsult, de Moszkva ezt követően is egy tucat repülőgépmotor megvételéhez kötötte a búza exportot. Attlee végül megadta a hozzájárulást az egyezkedés folytatásához, mivel a *Nene* típus – az egyszerűsített változat - nem esett kiviteli tilalom alá, így ezt bajosan lehetett volna megtagadni az oroszoktól.¹⁹³ Mivel a világszerte árnál olcsóbb szovjet gabonára égetően nagy szükség volt, Wilson július elején egy szakértői bizottsággal együtt visszatért Moszkvába, hogy előkészítse a megállapodást. Az eszmecsere viszont kis híján megszakadtak, mert Anasztáz Mikojan, az SZKP PB külgazdasági ügyekért felelős örmény származású titkára kijelentette, hogy csak félmillió tonna szállítására tud ígéretet tenni.¹⁹⁴

Wilson rugalmasan kezelte a fennálló orosz tartozásokat, de a legalább 700000 tonnára szeretett volna vételi opciót elérni. Az angol delegáció már távozni készült, amikor Mikojan azzal hívta fel Wilson-t a szálláshelyén, hogy az SZKP főtitkár az 1947. évi termésből 1250000 tonna búza kivételére engedélyt adott. Ez ugyan elmaradt az a britek által igényelt kétfélmillió tonnától, de kiindulási alapnak elfogadták, hiszen az angol küldöttség is tisztában volt a súlyos ellátási nehézségekkel. Wilson, aki ravasz tárgyalópartner hírében állott, különböző gesztusokkal igyekezett Mikojan rokonszenvét elnyerni. Megtanult néhány szót oroszul, időről időre Marxot idézte vendéglátójának, valamint a legvitatottabb kérdések hatszemközt, kizárólag Mikojan tolmácsának jelenlétében beszéltek meg, de az árak tekintetében így sem sikerült megállapodni.¹⁹⁵

Amikor Wilson hazatért, úgy érezte, mintha a plafon is rá szakadt volna. A delegáció gépe leszállás közben túlszaladt a Heathrow repülőtér kifutópályáin, aminek betudhatóan maga is könnyebb sérülést szenvedett,¹⁹⁶ de még ennél is nagyobb bajt okozott, hogy Dalton pénzügyminiszter a moszkvai tárgyalások idején, körültekintés nélkül deklarálta a font konvertibilitását. A 3, 5 milliárdos amerikai kölcsön már elfogyott, a Marshall-segélyre viszont legkorábban december körül lehetett számítani, emiatt Nagy-Britannia újabb, 1, 5 milliárd dollárnyi áthidaló hitelt vett fel

¹⁹²Bullock, 1985: 382-395.

¹⁹³Leigh, 1988: 36-42.

¹⁹⁴Daily Herald 1947. VII. 16.

¹⁹⁵Smith, 1986: 107-116.

az Egyesült Államoktól.¹⁹⁷ Cripps ráadásul súlyosan megbetegedett, így Wilson főnöki útmutatás nélkül intézte a minisztérium ügyeit, amely magában foglalta az elmaradott területeken – Skócia, Észak-Anglia és Wales – végrehajtott iparosítást. A gazdasági decentralizációs program jóvoltából valamelyest sikerült enyhíteni a déli országrész környezetvédelmi problémáin, ám ennél is fontosabb vívmány volt, hogy két világháború között recesszióval sújtott körzetekben minimálisra csökkent a munkanélküliség.¹⁹⁸

A Labour ezzel párhuzamosan köztulajdonba vette az acélipart, polgári légi közlekedést, a vasúthálózatot, míg az alsóház Wilson korábbi tanulmányaival összhangban megalkotta a közlekedési rendszerintegrációhoz szükséges jogszabályi kereteket.¹⁹⁹

Miután szeptember elején befejeződött a Bank of England működésével kapcsolatos vizsgálat, Wilson a hivatalába visszatérő Cripps engedélyével – az 1947-es esztendő folyamán először – szabadságra ment Cornwallba. A feleségével töltött pihenésnek öt nappal később vége szakadt, tudniillik a kormányfő azonnali hatállyal magához rendelte. Wilson már az üzenet kézhezvételekor gyanította, hogy újabb személyzeti döntés áll a *Chequers* (a miniszterelnök hétvégi rezidenciája) címére szóló meghívás hátterében. A munkaebéd során megtudták, hogy a költségvetési irányszámok előzetes kiszivárogtatása miatt Dalton távozik a Pénzügyminisztériumból, feladatait a jövőben Cripps látja el, Wilson pedig átveszi a némileg csökkentett hatáskörű Kereskedelmi Minisztérium vezetését.²⁰⁰ Wilson 31 éves volt, amikor egy hónappal az örök riválist, Hugh Gaitskell-t megelőzve választották a kabinet tagjai közé. Bár az utóbbi politikus csak egy hónappal később, Shinwell menesztése után került az energiaügyi tárca élére, pályafutása innentől kezdett felfelé ívelni, megtéve a pártvezérré váláshoz vezető út első lépéseit.²⁰¹

Életútjának ebben a szakaszában Harold Wilson sokkal inkább volt hivatalnok, mint politikus. Ernest Kay, újságíró, később munkáspárti képviselő így emlékszik erre az időszakra: „Fél órán át jegyzetek nélkül beszélt. Miközben őt hallgattam, másokkal egyetemben meglehetősen csalódott voltam. Beszéde annyira unalmas

¹⁹⁶The Times 1947. VII. 26.

¹⁹⁷Truman, 1973: 360-362.

¹⁹⁸O. Morgan, 1984: 182-185.

¹⁹⁹Thompson, 1996: 144-147.

²⁰⁰Kay, 1967: 36-38.

²⁰¹Attlee, 1962: 220-222.

volt, hogy félidőben már hallani lehetett a lábdobogást és a sóhajtozást. Úgy beszélt, mintha Oxfordban, egyetemi hallgatónak tartana előadást. Hiányzott belőle a lelkesedés. A találkozó jóval a megadott időpont előtt véget ért. Szűk, baráti körben viszont teljesen más embernek mutatkozott: nevetett, viccelődött, elszórakoztatott bennünket.”²⁰² Wilson ekkortájt retorikai téren ugyan még nem alkotott kiemelkedőt, ettől függetlenül, szakmai döntéseit, vagy a Labour által kitűzött célokat meg tudta értetni a hallgatósággal. Amikor sikerült lehívni a Marshall-segély első részleteit, egy exkluzív rendezvényen azt mondta a jelenlévő üzletembereknek, hogy „bármilyen mértékű is lesz a tengerentúli szubvenció, a végtelenségig nem számíthatunk rá. Tehát nem alapozhatunk másra, mint az export növelése érdekében kifejtett saját erőfeszítéseinkre, amelynek a hagyományos szén-és textil helyett az új ágazatokra kell épülni”.²⁰³

Időközben ismételt felmerült, hogy a Wilsonék saját tulajdonú lakásba költözzenek. 1947. késő őszén Gordon Walker munkáspárti képviselő segítségével Hampsted Garden-ben, London egyik kertvárosában találtak egy eladásra kínált házat, amelyet a család 5100 fontért – egy köztisztviselő kétévi fizetésének megfelelő összegért - nem sokkal Giles születése előtt megvásárolt.²⁰⁴

A kereskedelmi és a pénzügyminiszter viszonya átmenetileg feszültté vált, amennyiben Sir Stafford először Roger Mankins külügyi államtitkárt kérte fel delegációvezetőnek a moszkvai tárgyalások harmadik fordulójára. Wilson tapasztalataira, valamint a tárgyaló partner ismeretére hivatkozván szerette volna saját kezébe venni a feladatot, de Cripps és tanácsadói úgy vélték, hogy az esetleges miniszteri kudarc megengedhetetlen presztízavesztéssel jár. Cripps végül helyt adott a kérésnek, Wilson pedig táviratban értesítette az SZKP PB külgazdasági ügyekért felelős titkárát, hogy mindössze három napjuk van az egyezmény megkötésére.²⁰⁵

Amint Mikojan egy héttel később pozitív tudatta angol “kollégájával”, hogy készen áll a folytatásra, így 1947. december 4-én, a távirat átvétele után az angol küldöttség repülőgépe azonnal elindult Moszkva felé.²⁰⁶ A másnap megkezdődött tárgyalásokon azonban kiderült, a megállapodás előtt leküzdhetetlennek tűnő akadályok

²⁰²Morgan, 1992: 123.

²⁰³The Times 1947. X. 3.

²⁰⁴Routledge, 2006: 30.

²⁰⁵Wilson, 1986: 102.

tornyosulnak. Noha az államilag irányított orosz külkereskedelem garanciát adott az árak és a szállítási határidők tekintetében, viszont az angol kormány – különösen az árak terén - nem tudott ilyen elkötelezettséget vállalni, hiszen Nagy-Britanniában a végrehajtó hatalom csak kivételes esetekben élt a központi árszabályozás eszközével. Moszkva ráadásul olyan beruházási javakat kívánt beszerezni, amelyekre más országokból is volt megrendelés. Az angol kabinet jelezte, megérti a szovjet fél igényeit, de egyben nyilvánvalóvá tette, nem hajlandó az orosz gabonáért többet fizetni, mint amennyit a kanadaiért fizet. Bevin szerint egy ilyen alku egyenlő lenne a gyengeség beismerésével, miközben az sem volna kívánatos, hogy Ottawa részéről felmondják a hosszú távú gabonaszállítási szerződést, vagy éppen magasabb árat kezdjenek követelni.²⁰⁷

Wilson ekkor a következő javaslattal fordult vendéglátóihoz: „Tekintettel az ellátási nehézségekre, az angol kormány lemond búzavételi szándékáról, de a már lekötött mennyiségben takarmánygabonát kíván vásárolni. Amennyiben a Szovjetunió hajlandó havi 100000 tonna gabonát szállítani öt hónapon át, és az angol ellentételezés még ekkor is késik, az üzlet tárgyalannak tekinthető.”²⁰⁸

Az ajánlat így már elfogadhatónak bizonyult, de az árakról nem tudtak megállapodni. Mikojan a világpiaci ár 91%-ban határozta meg az orosz búza értékét, amit Wilson elutasított, mondván a csehek ennél kevesebbet fizettek. Mikojan erre kikérte az említett szerződést az irattárból, mivel a konkrét összegekre nem emlékezett. Wilson egy óvatlan pillanatban belenézett a dokumentumba, és ennek köszönhetően megtudta, hogy Csehszlovákia 123 dolláros tonnánkénti áron vásárolt az oroszoktól, amely meghaladta az orosz ajánlat színvonalát. A következő szovjet ajánlat 115 dollárról szólt, de az angol küldöttség 96-nál többet nem volt hajlandó fizetni.²⁰⁹

A tárgyalások holtpontra jutását elkerülendő, Sztálin a Kremlbe invitálta az angol delegációt irányító ifjú politikust, de Wilson otthoni protokolláris kötelezettségei miatt – vagy inkább a túlzott szovjetbarátságra vonatkozó találgatásokat elkerülendő – kitért a meghívás elől. Pedig Mikojan alaposan ráijesztett, amikor elmondta neki, hogy saját szeme láttára a kormányülésen lötték agyon a szovjet minisztertanács egyik prominens tagját. Miközben az orosz hírszerzés sikertelenül nyomozott az

²⁰⁶Daily Herald 1947. XII. 4.

²⁰⁷Bullock, 1985: 490-502.

²⁰⁸Smith, 1964: 125-133.

ausztrálokkal létrejött szerződés feltételei után, Wilson korrekt árákkal nyélbe ütötte a 750000 tonnás gabonavételről szóló egyezséget, majd egy kölcsönös repülőgépvásárlási ajánlattal sikeresen kivédte a *Meteor* és a *Vampire* vadászgép beszerzésére irányuló orosz próbálkozást. Mindazonáltal, a korábban megrendelt 50 darab sugárhajtómű még a berlini blokád előtt eljutott Moszkvába.²¹⁰

Wilsont emiatt az amerikai republikánusok közül többen is árulással vádolták, a repülőstudomány területén dolgozó műszaki szakemberek, valamint a katonai repülés neves szakíróinak többsége (pl. Bill Gunston, Doug Richardson) viszont úgy vélekedik a licence átadásáról, hogy hosszú távon nem hozta az oroszokat a harci repülőgépek gyártásának versenyében előnyösebb helyzetbe. Tudniillik, az adott típus olyan ún. egyáramú gázturbina volt, amelyet a nyugati világban már az 50-es évek elejétől felváltottak a sokkal korszerűbb kétáramú gázturbinák. A kísérletek során ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a kétáramú gázturbina még szuperszonikus üzemmódban is kevesebb tüzelőanyagot fogyaszt, lehetővé téve a repülőgépek hatótávolságának jelentős növelését. A szovjet repülőgépipar a "könnyen megszerzett technológia" jóvoltából ugyan képessé vált a sugárhajtású harci repülőgépek nagy sorozatban történő előállítására, viszont a hagyományosan konzervatív orosz magatartásnak betudhatóan a 80-as évek elejéig az alacsonyabb hatásfokú egyáramú gázturbinával felszerelt, és így korlátozott hatótávolságú vadászgéptípusok dominálták a Szovjetunió légierijét. A munkáspárti kormány valószínűleg azért dönthetett a típus átadása mellett, mert a licenc eladásából származó bevételeket kívánta felhasználni a brit légierő második generációs, hőlégugaras vadászrepülőgépeinek fejlesztéséhez.

Az egyértelműen sikeres gabonavásárlás ellenére az ellenzék soraiból – főleg Oliver Lyttleton megfogalmazásában - többször is olyan vélemények hangzottak el, hogy az ügylet előnytelen Nagy-Britannia számára, különösen azért, mert a Szovjetunió nem tud fizetni.²¹¹ További kifogások tárgyát képezte, hogy míg a gabonavásárlás rögzített áron történt, a brit exportáruk – jellemzően gépek és berendezések – ellenértékéről a gyártó cégekkel folytatott tárgyalások elhúzódása miatt félév elteltével sem volt kész megállapodás. A kereskedelmi miniszter azzal

²⁰⁹Stephen Dorill – Robin Ramsey: *Smear! Wilson & The Secret State*. London, The Fourth Estate Ltd 1991. 7-8.

²¹⁰Leigh, 1988: 49-51.

²¹¹House of Commons Official Report. February 2 1948. HANSARD VOL. 446. 1583.

próbálta eloszlatni a kételyeket, hogy a világgpiaci árnál jóval olcsóbban kínált szovjet árpa még azelőtt fog megérkezni, hogy a Nagy – Britannia megkezdene a gabonaszállítmányok ellentételezését. Ez egyértelműen cáfolta azt a feltételezést, miszerint a brit kormány újabb hosszúlejáratú hitelt nyújtott a Szovjetuniónak, hiszen a késleltetett, nem konvertibilis sterling alapú fizetéssel inkább Moszkva kényszerült engedményre. Wilson egyben arra is felhívta a konzervatívok figyelmét, hogy a külkereskedelem liberalizálása a szűkös készletekre való tekintettel felverné az árakat, amely negatívan befolyásolná az életszínvonal alakulását.²¹²

Mivel a közvélemény-kutatások egyértelműen e pragmatikus megközelítésének adtak igazat, a gabonavásárlás pozitív hozadékait a későbbiek során már az ellenzék sem vitatta.²¹³ Wilson-t kollégái nagy tudású, felkészült embernek, szigorú, de igazságos főnöknek tartották, viszont idegesítette őket, hogy néha túlságosan is elveszett a részletekben. Cripps-szel ellentétben sosem kapkodta el a döntéshozatalt, sem jó, sem rossz értelemben, de vele ellentétben végtelenül unalmasan adta elő mondandóját, a legjobban a kiviteli-behozatali kvóták körüli parttalan alkudozásokat helytelenítette, abból kiindulva, hogy ez segít elfedni a gazdaság valós állapotát, valamint konzerválja a nem feltétlenül adekvát termelési struktúrákat. Nem volt doktriner, hiszen a formálódó GATT kapcsán többször is arra figyelmeztetett, hogy ez önmagában nem kínál megoldást a brit fizetési mérleg problémáira, miközben követendő példaként mutatta be azokat a rugalmasan működő kis vállalkozásokat, amelyek a diszkriminatív tarifák részleges feladása jóvoltából az Egyesült Államok piacán komoly részesedést szereztek. A világkereskedelem bővítését csak a nemzetközi szervezetek – a Világbank, az IMF –*International Monetary Fund* (Nemzetközi Valutaalap), a FAO – aktív és egyenrangú részvételével, illetve a Marshall – tervhez hasonló fejlesztési elképzelések megvalósításával párhuzamosan tartotta kivitelezhetőnek.²¹⁴ A kereskedelmi miniszter népszerűségéhez az is hozzájárult, hogy a Cripps által elfogadtatott, keynes-i ihletésű, de erősen exportorientált gazdaságpolitika jóvoltából kedvező fordulat állt be a folyó fizetési mérlegben, így folyamatosan bővült a hazai fogyasztásra fordítható áruválaszték.²¹⁵ Wilson országos ismertsége, pártbeli és választói támogatottsága jóvoltából

²¹²House of Commons Official Report. March 2 1948. HANSARD VOL. 448. 321-345.

²¹³Kay, 1967: 39.

²¹⁴House of Commons Official Report. February 29 1948. HANSARD VOL. 446. 1317-1321.

²¹⁵O. Morgan, 1984: 362-366.

viszonylag könnyen el tudta fogadtatni a monopóliumok működését szabályozó, az exportgarancia és területfejlesztési jogszabályokat, majd végül, de nem utolsósorban a hazai filmgyártásról szóló törvényt. A politikust kétségtelenül lenyűgözte a filmvilág eleganciája és pezsgése, de az általa kidolgozott jogi szabályozás megmutatta a köztulajdon iránti elkötelezettségének, és egy adott ágazat iránt érzett rajongásának határait.²¹⁶ A vásárláshoz szükséges keményvaluta híján Cripps 75%-os vámmal sújtotta az amerikai filmeket, amely lényegében az import teljes felfüggesztését vonta magával,²¹⁷ ám a *Rank Organisation* - az egyetlen nemzetközileg is versenyképes méretű hazai stúdió – nem pótolhatta a kieső hollywoodi alkotásokat. A kereskedelmi miniszter még 1948 kora tavaszán megállapodott az amerikai filmforgalmazók vezetőivel, hogy a 75%-os vámost nem az államkincstár használja fel, hanem a brit filmgyártást fogják belőle támogatni. Wilson ezzel egy időben kiadott egy olyan miniszteri rendeletet, amely kötelezően 20%-ról 45%-ra emelte mozikban játszott hazai filmek arányát. Az elképzelés szinte azonnali revízióra szorult, mert a brit gyártók képtelenek voltak teljesíteni az elvárásokat. A kvótát 35%-ban rögzítették, de a kívánt célt még így sem sikerült elérni. Az importvámok és a magas hazai premier arány védelme alatt a Rank egy sor másod és harmadvonalbeli filmet készített, amelyeknek végül a magas vámok idején a raktárakban felhalmozott, legjobb amerikai művekkel kellett versenyeznie.²¹⁸ Mindettől függetlenül, a *British Film Finance Corporation* (Brit Filmproduceri Társaság) részvételével kiemelkedő alkotások is születtek, mint pl. a bécsi csatornarendszerben forgatott, *The Third Man* (A harmadik ember)című kémfilm, az Egyesült Államokkal szemben a brit filmgyártás a miniszteri szándék ellenére a 90-es évek előtt nem vált húzóágazattá.²¹⁹

1948. április 14-én London végérvényesen kivonta a csapatait Palesztinából, ugyanis a két közösség összeecsapásait már nem lehetett megfékezni. A békefenntartó szerepéhez hiányzott az ehhez szükséges vitathatatlan tekintély, Washington, pedig nem vállalta a bizonytalan kimenetelű kísérlet finanszírozását.²²⁰ Többek között a kivonulással elérhető megtakarítások tették lehetővé, hogy Wilson június elsejétől - a korábbi időszak áremelkedéseire való tekintettel - a lábbelik viszonylatában teljesen,

²¹⁶Ziegler, 1993: 69-71.

²¹⁷Daily Herald 1948. I. 22.

²¹⁸House of Commons Official Report. May301948. HANSARD VOL. 452. 769-786.

²¹⁹Leigh, 1988: 53-54.

míg a ruházati termékek esetén széles körében hatályon kívül helyezhette az áruforgalmi korlátozásokat. Mindazonáltal, önmérsékletet kért a szakszervezetektől, mondván bármely korlátozás bármelyik pillanatban visszahozható, amennyiben a bérkövetelések miatt veszélybe kerül az ország versenyképessége.²²¹

A látszólagos nyugalom azonban nem tartott sokáig. Nem sokkal azt követően, hogy hosszas viták nyomán 1948. július 5-én megalakult a NHS – *National Health Service* (Országos Egészségügyi Szolgálat), a Vörös Hadsereg a nyugati zónákban véghezvitt valutareform "keleten érezhető" negatív hatására való hivatkozással lezárta a Berlinbe vezető vasútvonalakat és autópályákat. Az angolszász országok légihidat alakítottak ki az általuk ellenőrzött német tartományok és a nyugat – berlini Tempelhof repülőtér között, így – igaz, komoly áldozatokkal - sikerült élelmiszert, gyógyszert, és tüzelőanyagot juttatni a város lakóinak.²²² A washingtoni kongresszus ezek után elfogadta, hogy az Egyesült Államok a NATO – *North Atlantic Treaty of Organisation* (az Észak – Atlanti Szerződés Szervezete) alapító tagjaként békeidőben is permanens katonai elkötelezettséget vállaljon, ugyanakkor abban is egyetértés alakult ki, hogy atomfegyverek bevetésére alkalmas nehézbombázók egy részét brit támaszpontokon állomásoztassák.²²³

Az év második felében két botrány is árnyékot vetett Harold Wilson politikai pályafutására. Mivel 1948 tavaszán objektív és szubjektív okok miatt hiánycikknek számított a jó minőségű lábbeli, a sajtó a kereskedelmi minisztertől kért magyarázatot. Az egyik jelentős példányszámú napilap úgy adta vissza Wilson júliusi birminghami beszédét, hogy a „abban az iskolában, ahol tanultam, a gyerekek több mint a felének nem volt cipője vagy csizmája”.²²⁴ Huddersfield polgármestere cáfolta a politikus állításait, amire Wilson kínos magyarázkodásba kezdett. Először azt állította, hogy nem a saját iskolájáról beszélt, ahhoz viszont ragaszkodott, hogy „a háború és a gazdasági világválság éveiben gyerekek ezrei jártak mezítláb Liverpool és más nagyvárosok nyomornegyedeiben, amit személyes tapasztalat alapján is meg tudok erősíteni”. A kereskedelmi miniszter állítása szerint nem azt kívánta sugallni, hogy osztálytársainak a fele mezítláb járt, hanem azt, hogy „akkoriban sokan cipő helyett kényszerűségből az olcsóbb és tartósabb klumpát

²²⁰Attlee, 1962: 197-201.

²²¹Kay, 1967: 42-43.

²²²Morrison, 1961: 263.

²²³Dockrill, 1989: 33-35.

részesítették előnyben”. A félreértés minden bizonnyal abból származott, hogy az utóbbi gondolat nem került bele a tudósításba. Az értelmezés újabb ellentmondásokat szült, ráadásul Liverpool tisztí főorvosa részéről is rendkívül kritikus megjegyzéseket kapott. Wilson azzal is kiegészítette mondanivalóját, hogy a jelenlegi magasabb és egyben stabilabb jövedelmek miatt nagyobbak az igények, és a termelés ezzel nem mindig tud lépést tartani. Valószínű, hogy a politikus az szeretete volna kommunikálni, hogy „a 20-as években az iskolások többségének nem mindig volt jó minőségű cipője”,²²⁵ de a részgazságokat tartalmazó kijelentés valamilyen szinten mégis megkérdőjelezte a korábban igazmondásáért nagyra becsült kormányzati tisztviselő reputációját. Az ügy egyben ráirányította a figyelmet, hogy a mindinkább politikusként viselkedő Wilson nem tud jól bánni a sajtóval, mert hajlamos rá, hogy a kritikai megjegyzéseket túlreagálja, személyes sértésnek vegye, és racionális alapra próbálja terelni a vitás kérdéseket. Politikai kommunikációja szempontjából viszont lényegesen súlyosabb következményekkel járt, hogy ellenzéki képviselőként kezdettől fogva túl gyakran festett az indokoltnál sötétebb képet a valóságról.²²⁶ A bírálat kifejezésére tényleg jól használható retorikai tudás a miniszterelnöki pozícióban már inkább hátránynak bizonyult, mivel a helyzetek dramatizálása ekkor már sokszor bizalomvesztéssel végződött, másrészt a hasonló természetű PR - fogások a kormányzati döntések elfogadtatását is megnehezítették. Az ügy nagy valószínűséggel hamar feledésbe merült volna, ha 1948 utolsó harmadában nem indul rendőrségi vizsgálat John Belcher miniszterhelyettes ellen, aki a vádak szerint az importengedélyeztetési eljárások során csúszópénzt, és egyéb szívésségeket fogadott el üzletemberektől. Wilsonnak már huzamosabb ideje fejfájást okoztak Belcher alkoholproblémái, amikor olyan értesülést szerzett, hogy a Sherman Pools nevezetű magántulajdonban lévő sportfogadási iroda a miniszterhelyettes jóvoltából túllépte papírellátmányát. A fegyelmi bizottság munkája során bizonyíték merült fel arra nézve, hogy Sydney Stanley, a meglehetősen kétes, és tisztázatlan ügyleteiről elhíresült vállalkozó 5000 font ellenében ígéretet tett az ügy elsímítására. Belcher, aki ugyan nem viszonzta az üzletembertől kapott szívésségeket, és szakterületén – a kozmetikai ipar felügyelete

²²⁴Smith, 1964: 140.

²²⁵Morgan, 1992: 132-137.

²²⁶Pimlot, 1992: 121-124.

során - sem kedvezett a gyártóknak, naivitása és az általa elkövetett súlyos indiszkréció miatt 1948. október 15-én lemondott kormányzati tisztségéről.²²⁷

Stanley eközben azt sugallta, hogy a botrányban Aneurin Bevan, valamint Hugh Dalton is érintett. Bár Wilson esetleges szerepéről semmilyen utalás nem hangzott el, Churchill egyértelműen a kereskedelmi minisztert hibáztatta, és a konzervatív sajtó is hosszan cikkezett politikai felelősségéről.²²⁸ Wilson határozottsága és gyors cselekvése jóvoltából megerősítette politikai tőkéjét, azonban sokáig volt rossz érzése amiatt, hogy miniszterhelyettesének ártatlansága ellenére is távozni kellett a közéletből. A politikus az együtt töltött évek emlékére való tekintettel 1960-ban sikeresen kilobbizta, hogy Belcher engedményt kapjon adóhátralékának rendezésére.²²⁹

A belkereskedelmi korlátozások feloldásához a maga rendkívül szerény eszközeivel – az 1947. júniusában megkötött, 3 éves szerződés révén tojás és pulyka exportjával - Magyarország is hozzájárult, hosszú távú kereskedelmi egyezmény aláírására viszont annak ellenére sem kerülhetett sor, Wilson nyilvánvalóvá tette, „a munkáspárti kormány a kétoldalú árucsera-egyezményeket nem tekinti a brit politikai kultúra elfogadásáról történő meggyőzés eszközeként”.²³⁰ Mi állhatott a vonakodás hátterében, hiszen alig két évvel korábban a Labour delegáció még szimpátiájáról biztosította a vele eszmei közösségben lévő Magyarországi Szociáldemokrata Pártot, valamint a demokratikus magyar újjászülését bátorítására az Attlee kormány szorgalmazta a magyar-angol gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztését?²³¹ Sajnos, a fordulat éve után a két ország kapcsolata a hazánkban mind gyakoribbá váló durva jogsértések, majd a kártérítés nélküli államosítások és a tisztázatlan vagyoni jogi ügyek miatt rendkívül feszültté vált. Ennek alapján valószínűsíthetjük, hogy a Munkáspárt részben az elvi egyet nem értés okán, részben a választási szempontokra való tekintettel nem kívánt legitimációs és/vagy anyagi támogatást nyújtani a hivatalos Magyarországnak. Igaz, Nagy-Britannia ekkor még nem igazán óhajtott szorosabb kapcsolatba kerülni az európai kontinenssel, hiszen Churchill 1949. április 20-án három ölelkező körről beszélt, amely az Egyesült

²²⁷Daily Herald 1948. X. 16.

²²⁸The Times 1948. XI. 26.

²²⁹Ziegler, 1993: 72-73

²³⁰House of Commons Official Report. Oral Answers March 17 1949. HANSARD VOL. 462. 2253-2254.

²³¹Healey, 1989: 85-86.

Államokat, a Brit Birodalmat és a hozzá kötődő angol nyelvű országokat, valamint az Egyesült (Nyugat) Európát foglalta magában.²³² A brit politikai osztály viszont ez utóbbihoz nem, vagy csupán a Nemzetközösség jóváhagyásával kívánt csatlakozni.²³³

A Marshall-segély jóvoltából ugyan stabilizálódott Nagy-Britannia pénzügyi helyzete, az Egyesült Államokból érkező import ellentételezéséhez azonban dollárra volt szükség, ez viszont a segélyek idő előtti felhasználását hozta magával. Mivel az export dinamikus növekedése nem kis részben az amerikai gazdaság expanziójának volt köszönhető, az 1949. júliusi recesszió óriási nyomás alá helyezte a fontsterlinget.²³⁴ Az ellenzék a brit ipar magas termelési költségeit, valamint a közkiadások expanzióját hibáztatta a dollárválság miatt, a kereskedelmi miniszter azonban a munkanélküliség növekedését tekintette nagyobb veszélynek, amelyet az importhoz szükséges dollárok hiánya idézhet elő. Wilson egyben arra figyelmeztetett, hogy bármilyen deflációs lépés – legyen szó az élelmiszerárak dotációjának részleges megvonásáról vagy a szociális kiadások lefaragásáról – csupán az 1931-es állapotok visszaállítására lenn alkalmas, ráadásul semmissé tenné a foglalkoztatottság terén érzékelhető javulást.²³⁵

Az 1948-ban elért fizetési mérlegfőbblet a fogyasztási korlátozások fokozatos megszüntetése következtében gyorsan elolvadt, ráadásul az amerikai export visszaesése is az Attlee – kormány ellen fordította a nemzetközi pénzüpiacot. A leértékelés viszont a sterlingövezet tagországai és az Egyesült Államok érzékenységeire nem feltétlenül kínálkozott a legjobb megoldásnak. A kérdés vizsgálatával megbízott politikusok közül Hugh Gaitskell energiaügyi miniszter, Douglas Jay –*Economic Secretary to the Treasury* (a Pénzügyminisztérium gazdasági ügyekért felelős államtitkára) egyértelműen a devalváció mellett volt, Wilson azonban sokáig lebegtette álláspontját. Noha július 21-én megtartott tanácskozás után úgy tűnt, hogy kizárólag az időzítés tekintetében képvisel némileg eltérő véleményt, Jay a következő megbeszélés során viszont úgy látta, hogy a kereskedelmi miniszter a kétértelműség mögé próbál elrejtőzni.²³⁶ Gaitskell számára azonban egyértelműnek tűnt, hogy Wilson is elfogadta a mielőbbi leértékelést. Ennek

²³²Churchill, Volume VII. April 20 1949. 7810-7811.

²³³Churchill, Volume VII. November 29 1949. 7899-7902.

²³⁴Daily Herald 1949. VII. 9.

²³⁵House of Commons Official Report. July 14 1949. HANSARD VOL. 467. 784-798.

fényében igen nagy meglepetést okozott, amikor 1949. augusztus 19-én, a miniszterelnök és Sir Stafford jelenlétében mégis a halasztás mellett érvelt, mondván a döntéssel meg kellene várni a szeptember végén esedékes IMF közgyűlést.²³⁷ Az ország aranytartalékainak gyors ütemű fogyatkozása láttán kormány számára világossá vált, hogy az "egy font egyenlő 4. 03 dollár" árfolyam tarthatatlan. Wilson, aki Nagy-Britanniát képviselte a GATT Annecy-ban tartott fordulóján, azt a bizalmi feladatot kapta, hogy juttassa el Attlee levelét a Zürichben gyógykezelésen tartózkodó Cripps-nek, amelyben a gyors leértékelés szükségességéről próbálta meggyőzni a gazdasági minisztert.²³⁸ Nem sokkal azt követően, hogy Cripps hazatért svájci gyógykezeléséről, 1949. szeptember 18-án, az eredeti 10%-os tervezettel ellentétben, a font kétszer akkora leértékelésére adott utasítást.²³⁹

A devalváció kétségtelenül lendületet adott a brit exportnak, a szükséges gazdasági szerkezetváltást azonban nem tudta elindítani, miközben a kormány jó 300 millió fonttal csökkentette a közkiadásokat. A közvélemény-kutatások ugyanakkor visszaigazolták, hogy az 1949-50. évi költségvetési tervezetet a biztató perspektíva hiányában, a folytatódó megszorításokra és az általános exportkényszerre való tekintettel a választópolgárok részéről már nem övezi egyértelmű lelkesedés.²⁴⁰

A társadalom módosabb rétegeinek oldaláról mindenek előtt a közszolgáltatások díjainak gyors emelkedésével kapcsolatban fogalmazódtak meg bírálatok, amennyiben Churchill beszéde nyomán sokan úgy vélték, hogy az államosított cégek bevételei is adóztatás eszközét jelentik.²⁴¹ Ezzel egy időben az üzleti szféra részéről is mind több olyan visszajelzés érkezett, hogy a vállalkozók többsége már nem tartja indokoltnak a kiterjedt állami ellenőrzés további fenntartását.²⁴² Mivel a független szakértők egyöntetűen azt hangoztatták, hogy a késedelmesen meghozott döntés túlreagálta a helyzetet, így semmi sem menthette meg a kormányt a súlyos presztízsvesztéstől. A devalváció a kommunikációs vereségen túl állandó büntudattal és kisebbségi érzéssel töltötte el a Labour meghatározó politikusait, önértékelésüket rendkívül negatívan befolyásolta az a saját maguk által generált

²³⁶O. Morgan, 1984: 383-384.

²³⁷Attlee, 1962: 225-228.

²³⁸Wilson, 1986: 104-109.

²³⁹The Times 1949. IX. 19.

²⁴⁰Harold Macmillan: *Tides of Fortune 1945-1955*. London, Macmillan & Co. 1969. 92-93.

²⁴¹Sir Winston Churchill: *His Complete Speeches VII. 1943-1949*. July 23, 1949. Edited by Robert Rhodes James. London, Chelsea House Publishers, 1974. 7831-7835.

²⁴²Heath, 1998: 125-127.

tévhit, hogy nem értenek olyan jól a gazdaság menedzseléséhez, mint a konzervatívok.

Az 1950 első hónapjaiban esedékes választásokra készülődő Labour esélyeit jelentősen rontotta, hogy a kabinet tagjainak jelentős része már idős, a háborús kormányzásban és a békeidőszak első éveinek gazdasági válságkezelésében megfáradt ember volt, szinte mindegyikük komoly egészségi problémákkal küszködött.²⁴³

Wilson a döntően katolikus vallású, ír származású lakosok által dominált huyton-i választókerületben indult a parlamenti mandátumért. Kampányának középpontjában a körzet hanyatló gazdaságának helyreállítása, új gyárak telepítésének előmozdítása állt. A konzervatív jelölt a terv irreális voltát hangsúlyozta, aminek úgy adott hangot, hogy James Thurber (1894-1961) amerikai humorista 1939-es, önéletrajzi ihletésű novellájának álmodozó, önmagát hősnek képzelő főszereplőjére²⁴⁴ utalva a "munkáspárti Walter Mitty" címkével tüntette ki Wilsont, mint aki légvárakat akar építeni a Merseyside-on. A vallásos szavazók körében mégis rendkívül kedvező visszhangra talált, hogy a munkáspárti jelölt sikerrel lobbizott a katolikus egyház három iskolájának állami támogatása érdekében, amire Prescott konzervatív vezetés alatt álló önkormányzata sem volt hajlandó. A Munkáspárt körzeti bizottságának elnöke, John Murnaghan szerint Harold Wilson tett a legtöbbet a katolikus egyházi oktatás érdekében. Mindezek ellenére parlamenti mandátumának megtartása 834 szavazaton múltott.²⁴⁵

Az 1950. február 23-án megtartott, általános választásokon a Munkáspárt 315 képviselői helyet szerzett az alsóházban a konzervatívok 298, valamint a liberálisok 9 mandátumával szemben, de a kormány többsége az elkövetkező időszakban a legkülönbözőbb okok miatt sosem volt több nyolcnál. Barbara Castle megállapítása szerint „a probléma nem annyira a párt politikájának elutasíthatóságában rejlett, mint inkább a szavazóbázis viszonylag koncentrált elhelyezkedésében, vagyis abban, hogy a Labour nem tudott új körzeteket elhódítani riválisaitól”.²⁴⁶

²⁴³Foot, 1974: 294-295.

²⁴⁴Samuel Goldwyn Company: *The Secret Life of Walter Mitty*. (1947) Írta: James Thurber. Rendezte: Norman McLeod. Főszereplők: Danny Kaye, Virginia Mayo. – www.imdb.com - 2008. V. 20.

²⁴⁵The Times 1950. II. 24.

²⁴⁶Castle, 1993: 176-178.

A Konzervatív Párt ekkor még annak ellenére sem tudott áttörést elérni, hogy a választási kampány időszakában magáévá tette Labour által elért szociális vívmányok egyes elemeit, amely leginkább az élelmiszerárak dotációjának megtartására vonatkozó ígérekben volt szembetűnő.²⁴⁷ Wilson, aki számára némiképp csalódást keltett, hogy a korábbi években alacsonyabb pozíciókat betöltő Gaitskell a gazdasági ügyek minisztereként fajsúlyosabb tisztséghez jutott,²⁴⁸ mindent elkövetett annak érdekében, hogy az ország ellátásához szükséges importot lehetőleg a *Commonwealth* (Nemzetközösség) keretein belül tudja lebonyolítani. A törekvés sikeresnek bizonyult, tekintve, hogy amíg 1938-ban a behozatal 42%-át dollárral kellett kifizetni, ez az arány 1949-ben már csak 13% körül mozgott. A munkáspárti kormány azt is jelentős eredményként könyvelhette el, hogy a szabályozott piac gyakorlatát a hosszú távra szóló importszerződések jóvoltából a nemzetközösségi országokban folyó gyapottermelésre is kiterjesztették, ugyanis az ellenzék által favorizált szabad kereskedelem az általános dollárhiány közepette nem tűnt járhatónak. A központilag szabályozottan és nagy tételben történő gyapotvásárlás árfelhajtó hatása semmivel sem volt jelentősebb, mint amelyet a magánúton behozott gyapjúnál tapasztaltak a feldolgozók. Az import liberalizációját a kormány már csak azért sem akarta elsietni, mivel az egyes árucikkek terén meghatározó részesedéssel bíró kereskedelmi vállalkozók folyamatosan arra törekedtek, hogy szűk körben, egymás között osszák fel behozatali kvótákat.²⁴⁹

A kormányzást viszont a párton belül zajló ideológiai viták sem könnyítették meg. Amikor 1950 júniusában Herbert Morrison, a Labour jobbszárnyának vezetője, az alapszabályzat módosítására, vagyis lényegében a köztulajdon kiterjesztéséről történő lemondásra szólította fel a tagságot, a baloldali platform kis híján pártszakadást intézett elő.²⁵⁰ Wilson a dorking-i kongresszuson publikálta a három éves vezetői tapasztalatait összegző - *The State and the Private Industry* (Az állami és a magánipar) című tanulmányát, amely komoly meglepetést okozott a Munkáspárt tagságának. A technokrata beállítottságú miniszter most fundamentalista szocialista

²⁴⁷Iain Dale: *British Political Party Manifesto 1900-1997*. 1. Vol. Conservative Party general election manifestos, 1900-1997. London, Politico's Publishing, 2000. 67-71.

²⁴⁸Rodgers, 1964: 97.

²⁴⁹House of Commons Official Report. April 20 1950. HANSARD VOL 474. 350-369.

²⁵⁰Morrison, 1961: 270.

benyomását keltette, aki a háborús idők állami ellenőrzését kívánná visszahozni, holott annak leépítésében igen komoly szerepet játszott az elmúlt öt évben.²⁵¹

A vitairat elsősorban a vezetés figyelmének felkeltésére szolgált szervesen illeszkedvén Wilson politikussá válásának folyamatába. A korábban jellemző bürokrata magatartást ekkor már végérvényesen felváltotta a vitát kezdeményező, a retorikai fogásokat kitűnően alkalmazó szónoki attitűd. Wilson sosem támogatta a mindenre kiterjedő államosításra vonatkozó nézeteket, de egyben azzal is tisztában volt, hogy az állam a jelenleginél szélesebb körű gazdasági szerepvállalásra nincs felkészülve. Mindettől függetlenül úgy vélekedett, hogy a szabad vállalkozás és a gazdasági tervezés kombinációja jóvoltából 1975-re létrejöhet a (sajátosan) szocialista Nagy-Britannia.²⁵²

A szocializmussal kapcsolatos elképzelései, valamint a kelet – nyugati kereskedelem fejlesztése melletti elkötelezettsége azonban semmit sem változtatott antikommunista nézetein, hiszen továbbra is meggyőződéssel vallotta, hogy a szovjet típusú rendszer halálos fenyegetést jelent.²⁵³ Noha a politikus 1950. június végén még a gazdasági helyzet figyelemre méltó javulásáról tarthatott beszámolót, és azt jövendölte, hogy az év végén egyensúlyba kerül a fizetési mérleg, a koreai háború teljes egészében keresetülhúzott minden előzetes várakozást. Attlee maga mögött tudván az ellenzék egyetértését, az eredetileg tervezett 100 millióhoz képest 3-400 millióval kívánta növelni a hadikiadásokat.²⁵⁴ A világgpiaci árak emelkedése szükségszerűen járt együtt a megélhetési költségek növekedésével, amelynek nyomán az ellenzék – igaz, megalapozatlanul – de egyre többször azt hangoztatta, hogy még a második világháború idején ellenséges országok gazdasága is jobban működik.²⁵⁵

A szocialista országokkal folytatott árucseré viszont újabb támadási felületet nyújtott a kormány bírálóinak, mivel a soha nem látott mértékű exportkényszer ellenére is lehetett arra hivatkozni, hogy Nagy-Britannia olyan szerszámgépeket ad el a Szovjetunió és Lengyelország számára, amelyek hadicélú termelésre is használhatók. Ezzel egy időben több panasz is elhangzott annak kapcsán, hogy az exportárúk átvételre érkező kelet-európai delegációk indokolatlanul szabadon mozognak a

²⁵¹Daily Herald 1950. X. 5.

²⁵²O. Morgan, 1984: 414-415.

²⁵³Ziegler, 1993: 76-77.

²⁵⁴Sir Winston Churchill: His Complete Speeches. Volume VIII. 1950-1963. August 26 1950. Edited by Robert Rhodes James. London, Chelsea House Publishers, 1974. 8069-8073.

²⁵⁵House of Commons Official Report. November 2 1950. HANSARD VOL. 480. 436-445.

gyártás helyszínén. Válaszában Wilson arra hívta fel a figyelmet, hogy a szovjet importból származó puha és keményfa nélkül igen nehezen lehetne teljesíteni a konzervatívok által oly nagyvonalúan megígért lakásépítési programot. Egyben igyekezett megnyugtítani a közvéleményt, hogy az ország és szövetségesei védelme szempontjából kardinális jelentőségű beruházási javakra – fémmezmunkáló szerszámgepekre, kovácsoló-berendezésekre, kompresszorokra vagy elektormikroszkópokra - az 1949 februárjától érvényben lévő kiviteli tilalom nyomán új rendelést már nem vesznek fel, végszükség esetén a szövetségeseeknek címzett szállítmányokat is visszatartják, de addig a kormány mindent elkövet annak érdekében, hogy teljesítse korábban vállalt kötelezettségeit. Nagy-Britannia a Szovjetunió, Lengyelország és Csehszlovákia viszonylatában érvényes kereskedelmi szerződéssel rendelkezett, de Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával is jelentős árucere forgalom zajlott.²⁵⁶

Sajnos, a prosperáló magyar-angol gazdasági kapcsolatok időszaka nem tartott tovább két évnél, ugyanis Wilson azonnali hatállyal teljes körű export – importkorlátozást rendelt el Magyarország ellen,²⁵⁷ amikor 1949. november 19-én az Államvédelmi Hatóság letartóztatta Edgar Sanderst, budapesti Standard Híradástechnikai Gyar pénzügyi főellenőré.²⁵⁸

A brit üzletember kihallgatói először arra kényszerítették, hogy embercsempészség vádjával terhelő vallomást tegyen Israel Gaynor Jacobsonra, a JOINT zsidó segélyszervezet magyarországi vezetőjére,²⁵⁹ majd 1950 februárjában, Robert A. Vogelerrel, a budapesti vállalatban többségi tulajdonos International Telephone & Telegram amerikai állampolgárságú alelnökével, és Geiger Imre vezérigazgatóval a Standard – ügy néven elhíresült koncepciós perben kémkedés vádjával bíróság elé állították, végül 13 év fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.²⁶⁰

Az elvi nézeteltérések mellett a kormányon belüli szakmai viták is sokasodtak. Miután 1950. szeptember végére elkészült a koreai háború miatt az eredetihez képest módosított 1951-es költségvetés, Cripps egészségi problémái miatt lemondott tisztségéről, majd két évvel később elhunyt. Amint a Treasury Gaitskell irányítása

²⁵⁶House of Commons Official Report. September 18 1950. HANSARD VOL. 478. 1561-1582.

²⁵⁷Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX – J – 1 – j – Külügyminisztérium (KÜM) – TÜK Iratok Anglia 1945-64 - 13-as d. - 26/b tétel. 001070/52. 9/1. 1950. V. 22.

²⁵⁸Robert A. Vogeler, I Was Stalin's Prisoner. New York, Harcourt, Brace & Company. 1952. 140-148.

²⁵⁹Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁSZTL) VII/13-b V/101890/3. 19-26/170.

alá került, az új pénzügyminiszter közölte, lehetséges, hogy a háborús veszélyre való tekintettel már rövidtávon vissza kell venni megállíthatatlanul növekvő egészségügyi kiadásokból.²⁶¹ Bár először úgy tűnt, hogy ez utóbbi rendkívül kényes területen elkerülhetők a megszorítás, a vezérkari főnök október végén arról tájékoztatta Attlee-t, hogy a Szovjetunió másfél – két év múlva átfogó támadást indíthat Nyugat-Európa ellen. A védelmi tárca az elkövetkező időszakban 4,7 milliárd fontos katonai kiadással számolt évente, amely 1951-re a kiadások 1,1 milliárdos növekedésével járt volna együtt. Attlee remélte, hogy Washington ebből félmilliárdot magára fog vállalni,²⁶² de a sokasodó pénzügyi terhek folytán a kongresszusban felerősödtek azok a vélemények, amelyek az Európában állomásozó amerikai hadosztályok visszavonását szerették volna elérni. Szerencsére, Eisenhower NATO-főparancsnoknak sikerült leszerelnie az erre irányuló törekvést, viszont az amerikai sajtó egyértelműen arra szólította fel Nyugat – Európa vállalon nagyobb részt saját védelméből.²⁶³ A Truman által nyomatékosított kérést nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mivel háborús helyzetben megtagadhatták volna az ígért csapaterősítések Európába történő átirányítását. Truman 1950. december 4-én arról tájékoztatta a brit kormányfőt, hogy a szabad világ jövője Koreában dől el, ha ott behódol az oroszok előtt, Nyugat - Európa lesz a következő áldozat.²⁶⁴

Londonnak azt is számításba kellett vennie, hogy a vasfüggöny és az Atlanti – óceán között elterülő térség védelmét egyedül a már csökkentett létszámú amerikai és brit hadosztályokra lehet alapozni, ugyanis a francia hadsereg tekintélyes része Indokinában harcolt, a kisebb országok nem nyújthattak érdemi hozzájárulást, míg az NSZK fegyveres erői csupán a tartományi rendőrségekre, valamint a belbiztonsági alakulatként is felfogható BGS -*Bundesgrenzschutz* (Szövetségi Határőrség) testületére korlátozódtak.²⁶⁵ Truman és Eisenhower azonban világossá tette az európai szövetségesek előtt, hogy német újrafelfegyverzés hiányában az öreg kontinens védelme egyáltalán nem garantálható. Mivel a francia közvélemény a közelmúlt rossz emlékei révén kelletlenül fogadta az elgondolást, René Pléven miniszterelnök egy szupranacionális formáció, az EDC - *European Defence*

²⁶⁰Magyar Rádió (MR) 1950. II. 17. D 5945/1-11 DL-3. (tekercs)

²⁶¹Morrison, 1961: 266-267.

²⁶²Attlee, 1962: 230-240.

²⁶³Eisenhower, 1981: 176-183.

²⁶⁴Truman, 1973: 498-504.

²⁶⁵James Callaghan, *Time & Chance*. London, Collins, 1987. 107-112.

Community (Európai Védelmi Közösség) megalakítására tett javaslatot. A Pléven - terv egy közös európai hadsereg létesítését indítványozta, amely zászlóalj szintű nemzeti kontingensekből építkezik, vagyis a német alakulatok európai dandárokbá tagozódnának. Az ötlet nem Nagy-Britanniában sem váltott ki osztatlan lelkesedést, hiszen Bevin már az első, 1951. februári konzultáción úgy fogalmazott, hogy a német részvétel sokkal inkább árt a közös európai védelem ügyének.²⁶⁶

Bevin ebben a korábbi véleménykülönbségektől eltekintve egy platformra került a szigetország főabbijával. Mint arra Israel Brodie a második világháború zsidó áldozatainak tiszteletére rendezett szertartás keretében rámutatott: a német újrafelfegyverzés könnyűszerrel a demokratikus világ ellen fordulhat. A vallási vezető szerint, ahogy Berlin lepaktált a sztálini Szovjetunióval, úgy a német egyesülés ígérete az NSZK-t is eltérítheti a nyugati szövetségtől. Wilson, bár nem vitatta a főbbi téziseit, a megemlékezés után mégis azt mondta, a háború elkerüléséhez még mindig a német részvétel a legjobb opció.²⁶⁷ Noha a munkáspárti balszárny is kételkedett Bonn megbízhatóságában, a tiltakozás mégis főleg a saját fegyverkezési program ellen irányult, tudniillik Bevan úgy vélte, hogy Anglia egy bizonytalan cél javára készül feláldozni a gazdasági prosperitáshoz fűződő érdekeit.²⁶⁸

Mint tudjuk, a politikus megérzése egyáltalán nem volt alaptalan. A kormány még a háborús fenyegetés árnyékában is csak akkor foghatott hozzá a stratégiai tartalékok képzéséhez, amikor megszűnt az effektív nyersanyaghiány, mivel az irreálisan magas áron történő beszerzés óhatatlanul az ipari termelés leállásához és a védelmi felkészülés megzavarásához vezetett volna. Wilson elsődleges feladatként nevezte meg, hogy a polgári fogyasztás növekedése nélkül sikerüljön megőrizni a brit ipar termelésének addigi szintjét, a kényszerűségből megnövelt exportalapot is beleértve. Megállapítása szerint ezt követően a haditermelésre kellett koncentrálni az erőforrásokat, a tartalékolás csupán a lakossági szükségletek kielégítése és az exportkötelezettségek teljesítése után következhetett. A kereskedelmi miniszter egyben rámutatott, hogy a kevésbé fontos területeken szükség lesz a fogyasztás szintjének korlátozására, de azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy a raktározási

²⁶⁶The Memoirs of the Rt. Hon. Sir Anthony Eden. Full Circle. London, Cassel, 1960. 29-31.

²⁶⁷The Times 1951. III. 5.

²⁶⁸Foot, 1974: 313-317.

költségek a meglévő kapacitások ésszerűbb kihasználásával, az új tárolók létesítésének megtakarításával is csökkenthetők.²⁶⁹

Az utóbbi beszámolót, noha nem lehetett valódi bizalmi szavazásként értelmezni, a baloldali platform fenntartásaitól függetlenül tudomásul vette, hogy ne kelljen idő előtt kiírni a választásokat.²⁷⁰ Nem sokkal azt követően, hogy március 10-én a súlyosan beteg Ernest Bevin bejelentette visszavonulását, majd alig egy hónappal később eltávozott az élők sorából.²⁷¹

Gaitskill a költségvetési hiány csökkentéséhez és az újrafelfegyverzés anyagi fedezetének biztosításához fizetési kötelezettséget akart megállapítani a fogászati kezelésekre és a szemüveg kiutalásokra, valamint a receptenként egy shillinges pótdót kívánt bevezetni. Bevan számított rá, hogy a Foreign Office élére kerülhet, de amint ez megghiúsult, április 14-én lemondott a február óta betöltött munkaügyi miniszteri tisztségéről.²⁷²

A pénzügyminisztérium elképzeléseivel Wilson sem tudott azonosulni, arra hivatkozván, hogy az ország folyó fizetési mérlegének 229 milliós többlete generációk óta a legjobb eredménynek tekinthető, viszont elismerte, hogy a világgazdasági tendenciák ismeretében nem valószínű, hogy a többlet huzamosabb ideig fennmarad.²⁷³ Mindazonáltal, számára az egészségügyi térítés a jóléti állam elleni támadással volt egyenértékű, amelynek nem lehetett látni a végkifejletét. 1951. április 24-én Wilson a következő gondolatokkal nyújtotta be lemondását: „Az ügy, amely miatt Mr. Bevan és én szükségesnek éreztük visszaadni kormányzati pozíciónkat, nem a fogászati kezelésekről vagy a szemüvegről fizetendő térítésre korlátozódik. A költségvetés egy olyan újrafelfegyverzési program mellett kötelezte el magát, amelyről nem hiszem, hogy a rendelkezésre álló nyersanyagkészlet mellett fizikailag kivitelezhető lenne. Tény, hogy a jelenlegi világpolitikai helyzet kényszerpályára küldte Nagy-Britanniát, de ha az újrafelfegyverzés pénzügyi vonzata túllépi a rendelkezésre álló forrásokat, először lemaradunk a fegyverkezésben, gazdasági alapjaink megrendülnek, amely az életszínvonalal együtt a társadalmi szolgáltatásokat is veszélybe sodorja. Mi abban a reményben léptünk be a NATO felfegyverzési programjába, hogy partnereink az elérhető

²⁶⁹House of Commons Official Report. March 14 1951. HANSARD VOL. 485. 1601-1612.

²⁷⁰Macmillan, 1969: 318.

²⁷¹Bullock, 1985: 604-610.

²⁷²Heath, 1998: 151.

nyersanyagok arányos részét nekünk juttatják. Amíg az Egyesült Államok nem dönt arról, hogy saját felkészülésén kívül lakosságának fogyasztását, vagy a szövetségesei fegyverkezését támogatja-e, addig a mi tervezetünk csupán illúzió. A szociális kiadások mégoly szerény csökkentése is visszalépésnek tekinthető, ráadásul egy 4000 millió fontos projekt sorsa nem az itt megtakarítható 13 millió múlik. Ráadásul, az ingyenes egészségügyi ellátás elvének megsértése precedenst teremthet ahhoz, hogy a térítések gyakorlata a költségvetés helyzetétől függően általánossá váljon. Amikor egy évvel ezelőtt már hasonló természetű intézkedésekről esett szó, felvetődhetett volna bennem néhány kompromisszumos javaslat. Az újrafelfegyverzési program életbe léptetését el lehetett volna halasztani egy teljes körű költségvetési hatásvizsgálat lebonyolításáig, arra is volt esély, hogy a hatékonyság veszélyeztetése nélkül felfedjük és kiiktassuk az esetleges párhuzamosságokat, vagy a parlament olyan törvényt hagyjon jóvá, amely az intézkedések ideiglenes jellegét hangsúlyozza. Sajnos, ezekre a még elfogadható megoldásokra irányuló erőfeszítések fennakadtak a program kompromisszum nélküli átvitelét célul tűző elhatározáson. Mivel a kollektív felelősség elve minden egyes minisztertől a kormány döntéseinek teljes és tiszta szívből szóló támogatását kívánja, a velejáró szakpolitikával egyetemben, úgy éreztem, hogy sem kollégáimmal, sem magammal szemben nem lenne helyes, ha a kabinet tagja maradnék. Nem tudom e bejelentést megtenni annak elismerése nélkül, hogy bár a döntésem elvi alapokon nyugszik, elhidegülés áll be a kabinet tagjai és személyem között. Mindettől függetlenül megtiszteltetés volt velük dolgozni. A kérdés megosztotta pártot, de a parlament baloldalán nincs megosztottság abban a tekintetben, hogy meg kell őrizni, és tovább kell fejleszteni korunk társadalmi forradalmát, amely a szociális igazságosságon, és az egyenlő gazdasági lehetőségeken alapul. Amiben eltér a véleményünk, az a hit, hogy a társadalmi szolgáltatások prioritást élveznek, nem kevésbé járulva hozzá a világ békéjéhez, mint egy megvalósíthatatlan újrafelfegyverzési program. Amit a szociális juttatások és társadalmi szolgáltatások terén elértünk, tágabb értelemben egy új utat kínál a világnak, amely sem a kommunizmus, sem a szabadpiac kegyetlenségét és brutalitását nem veszi alapul. Ez olyan eszközt biztosít, amelynek köszönhetően az emberek igazságosabb arányban részesednek munkájukból, és több lehetőségük lesz teljes életet élni. Ez az életforma

²⁷³House of Commons Official Report. April 16 1951. HANSARD VOL. 486. 1474-1494.

megőrzendő és kiterjesztendő. Abban a reményben, hogy a mozgalom egyszer megtalálja a szociális és hadikiadások közötti helyes egyensúlyt, bár, szükségesnek ítélem, hogy kilépjek a kormányból, továbbra is szándékomban áll mindent megtenni a párt és a kabinet támogatása érdekében”.²⁷⁴Másnap Wilson is megjelent az addig árnyékban működő *Keep Left Group* (Balra Tartó Csoport) informális találkozáján, ahol Bevan, Barbara Castle, Richard Crossman, Harold Davies és a volt energiaügyi miniszterhelyettes, John Freeman csatlakoztak Ian Mikardo és Michael Foot nevével fémjelezhető, baloldali irányzathoz.²⁷⁵

Wilson lemondása a Labour jobbszárnyán és az ellenzék köreiben is meglehetősen nagy felzúdulást keltett. Miután a kórházban lévő miniszterelnök nem tudta eltéríteni szándékától, Hugh Dalton Nye, vagyis Bevan pudlijának titulálta a politikust.²⁷⁶ Harold Macmillan, későbbi konzervatív miniszterelnök is egyértelműen úgy gondolta, hogy Wilson nem elvhűségből, hanem csupán számításból mondott le.²⁷⁷ Az utóbbi nézetekkel Gaitskell és Morrison is egyetértett, ráadásul az előbbi soha nem bocsátotta meg Wilsonnak, hogy egy ilyen válságos helyzetben távozott a kabinetből. Emanuel Shinwell, az Attlee-kormány energiaügyi minisztere szerint Wilsonnál az önmagában tiszteletre méltó ambíciózusság a színlelt idealizmus őszintétlen gesztusaival párosult, így az általa tanúsított illojális magatartás szükségszerűen hozta magával a Munkáspárt választási vereségét.²⁷⁸ A politikus érezte, hogy a Labour nem tudja megőrizni a kormányzati pozíciót, miközben úgy kalkulált, hogy egy 4-8 évig tartó ellenzéki periódus elteltével pénzügyminiszter vagy külügyminiszter lehet Aneurin Bevan kormányában.²⁷⁹ Jogos tehát a kérdés: mi állhatott a kereskedelmi miniszter döntésének hátterében? Wilsont a meggyőződéséhez végsőig ragaszkodó, küldetéstudattal rendelkező politikusnak kellene tekintenünk, vagy kizárólag az egyéni ambíciók és kalkulációk mentén döntött a távozás mellett? A válasz nem egyértelmű, hiszen a politikus két szempontból is jelentős kockázatot vállalt. A Labour esetleges győzelmét követően kormányzati tényezőként a pártvezetés minden bizonnyal nem számított volna közreműködésére, Wilson ugyanakkor képviselői mandátumának megőrzésében sem

²⁷⁴House of Commons Official Report. April241951. HANSARD VOL. 487. 228-231.

²⁷⁵O. Morgan, 1984: 455-456.

²⁷⁶Attlee, 1962: 245-247.

²⁷⁷Macmillan, 1969: 66.

²⁷⁸Ziegler, 1993: 87-88.

²⁷⁹Kay, 1967: 63.

lehetett biztos, hiszen fennállt a veszély, hogy lemondását a választók árulásként interpretálják.

A RÉSZMUNKAI DŐS ELLENZÉKI KÉPVISELŐ

1951 őszére a kabinet gyakorlatilag cselekvésképtelenné vált, mert a kormányzáshoz szükséges parlamenti többség a betegségek, elhalálozások nyomán jelentősen csökkent. Attlee miniszterelnök szeptemberben úgy döntött, itt az ideje, hogy még az újrafelfegyverzési program generálta szociális problémák érvényesülése előtt eddigi tevékenységük megmérettessék: megszerzik a kormányzáshoz szükséges, a jelenleginél nagyobb többséget vagy ellenzékbe kerülnek, - de még ez utóbbi lehetőség is jobb, mint a helyben járás.²⁸⁰ Az óhatatlanul szükséges, a lakosság jelentős része számára érezhető megszorítások negatív hatásait sok esetben az indokoltnál nagyobb mértékű áremelések is súlyosbítottak. Az 1948-ban elfogadott monopolelles törvény érvényesítése nagyon lassan haladt, hiszen a vállalkozói szféra nyilvánvaló ellenérdekeltségével párhuzamosan még az is komoly gondot okozott, hogy a vizsgálóbizottság soraiba egy olyan üzletembert delegáljanak, aki e téren nem követett el szabálysértést, de

²⁸⁰Macmillan, 1969: 338.

nem is volt ez utóbbiak áldozata. Mint arra parlamenti felszólalásában Wilson is rámutatott, „egyetlen monopolelles bizottság nem tud megbirkózni a bejelentések sokaságával, hiszen csak a Munkaügyi Minisztériumhoz tartozó építésügy területén százsámra fedeztünk fel kartellgyanús üzleteket, mialatt az állami monopóliumok – vasút, posta, hírközlés – működési anomáliái kapcsán a magáncégek többsége is állandóan kritikus megjegyzésekkel él”.²⁸¹ A kormány tisztában volt a versenyt torzító gyakorlat súlyos következményeivel, de valószínűleg azért nem vállalkozott már érdemi rendteremtésre, mert a választások közeledtével nem kívánt frontot nyitni a vele kapcsolatban egyébként is fenntartásokkal viseltető üzleti körökkel szemben.

Mindettől függetlenül a munkáspárti kormányzás alatt elért eredmények nem voltak jelentéktelenek. A munkanélküliség 300000 fő körül mozgott, szemben az 1939-es 1. 5 millióval, amely a második világháborúra történő felkészülés révén már alacsonyabb volt a megelőző évekhez képest. A lakásépítésre vonatkozó terveket ugyan nem sikerült maradéktalanul megvalósítani, de az 1934 és 1938 közötti időszak évi kb. 70000-es átlagával szemben, 1948-ban így is kétszázezer lakás készült el. A Nemzeti Egészségügyi Szolgálat térítésmentesen igénybe vehető szolgáltatásai kapcsán az egész országban osztatlan népszerűségnek örvendett.²⁸²

A Nemzetközösségből származó importnak, és a dotációknak köszönhetően a nyugati országok közül Nagy-Britannia tartotta a legalacsonyabb szinten az élelmiszerárakat. A fizetési mérleg egyensúlyának megőrzése érdekében a Labour pragmatista megközelítést alkalmazott, hiszen még Washington rosszallása és az ellenzék soraiból érkező követelések közepette sem volt hajlandó leállítani az európai szocialista országokkal és Kínával folytatott kereskedelmet. Az újrafelfegyverzési program folyamatában viszont rövid időn belül megmutatkoztak a korábban elhanyagolt infrastruktúra szűk keresztmetszetei, amennyiben többször is előfordult, hogy a haditermelést is le kellett állítani az elektromos rendszer túlterheltsége miatt. Az elkerülhetlenné vált pótlólagos tőkebefektetések és a folyamatosan növekvő importárak végül kikényszerítették, hogy a pénzügyminiszter az árak, és az adók emelésével próbálja meg eltéríteni a vásárlókat a piacról. A gazdaságpolitikai fordulat a magasabb személyi jövedelemadó kulcs ellenére is sokkal inkább a jómódú rétegnek kedvezett. A költségvetési újraelosztásnak

²⁸¹House of Commons Official Report. June15 1951. HANSARD VOL. 488. 2765-2772.

köszönhető jövedelmi kiegyenlítődés gyakorlatilag már 1948-ban leállt, majd a hadikiadások emelkedésével párhuzamosan újból növekedésnek indultak a társadalmon belüli egyenlőtlenségek.²⁸³

A brit átlagpolgár azonban belefáradt a visszaállított jegyrendszerbe, a mindennapi élet nehézségeibe, a szürkeségbe, a választás szabadságának hiányába.²⁸⁴ A Munkáspárt megítélését az is negatívan befolyásolta, hogy Donald Maclean kairói nagykövetségi főtanácsos és Guy Burgess, külügyminisztériumi tisztviselő, akik közel húsz éven keresztül dolgoztak a szovjet hírszerzésnek, 1951. május 25-én meg tudtak szökni a letartóztatás elől. Az ügy rendkívül kínos helyzetbe hozta a kormányzatot, hiszen a kémelhárítás ezek után váltig azt hangoztatta, hogy tucatszám vannak árulók a Labour soraiban,²⁸⁵ a közvélemény, pedig mindinkább úgy érezte, hogy nincs jó kezekben a nemzetbiztonság. A balszárny képviselői közül sokan türelmetlenné váltak, például újabb ágazatokat szerettek volna államosítani, ugyanakkor az emberek tekintélyes hányada csak addig volt partner a megszorítások terén, amíg az a másik társadalmi réteget érintette hátrányosan. A magas jövedelemadó a jobban kereső rétegeket visszatérte a konzervatívokhoz, valamint a szabadelvű polgárok is inkább az utóbbi programjára szavaztak. Így a mindössze hat liberális képviselőt nem számítva a Konzervatív Párt 321, a Labour, pedig 286 mandátummal jött ki a megmérettetésből.²⁸⁶

Bár a Labour-re 700000-rel többen szavaztak, mint az 1950-es választásokon, 176000 voksal a konzervatívokat is megelőzte, biztos szavazóinak nagy része a választóközrtek egy viszonylag szűkebb csoportjában összpontosult, a baloldal nem tudott új képviselői helyeket szerezni, így az iparvidékek kivételével egyre inkább jellemzővé vált a térvesztés.²⁸⁷

A Konzervatív Párt magáévá tette a jóléti állam vívmányait, amely abban is megmutatkozott, hogy az 1951-es választási programjában évi 300000 új lakás építéséről szóló nyilatkozatot lehetett olvasni, ugyanakkor több szabadságot és nagyobb hozzáértést ígért a választópolgároknak.²⁸⁸ A jelentős arányeltoldódás, az ingadozó pártállású körzetekben elszenvedett vereségek egyértelműen arra utaltak,

²⁸²Egedy, 1998: 217-223.

²⁸³House of Commons Official Report. July26 1951. HANSARD VOL 491. 730-745.

²⁸⁴Hughes, 1962: 78.

²⁸⁵Wright, 1987: 98-104.

²⁸⁶Morrison, 1961: 283-288.

²⁸⁷Castle, 1993: 198.

hogy az értelmiség elfordult a Munkáspárttól, továbbá elvesztek a középosztálybeli támogatók és szimpatizánsok.²⁸⁹ Miközben a Labour túlságosan is a 30-as évek problémáira, vagyis a szegénység felszámolására összpontosított,²⁹⁰ a középrétegek vágyaiban már az amerikai stílusú fogyasztói társadalom megteremtése szerepelt, ennek letéteményesét viszont sokkal inkább a konzervatívokban vélték felfedezni.

A képviselőségért folyó küzdelem különösen élessé vált a huyton-i választóközrészben. Amikor a leeds-i püspök éles kirohanást intézett a kriptó kommunisták ellen, a gyanúsítás elsősorban Bevan-nek szólt, de helyi viszonylatban a körzet munkáspárti képviselőjére utalt. A hidegháború miatti, általános baloldall ellenes hangulat közepette a célzás azzal a veszéllyel járt, hogy a döntően vallásos szavazói csoportok a konzervatív jelöltet fogják támogatni. Wilson ekkor az egyik katolikus lelképásztor tanácsára levelet küldött a püspököknek, hogy tisztázza a személyével kapcsolatos tévhiteket. Az egyházfő válaszában elismerte a munkáspárti képviselő egyházi iskoláért végzett munkáját, hozzátéve, hogy nem rá, hanem pártjának egyes köreire gondolt, és nem állt szándékában gyanúba keverni.²⁹¹

Wilson biztos győzelmet aratott, sőt a személyét érő támadások ellenére az előző választáshoz képest még szavazatainak számát is növekedett.²⁹² A konzervatív párti képviselőjelölt bevanitának, szélsőbaloldalinak titulálta, mivel nem volt egyértelműen kötelezte el magát nyíltan az amerikai orientáció mellett, és nem mutatkozott az újrafelfegyverzési program harcos támogatójának, mert úgy vélte, Nagy-Britannia nem érne el a kívánt célt.²⁹³ Az üzenet hatása országos szinten csak korlátozottan érvényesült, mivel ekkor még tetszett, hogy Nagy-Britannia világhatalmi státuszában nem történt lényegi fordulat. Amikor VI. György február elején váratlanul elhunyt, a gyászszertartáson, majd II. Erzsébet rendkívül látványos koronázási ünnepségén az államok többsége a legmagasabb szinten igyekezett magát képviseltetni. Churchill vitathatatlan nemzetközi tekintélynek örvendett, Washington, főleg szimbolikus okokból, de mégis egyenrangú félként kezelte a brit

²⁸⁸Dale I. Vol 2000: 67-71.

²⁸⁹Healey, 1989: 129-131.

²⁹⁰Tony Blair: Új-Britannia, ahogy én képzelem. (New Britain – My Vision of a New Country) Pécs, Alexandra Kiadó, 2000. 10-11.

²⁹¹Smith, 1964: 163.

²⁹²Daily Herald 1951. X. 27.

²⁹³Dorill – Ramsay, 1991: 10.

miniszterelnököt. London a koreai háború költségeire nem pályázott újabb amerikai hitelekért, igaz 1953-ig visszaállt a jegyrendszer.²⁹⁴

Tudniillik, az 1950. évi 350 millió fontos fizetési mérlegtöbblet 1951-ben közel 700 millió hiányt mutatott. Wilson abban egyetértett Sir Winston Churchill kormányával, hogy az importárak emelkedése a fegyverkezési verseny rovására írható objektív tényező, de az export visszaesését már nem volt hajlandó szükségszerűségként elfogadni.²⁹⁵ Wilson az Economist 1951. február 6-i számában megjelent szakértői cikkel összhangban kijelentette, „hibát követtünk el, amikor túlbecsültük a Szovjetunió erejét. A Királyi Légierő már 140 repülőcsoporttal rendelkezik, amelyből mindannyian érezhetjük, hogy túllőttünk a célon. Ideje lenne alacsonyabb fokozatba kapcsolni, hogy ne gyártsunk annyi fegyvert, amely már a használatukra csábít. Mr. Wyatt kormánypárti képviselőtársunk nem véletlenül szorgalmazta, hogy ideje lenne egyeztetni az amerikaiakkal, hiszen már Eisenhower is a nyugat-európai fegyverkezési kiadások csökkentésért emelt szót. A fizetési mérleg romlása ugyanis egyértelműen annak tudható be, hogy a fő exportágazatot megtestesítő gépipar kapacitásait a fegyverkezés köti le. A textilárak és a fogyasztási cikkek kivitele a német és a japán konkurencia miatt nem tudja pótolni a kieső gépexportot, ráadásul a brit személygépkocsi-gyártás sem szerepelt úgy a külföldi piacokon, ahogy azt korábban reméltük. A fogyasztási cikkek indokoltnál nagyobb volumenű, külföldön történő értékesítése viszont automatikusan áruhiányhoz vezet, illetve az újabb áremelkedések tovább drágítják a megélhetést. A Labour jelöltjei tavaly októberben ugyanezen érvek felhasználásával fogalmazták meg az újrafelfegyverzés kritikáját, emiatt sokszor Quislingnek, kommunistának vagy minimum társutasnak tituláltak bennünket”.²⁹⁶

Wilson mindegyik meglátása helytállónak bizonyult, hiszen az erőltetett újrafelfegyverzés olyan mértékben lekötötte az erőforrásokat, hogy július folyamán végül Churchill is rászánta magát a katonai kiadások csökkentésére.²⁹⁷ Időközben megváltoztak a védelempolitikai prioritások, amennyiben a hangsúly áthelyeződött az önálló nukleáris arzenálra. Az első brit atomfegyver 1952-re lett hadra fogható, a birodalom gyengeségének jelei viszont abban is megmutatkoztak, hogy a RAF

²⁹⁴David Carlton: Britain & the Suez Crisis. New York, Basil Blackwell Inc. 1989. 3-4.

²⁹⁵Wilson, 1953: 194.

²⁹⁶House of Commons Official Report. February 16 1952. HANSARD VOL. 493. 250-260.

²⁹⁷Daily Herald 1952. VII. 27.

megfelelő hordozóeszköz híján 70 amerikai B-29-es nehézbombázóval kezdte meg a rendszeres járőrözést.²⁹⁸ A tiszti kar tagjai között mégis tovább élt az a hamis illúzió, hogy a brit fegyveres erők mennyiségi téren is lépést tarthatnak az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval. A csalódás akkor következett, amikor a 60-as évek végén, a 70-es évek elején esedékessé vált a 20 évvel korábban szolgálatba állított eszközök cseréje, csakhogy a gyorsuló ütemű pénzromlás miatt az új típusokból jóval kevesebbet sikerült rendszeresíteni. Mivel az időről időre jelentkező pénzügyi válságok jellemzően a Labour kormányokat kényszerítették rá a katonai elkötelezettségek felmondására, illetve bizonyos fegyverrendszerek pótlás nélküli leszerelésére, a tisztek elsődlegesen a Munkáspártot okolták az ország védelmi képességének hanyatlásáért.

Az ellenzékben töltött időszak első periódusa nem volt különösebben izgalmas. Wilson évi ezer fontos képviselői illetményét kiegészítendő, az üzleti életben kamatoztatta gazdasági ismereteit, amikor közvetlenül lemondásától fogva Montague Mayer, az ismert faipari vállalkozó részidős nemzetközi jogi tanácsadójaként dolgozott.²⁹⁹ Ettől függetlenül az üzleti szféra több képviselője is próbálta meggyőzni, hogy évi 22 ezer font fizetésért legyen egyik vagy másik cégénél igazgató, ez azonban egyiküknek sem sikerült, mivel – feltehetően a belső demokratizmus hiánya miatt – a vállalatvezetői stílus nem találkozott a tetszésével. Ezzel egy időben több olyan híresztelés is napvilágra került, hogy a filmiparnak tett szolgálatait Alexander Korda, az ismert producer egy közelebbiről meg nem nevezett, évi 13 ezer fontos javadalmazású tisztséggel akarta honorálni. Wilson egészen 1959-ig évi 1500 fontért és a szolgálati gépkocsi használatért segítette Mayer és más, kelet-közép-európai származású üzletkötéseit.³⁰⁰ Szolgálatainak különösen nagy értékét a külkereskedelmi illetékes szovjet miniszterekhez fűződő kapcsolati tőkéjére lehetett visszavezetni; kijáró tevékenysége jóvoltából Mayer farostlemezgyártásra alkalmas gépeket, Frank Schön, az osztrák emigráns vegyipari vállalkozó, pedig egy komplett fertőtlenítőszer gyártó üzemet adhatott el a Szovjetunióknak. Wilson kapcsolatai jóvoltából Joseph Kagan, az ismert litván származású textilgyáros is

²⁹⁸Dockrill, 1989: 43-45.

²⁹⁹The Times 1951. V. 14.

³⁰⁰Ziegler, 1993: 89-91.

jelentős profitot ért el, miután a tulajdonában lévő Gannex vállalatcsoport szállította a keleti blokk országaiba a brit gyártmányú vízhatlan ruházati termékek többségét.³⁰¹

Az üzleti sikerek valamelyest ugyan ellensúlyozhatták a választási kudarc által okozott csalódást, de az 50-es évek első felében a Labour jobb és balszárnya közötti megosztottság olyan mélynek bizonyult, amely belátható időn belül nem kínált lehetőséget a hatalomba való visszatérésre. Wilson, mivel lemondását nem kis részben a Gaitskell által képviselt politika iránt érzett ellenszenv, illetve a kettejük közötti rivalizálás indukálta, új szellemi és politikai közösséget a *Keep Left Group* körében vélte megtalálni.³⁰² Az ekkoriban már Bevan vezetésével működő csoport extravagáns ötleteivel és felelőtlen kijelentéseivel folyamatosan sokkolta a humorérzéknek híján lévő, döntően a jobbszárny tagjait magába foglaló pártvezetést.³⁰³ A bevanizmus tulajdonképpen a jobbszárny és a konzervatívok között gazdaságpolitikai és védelmi kérdésekben formálódó egyetértés elleni tiltakozás volt, amely mindenek felett az 1945 és 1951 közötti időszak szociális vívmányait próbálta védelmezni. A baloldali platform a szocializmus fokozatos megvalósítását tűntette fel céljaként, amihez a köztulajdonba vétel csupán eszköz, úgy, hogy abban a termelési hatékonyságnövekedés a döntő kritérium. A külpolitika területén módszertani vitát folytattak a pártvezetéssel, amennyiben a NATO iránti elkötelezettséget soha nem vitatták, de úgy vélték, az atomfegyvermentes Nagy-Britannia morális példával szolgálhat a világ többi részének, így képezvén harmadik pólust az Egyesült Államok és a Szovjetunió között.³⁰⁴

Wilsont aránylag rövid idő elteltével már a Bevanita Csoport elnökekévé választották, amely az 1947-es alapító tagok körében jelentős felháborodást keltett. Jo Richardson, szervezeti titkár egyértelműen úgy vélte, hogy a volt kereskedelmi miniszter ejtőernyősként került az elnöki posztra, hiszen nem a Labour balszárnnyában szocializálódott. Mikardo elismerően beszélt szervezői képességeiről, hiszen a csoport választóközrtekben kifejtett aktivitását elsősorban neki köszönhették, de ehhez nyomban hozzátette, hogy a bevanita korszak csupán egy múltó epizód volt a politikus személyiségének fejlődésében.³⁰⁵

³⁰¹Leigh, 1988: 55-61.

³⁰²Jenkins, 1991: 88-89.

³⁰³Foot, 1974: 358.

³⁰⁴Cliff – Gluckstein, 1988: 261-267.

³⁰⁵Mikardo, 1988: 109-117.

Wilson aktuális nézeteit egyébként sem volt könnyű feltérképezni, mert széleskörű ismeretanyaga és felkészültsége révén kitűnő vitapartner hírében állt, ugyanakkor retorikai képességeinek jóvoltából érvelése még akkor is hitelesnek tűnt, ha valamivel nem értett. Peter Shore, aki egyedülként testesítette meg a "politikus ötödik hadoszlopát" a Munkáspárt központjában, mégis azt állította, hogy Wilson bel-és külpolitikai téren egyaránt kiforrott elképzeléseket tudott felvázolni.³⁰⁶

A nemzetgazdaság kérdésében elkötelezett híve volt az állami beavatkozásnak, határozottan ellenezte az újrafelfegyverzési programot, de egyben szoros összefüggést fedezett fel a sokszor még brit vagy francia gyarmati igazgatás alatt álló elmaradott területek szorongatott helyzetébe, és a Kelet-Európához fűződő kapcsolatok között. A párt jobboldalának egyoldalú atlanti elkötelezettségével szemben úgy érezte, hogy a kommunizmus elleni küzdelem csak úgy hozhat eredményt, ha sikerül megszüntetni a szegény országokat a szovjet blokk felé orientáló kényszerpályát. A gyarmati területek fejlesztése iránti érdeklődés nem volt új keletű. Wilson már Oxfordban is jelentős energiát szentelt a kérdéskörnek, majd az Attlee – kormány idején részt vett az ún. Colombo-terv elkészítésében, viszont az elvek gyakorlatba történő átültetése már csak jóval korlátozottabb volumenben sikerült.³⁰⁷ A fizetési mérleghiányra való tekintettel 1948-49-ig a Labour sem vállalkozott többre a gyógyszer és ruhasegélyek küldésénél, de ezt követően a mezőgazdaság modernizációja figyelemre méltó eredményeket hozott. A program keretében 13 millió hektárnyi földterület művelés alá vontak, és az új gátépítések révén ugyanennyivel nőtt az öntözött területek aránya. A 6 millió tonnás gabonatöbblet, valamint a villamosenergia-termelő kapacitás közel 1,1 millió kilowattra tehető bővítése sem volt elhanyagolható, a beruházási javak nagyobb tömegben való rendelkezésre bocsátását azonban a fegyverkezési verseny már nem tette lehetővé. Wilson abban a tekintetben egyetértett a konzervatív bírálatokkal, hogy a harmadik világnak történő segítségnyújtás terén Munkáspárt sem tudott áttörést elérni, de egyben súlyos hibának nevezte, hogy Nagy-Britannia gyakorlatilag kihátrált az elmaradott országok termelősférőjének korszerűsítéséből. A Colombo-terv nélkül ugyanis nem látott esélyt arra, hogy teljesüljenek az élelmiszer és nyersanyag-többlettel kapcsolatos elvárások, hiszen a segélyprogram csökkentése után a viszonylag jómódú Ausztráliában is csak annyi sikerült fejleszteni a

³⁰⁶Pimlot, 1992: 173-178.

hústermelést, amennyivel az önellátás minősége javult. A fejletlenebb országokban a népesség gyors növekedése, pedig egyértelműen azzal fenyegetett, hogy a már elért életszínvonal megőrzése is veszélybe kerül. A kormány által javasolt megoldás, miszerint az infrastruktúra megteremtésébe vonják be a magántőkét, egyértelműen megalapozatlannak bizonyult, hiszen az új gátak, öntözőművek, utak és vasutak működtetése sehol nem hozott nyereséget.³⁰⁸

Az utóbbi feltevés alól egyedül a nemzetközi hajóút részét képező Szeui-csatorna volt kivétel, amely megnyitásától a brit korona védelme alatt álló, területen kívüli magán vállalkozásként működött. A kizárólag az üzemeltető szempontjából előnyös megállapodás hosszú ideje szálla volt az egyiptomi közvélemény szemében, amely végső soron hozzájárul ahhoz, hogy 1952. júliusában Mohamed Nagib és Gamal Abdel Nasszer irányításával tisztek egy csoportja megdöntse a túlságosan nyugati elkötelezettségűnek mondott Faruk király rendszerét.³⁰⁹ Mint e váratlan fordulatból is kitűnt, a harmadik világ egyre kevésbé volt hajlandó beletörődni az alávett helyzetbe, Wilson az *In Place of Dollars* (Dollárok helyett)című tanulmányában a nemzetközösségi országokkal folytatandó egyenrangú kereskedelembe látta a megoldást, sőt, egészen odáig merészkedett, hogy a stratégiai árukra vonatkozó exportkorlátozások többségét fel kellene oldani. A politikus szerint a tilalmi listák következtében túlságosan beszűkült a kelet – nyugati árucseré-forgalom, így nagyon sok élelmiszert és nyersanyagot dollárért kell megvenni, amely a fizetési mérleghiány szempontjából sem túlságosan kedvező. Az esszé síkra szállt a tőkemozgások ellenőrzése, és a fegyverkezési kiadások polgári célú átcsoportosítása mellett, ugyanakkor kíváncsnak nevezte, hogy a világkereskedelem lebonyolításához egy külön nemzetközi valuta létesüljön.³¹⁰ Az 50-es évek elején e gondolat sor számos választó szemében túlságosan radikálisnak tűnt, jóllehet megállapításai sokszor a mai napig helytállóak. Wilson kétségtelenül jól érzékelt az elmaradott területek fejlesztésnek szükségességét, kormányzati pozícióban viszont már nem sikerült a tervezett haladást elérnie, hiszen az elmúlt évtizedek tapasztalataiból kitűnik, hogy nincs olyan átfogó modernizációs stratégia, amely

³⁰⁷Wilson, 1953: 118-136.

³⁰⁸House of Commons Official Report. February 22 1952. HANSARD VOL. 496. 604-616.

³⁰⁹Evelyn Shuckburgh: Descent to Suez. Foreign Office Diaries 1951-1956. From Churchill's last government to the Suez Crises under his handpicked successor, Anthony Eden. Selected for Publication by John Charmley. London, W. W. Norton & Company, 1986. 41-45.

³¹⁰Daily Herald 1952. IX. 5.

minden országra alkalmas. Az egykori gyarmatok függetlenné válása óta a brit belpolitikai életben a tengerentúli fejlesztés sokkal inkább a szimbolikus politizálás egyik témájának, és nem valós szakpolitikai célkitűzésnek tekinthető, mert a forráshiány és a - főleg Afrika esetén - nehezen túlléphető civilizációs akadályok miatt erősen limitált az ügy szavazatszerző képessége. Mindazonáltal, az árucseré-forgalom elszámolásának eszközeként egy nemzetközi valuta nem lenne elvetendő gondolat, ugyanis a mindenkori kulcspénznem fenntartói sokszor még a gazdasági növekedést is feláldozzák a hagyománytisztelet által meghatározott árfolyam védelmében.

Wilson pártpolitikai karrierjében az első fordulat kétségtelenül a Munkáspárt 1952. októberi konferenciáján történt, amikor Herbert Morrison és Hugh Dalton ellenében Crossmannel bekerült a *National Executive Committee* (a Munkáspárt Végrehajtó Bizottsága) soraiba.³¹¹ Bár a párt vezetésére sokkolóan hatott az eredmény, kompromisszumos megoldásként felmerült, hogy a Bevanita Csoport felosztatásának ellentételezéseként a "mozgalom" emblematikus személyiségei részt vehetnek a *Parliamentary Committee* (Parlamenti Bizottság) munkájában. Az alapszervezetek körében tapasztalható radikalizálódás nyomán viszont a Labour jobbszárnya ellentámadást indított, így a tisztújítás alkalmával Bevan, Wilson, Crossman és John Freeman közül csak a rangidős, volt egészségügyi miniszter lett tagja az árnyékkormánynak.³¹² A bevanita platform hivatalosan megszűnt, de az aktív ellenzékiesség – főleg a védelmi kérdésekben - továbbra is fennmaradt. A közvélemény azonban gyanakvással szemlélte a baloldali platformot, Attlee-t hibáztatván azért, hogy nem szorítja ki a párt soraiba befurakodó kommunista elemeket.³¹³

Wilson hat év után először, 1953. május 10-én üzleti tárgyalása révén Moszkvába utazott, ugyanakkor nem mulasztotta el az alkalmat, hogy ismét találkozzon Mikojjal, illetve az általa keményvonalas bolseviknak nevezett Molotovval.³¹⁴ A politikus Budapest érintésével tért vissza Londonba, hogy felmérje: mit tehet a kémkedés miatt bebörtönzött Edgar Sanders mielőbbi szabadon bocsátása érdekében, amely végül konkrét eredményt hozott. Amikor január elején Robert

³¹¹The Times 1952. X. 1.

³¹²Richard Crossman: *The Backbench Diaries of Richard Crossman*. London, Hamish Hamilton Ltd. 1981. 157-162.

³¹³Morrison, 1961: 290-291.

Hankey Budapestre akkreditált brit követ arról érdeklődött, hogy a magyar kormány milyen feltételekkel járulna hozzá Sanders kiengedéséhez, Molnár Erik külügyminiszter azt mondta, hogy a Magyar Népköztársaság szívesen kicserélné az illegális fegyvertartás és terrorcselekményben való részvétel vádjával halálra ítélt Lee Meng asszonyt a brit üzletemberre.³¹⁵ A londoni parlamentben felszáz képviselő írásban kért kegyelmet a kínai származású asszonynak, hiszen bűnössége nem nyert egyértelmű bizonyítást. Churchill azonban úgy nyilatkozott, hogy nem lenne ildomos külső pressziót gyakorolni a malájföldi bíróságra, a végső szót, pedig a szultán fogja kimondani.³¹⁶

Horváth Imre londoni magyar követ egyértelmű visszautasításról beszélt, amivel a Külügyminisztérium nem értett egyet, mondván a brit kormányfő csak a kegyelmi kérvény sorsának ismeretében állhat rá az alkura.³¹⁷ Churchill március 18-án mégis kitérő választ adott, pedig a maláj uralkodó életfogytiglani szabadságvesztésre változtatta a halálos ítéletet.³¹⁸ Wilson hazaérkezése után mégis reménykeltőnek nevezte a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásokat, bár elismerte, hogy Sanders ártatlanságának vagy a bűnösségének kérdése nem képezte a megbeszélések tárgyát. Tom Dribergnek írt levelében a következő szavakkal foglalta össze az ügyel kapcsolatos véleményét: „Megítélésem szerint a magyarok belátták, hogy a kétoldali kereskedelmi kapcsolatok helyreállítása nem lehet Sanders szabadon bocsátásának előfeltétele. Tekintettel arra, hogy Mr. Sanders jó néhány évet töltött fogságban, itt az ideje, hogy amnesztiát kapjon”.³¹⁹ A kompromisszumra nem kellett sokáig várni. 1953. június 17-én a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a következő határozatot hozta: „A MNK Elnöki Tanácsa az Alkotmány 20§ /1./ bekezdés /j/ pontja alapján ráruházott hatalommal élve kegyelemben részesíti a kémkedésben való bűnrészség vádjával 4 évre ítélt Vincenzo Sciotto olasz, és a kémkedésért 13 év fegyházbüntetésre ítélt Edgar Sanders brit állampolgárokat, és egyben mindkettejüket azonnali hatállyal kiutasítja a Magyar Népköztársaság területéről”.³²⁰ Az üzletember augusztus 17-én történt szabadon bocsátását követően Wilson a

³¹⁴Morgan, 1992: 178-179.

³¹⁵MOL XIX – J – 1 – j – Nagy-Britannia – 13-as d. – 26/b. tétel – 1950-63 – 00183. 1953. I. 19-20.

³¹⁶Daily Herald 1953. III. 2.

³¹⁷MOL XIX J – 1 – j – Angol - 4/C – 9-es d. – 00183/3. 1953. III. 4.

³¹⁸The Times 1953. III. 18.

³¹⁹MOL XIX – J – 1 - k – Anglia 1945-64 - 3-as d. - 07499/1 458/3. 1953. VIII. 1.

³²⁰MOL XVIII 2 – C. Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, Kegyelmi Határozatok. 104-es d. 1953. VI. 17.

Reuternek adott nyilatkozatában rámutatott, hogy májusi budapesti tárgyalásai során egyértelművé tett a magyar félnek: Sanders egyéni kegyelemmel történő szabadon bocsátása megoldaná a két ország között fennálló problémát, és lehetővé tenné a kereskedelmi kapcsolatok helyreállítását. Az amnesztia a két ország közötti viszony normalizálásának előfeltétele, amelyetől a brit parlament tagjaként már csak a Mr. Sanders feleségének tett kétpárti ígéret miatt sem tekinthetett el. Az újságírók kérdésére Wilson elmondta, hogy magyarországi látogatása előtt az ügy kapcsán azért nem szólalt meg nyilvánosan, mert nem akarta, hogy valamilyen félreértés következtében a fogságban lévő brit alattvaló helyzete az addiginál is rosszabb legyen. Az ellenzéki képviselő szerint a megbeszélések során magyar részről jóindulatú megközelítéssel találkozott – „amikor a további tárgyalások során a magyar pártvezetők nyilvánvalóvá tették, hogy elvileg készek Sanders szabadon bocsátására, nem maradt kétségem, hogy ez csupán idő és a formaságok elrendezésének kérdése” – így Sir Winston Churchill miniszterelnökkel és pártja parlamenti frakciójával egyetemben biztos volt abban, hogy rövidesen helyreállnak a kétoldalú kapcsolatok.³²¹

A Reuter végül nem közölte Wilson nyilatkozatát, ugyanakkor kisebb belpolitikai vita kerekedett abból, hogy Jerry Orbach munkáspárti képviselő szózta tette: „nem volt szerencsés döntés, hogy Bécsbe történő megérkezése után Sanderst a brit hadsereg szállodájában helyezték el, amely óhatatlanul azt sugallta, hogy lehetett valamennyi igazság a hírszerző tevékenységgel kapcsolatos feltevésekben”.³²²

Több mint fél évszázad elmúltával sem kerülhetjük meg a kérdést: mennyiben volt alapja a kémkedéssel kapcsolatos vádaknak? A bírósági ítélet indoklása szerint amerikai „tettestársával” szemben Sanders azért kapott két évvel rövidebb szabadságvesztést, mert enyhítő körülménynek számított, hogy a titkos információkhoz nem hivatalos személyek megvesztegetésével jutott hozzá.³²³ Robert A. Vogeler mégis két évvel korábban szabadult, visszakapta útlevelét, míg brit helyettese csak hivatalos iratai nélkül távozhattott, ügyével kapcsolatban az amerikai követség rendszeresen interveniált.³²⁴ Sanders közel négy évig volt a magyar állambiztonsági szervek fogságában, ám szabadon bocsátásáért a Foreign Office nem

³²¹MOL XIX – J – 1 – k - Anglia 1945-64 - 3-as d. - 00183/22. 4/C. 1953. VIII. 31.

³²²MOL XIX – J – 1 – k - Anglia 1945-64 - 3-as d.- 00183/22. 68/3. 1953. VIII. 24.

³²³MR 1950. II. 21. D 5945/1-11 DL-11. (tekercs)

fejtett ki az amerikaiakhoz hasonló aktív diplomáciai tevékenységet,³²⁵ miközben személyére nem terjedt ki az 1953. júniusában meghirdetett amnesztia.³²⁶ Vogeler ugyan katonai középiskolában érettségizett, de előéletét nem lehetett összehasonlítani Sanders szolgálati múltjával, aki a második világháború alatt az MI5 tisztjeként szolgált, majd a magyar békeszerződés aláírásáig tagja volt a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak.³²⁷ Vogeler ráadásul elvesztette önuralmát, amiért kihallgatói büntetésből hideg vízben fürdették, brit kollégájával ez viszont nem fordult elő.³²⁸

Noha az 1989-es perújrafelvételét követően a bíróság ártatlannak nyilvánította a brit pénzügyi szakembert,³²⁹ a legújabb kutatások alapján már biztosan meg tudjuk mondani, hogy a Standard – ügy mellékperci során elítélt személyek egy része Sanders irányítása alatt valóban az MI6 számára dolgozott.³³⁰

Wilson a munkáspárti frakció számára hétoldalas beszámolót készített moszkvai útjáról, amelynek keretében így interpretálta a Sztálin halála után bekövetkezett változásokat: „Úgy látszik, az új vezetés vezérelve a békés egymás mellett élés, mindazonáltal a megosztott Németország hosszú ideig realitás marad, sőt lehetséges, hogy Ausztria négy részre bomlása sem kerülhető el. Ez ugyan kevesebb, mint amit egy békeszerződés elérhet, de még mindig jobb, mint a harmadik világháború!”³³¹

A fenti megállapításokkal a képviselőtársak és a közvélemény döntő többsége egyetértett, azonban a „diszkrét és megfontolt diplomata” státuszának megszerzését célzó törekvései már nem nyerték el sem konzervatív ellenfeleinek, sem pártbeli riválisainak a tetszését. Míg a kormányoldalon főleg azt kifogásolták, hogy az ellenzéki politikus felhatalmazás nélkül cselekszik, a munkáspárti frakción belül többen is arra gyanakodtak, hogy Wilson tudását jórészt újságíróktól és diplomataktól szerezte, amelyet aztán saját tapasztalatként adott elő.³³² Jogosnak

³²⁴Pál István: A Vogeler – ügy. In: Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről. Szerkesztette: Frank Tibor. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 217-236.

³²⁵Magyar Televízió (MTV): A Standard – ügy 1949 – 1989. Forgatókönyv: Pécsi Vera. Budapest 1990.

³²⁶MOL XIX – J – 1 – j - Anglia 1945-64 - 9-es d. - 00183/17/53. 4/C. 1953. VIII. 1. 1-4.

³²⁷Vogeler, 1952: 84.

³²⁸Daily Herald 1953. IX. 1.

³²⁹ÁSZTL VII/13 - g V/600. 1.

³³⁰Stephen Dorill, MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service. London, The Free Press, 2000. 176-178.

³³¹Morgan, 1992: 180.

³³²Pimlot, 1992: 181.

lehet-e tekinteni a bírálatokat? A politikus moszkvai útja nyilvánvalóan nem hozott - nem hozhatott érdemi eredményt, hiszen alig két hónappal Sztálin halála után még az utódlási harc kimenetele sem dőlt el, így közvetítőként való fellépése a világpolitikai tekintetben kevésbé releváns, de a magyar – angol bilaterális kapcsolatok szempontjából mégsem elhanyagolható Sanders – ügy megoldására korlátozódott.

A koreai háború július végi befejezésével egy időben enyhült a háborús pszichózis, így a balratolódással kapcsolatos félelemtől függetlenül némiképp nyugvópontra jutottak a párton belüli ellentétek. Crossman közvetítői tevékenysége révén Bevan, Wilson és Gaitskell viszonya konszolidáltabbá vált. A sajtóban megjelenő karikatúrák tekintélyes része némi túlzással "boldog szentháromságként" ábrázolta a politikusokat; mindazonáltal, a felszínen megszűnt a korábbi ellenségeskedés.³³³

A bal és a jobbszárny viszonyának rendezésében Wilson integrátori törekvése is fontos szerepet kapott; Gaitskell elsősorban az utóbbi miatt támogatta a politikus fellépését az árnyékkabinet 1953. novemberi tisztújítása során. A megmérettetés ekkor mindössze egyetlen hiányzó szavazat következtében nem sikerült, az események viszont nagyon rövid időn belül döntési kényszer elé állították, amely egyben jelentős kiugrási lehetőséget nyújtott a viszonylag észrevétlen, a parlament hátsó padosaiban helyet foglaló képviselő számára.³³⁴ Míg az 1936-os angol–egyiptomi szerződés újratárgyalása, valamint a csatornaövezetben állomásozó brit erők kivonulására vonatkozó követelés a munkáspárti képviselőcsoportban nem lépte át az ingerküszöböt,³³⁵ 1954. februárjában komoly megütközést keltett az Európai Védelmi Közösség megalakítására, illetve az utóbbi alá rendelt 12 német hadosztály felállítására vonatkozó javaslat.³³⁶ Miközben Herbert Morrison a Munkáspárt nevében egyetértéséről biztosította az indítványt, Attlee is úgy nyilatkozott, hogy az NSZK bevonásával kiépülő kollektív biztonsági rendszerben a német haderő úgy járulhatna hozzá a nyugati világ védelméhez, hogy közben nem veszélyeztetné szomszédokat. Wilson február 23-i előterjesztése viszont a másik irányból közelített a kérdéshez, amennyiben úgy vélte, először tárgyalni kell az oroszokkal, ám dönteni csak akkor szabad, amikor megtörtént a német újraegyesülés. A párt vezetősége

³³³Crossman, 1981: 217-221.

³³⁴Kay, 1967: 87.

³³⁵Shuckburgh, 1981: 104-106.

³³⁶Macmillan, 1969: 473-477.

végül csak 111: 109 arányban tudta elfogadtatni az ominózus támogató határozatot.³³⁷

Wilson és mentorának viszonya a SEATO – *South-East Asian Treaty Organisation* (Délkelet-Ázsiai Szerződés Szervezete) létrejöttével párhuzamosan megromlott. A konfliktus oka abban keresendő, hogy miután Bevan 1954. április 13-án a távol – keleti antikommunista szövetség munkáspárti támogatása nyomán lemondott az árnyékkabinetben betöltött posztjáról, Gaitskell Wilsont kérte fel a megüresedett pozíció betöltésére.³³⁸ E határozott kérdés elől nem lehetett kitérni, mivel a baloldali platform nem maradhatott képviselő nélkül, másrészt a politikus szerette volna elkerülni, hogy környezetében doktrínerek minősítsék.³³⁹ Volt patrónusának írt levelében azt mondta, „ami számít az a párt ereje és egysége. Számomra lehetetlen a kooptálás elől kitérni, de ettől függetlenül a legtöbb dologban továbbra is fennáll az egyetértés”.³⁴⁰

A valóságban ez az elhatározás inkább szembement az egység gondolatával, viszont a szabályoknak megfelelően cselekedett. A baloldali platformvezető nehezítésében ugyanakkor jelentős szerepet játszott az a híresztelés, hogy Attlee potenciális utódjai között – fiatal kora ellenére – Wilsont is szóbahozták.³⁴¹ Az ellenzéki képviselő 1954. júliusában ismét Moszkvába utazott, hogy Churchill intenciói nyomán Mikojan segítségét kérje a második világháború utáni első, generális kereskedelmi egyezmény megkötéséhez. Wilson saját elmondása szerint szabadon járhatott – kelhetett az orosz fővárosban, viszont óvatlanul fényképezett, emiatt két egyenruhás rendőr és egy civil ruhás nyomozó bevitte a legközelebbi kapitányságra. A szabadabb légkör már abban is érződött, hogy az *Intourist* (a szovjet idegenforgalmi hivatal) - vezérigazgató rövid idő alatt kihozta a rendőrségről, nyugati (jazz) zene szólt a rádióban, ugyanakkor bővebb volt az áruválaszték. A politikus beszámolójában viszont szóvá tette, hogy így is sok a hiánycikk, nagyon rosszak a lakáskörülmények, büszkeségre sokkal inkább az egészségügy, az oktatásra és a metró ad okot. Végül, de nem utolsósorban nem mulasztotta el megjegyezni, hogy

³³⁷Daily Herald 1954. II. 24.

³³⁸The Times 1954. IV. 14.

³³⁹Ziegler, 1993: 102-104.

³⁴⁰Daily Herald 1954. IV. 28.

³⁴¹Castle, 1993: 220-221.

autóhoz és dácshához csak kevesek juthatnak, tehát a Szovjetunió is osztálytársadalom, igaz a kiváltságok nem a születéshez kötődnek.³⁴²

Miután az Európai Védelmi Közösség a francia nemzetgyűlés 1954. augusztus 23-i vétója, valamint a Trieszt rendezetlen státuszához kapcsolható olasz fenntartások következményeképp meghiúsult,³⁴³ Anthony Eden brit külügyminiszter kezdeményezésére az 1948. március 17-én aláírt brüsszeli szerződés alapító tagjai lehetővé tették, hogy a Német Szövetségi Köztársaság is csatlakozzon a *Western European Union* (Nyugat-Európai Unió), majd nem sokkal később az Észak Atlanti Szerződés szervezetéhez.³⁴⁴ Bevan 1955 március közepén újabb válságot idézett elő, amikor az atomfegyver elsőként történő alkalmazásáról folytatott parlamenti vita során szembemenetelt a Labour hivatalos állásfoglalásával.³⁴⁵ Ez önmagában még nem okozott volna gondot, hiszen az idősödő politikus részéről már megszokottá vált az örök ellenzékiesség, ám megnyilvánulásával azt az üzenetet közvetítette, hogy lázadást készül szítani Attlee leváltása érdekében.³⁴⁶ A jobb és balszárny közötti ellentét olyannyira elmérgesedett, hogy az utóbbi csoporthoz tartozó Gordon Walker már Bevan kizárására tett javaslatot. Wilson nem lépett fel korábbi mentora védelmében, de közvetlenül a választások előtt eltávolítását sem kívánta támogatni. A vezetőségi értekezlet alkalmával elmondott hozzászólása ugyanis azoknak a középutas parlamenti képviselőknek a nézeteit tükrözte, akik nem óhajtottak részt venni a két szárny atavisztikus ellenségeskedésében. Walker indítványát nem kis részben a Crossman és Gaitskell közötti megbeszélés jóvoltából a párt vezetése végül 15-10 arányban leszavazta, de ez egyben figyelmeztetésül is szolgált a baloldali platform vezetőjének, hogy változtasson eddigi magatartásán.³⁴⁷

Wilson és Bevan ekkor már esett megítélés alá tartozott. Míg az előbbit 1955-ben már a párttagság és a szélesebb közvélemény is a mérsékelt szocialista politikusok közé sorolta, korábbi mentorára – akit elvhűsége és egyedülálló szociális érzékenysége miatt pártállástól függetlenül szinte mindenki nagyra becsült – viszont mind többen úgy tekintettek, mint aki az irrealitások világában él, hiszen idős kora miatt már nem tud lépést tartani a megváltozott körülményekkel.

³⁴²Daily Herald 1954. VII. 8.

³⁴³Dwight David Eisenhower: The White House Years. Mandate for Change 1953-1956. New York, Doubleday & Company, 1963. 398-400.

³⁴⁴Eden, 1960: 145-172.

³⁴⁵Cliff – Gluckstein, 1988: 268.

³⁴⁶Foot, 1974: 464-473.

1955. április 6-án Sir Winston Churchill leköszönt a miniszterelnöki tisztségről, helyét Anthony Eden vette át, aki néhány héten belül az állampolgárokhoz fordult, hogy támogatást kérjen kormányfői mandátumához.³⁴⁸ A május végén megrendezett választás a Labour vereségével végződött, mert bár tagadhatatlan volt az árak emelkedése, a bérek ennél gyorsabb ütemben növekedtek, ráadásul a Munkáspártnak az oktatásügy aktuális kérdéseit nem számítva nem sikerült olyan programot alkotnia, amely lényegesen különbözött volna a konzervatívokétól.³⁴⁹ Miután Wilson többször is szóba hozta, hogy az újonnan létrejött városokban, és növekvő lélekszámú településeken lévő általános iskolák komoly helyhiánnyal küzdenek,³⁵⁰ Bevan nagy szabású oktatás-fejlesztési programra tett javaslatot, de még a grammar school szintű középfokú képzés általánossá tétele sem kínált olyan víziót, amely révén megfordult volna a közhangulat. A megmértetés végül a Konzervatív Párt 342: 276 arányú győzelmével végződött.³⁵¹ A lakosság ugyanis az elméleti vitákkal szemben többre értékelte, hogy a szén kivételével megszűntek az áruvásárlási korlátozások, sokat javult a lakáshelyzet, miközben az állam és a piac együttműködése is zavartalannak mutatkozott.³⁵² A vereség nem annyira a tömeges átállással, hanem a liberálisok szavazatainak csökkenésével volt magyarázható, Gaitskell azonban egy újabb aspektussal sem volt elhanyagolható, hogy a választásokon első alkalommal résztvevő fiataloknak már nincsenek emlékei a háború előtti világról.³⁵³

A választási konjunktúra, a kampányszerű költekezés azonban rövid időn belül megbosszulta önmagát. A Macmillan nevéhez kötődő lakásprogram jóvoltából másfél millió család költözhetett új otthonba, azonban az utóbbi célkitűzés egyértelműen a tömb-rehabilitáció, valamint az ipari létesítmények, kórházak, iskolák építésének korlátozásával teljesült.³⁵⁴ Macmillan ráadásul ellenezte, hogy a rosszabb minőségű lakások kikerüljenek a piaci szabályozás alól, mondván az ingatlanpiacon könnyen visszaeshet a befektetői kezdeményezés, majd nem sokkal

³⁴⁷Crossman, 1981: 398-413.

³⁴⁸Cudlipp, 1976: 209-215.

³⁴⁹Dale 2. Vol. 2000: 81-87.

³⁵⁰House of Commons Official Report. December 8 1952. HANSARD VOL. 509. 151-156.

³⁵¹The Times 1955. V. 28.

³⁵²Tony Benn: The Benn Diaries. Selected & Introduced by Ruth Winstone. London, The Random House Group Ltd, 1995. 37.

³⁵³Daily Herald 1955. VI. 3.

³⁵⁴The Labour Party Report of the 53rd Annual Conference September 27 to October 1 1954. London, Transport House, 1955. 110-111.

később a kabinet úgy döntött, hogy feloldja a lakbérkorlátozást. A megélhetési költségek növekedésére a munkavállalók egyre magasabb összegű bérkövetelésekkel reagáltak, így egyre gyakoribbá vált a huzamos ideig tartó munkabeszüntetés, aminek nyomán elszabadult az infláció.³⁵⁵ Mindemellett a nemzetközi konjunktúra újból felverte az alapvető nyersanyagárakat, aminek nyomán a közvéleményben felerősödtek az arabellenes indulatok.³⁵⁶ A MoD - *Ministry of Defence* (Védelmi Minisztérium) tisztviselői, valamint a katonatisztek, pedig azt sérelmezték, hogy Selwyn Lloyd pénzügyminiszter jelentősen csökkenteni akarta a hadsereg és a hadiflotta létszámát.³⁵⁷

Wilson, aki körzetében ismét fölényes győzelmet aratott, nem sokkal ezt követően a Munkáspárt szervezeti megújításnak kérdéseivel kezdett el foglalkozni. A széleskörű adatgyűjtésre, valamint a helyi aktivistákkal folytatott interjúkra alapozó jelentés nem azt állapította meg, hogy az alapszervezeti rendszer nem működik, hanem inkább azt, hogy sok helyütt inaktív állapotba került. A jegyzőkönyvek tanúsága alapján volt olyan mezőgazdasági jellegű választóközrzt, ahol lényegében csak a képviselőjelölt és ügynöke kampányolt, míg egy közelebből meg nem nevezhető városban a Munkáspárt négyből három képviselői helyet azért nem tudott megszerezni, mert nem keresték fel a választókat. Wilson megoldási javaslatában három fő ajánlás szerepelt, úgy, mint a billegő körzetek pártmunkásainak adandó öt éves foglalkoztatási garancia, a stabil térségekből végrehajtott személyzeti átcsoportosítás, valamint egy komolyabb volumenű beszerzés hangosbeszélőkből és új az ehhez szükséges új járművekből. A tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy a győzelem sokszor nem annyira a bizonytalanlankodó választópolgárok meggyőzésén, hanem a saját tábor mozgósításán múlik.³⁵⁸

A vereség utóhatásaként lehetett értelmezni, hogy az ekkor már hetvenkettedik évében járó Clement Attlee 1955. december 7-én bejelentette lemondási szándékát. A távozó pártelnök előzőleg az utódlás tekintetében úgy nyilatkozott, hogy olyan embernek kell átvennie a Labour irányítását, aki már e században született. Ez lényegében burkolt célzásként volt értelmezhető, miszerint Attlee nem kívánta, hogy Morrison vagy Bevan kerüljön a Munkáspárt élére. A parlamenti frakció végül az

³⁵⁵Hughes, 1962: 78-84.

³⁵⁶Joseph Frankel: *British Foreign Policy 1945-1975*. Oxford University Press, 1975. 43.

³⁵⁷Dockrill, 1989: 55-58.

³⁵⁸Daily Herald 1955. IX. 29.

előbbire adott 40, illetve az utóbbira adott 70 voks mellett 157 szavazattal a 49 éves Hugh Gaitskell-t támogatta.³⁵⁹ Miután az új pártvezér elmondta dörgedelmeit a belső megosztottságról, azzal honorálta Wilson lojalitását, illetve a bevanita csoporttól való eltávolodást, hogy kinevezte az árnyékkabinet pénzügyminiszterének.³⁶⁰

Az ellenzéki képviselő kommunikációs készsége a beosztással járó, nyilvánosan szerepeléseknek köszönhető nagyon sokat fejlődött. Sikertől megszabadulnia régi hibájától, amennyiben beszédeit már nem tűzdelte tele a többség számára érdektelen adatokkal, de rövid idő múltán előre megírt jegyzeteit sem vitte már magával. Egyre inkább igazi vitapartnerre, egyben showman-né vált, aki remek humorával mind elvbarátait, mind politikai ellenfeleit remekül elszórakoztatta. Különösen Harold Macmillan pénzügyminisztert szeretett kritizálni, akit mindig is nagyra becsült remek humoráért és gyors észjárásáért.³⁶¹

Az új stílusú szerepfelfogás első megnyilvánulására 1956. február 20-án került sor, amelynek a pár nappal korábbi - az 50-es években drasztikusnak tetsző - 1%-os kamatemelés adta az apropóját, amely 4,5-ről 5,5%-ra emelte a jegybanki alapkamatot.³⁶²

Wilson a következő szavakkal állította pellengérré Macmillan költségvetési tervezetét: „Amennyire meg tudom ítélni, a kormány tudathasadásos állapotban van béremeléseket illetően. E kérdésben két irányzat érvényesül. A realista iskola mindent elkövet az árak stabilitása érdekében, hogy Mr. Eden elnyerhesse a szakszervezetek tetszését a bérstabilizáció megvalósításáért, az első pénzügyminiszteri figyelmeztetésig. Most éppen a közlekedési miniszterünk azt mondja, a növekvő költségek ellenére rögzíteni kellene a viteldíjakat. Ez a realista irányzat. És vannak az intellektuális iskola hívei. A postaügyi miniszter már alig várja, hogy meghallja a prémium szót és emelhesse az árait. Sir Edward Boyle, a gazdasági ügyek minisztere, a kincstár Raszputyinja, a kevés hatalommal, de a pénzügyminiszterre annál nagyobb befolyással bíró varázsló, aki még arra is képes, hogy felettesét egymástól homlok egyenest eltérő nézetekről győzze meg. Például arról, hogy a megélhetési költségek csökkentésének az a legjobb módja, ha emeljük

³⁵⁹Morrison, 1961: 292-294.

³⁶⁰Jenkins, 1991: 114.

³⁶¹Hughes, 1962: 106-107.

³⁶²Churchill, 1957: 206-207.

az árakat, hogy azt a néhány rendkívül magas jövedelmet legyen mire elkölteni”.³⁶³ Wilson ugyanakkor célzást tett rá, hogy a kormányzati politika nyomán várható élelmiszerár emelkedés újabb sztrájkhullámhoz fog vezetni.³⁶⁴

A felszólalás mindenekelőtt a csak korlátozottan érvényesülő szociális érzékenységen túl a konzisztens gazdasági elképzelések hiányát kifogásolta, de egyben megteremtette a precedenst ahhoz, hogy az ellenzéki képviselő az orosz és a német történelemből vett negatív példák, és gyakran katasztrofális hatású melléfogások felidézésével élcelődjön kormánypárti ellenfelein.

A brit politikai osztály figyelme viszont egyre inkább a közel-keleti események felé terelődött. Nasszer ezredes Washington közbenjárásával még 1954-ben elérte, hogy a britek legkésőbb 1956 végéig vonják ki a Szuézi-csatorna térségében állomásozó csapataikat.³⁶⁵ Washington az angol–egyiptomi egyezmény érdekében azért gyakorolt nyomást Londonra, mert a kollektív biztonság térségi szervezetét Egyiptom integrációjával kívánta megvalósítani, Kairó azonban belpolitikai okokból, valamint Izrael szoros nyugati kapcsolata miatt nem állt kötélnek. Tekintve, hogy az angolszász hatalmak ismerték a mezőgazdasági és energetikai szempontból nehezen pótolható asszuáni gátra vonatkozó terveket, 1955. december 14-én hivatalosan is felajánlották, hogy két szakaszban megépítenék a duzzasztóművet.³⁶⁶ A javaslat egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy az ezredest eltérítsék a Moszkvával fenntartott kapcsolatoktól, de mivel fegyverszállítására már egyikük sem vállalkozott, Kairó először Csehszlovákiához, majd a Szovjetunióhoz fordult segítségért.³⁶⁷

Eden, hogy megnyerje Nasszer jóindulatát, március elején leállította az Izraelbe irányuló harckocsik kivitelét, amely élénk tiltakozást váltott ki a Labour soraiban.³⁶⁸

A gátépítés költségeit Egyiptom világbanki hitelből kívánta finanszírozni, de amint megérkezett az alternatív orosz ajánlat, Nasszer kijelentette, hogy a nyugati kölcsönhöz kapcsolt ellenőrzési feltétel sérti a nemzet szuverenitását.³⁶⁹ Az Egyesült Államok azonban megelégedte, hogy Kairó gúnyt űz a nyugati világból, emiatt július 19-én Fehér Ház úgy nyilatkozott, hogy nem áll módjában a gátépítéshez pénzügyi

³⁶³Kay, 1967: 99.

³⁶⁴The Times 1956. II. 21.

³⁶⁵Shuckburgh, 1981: 220-242.

³⁶⁶Kissinger, 1996: 509-518.

³⁶⁷Magyarics, 2000: 366-370.

³⁶⁸Daily Herald 1956. III. 7.

támogatást nyújtani. Nasszer ekkor úgy döntött, hogy a beruházást a Szezei csatorna bevételeiből fogja előteremteni, majd egy héttel később deklarálta, hogy a nemzetközi hajózási útvonal Egyiptom tulajdonába került.³⁷⁰

John Foster Dulles amerikai külügyminiszter szerint az lett volna a legkézenfekvőbb, ha megalakul a *Suez Canal Users Association* (Szezei Csatornahasználók Szövetsége), vagyis a felhasználók saját erőből szervezik meg az üzemeltetést.³⁷¹ Az egyiptomi magánakció a Labour soraiban is felzúdulást keltett, amely abból is kitudt, hogy még a gyarmatosítás kora iránt egy fikarcnyi nosztalgiával nem viseltető Bevan is közönséges rablásról beszélt.³⁷²

A kormányfő utasítása nyomán a vezérkar hozzálátott a hadműveleti tervek elkészítéséhez, de végszükség esetén Gaitskell sem zárta ki a fegyveres beavatkozást.³⁷³ A módszertani különbség abban volt tetten érhető, hogy a Munkáspárt először tárgyalásokkal, majd a kereskedelmi útvonal elterelésével gondolta térdre kényszeríteni az ezredest, ugyanakkor az intervencióhoz ENSZ BT-től kért volna felhatalmazást.³⁷⁴

A brit miniszterelnök időközben megnyerte a tervezett akcióhoz az algériai felkelőknek nyújtott egyiptomi segítség miatt elégedetlenkedő francia kormányt, illetve az Egyiptom által fenyegetett tel-avivi döntéshozókat. Az ún. Muskétás - hadművelet arra épült, hogy Izrael előrenyomul a Sínai félszigeten, majd az angol és a francia haderő békefenntartóként, illetve a hajózás szabadsága érdekében közbeavatkozik.³⁷⁵ Mialatt az ENSZ BT október 29-én a magyar forradalom ügyéről tanácskozott, Izrael megindult a támadás a Szezei csatornaövezet felé, amelyhez november 4-én Nagy-Britannia és Franciaország is csatlakozott.³⁷⁶

Az árnyékkabinetben Wilson képviselte a leginkább Izrael-barát véleményt, de a közös brit-francia-izraeli beavatkozással – annak kolonialista színezete miatt - már nem kívánt azonosulni. Hugh Gaitskell, rendkívüli bátorságáról tett tanúbizonyságot az össznépi intervenció-ellenes kampány szervezésével, hiszen konzervatív kormányhoz lojális sajtóorgánumok azonnal támadást indítottak ellene, és, a múltbeli

³⁶⁹Eden, 1960: 240-242.

³⁷⁰Dwight David Eisenhower: *The White House Years – Waging Peace 1956-1961*. New York, Doubleday & Company, 1965. 26-57.

³⁷¹Lord Home, 1976: 138-141.

³⁷²Cliff – Gluckstein, 1988: 268-270.

³⁷³Carlton, 1989: 43-45.

³⁷⁴Daily Herald 1956. IX. 18.

³⁷⁵Shuckburgh, 1981: 361-370.

tapasztalatoknak megfelelően hűtlenséggel és hazaárulással vádolták az Egyiptom elleni katonai támadást államférfiúi emelkedettséggel kritizáló politikust. Wilson az árnyékkormány ülésén figyelmeztette kollégáit, hogy a búr háború idején a birminghami városházáról a katonai beavatkozást ellenző liberális ellenzéki vezért, Lloyd George-t rendőregyenruhában kellett kicsempészni, nehogy lincselés áldozatául essen, hozzátevé, hogy nem szívesen menne el Birminghambe kampányolni. Gaitskell döntését követően viszont rövid időn belül az angol iparváros tekintélyes létszámú hallgatósága előtt találta magát, ahol úgy nyilatkozott: „lehetséges, hogy sok millióan, akik még meg sem születtek, fogják szánni – bánni ezt a hetet, és átkozni a kormányt”.³⁷⁷ A közönség óriási lelkesedéssel fogadta beszédét, azonban Wilson nem írta alá azt a Pravdának küldött levelet, amelyben a bevanita platform őt – feltehetően szovjetorientált - tagja tiltakozott a magyar forradalom leverése miatt.³⁷⁸ Amikor egyik választója az eseményekről érdeklődött, Wilson válaszában a következőket írta: „soha nem tudhatjuk meg, hogy az Egyiptom ellen indított katonai akcióban való brit részvétel mennyiben befolyásolta az oroszokat annak a döntésnek a meghozatalában, hogy ilyen brutálisan és kegyetlenül Magyarországra támadjanak. Személyes véleményem szerint az oroszok mindenképpen megtették volna ezt a lépést, de a Szuezen végrehajtott hadműveleteink nagyon megnehezítették, hogy elítélésükben eljátszhassuk azt a szerepet, amelyet vállalnunk kellett volna”. Miután Wilson első felindulásában tett kijelentése - miszerint Anthony Eden miniszterelnök is jelentős felelősséget visel ”magyar állampolgárok százainak vagy lehet, hogy ezreinek haláláért” - a sajtóban nyilvánosságra került, az olvasói levelek 90%-a egyetértett e súlyos vádként is értelmezhető mondatokkal.³⁷⁹

Wilsonnak abban kétségtelenül igaza volt, hogy a szuezi krízis előidézésében való részvétel jelentősen csökkentette a Szovjetunió ellenében megfogalmazott angol bírálóit hitelességét, de mai tudásunk alapján valószínűsíthetjük, hogy a forradalom ilyen kemény eltiprása talán mégsem volt elkerülhetetlen. Az SZKP vezetése ugyanis csak október 31-én - a Köztársaság téri MDP – székház ostroma után - döntött a

³⁷⁶Dockrill, 1989: 62-65.

³⁷⁷Wilson, 1981: 318-320.

³⁷⁸Leigh, 1988: 64.

³⁷⁹Ziegler, 1993: 113.

forradalom leveréséről;³⁸⁰ mindazonáltal, a Szovjetunió biztonságának szempontjait még egy Magyarország számára előnyös kompromisszum esetén sem lehetett volna figyelmen kívül hagyni. Wilson ugyanakkor szóvá tette, hogy amennyiben az NSZK-újrafelfegyverzés helyett tárgyalnának a Szovjetunióval, az Odera - Neisse határvonal elfogadásáért Németországon kívül Lengyelország, Magyarország és Románia is bekerülhetne semleges országok közé.³⁸¹

A közvetlen, fegyveres beavatkozás elmaradása miatt nem tett kritikus észrevételt, hiszen ez utóbbival Washington sem foglalkozott.³⁸² Az 1956-os forradalom ugyanis teljesen felkészületlenül érte nyugati hatalmakat, miután a titkosszolgálatoktól nem érkezett erre vonatkozó előrejelzés. Bár az IRD – *Information Research Department* (a brit Lélektani Hadviselési Központ) 1956. áprilisában még a nyugat elsődleges céljaként nevezte meg, hogy Magyarországot eltávolítsák a Szovjetuniótól, a brit és az amerikai hírszerzés érdemi intézkedésre még a népfelkelés kirobbanása után sem vállalkozott. Miközben az MI6 tisztjeinek egy jelentős része azt szorgalmazta, hogy az emigráns csoportok bevetésével küldjenek erősítést a magyar szabadságharcosoknak, Dick White igazgató mindenképpen el akarta kerülni, hogy a szolgálatot tegyék felelőssé a vérfürdőért. Ausztria brit zónájában az MI6 gyorsított kiképzést nyújtott néhány magyar önkéntesnek, ugyanakkor a Daily Telegraph haditudósítója szerint a felkelők korlátozott számban rendelkeztek amerikai és brit gyártmányú fegyverekkel, amelyeket a háborús helyzetre való felkészülés során a frontvonal mögötti csoportok számára helyezett el a CIA és az MI6 a Prága és Budapest környéki erdőségekben, a segítségnyújtás volumene túlságosan korlátozott maradt ahhoz, hogy az eseményeket érdemben befolyásolhassa. Eisenhower elnöknek ugyanis nem volt érdeke a támadó jellegű fellépés, ezért arra utasította a CIA vezérkarát,³⁸³ hogy „legyen óvatos, és kerülje el, hogy bármilyen okot adjon Moszkvának azt feltételezni, hogy a felkelést az USA idézte elő, vagy támogatni fogja a magyar szabadságharcosokat”.³⁸⁴ Nagy-Britannia ugyanezt a politikát követte, majd nem sokkal később – a KGB és a vele szövetséges állambiztonsági szervek hatékonynak bizonyuló ellenintézkedései nyomán - lemondott az emigráns

³⁸⁰Békés Csaba: A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tükrében. In: A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben. Szerkesztette: Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006. 7-16.

³⁸¹Daily Herald 1956. XII. 18.

³⁸²Frankel, 1975: 37.

³⁸³Dorill, 2000: 516-517

szervezetek hírszerzési célú alkalmazásáról. A 3-4000 budapesti halálos áldozat viszont – az eseményeket in situ megfigyelő John Bruce-Lockhart megjegyzése alapján – oda vezetett, hogy a CIA és az MI6 egyaránt levette a kelet – európai felkelések kirobbantására vonatkozó elképzeléseit a napirendről. Tudniillik, a magyar forradalom bukása ellenére is sokat segített a brit és az amerikai titkosszolgálatoknak, mert ezt követően már nem kellett komolyan tartani a kommunista mozgalom által végzett, ideológiai felforgatástól.³⁸⁵ Az Egyiptom elleni fellépés viszont a rakétatámadással fenyegető november 7-i orosz ultimátum, és Washington támogatásának hiányában nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, miközben az amerikai részről megfogalmazott bírálatok egyértelművé tették, hogy Nagy-Britannia nem őrizheti meg világhatalmi státuszát. Richard Nixon tizenöt évvel később azonban már úgy vélte, hogy Eisenhower kritikái indokolatlanul megalázták Izraelt és az akcióban részt vevő európai középhatalmakat, amely végső soron eltérítette Nagy-Britanniát és Franciaországot a világpolitika alakításában történő aktív részvételtől. Így az Egyesült Államok mindinkább arra kényszerült, hogy vészhelyzetben szövetségesei nélkül intézkedjék, és legtöbbször egyedül viselje az ezzel járó tetemes költségeket.³⁸⁶

Minthogy a szuezi fiaskó következményeképp a font a valutapeculánsok kedvenc célpontjává vált, az árfolyam védelmére több megszorító intézkedés született. Nem sokkal karácsonya előtt visszatért a receptdíj, majd 1957. februárjában az iskolai étkeztetéstől is megvonták a dotációt.³⁸⁷ Noha a közel-keleti térség továbbélő instabilitása, valamint London befolyásának óhatatlan csökkenése miatt szükség lett volna rá, hogy Nagy-Britannia alternatív kőolaj beszerzési forrásokat keressen, az általános pénzügyi nehézségekre való tekintettel Harold Macmillan, az új miniszterelnök gyakorlatilag lemondott az erre irányuló próbálkozásokról. Mivel a kényszerű takarékosági intézkedéseknek betudhatóan világossá vált, hogy a brit kormány nem tud eleget tenni előzetes kötelezettségvállalásainak, az ún. Trinidad – olajkoncesszióban megmaradt brit részesedést - igaz, a Karib-tengeri szigetország javára megítélt kompenzációs beruházások legalább részleges átmentésével - mégis eladták egy texasi olajvállalatnak. Wilson a munkáspárti alapszabályzat IV.-es

³⁸⁴Eisenhower, 1965: 70.

³⁸⁵Dorill, 2000: 653.

³⁸⁶Richard Milhous Nixon: The Memoirs of Richard Nixon. New York, Grosset & Dunlap, 1978. 179.

³⁸⁷Daily Herald, 1957. II. 20.

klauzulájának szellemében kritikával illette a döntést, arra hivatkozván, hogy az olajmezők, vagy a vízierőművek a nemzeti vagyon meghatározó részét képezik, esetükben a külföldi tőke távoltartása tekinthető az önvédelem fő eszközének. Macmillan viszont aggasztónak tartotta, hogy az ellenzéki képviselők közül ennyire hiányzik a liberalizmus, amikor arra utalt, hogy a nyersanyagokban szegény Nagy – Britannia rövid időn belül nagyon súlyos helyzetben találhatná magát, amennyiben a harmadik világhoz tartozó kereskedelmi partnereit a bezárkózás és az etatizmus keríti hatalmába. A kormányfő egyben értetlenségének adott hangot, amiért „az elkötelezetten antikolonialista Munkáspárt lényegében a gyarmati uralom fenntartásáért száll síkra”.³⁸⁸

Míg a trinidadi olaj-koncesszió ügye a normaszegés helyszínének távolságára való tekintettel nem keltett különösebben nagy figyelmet, Wilson 1957. áprilisában olyan fergeteges sikert aratott Peter Thorneycroft pénzügyminiszteri expozéját neveltségessé tévő beszédével, hogy még maga a kormányfő is dülöngélt a nevetéstől.³⁸⁹ A futballból vett hasonlatokkal tűzdelt felszólalás – amely olyan, szállóigévé vált fordulatokat tartalmazott, mint „Nagy–Britannia gyakorlatilag utolsó a termelési ligában, de első a megélhetési költségek bajnokságában”, vagy „amikor mi voltunk hatalmon, a jelenlegi kormány az óvatosságunk miatt morgott, holott akkor Nagy–Britannia mindkét bajnokságban az élen állott”.³⁹⁰ A sikeres szereplés, és a vele járó népszerűség azonban óvatlanná tette az árnyékkormány pénzügyminiszterét, aki az ellenzékben töltött időszak legsúlyosabb politikai kommunikációs tévedése nyomán rendkívül kellemetlen helyzetbe került. Amikor a font elleni spekulációs támadások következtében 1957. szeptember 19-én a Bank of England az addigi 5%-ról 7%-ra emelte a jegybanki alapkamatot, Wilson remek szónoki képességeit kihasználva újból megkérdőjelezte a kabinet által képviselt monetarista eszközök dominanciájának célravezetőségét, majd október 2-án az éves pártkonferencia küldötteinek ismertette azt a sürgősséggel a parlament elé terjesztendő módosító indítványt, amely a konzervatív gazdaságpolitika negatív hatásait lett volna hivatott mérsékelni.³⁹¹

³⁸⁸Harold Macmillan: *Riding the Storm 1956-1959*. London, Macmillan Ltd. 1971. 48-49.

³⁸⁹Kay, 1967: 102-103.

³⁹⁰The Labour Party Report of the 56th Annual Conference September 30 to October 4 1957. London, Transport House, 1958. 76-78.

³⁹¹Crossman, 1981: 611-615.

A termelés és a foglalkoztatás visszaeséséről, valamint az állami kiadások csökkentéséről megfogalmazott észrevétel elnyerte a jelenlévők tetszését, azonban a köztulajdon problematikájának elemzése - a vasutas szakszervezet széleskörű államosítást hirdető indítványa körüli megosztottság nyomán – nem igazán volt átütő.³⁹² Mindazonáltal, a beszéd hitelességével kapcsolatban sok küldött kételkedett, hiszen a kamatemelést Wilson is megszavazta, ugyanakkor a közkiadások terén sem mutatkozott érdemi változás. A Macmillan-kabinet, pedig még azt is jelentős eredményként könyvelhette el, hogy sikerült megvédenie a fontot a devalvációtól.³⁹³ Az ügy ennél a pontnál minden bizonnyal véget is ért volna, amennyiben Wilson a gazdasági sajtóban megjelent írásokra hivatkozván nem fogalmazott volna meg a kamatemelés kiszivárogtatására vonatkozó feltételezést. Az ellenzéki képviselő Thorneycroft távollétében vizsgálatot követelt Enoch Powell-től, aki a *Financial Secretary to the Treasury* (a pénzügyminiszter első helyettesének) posztját töltötte be, majd az elutasító választ követően azt állította, egyértelmű bizonyítékai vannak rá, hogy az indiszkrécióért valamelyik politikai döntéshozó a felelős. Mivel a Pénzügyminisztérium saját hatáskörben lefolytatott nyomozása nem vezetett eredményre, 1957. október 22-én a miniszterelnök arra próbálta meg rávenni Gaitskell-t, hogy ne kezdeményezze külön parlamenti vizsgálóbizottság felállítását. Mindazonáltal, Gaitskell és Wilson továbbra is elengedhetetlennek tartotta, hogy büntetőjogi következményekkel járó, független vizsgálat induljon.³⁹⁴ Az ügy 1957. november 12-én ismét felkerült a parlament napirendjére, amikor Sir Leslie Plummer azt kérdezte a pénzügyminisztertől, hogy Oliver Poole *Deputy Chairman of the Conservative Party* (a Konzervatív Párt szervezetének helyettes vezetője) miként szerezhetett előzetesen tudomást a kamatemelésről. Bár a szivárogtatás ténye rövid időn belül a hírműsorok fő témájává vált, a Munkáspárt néhány kétes értékű névtelen telefonhívástól eltekintve nem rendelkezett konkrét bizonyítékkal arra nézve, hogy a komoly banki érdekeltségeiről közismert üzletember valóban tudhatott a kormány tervezett lépéseiről.³⁹⁵ Macmillan végül beleegyezett a független bírói vizsgálat megindításába, valamint - Thorneycroft pénzügyminiszterrel ellentétben - Wilson kérését teljesítve, részletesen

³⁹²Benn, 1995: 50-51.

³⁹³Macmillan, 1971: 357-358.

³⁹⁴Daily Herald 1957. X. 24.

³⁹⁵The Times 1957. XI. 13.

beszámolt a pénzügyi szféra képviselőivel való találkozásáról, az 1958. január 21-én elkészült jelentés mégis azt állapította meg, hogy a szivárogtatás ténye nem bizonyítható. A miniszterelnök viszont maga is elképzelhetőnek tartotta, hogy a Bank of England részmunkaidős igazgatói közül többeknek valóban nem érdeke a titoktartás.³⁹⁶

Az 1958-as esztendő gazdasági folyamatai sok tekintetben igazolták Wilson meglátásait. Bár jelentősen növekedett az ország aranytartaléka, a fontsterling 1949-ben történt leértékelése előtti szintet még ekkorra sem tudták visszaállítani. Mivel a kormány az infláció elleni küzdelem égisze alatt lemondott a teljes foglalkoztatottságról, a munkanélküliek száma gyorsan elérte az 500 ezer főt, amely csupán az állami szektor kiterjedtségének, és az egyes vállalatoknál tapasztalható túlfoglalkoztatottságnak köszönhetően nem lett magasabb. A jegybanki alapkamatok és a font árfolyamának indokolatlan emelkedése az ipari termelés 4%-os, a kapacitások kihasználtságának viszont jelentős, olykor 20%-t is meghaladó csökkenéséhez vezetett. A külkereskedelmi mérleg egyensúlyát az importárúk tömeges beáramlása ellenére, a köz-és magánberuházások visszafogásának, továbbá a nyersanyagárak visszaesésének jóvoltából sikerült megőrizni, de a brit gazdaság csak a fogyasztás mesterségesen történő élénkítésével kerülhette el a recessziót. Az NSZK beruházási rátájával történő összevetés fényében nem volt meglepő, hogy Nagy-Britannia a vezető ipari hatalmak sorában már csak a negyedik helyen állt, holott 1951-ben még a második volt. Végül, ha nem is a szivárogtatásért, de a válságmenedzselés során elkövetett hibák miatt a kormányfő a pénzügyminiszter tette felelőssé, aki kényszerű lemondása után rövid időn belül eltűnt a politika főáramából. Wilson ennek kapcsán nem véletlenül élt azzal a meglehetősen gúnyos retorikai fordulattal, hogy „a beruházási és hitelezési szigorításokért felelős Mr Thorneycroft ugyanazt a szerepet játssza a konzervatívoknál, mint Berija a szovjet enciklopédiában”.³⁹⁷

A jegybanki intervenció előkészítésekor történt államtitoksértés elkövetőjét soha nem sikerült megnevezni, valószínűleg azért, mert azok a befektetői csoportok, amelyek időben értesültek a kamatlábak emeléséről, minden bizonnyal a Pénzügyminisztériumban és a jegybankban meglévő informális kapcsolataik révén, több, egymástól független forrásból szereztek meg a bizalmas információkat. Érdemi

³⁹⁶Macmillan, 1971, 417-430.

bizonyíték nélkül Wilson a Poole személye elleni támadásokkal saját jó hírét is kockára tette, ugyanis az eseményeket követően a City egyre inkább kétségbe vonta megbízhatóságát.

A pénzügyi szférával kialakult rossz viszony az ellenzéki képviselő párton belüli előmenetelét is veszélybe sodorta, mert bár Gaitskell nem nélkülözhetette harcostársra, és állandó vitapartnerre segítségét és szervezői kvalitását, azt már nem tudta eldönteni, hogy a Labour választási győzelme esetén megbízza-e a pénzügyminiszteri feladatok ellátásával. Amikor a szivárogtatási botrány után Wilson édesanyja elvesztése miatt visszahúzódott a nyilvános szereplésektől,³⁹⁸ a frakció életében újabb váratlan fordulat történt, tudniillik a Gaitskell és Bevan közötti viszony hirtelen és váratlanul rendkívül harmonikussá vált. A volt egészségügyi miniszter az 50-es évek végén közel sem volt az a lázadó, aki mindig veszélybe sodorja a mozgalom egységét, vagy erős retorikai túlzásaival elriasztja a bizonytalan választókat. Időközben még az atomhatalmi státusz fenntartására vonatkozó párthatározatot is magáévá tette, holott ez egy – két évvel korábban még teljességgel elképzelhetetlennek tűnt.³⁹⁹ Az árnyékkormány külügyminisztereként azzal a híressé lett mondással indokolta nézeteinek változását, hogy „hidrogénbomba nélkül Nagy – Britannia meztelenül foglalna helyet a konferenciateremben”.⁴⁰⁰ A mindinkább felelősségteljes magatartást tanúsító veterán politikus ezzel kvázi kilépett a nevével fémjelezhető baloldali platformból, amely ennek következtében a Tribune – csoport 1964-es megalakulásáig karizmatikus szellemi vezető nélkül maradt.⁴⁰¹ Az utóbbi fordulatnak köszönhetően az atomfegyverek elleni tiltakozás egyre inkább kilépett a hagyományos pártpolitika keretéből, hogy mind a mai napig a CND - *Campaign for Nuclear Disarmament* (Kampány a Nukleáris Leszerelésért) néven közismert, baloldali – liberális felfogású civil szerveződés égisze alatt folytatódjon.⁴⁰² Az 1958. októberi pártkonferencián Bevan korábbi tanítványának is visszavágott, ugyanis Wilson támogatottsága a Végrehajtó Bizottságban a negyedik, míg az árnyékkabinetben mindössze a kilencedik helyre volt elegendő.⁴⁰³

³⁹⁷House of Commons Official Report. November 3 1958. HANSARD VOL. 594. 614-630.

³⁹⁸Ziegler, 1993: 115-116.

³⁹⁹Rodgers, 1964: 124-125.

⁴⁰⁰The Labour Party Report of the Annual Conference 1957, 178-185.

⁴⁰¹Cliff – Gluckstein, 1988: 281-284.

⁴⁰²Healey, 1989: 240-242.

⁴⁰³Daily Herald 1958. X. 2.

Wilson megnyilvánulásaiban továbbra is a konzervatív gazdaságpolitikával szembeni alternatívakeresésnek volt meghatározó szerepe. Mint arra az 1959-60-as pénzügyi év költségvetésének vitájában is rámutatott a kormányzat részéről tett engedmények megoszlása nem tükrözte a társadalom valós szükségleteit. A szuezi krízis után a nyugdíjasok rovására hozott megszorító intézkedések – pl. a receptív vagy az utazási kedvezmények korlátozása – a fellendülés ellenére is érvényben maradtak, ráadásul a folyamatosan növekvő lakbérek és munkavállalói járulékok is az alacsonyabb jövedelmű rétegeket sújtották. Az ellenzéki képviselő ugyan üdvözölte a fogyasztási adó csökkentését, de egyben hozzátette, hogy a döntés sokkal inkább a teljes kapacitáskihasználtsággal működő gépkocsigyártásnak és tartós fogyasztási cikkek termelésének adhat újabb lendületet, miközben elhanyagolja a foglalkoztatási szempontból még mindig jelentős könnyűipar dinamizálását. Az általa idézett statisztikák szerint főleg ez utóbbi jelenség rovására lehetett írni, hogy Nagy–Britanniában ipar kibocsátása 1955 óta gyakorlatilag stagnál, így a közalkalmazottak soraiban végrehajtott 33000 fős leépítés ellenére a termelő szférában sem létesült több munkahely, a foglalkoztatást csupán a közlekedés, a szolgáltatások és a háttértevékenységek esetén sikerült növelni. A fizetési mérlegtöbbletet viszont egyértelműen a vállalatfelvásárlások céljára áttült, amerikai kockázati tőke jóvoltából, valamint az importárak mérséklődésének köszönhetően realizálódott. Wilson aggasztónak tartotta, hogy a brit gazdaság túlságosan a szolgáltató szféra felé orientálódik, vagyis a bankok, kereskedőházak, reklámügynökségek, magán-televíziók kezdenek húzóágazattá válni, mialatt a nemzetközi iparcikk-kereskedelem terén folyamatosan hanyatlik az ország részesedése. Az 50-es évek végén elhangzó parlamenti felszólalásainak visszatérő fordulata volt, „hogy az ipari fejlődés tekintetében a Szovjetunió már megelőzte Nagy-Britanniát, amin nincs okunk nevetni, mert rövid időn belül tradicionális piacainkon is szembe találjuk magunkat az oroszok, valamint a kínaiak által támasztott versennyel. Miközben az NSZK és Japán a kulcsiparágakba történő befektetésekre összpontosít, mi a hazai fogyasztást, és a szolgáltatásokat állítjuk előtérbe, holott a világ nem reklámjaink művészi színvonalá alapján fog rólunk véleményt alkotni”.⁴⁰⁴ Bár a felütés jól sikerült, a beszéd szociális kérdésekkel foglalkozó része túlságosan a nyugdíjasokra összpontosított, nem fordítván elég figyelmet a munkanélküliek, rokkantak és

⁴⁰⁴House of Commons Official Report. April 8 1959. HANSARD VOL. 603. 207-230.

krónikus betegek problémáira, pedig őket még egy kiterjedt szociális védőháló is nehezen tudja megvédeni az elszegényedés veszélyétől.⁴⁰⁵

Wilson ugyanakkor többször is bírálta azt a Macmillan-kormány által követett gyakorlatot, miszerint egyes, állami tulajdonban lévő üzemek - mint pl. a kítűnő munkaügyi kapcsolatai, és az innováció iránti fogadókészsége révén országosan elismert S. G. Brown Ltd navigációs berendezéseket gyártó vállalat – privatizációjából teremtik elő a választási célú költségvetés sokszor vitatható preferenciáinak megvalósításához, továbbá a korábban elmaradt közberuházások dömpingszerű végrehajtásához szükséges forrásokat.⁴⁰⁶ Wilson nem volt híve a közsféra nagyobb volumenű kiterjesztésének - ez bizonyos határon túl már ellentétben állt a választópolgárok elvárásaival - mivel úgy vélte, a puritán értékrend már önmagában is igazolja a magántulajdon létjogosultságát, azonban a profitért folytatott, ellenőrizetlen verseny, a gyors meggazdagodás attitűdje, a tőzsdei spekulációból történő vagyonszerzés vagy a törvényileg körbezárt, széleskörű adóelkerülés éppen azzal a protestáns értékrenddel állt szemben, amelynek az ország korábbi sikereit köszönhette. Ebben az időszakban sokszor érte olyan vád a Munkáspártot, hogy kizárólag doktriner szemlélete folytán ellenzi a szigetország gazdaságában történő amerikai tőkebefektetéseket. Wilson ezt a leghatározottabban cáfolta, mondván az 1945 és 1951 közötti időszakban amerikai befektetők építették fel a skóciai Dundee vagy éppen Dél-Wales modern üzemeit, úgy, hogy ezek sokszor a modernizáció hajtóerejeként szolgáltak az adott térségben. Hasonló esetek az 50-es évek végén is előfordultak: a British Aluminium részleges amerikai felvásárlása komoly szemléleti váltást eredményezett a vállalatnál, sikerült megőrizni a többségi részesedést. Viszont jelentős károkat okozott a brit gazdaságnak, hogy az amerikai befektetések volumenének látványos gyarapodását kizárólag az ellenséges célú felvásárlásokra, és a Wall Street túlfűtöttsége miatt létrejövő, spekulatív tőkemozgásokra lehetett visszavezetni. Wilson többször is rámutatott, hogy nem az átvételek és az összeolvadások jelentik a problémát, hiszen ezt sokszor a vállalkozások ésszerű működési kereteinek megteremtése hozza magával, hanem az, hogy a folyamatot az egyes pénzügyi befektetők által adómentesen elérhető tőkenyereség vezérli. A tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy bizonyos személyek jelentős profitot realizáltak úgy, hogy a megvásárolt cégeket először

⁴⁰⁵Crossman, 1981: 745.

továbbadták egy biztosítótársaságnak, majd nem sokkal később ugyanezt visszabérelték. A vállalati egyesülésekkel párhuzamosan általános gyakorlattá vált, hogy azok a menedzserek, akiknek a munkájára az új tulajdonos már nem tartott igényt, 60-100000 font értékű végkielégítéssel vonultak vissza az üzleti életből. Ezzel szemben egy átlagos munkavállaló lényeges kisebb juttatásra számíthatott, ráadásul ennek nagy részét vissza kellett fizetnie, ha az új állást talált magának. A City felelősen viselkedő csoportjai nem véletlenül szorgalmazták a tőkenyeresség-adó bevezetését, a kiemelt összegű végkielégítések megadóztatását, valamint az adóleírások körének szűkítését. Végül, de nem utolsósorban az ellenzéki képviselő azzal a kéréssel fordult a kormányoldalhoz, hogy az állami tulajdonban lévő vállalatok bírálatánál mindig vegyék figyelembe, hogy sok magáncég - pl. de Havilland vagy a Vickers repülőgépgyár - is az adófizetők pénzének köszönheti, hogy talpon maradt. A támogatás egyik érintettjének vezetője találó megjegyzést tett, amikor azt mondta, hogy a „a légierőtől érkező megrendelés formájában megtestesülő, határozott kormányzati segítség nélkül az ország pillanatokon belül azt venné észre, hogy Nagy –Britanniában már nincs érdemi repülőgépgyártás”.⁴⁰⁷ Wilson a klasszikus *laissez-faire* gazdaságpolitika jogos bírálatán túl – ekkor még nem tudatosan – de felhívta a figyelmet a deindusztrializáció jelenségére, amelynek égisze alatt a brit tőkés körök az 50-es évek végén már nem a hagyományos ipari termelés modernizációjára, hanem a világ banki, pénzügyi, biztosítási, jogi szférájában elfoglalt, viszont az Egyesült Államok részéről már veszélyeztetett, pozícióik megőrzésére koncentráltak. A klasszikusnak tekinthető szolgáltatások köréhez a televíziózás általánossá válása, továbbá az ekkoriban már önálló stílussal jelentkező, modern brit könnyűzene révén a szórakoztatás is csatlakozott, amely tovább erősítette a terciér szektor dominanciáját.

⁴⁰⁶House of Commons Official Report. June25 1959. HANSARD VOL. 607. 1457-1460.

A MUNKÁSPÁRT POTENCIÁLIS VEZÉRE

Az 1959. október 8-án megtartott parlamenti választás a Munkáspárt súlyos vereségével végződött, a konzervatívok százhéttnél több mandátumot szereztek a parlamentben, mint riváisaik.⁴⁰⁸ A miniszterelnök 1959. márciusában egy korábbi meghívásnak eleget téve Moszkvába utazott, hogy Hruscsov november 10-i ultimátumát követően tájékozódjon az SZKP főtitkár által megszüntetendőnek ítélt Nyugat–Berlin helyzetéről. Noha Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár tiltakozott a hivatalos vizit ellen, aminek Eisenhower sem látta igazán értelmét,⁴⁰⁹ a látogatás abból a szempontból kiválóan megfelelt a célnak, hogy demonstrálni lehetett vele London nemzetközi presztízsének helyreállítását. Macmillan az 1958-59-es pénzügyi év során csökkentette az adókat, így a gazdasági

⁴⁰⁷House of Commons Official Report. June29 1959. HANSARD VOL. 609. 34-51.

⁴⁰⁸The Times 1959. X. 9.

⁴⁰⁹Eisenhower, 1965: 342-346.

fellendülés jóvoltából sikerült elfeledtetni a Szuez után kényszerűen végrehajtott stabilizációs intézkedések negatív hatásait.⁴¹⁰

A Labour rendkívül ambiciózus választási programja hűen tükrözte Gaitskell rendkívül mély közgazdasági ismeretanyagát, amelyet rendkívüli meggyőző erővel tudott kommunikálni, azonban a nagyvonalú nyugdíjemelésre, és a kiadások általános növelésre vonatkozó ígérek a kampány során mindinkább a baloldal ellen fordultak. A választók ugyanis nem tekintették hitelesnek Wilson 1959. szeptember 22-i televíziós interjújában elhangzott, később Gaitskell által is megismételt állítását,⁴¹¹ hogy tudniillik a manifesztumban felsorolt tervezetek adóemelés nélkül, pusztán a nemzeti jövedelem növekedésének hozadékából is finanszírozhatók.⁴¹² A szavazatvesztésben minden bizonnyal nem kis szerepet játszott az a vélekedés, hogy a vas-és acélipar, valamint a közúti közlekedés államosítására vonatkozó konkrét ígéreten túl „legalább 600 vállalat van hasonló veszélyben”.⁴¹³

A Munkáspárt szempontjából az sem volt túlságosan kedvező, hogy megugrottak a választási kampány költségei, ugyanakkor egyre több munkáscsalád engedhette meg magának, hogy televíziót, mosógépet, vagy saját személygépkocsit vásároljon. A többség az életszínvonal folyamatos emelkedésének köszönhetően fogékonyra vált Macmillan kampányának optimizmust hirdető jelmondatára, miszerint „soha nem ment még ilyen jól nektek”.⁴¹⁴ A kormány a választások előtt egy – másfél esztendővel valóban élénkítette a gazdasági konjunktúrát, és megteremtette a részletre történő vásárlás lehetőségét, amelynek köszönhetően elterjedtté váltak a mindennapi életet megkönnyítő a tartós fogyasztási cikkek. Ez a jelenség viszont nem járt együtt a termelés hatékonyságának lényeges javulásával, amelynek ékes bizonyítékául szolgált, hogy a megnövekedett acéllemez felhasználás gyorsan kimerítette a brit ipar kapacitásait, és a hiányt csak behozatalból sikerült pótolni. A fellendülés csak azért nem vezetett komolyabb fizetési mérleghiányhoz, mert 1959 folyamán a szigetország által importált termékek világpiaci árai csökkenő tendenciát mutattak. A kormány elsősorban az individuális kívánságok teljesítésére helyezte a hangsúlyt, miközben elhanyagolta közszolgáltatások fejlesztését, vagy a köztulajdonban lévő ágazatok működési feltételeinek javítását. Ez utóbbi tekintetben

⁴¹⁰Harold Macmillan, *Pointing the Way 1959-1961*. London, Macmillan Ltd, 1972. 5-15.

⁴¹¹Jenkins, 1991: 126.

⁴¹²Dale 2. Vol. 2000: 91-100.

⁴¹³Crossman, 1981: 780-789.

a politikai elkötelezettség hiányától függetlenül is több kiváló eredmény született: pl. a *British Rail* –a brit államvasutak– működésének hatékonyságát annak ellenére sikerült javítani, hogy rekordokat döntött a nem engedély-köteles közúti fuvarozás volumene. A Skócia, valamint Észak és Dél-Anglia között meglévő területi egyenlőtlenség viszont továbbra is növekedett, ugyanis a Macmillan-kormány nem alkalmazta elég következetesen a *Distribution of Industry Act* (területfejlesztési törvény) rendelkezéseit. Míg a Labour kormányzása alatt az új gyárak 30%-a fejlesztési területeken létesült, az 1951 óta keletkezett ipari munkahelyek többségét a déli, délkeleti országrész vonzotta magához.⁴¹⁵

A sikertelen választási szereplés oka a Munkáspárt belső megosztottságával, pontosabban szólva az ún. szocializmus vitával volt magyarázható. Az ismert oxfordi közgazdász, Antony Crosland 1956 végén jelentette meg a *The Future of Socialism* (A szocializmus jövője) című tanulmányát, amely azt tekintette alaptézisének, hogy a mindenkor gazdaságpolitika szempontjából nem is az állami tulajdonnak, hanem inkább a gazdaság állami ellenőrzésnek van meghatározó szerepe.⁴¹⁶ A mindenre kiterjedő államosítást a szocialista országokban elkövetett súlyos hibák, valamint a fogyasztói igények háttérbe szorításának ismeretében a baloldali platform sem támogatta, a köztulajdon részarányának bővítésére vonatkozó elképzelésük viszont továbbra is fennmaradt.⁴¹⁷ Crosland a konzervatívok *One Nation* (Egy nemzet) címen publikált manifesztójára adott válaszával ideológiai értelemben a centrum felé próbálta orientálni a Munkáspártot, de kétségtelenül előremutató gondolatai ekkor még nem hatották át a mozgalmat. Edward Heath, aki az 1959-es választásokig a *Chief Whip* (frakcióvezető) tiszttét látta el a Konzervatív Pártban, azzal is magyarázta a baloldal vereségét, hogy a Labour tagjai közül sokan még mindig nem tudták elfogadni, hogy a modern konzervativizmus is garantálhatja a teljes foglalkoztatottságot és az általános jólétet. A Munkáspárt nem tudta tényekkel cáfolni az életszínvonal markáns növekedésére utaló adatokat, de a szuezi kudarcot sem tudta kihasználni, hiszen az Egyiptom elleni intervenció határozottabb bírálata

⁴¹⁴Morrison, 1961: 311-315.

⁴¹⁵House of Commons Official Report. October 28 1959. HANSARD VOL. 612. 247-266.

⁴¹⁶Foot, 1968: 124.

⁴¹⁷Thompson, 1996: 153-154.

túl kockázatos volt, ezt ugyanis a közvélemény a nemzeti egység elleni támadásként, hazafiatlan megmozdulásként értékelte volna.⁴¹⁸

Az 1970-ben miniszterelnökké választott politikusnak abban kétségtelenül igaza volt, hogy az 50-es években folyamatosan növekedett a brit átlag életszínvonal, azonban a jólét megoszlása már nem volt egyenletesnek tekinthető. A fogyasztói társadalom kiterjesztése elsősorban a középosztálynak és a viszonylag magasabb keresettel rendelkező szakmunkásoknak kedvezett, miközben a társadalom lecsúszás által leginkább fenyegetett rétegei – főleg a nyugdíjasok, valamint a munkásosztály képzetlen, alacsony jövedelmű csoportjai – a szociális juttatások visszafogottsága, és a gazdaság teljesítményének állandó ingadozása miatt csak elég korlátozottan érezhették a fellendülés pozitív hatásait.

Az 1959-es blackpool-i konferenciát helyettesítő hétvégi tanácskozáson Gaitskell rendkívül súlyos hibának nevezte, hogy a széleskörű államosításról szóló elképzelések túlságosan nagy teret kaptak a választási kampány idején, majd javaslatot tett rá, hogy a kongresszus törölje az 1918 óta érvényben lévő munkáspárti alapszabályzat IV. cikkelyét, amely a köztulajdon, mint a termelés és elosztás eszközének felsőbbsége iránti elkötelezettséget foglalta magában.⁴¹⁹ Gaitskell az SPD – *Sozialdemokratische Partei Deutschland* (Németország Szociáldemokrata Pártja) Bad Godesberg-i kongresszusán végbement, hasonló szellemiségű változás ismeretében arra hivatkozott, hogy a Labour eszmeiségét feltétlenül hozzá kell igazítani a megváltozott körülményekhez, hiszen egy újabb kudarc a legrosszabb esetben oda fog vezetni, hogy a Munkáspárt kiszorulhat a kétpárti váltógazdálkodásból.⁴²⁰ Az indítvány azonban a vártnál is erősebb tiltakozást váltott ki a résztvevők körében, ugyanis nem csupán a baloldali platform, hanem a centrista többség is ellenezte a pártvezér elgondolását. Wilson nem annyira ideológiai, mint gyakorlatias megközelítésből azt mondta, hogy „arra kérnek minket, hogy a Genezist vegyük ki a Bibliából. Attól még senki sem lesz fundamentalista, ha a Genezist a Biblia szerves részének tekinti”.⁴²¹ Ben Pimlott szerint Wilson ekkortájt lélekben

⁴¹⁸Heath, 1998: 191.

⁴¹⁹Philip Agee: *Dirty Work. The CIA in Western Europe*. New Jersey, C. I. Publications Inc. 1978. 195-201.

⁴²⁰Crossman, 1981: 790-794.

⁴²¹Péter Havas: *Continuity and Renewal: The Debate in the Labour Party*. Budapest, Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences 1996. 4-5.

ugyan a balszárnyhoz kötődött, de ideológia téren már revizionisták közé tartozott,⁴²² hiszen nem állt egy platformon Bevan hitvallásával, hogy „a Munkáspártot egyedül a köztulajdon iránti elkötelezettség különbözteti meg a konzervatívoktól, és aki egyszer ezt elárulja, az a szocializmust is elárulja”.⁴²³ Wilson ugyanakkor többször utalt a Szovjetunió vélt vagy valós gazdasági sikereire, és az ebből levonható tanulságokra, de még a látszatát is igyekezett elkerülni, hogy járható útnak tartaná a szovjettípusú államosítást.⁴²⁴

Gaitskell nem érzett rá, hogy egy ilyen váratlan és elementáris doktrínaváltás könnyen a pártszakadáshoz vezethet, a frakció és a tagság ilyen messzire már korántsem hajlandó elmenni. Mivel a balszárny ellenkezésének betudhatóan nem sikerült az egységet helyreállítani, Gaitskell táborából néhányan azt gyanították, hogy Wilson saját kezdeményezésére, vagy Bevan sugallatára, puccsot készít elő a pártelnök leváltása érdekében. A politikus, akit módfelett zavart, hogy személyével kapcsolatban ilyen híresztelések láttak napvilágot, a karácsony előtti utolsó frakcióülésen cáfolta az erről szóló találgatásokat. Az összeesküvés-elmélet főleg azért nem állta meg a helyét, mert ebben a periódusban kizárólag Bevan rendelkezett olyan háterszággal, amely az esetleges hatalomváltáshoz segítséget tudott volna nyújtani, azonban a veterán ellenzéki képviselő - egészségi állapotára való tekintettel – a pártelnöki helyzetértékelés kapcsán megfogalmazott kritikái ellenére sem óhajtott Gaitskell kihívójaként fellépni.⁴²⁵

Bár a helyzet tisztázását követően a parlamenti frakció már nem kívánt tovább foglalkozni az ügygel, a vádaskodások ettől még nem értek véget. Tudniillik, a szociálliberális képviselőcsoport tagjai közül többen is azt hangoztatták, hogy Wilson magánélete válságba került, mert egy ideje gyengéd szálak fűzik közvetlen munkatársnőjéhez, a nála tizenhat évvel fiatalabb Marcia Williams-hez. Jogos a kérdés: volt-e alapja a találgatásoknak? Wilson titkárnője fiatalon hozzáment Ed Williams repülőmérnökhöz, aki 1957-ben két éves szerződést kapott a Boeing Seattle-i központjától, de a rákövetkező évben elváltak, miután a férj viszonyt kezdett egy amerikai nővel.⁴²⁶ Mrs. Williams a válást követően minden idejét a munkájára fordította, ezért alakulhatott ki sokakban az a benyomás, hogy túl sok időt

⁴²²Pimlott, 1992: 218.

⁴²³Daily Herald 1959. X. 29.

⁴²⁴Marcia Williams: Inside Number 10. London, Weidenfeld & Nicolson, 1972. 112.

⁴²⁵Benn, 1995: 68-69.

van együtt Wilsonnal. Marcia és Mary kapcsolatát mindezek ellenére harmonikusnak lehetett tekinteni, mivel a politikus magánéletében felesége, hivatásában titkárnője volt az egyeduralkodó, bár néhány alkalommal előfordult, hogy viszonyuk hosszabb - rövidebb időre feszültté vált. Marcia nem mindig volt tapintatos, amikor a képviselő életében játszott szerepéről beszélt, Mary ugyan igyekezett távol maradni a politikától, néha mégis úgy érezte, hogy „Harold nagyobb bizalommal van titkárnője iránt, ugyanis vele tölti ideje legnagyobb részét”.⁴²⁷ Mi lehetett az igazság? Wilson életrajzírói egyetértének abban, hogy a politikus nem volt szerelmes kolléganőjébe: kettejük kapcsolatára sokkal inkább az apa - lánya viszony volt jellemző, amelyben Marcia játszotta az ”elkényeztetett kislány” szerepét. Noha az 50-es évek végén ez még nem okozott különösebb feszültséget, Joe Haines a későbbi *Downing Street 10 Press Officer* (miniszterelnöki hivatali sajtótitkár) szerint Mrs. Williams ekkoriban alapozta meg azt az indokolatlanul nagy, és végső soron károsnak tekinthető befolyását, amely főleg 1974 és 1976 között a munkáspárti kormányzást sokszor nem kívánatos irányba terelte.⁴²⁸

Az 50-es évek végén a kelet – nyugati megosztottsággal párhuzamosan újabb, igaz kevéssé éles törésvonal jött létre Európában, amikor 1957. március 25-én az NSZK, Franciaország, Olaszország és a Benelux Államok aláírása jóvoltából megszületett a Közös Piac alapító okiratának tekinthető Római Szerződés. Macmillan kezdetben rendkívül kritikusan viszonyult az Európai Gazdasági Közösséghez, hiszen az egyes országok részéről kényszerűen, vagy önként vállalt semlegesség egyébként is jelentősen megnehezítette az általa elképzelt, közös európai védelmi rendszer kialakítását. Ennek megfelelően, az inkább befelé forduló, mint kívülra orientált Közös Piacra egy olyan, újabb alrendszerként tekintett, mint amely a gazdaság területén csak Nyugat-Európa fragmentáltságát erősíti. A brit politikai osztály lehetséges fenntartásait az is fokozta, hogy a közösség egységesülése, hatáskörének esetleg bővülése meggyengítheti az Egyesült Államokhoz fűződő szövetségi kapcsolatot. A brit kormány országa liberális tradícióinak szellemében még az 1956-os év során olyan indítvánnyal állt elő, hogy a kontinens polgári berendezkedésű államainak részvételével jöjjön létre az *Industrial*

⁴²⁶Leigh, 1988: 67-68.

⁴²⁷Ziegler, 1993: 118-122.

⁴²⁸Joe Haines: *Glimmers of Twilight. Harold Wilson in Decline*. London, Methuen Publishing Limited, 2003. Preface IX – XVI.

Free Trade Area (Ipari Szabadkereskedelmi Övezet) egy olyan gazdasági szövetség, amely a termelési kooperáción túl a védelmi felkészülés koordinálásában is szerepet játszhat.⁴²⁹

Noha még a Római Szerződés aláírására készülődő országok sem zárkóztak el a brit javaslat elől, De Gaulle 1958-ban történt hatalomra jutását követően a tárgyalások rövid időn belül zátonyra futottak. Macmillan még a szabad kereskedelem elkötelezettjének számító NSZK támogatását sem tudta megszerezni, ugyanis Adenauer kancellár a francia elnökben keresett szövetségést a Nyugat-Európa feletti dominancia megvalósításához,⁴³⁰ illetve De Gaulle segítségével próbálta elkerülni, hogy az angolszászok Bonn háta mögött ne egyezhessenek meg a Szovjetunióval. Mivel a brit kormány tervezeete iránt elsősorban a skandináv országok – Dánia, Izland, Norvégia és Svédország – valamint semleges Ausztria és Svájc mutatott érdeklődést, és az egymás közötti kapcsolatokat nem terhelték megoldhatatlannak tűnő ellentétek, 1959. november 20-án Stockholmban aláírták az EFTA –*European Free Trade Area* (Európai Szabadkereskedelmi Társulás) alapokmányait.⁴³¹ A Munkáspárt ugyan nem tiltakozott a megállapodás, ellen, de mint arra Wilson rámutatott, az EFTA nem léphet az általános Európai Szabadkereskedelmi Térség helyébe. A vámok lebontása jóvoltából Nagy-Britannia kétségtelenül jelentős előnyökhöz jutott iparcikkexportja terén, azonban a tarifák csökkenésének sebessége, és a piac méretei nem érték el az Európai Gazdasági Közösség által kínált nagyságrendet. A politikus viszont érezte, hogy a Római Szerződésben nem lát garanciát a nemzetállami keretekben zajló tervezés, és a teljes foglalkoztatottság megvalósíthatóságára, valamint az elmaradott területek felzárkóztatására.⁴³²

Noha a választási kampány során nem esett róla szó, Macmillan 1960. tavaszán már komolyan mérlegelni kezdte, hogy Nagy-Britannia milyen előnyökre tehet szert a közös piaci tagságból. Az üzleti világ szerint a Nemzetközösség már biztosította a brit gazdaság további fejlődéséhez elengedhetetlen, dinamikusan bővülő exportpiacokat, míg a kormányfő a szuezi visszavonulás, illetve a négyhatalmi csúcstalálkozó szerepének erodálódása nyomán az európai ügyekben való aktív részvétel nélkül nem látott más lehetőséget a világhatalmi státusz átmentésére. Mivel

⁴²⁹Macmillan, 1972: 44-54.

⁴³⁰Reginald Maudling: *Memoirs*. London, Sidgwick & Jackson, 1978. 67-74.

⁴³¹Macmillan, 1972, 54-60.

⁴³²House of Commons Official Report. December 14 1959. HANSARD VOL. 615. 1150-1162.

Edward Heath miniszterelnöki különmegbízott megbeszélései kizárólag a hagyományosan angolbarát Hollandia, valamint a szintén inkább angolszász orientációt követő Olaszország kivételével nem voltak eredményesnek tekinthetők,⁴³³ Wilson a csatlakozás lehetséges hatásairól a parlamenti frakció számára készített tanulmánya sem ment tovább annak sugalmazásánál, hogy több érv szól ellene, mint mellette.⁴³⁴ A Labour elsősorban arra építette fel kifogásait, hogy az Európai Gazdasági Közösségben érvényesülő szabad piaci logika tovább erősítene a brit adórendszerre régóta jellemző liberális vonásokat, - például a haszonbérlet vagy a reprezentációs költségek elszámolása terén rendkívül tágan értelmezett adó-leírási gyakorlatot - amely egyértelműen a magas jövedelmű csoportoknak és az üzleti szférának kedvez.⁴³⁵

A Munkáspárt Végrehajtó Bizottságában egyébként sokkal inkább a Macmillan-kabinet védelmi politikájával kapcsolatos állásfoglalások nyomán jött létre törésvonal. Míg Frank Cousins, a szállítómunkások szakszervezetének vezetője és a körülötte csoportosuló unilateralisták az egyoldalú nukleáris leszerelés mellett kardoskodtak, a többség a nemzeti atomtűőerő tervét kivéve egyetértett a konzervatívok biztonságpolitikai nézeteivel. Wilson alapvetően ellenezte az önálló elrettentés koncepcióját, abból kiindulva, hogy a megfelelő hordozőeszköz hazai gyártásához Nagy-Britanniának nem áll rendelkezésére a szükséges anyagi fedezet.⁴³⁶ Noha 1960 februárjának utolsó napjaiban a védelmi miniszter még jó befektetésnek nevezte a *Blue Streak* rakétaprogramot,⁴³⁷ Macmillan kormányfő az ország magas népsűrűségére, valamint a lakosság által a nagyvárosok közelében elhelyezendő indítóállásokkal kapcsolatban megfogalmazott aggodalmakra való tekintettel kihátrált a tervezet támogatása mögül. A miniszterelnök úgy látta, hogy a bombázóflottának az átcsoportosítás lehetősége révén nagyobb a túlélési esélye, ugyanakkor a repülőterek a viszonylag ritkán lakott országrészekben is elhelyezhetők, így ezzel is csökkenthető a választópolgárok félelme.⁴³⁸ A kormány végül 1960. márciusában a *Skybolt* levegő – föld ballisztikus rakéta mellett kötelezte el magát, amely a legnagyobb biztonságban lévő tengeralttíjárók szolgálatba

⁴³³Heath, 1998: 201-207.

⁴³⁴Pimlot, 1992: 246.

⁴³⁵House of Commons Official Report. April 5 1960. HANSARD VOL. 621. 204-226.

⁴³⁶Harold Wilson: Purpose in Politics. London, Weidenfeld & Nicolson, 1964. 174-179.

⁴³⁷House of Commons, Official Report February 29 1960. HANSARD VOL 616. 846.

⁴³⁸Macmillan, 1972: 253.

állításáig fenntarthatja az ország nukleáris csapásmérő képességét.⁴³⁹ Wilson 1960. április 27.-i parlamenti felszólalásában mindenekelőtt a konzervatívok védelmi politikájának következetlenségei ellen intézett támadást, különösen arra helyezvén a hangsúlyt, hogy az elmúlt kilenc év mind a nyolc hadügyminiszterének megvolt a maga vesszőparipája a probléma – vagyis az önálló elrettentés - megoldását illetően. Duncan Sandy a szárazföldi telepítésű Blue Streak rakéta tervét favorizálta, aminek a fejlesztésére egy év alatt 100 millió fontot költöttek, viszont a megoldatlan technikai problémák, a magas költségek, valamint a túl késeinek tűnő –1965-re tervezett – szolgálatba állítása miatt áprilisban az egész programot törölték. Az új miniszter a meglévő V-bombázóflotta közös, amerikai-brit fejlesztésű, Skybolt rakétákkal történő modernizálását tartotta az ideális, költségkímélő megoldásnak, annak ellenére, hogy elődje szinte az összes repülőgép fejlesztési programot törölte, mondván a vadászgép és a bombázó már elavult fegyverek. Az amerikai légierő illetékesei azonban rámutattak, hogy a Royal Air Force repülőterei az előretolt szovjet rakétatámaszpontok miatt a szárazföldi rakétakilövő állásoknál is sebezhetőbbek, hacsak nincs megfelelő korai előrejelző és riasztórendszer. Ennek a fenntartását Nagy-Britannia aligha engedhetné meg magának, ráadásul a Skybolt túlságosan nagy lenne a *Victor* és *Vulcan* bombázókhoz. Wilson ugyanakkor komoly kifogásokat fogalmazott meg a védelmi kiadások ellenőrizhetőségével kapcsolatban is: „Míg a második világháború előtt, ha az admirális megrendelt egy csatahajót, tudta, hogy mi lesz a végeredmény. A mostani gyakorlattal szemben akkor még lehetséges volt az előzetes költségbecslés. A modern fegyverrendszerek bevezetését hosszas kutatás előzi meg, így lényegében a fejlesztéssel foglalkozó vállalatok gazdálkodnak a közpénzekkel. Nincs értelme De Gaulle mintájára nemzeti presztízs kérdést formálni olyan fegyver technikailag elavult változatának birtoklásából, amelynek igazán csak a szuperhatalmak arsenáljában van helye. Amennyiben mégis sor kerül a brit haderőben nukleáris fegyverek hadrendbe állítására, az kizárólag a NATO alárendeltségébe tartozzon”.⁴⁴⁰ Wilson megengedő álláspontja ellenére a konzervatívok soraiban mégis általánossá vált az a vélemény, hogy az ellenzéki képviselő nem az önálló elrettentésre való törekvést, illetve az

⁴³⁹Robert H. Paterson: Britain's Strategic Nuclear Deterrent. From Before the V-Bomber Beyond the Trident. London, Frank Cass & Co. Ltd. 1997. 120.

⁴⁴⁰House of Commons Official Report. April 27 1960. HANSARD VOL 622. 317-330.

ehhez szükséges sikertelen és rendkívül drága fejlesztési programokat, hanem a nukleáris erők szükségességét kérdőjelezte meg.⁴⁴¹

Amikor Bevan 1960 július 6-án elhunyt, Wilson a pártközpontban tartott megemlékezésen azt mondta, „úgy ment el, ahogy élt, az utolsó pillanatig sem adta fel a küzdelmet”.⁴⁴²

A politikus mérhetetlen szomorúságot érzett harcostársa elvesztése miatt, hiszen vitáik ellenére is nagyon sok dolog közös volt bennük, miközben izgalommal töltötte el annak tudata, hogy párttársai közül sokan őt tartják a veterán politikus örökösének.⁴⁴³ Bár 1959 végétől az ún. *All – Party Public Accounts Committee* (Pártközi Számvevőszéki Bizottság) elnökeként tevékenykedett, parlamenti hozzászólásainak legnagyobb részét továbbra is a gazdasági élet problémáinak szentelte. 1960 júliusában komoly felzúdulást keltett azzal a kijelentésével, hogy „a konzervatív kormány az 50-es évek konjunktúrája ellenére sem tudta növekedési pályára állítani a brit gazdaságot, pedig erre 1914 óta nem voltak ilyen jók a körülmények. Az elszalasztott lehetőség különösen annak fényében tűnt fájdalmasnak, hogy a 60-as évtized elejétől mindinkább számításba kell venni, hogy a Közös Piac lényegesen nagyobb dinamizmusa eltérítheti a tőkebefektetések irányát, amely rossz esetben a szigetország stagnálásához vezethet. A Hatokkal történő szoros gazdasági együttműködésnek komoly perspektívája van, de ezt nem fogjuk tudni kihasználni, amennyiben London felsőbbrendűségének érzetével párhuzamosan, az európai hegemoniára való törekvés vádjával sértegeti De Gaulle-t és Adenauert. Reginald Maudling, volt kereskedelmi miniszter 1958. decemberében, a párizsi csúcstalálkozóon ugyanis azt mondta: „ha az NSZK és Franciaország ilyen ütemben halad a nyugat – európai egység felé, Nagy-Britanniának nem lesz más választása, mint ez ellen szövetséget kötni Oroszországgal”. A gyanakvást erősítő retorikai fordulatok helyett egy közös nyilatkozatot kellene megfogalmaznunk, amelyben az EK és az EFTA tagállamai - a kelet – nyugati kereskedelem ügyére is utalást téve - ideiglenesnek és sajnálatosnak minősítik Európa jelenlegi megosztottságát”.⁴⁴⁴

⁴⁴¹Macmillan, 1972: 254.

⁴⁴²Daily Herald 1960. VII. 7.

⁴⁴³Ziegler, 1993: 124.

⁴⁴⁴House of Commons Official Report. July25 1960. HANSARD VOL. 627. 1109-1127.

Az ellenzéki politikus kétségtelenül jogosan neheztelt Maudling tapintatlan megjegyzéséért, az a jóslata viszont nem teljesedett be, hogy a Közös Piac eltérítheti Nagy – Britanniától a külföldi beruházókat. Tudniillik, a 60-as években az amerikai befektetők a nyugat – európai országok gyakorlatát ismerve egyértelműen a brit gazdaságot tekintették a leginkább dereguláltnak és liberalizáltnak, hiszen zöldmezős beruházásaik vagy vállalatfelvásárlásaik elé itt gördítették a legkevesebb akadályt, ráadásul a szigetország közvéleményben ennek soha nem volt olyan negatív visszhangja, mint pl. Franciaországban vagy az NSZK esetén. A pénzügyi nehézségeken kívül valószínűleg ezzel magyarázható, hogy az amerikai nagyvállalatok alig néhány év elteltével meghatározó részesedést szereztek a brit ipar kulcsfontosságú ágazataiban. Ez különösen az autógyártásra volt érvényes, ahol 1967-re a termelés 90%-t ellenőrző öt vállalati konglomerátum közül három – a Rootes, a Dagenham Ford, a Vauxhall – már amerikai tulajdonba került.⁴⁴⁵ Bár a 70-es évek szakszervezeti anarchiája ez utóbbi cégeket sem kerülhette el, a Ford brit leányvállalatában meglévő állami részvényt csomag eladása kapcsán Wilson által felvetett esetleges tőke kivonás vagy gyárberázás⁴⁴⁶ a hosszú ideig rendezetlen munkaügyi kapcsolatok és a viszonylag alacsony szinten álló termelékenységgel ellentétben sem történt meg. Igaz, a detroiti központ döntése nyomán az ezredfordulót követően Dagenham kapacitáskorlátaira és a gyár bővítési lehetőségének hiányára való tekintettel Nagy – Britanniában megszűnt a Ford személygépkocsik összeszerelése, az üzem 2002 óta már csak dízelmotorok készítésével foglalkozik.⁴⁴⁷

Wilson a vezetőség 1960. júliusi tanácskozásán egy kompromisszumos előterjesztést készített a IV. cikkely értelmezéséről, amely „ezek után a mozgalom végcéljaként szerepelt, amely csak távoli jövőben fog megvalósulni. Addig a pragmatikus megközelítés van érvényben, amely úgy tekint a köztulajdonra a gazdaság vezérlés legfontosabb eszközére”.⁴⁴⁸ Bár nem értett egyet Gaitskell vezetési stílusával és a nukleáris fegyverkezés terén vallott nézeteivel, mondván „nem Frank Cousins, hanem a félresikerült tervek nyomán mindenkori hadügyminiszter tehető felelőssé a lefegyverzésért”,⁴⁴⁹ sokáig nem tudta eldönteni,

⁴⁴⁵MOL. XIX – J – 1 – j – 1968 – 12-es d. – 00591 - 1968. I. 13. Nagy – Britannia és az Egyesült Államok közötti gazdasági kapcsolatok. 1-6.

⁴⁴⁶House of Commons Official Report. November 21 1960. HANSARD VOL. 630. 830-842.

⁴⁴⁷BBC News 2002. II. 25. - www.bbc.co.uk - 2007. IV. 10.

⁴⁴⁸Harold Wilson: The Relevance of British Socialism. London, Weidenfeld & Nicolson, 1964. 37-41.

⁴⁴⁹House of Commons Official Report. November 2 1960. HANSARD VOL. 629. 186-200.

hogy vállalja-e a jelöltséget az addigi pártvezérrel szemben. A dilemmát nehéz volt feloldani, ugyanis a balszárny gyávaságnak tekintette volna, ha megfutamodik, a sikertelenség viszont egyenértékűnek tetszett a politikai öngyilkossággal. Barbara Castle végül meggyőzte arról, hogy a pártelnök-helyettesi tisztségért folyó küzdelemben nem győzheti le a jobbszárny által favorizált, legfőbb esélyesnek tartott George Brown-t, míg ha lemond a pártelnök-jelöltségről, később sem lesz meg a vezetői poszthoz szükséges tekintélye.⁴⁵⁰ Wilson elhatározását tovább erősítették azok a sajtóban nyilvánosságra került vélemények, miszerint a pártvezér Roy Jenkinst szeretné kinevezni az árnyékkormány pénzügyminiszterének.⁴⁵¹

Az 1960. november 3-i tisztújítás alkalmával versenybe szállt a pártelnöki posztért, de a bizalmi szavazáson 166-81 arányban alul maradt Gaitskell-lel szemben.⁴⁵² Az egyoldalú leszerelésről folyó vitában a TUC 1961. februári kongresszusán egy 4 pontos tervvel lépett a küldöttek elé. Ez utóbbi azt proponálta az észak-atlanti szövetségnek, hogy az elrettentés ne a tömeges megtorlásra épüljön, a háborús veszély csökkentése végett Európában zárják be az Egyesült Államok nukleáris fegyverrel ellátott támaszpontjait, rendeljék el a proliferáció általános tilalmát, különös tekintettel az NSZK ambícióira, és végül, de nem utolsósorban az amerikai atomarzenál a NATO felügyelete alá kerüljön.⁴⁵³ Wilson megpróbált közvetíteni Cousins és a pártvezér között, de amint az egység fenntartása miatt a kérdés lekerült a napirendről, nem érzett különösebb lelkiismeret furdalást.⁴⁵⁴

A parlamenti ciklus félidejében már egyértelmű jelek mutatkoztak, hogy a kabinet nem tud kilépni az idestova tíz éve folytatott *stop and go* (húzd meg, ereszd meg) gazdaságpolitika körforgásából. 1961. márciusában éles viták övezték a kormány ama döntését, amelynek értelmében a pénzügyminisztérium túladott a még köztulajdonban lévő acélipari vállalatok elsőbbségi részvényein. Wilson ekkor megismételte azt a Trinidad-olajkoncesszió eladása után használt retorikai fordulatot, miszerint ha a patriotizmus és a profit érdekei ütköznek, mindig az előbbi lesz a vesztes. „Míg az Attlee-kabinet tekintélyes összegeket fordított az 1945 után köztulajdonba vett ágazat fejlesztésre, a Konzervatív Párt a választási konjunktúra utáni megtorpanás révén keletkezett veszteségekből kiindulva értékesítette az állami

⁴⁵⁰Williams, 1972: 114.

⁴⁵¹Jenkins, 1991: 131.

⁴⁵²Rodgers, 1964: 128.

⁴⁵³The Times 1961. II. 24.

részesedést, viszont a költségvetési hozzájárulások megtérülésével már nem foglalkozott. A privatizáció – például az építőiparban használt acélcső gyártása terén – monopolhelyzetet teremtett, amely indokolatlan kiadásokat ró az önkormányzati lakásprogramra”.⁴⁵⁵ Az erélytelen állami ellenőrzés melletti tőkekoncentráción kívül tovább súlyosbította a brit gazdaság helyzetét, hogy a sokszor irreálisan magas profitok ismeretében mind kevesebb szakszervezet volt hajlandó az önmérsékletre. Míg a modern ágazatokban – például az autó-és repülőgépgyáraknál – egyre elterjedtebbé váltak a nem hivatalos sztrájkok, a hagyományos iparágak többsége, főleg a hajógyártás a *restrictive practices* (a munkaadói és szakszervezeti oldal által bevezetett vagy kialakított termeléskorlátozó gyakorlat) következtében nem tudott megújulni, ezért a brit hajózársaságok egyre több alkalommal külföldről rendelték a munkájukhoz szükséges vízi járműveket.⁴⁵⁶

Miközben a GDP növekedése nem haladta meg a 3%-ot, a bérszínvonal 8%-os emelkedést, a fizetési mérleg, pedig három éve deficitet mutatott, de a termelékenység javulása is jócskán elmaradt a fogyasztás és a beruházások expanziójának üteméhez képest. Macmillan kérése nyomán a Nemzetközi Valutaalap egy 700 millió fontos hitelt helyezett készenlétbe, ezt azonban a miniszterelnök a rendkívül szigorú feltételek miatt csak végszükség esetén kívánt lehívni. A kormányfő és Selwyn Lloyd pénzügyminiszter között egyetértés alakult ki abban, hogy a közkiadások nagyléptékű és gyors csökkentése rövidtávon nem valósítható meg, viszont a nem-cselekvés politikája révén megrendülhet a fontba vetett bizalom, amely végső soron leértékeléshez vezethet. A béradó emelését és a jelzáloghitel feltételek szigorítását a Bank of England elemzői az új ágazatokra gyakorolt együttes hatás miatt nem javasolták, a döntésnek nem volt meg a parlamenti támogatottsága, ugyanakkor nehéz lett volna kommunikálni. A szokásos deflációs intézkedések jegyében Selwyn Lloyd 1961. július 25-én határozatlan időre szóló bérbefagyasztást rendelt el, majd 5 %-ról ismét 7%-ra emelte a jegybanki alapkamatot. A közvetlen adók mértéke átlagban 10%-kal növekedett, a lakossági hitelezés direkt úton történő korlátozását viszont a tartalékképzési kötelezettség szigorításával pótolták.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴Foot, 1968: 131.

⁴⁵⁵House of Commons Official Report. March231961. HANSARD VOL. 637. 595-608.

⁴⁵⁶Daily Herald 1961. VII. 26.

⁴⁵⁷Macmillan, 1972: 375-378.

Mivel a megszorító intézkedések óhatatlanul visszafogják a gazdasági növekedést, Wilson másnapi felszólalásában az említett jelenség túlságosan gyakori ismétlődésére hivatkozván arra figyelmeztette képviselőtársait, hogy egy mérvadó nyugatnémet hetilap Nagy-Britanniát többször is „Európa beteg emberének” titulálta. „Alapjában véve – jelentette ki felszólalásában – életrevalóságunk, képzettségünk, felkészültségünk, gényünk olyan, hogy betegség tünetei helyett a viharos fejlődés képét kellene mutatnunk a nagyvilág felé. Olyan képességek tárházával rendelkezünk, amelynek segítségével Anglia a világ szerszámoskamrája lehetne, de a jelenlegi kormányból éppen a megfelelő vezetés és az inspiráció, a szolgálat és áldozatkészség hiányzik”.⁴⁵⁸

Ebben a lélektanilag nem túl szerencsés pillanatban, 1961. augusztus elején Harold Macmillan hivatalosan is bejelentette, hogy Nagy – Britannia a közeljövőben elő fogja terjeszteni EGK – csatlakozás iránti kérelmét.⁴⁵⁹ A Labour nem ellenezte, hogy a kormány magas szintű tárgyalásokat folytasson a belépés feltételeinek tisztázására, viszont az időzítéssel kapcsolatban már kifejezte fenntartásait. A vonatkozó törvénytervezethez beterjesztett ellenzéki módosító indítvány ugyanis sajnálatosnak tartotta, hogy az esetleges csatlakozást előkészítő megbeszélések akkor kezdődnek el, amikor Nagy–Britannia súlyos gazdasági problémákkal küzd, hiszen emiatt jelentős mértékben csökken az ország mozgásteret. Míg a kormányfő azzal indokolta döntését, hogy a történelem során mindig Nagy–Britannia volt az, aki válsághelyzetben elhárította az európai erőegyensúly végleges felbomlását, Wilson a dicső múlt eseményeit szembesítette a megítélése szerint nem túl biztató jelennel. „I. Erzsébet uralkodása idején láthatatlan exportunkat nagyban fellendítette az államilag szponzorált kalózkodás. Napjainkban a kalózok utódai - ugyancsak az állam hathatós támogatásával - a hazai vizeken tevékenykednek. Míg William Pitt a Kincstár tartalékaiból szervezte a Napóleon elleni koalíciót, most az európai bankokhoz megyünk hitelért. A júliusban hozott takarékosági intézkedések ugyan megmentették a fontot a leértékeléstől, de ehhez 700 millió fontos készletlét IMF-hitelre volt szükség, amely csak 200 millióval volt kevesebb annál, mint amelyhez 1946-ban, a háborús rombolásokat követően jutottunk, ráadásul a mostani segítség dacára a 114 millió fontos aranytartalék közel 10%-t így is fel kellett áldozni. Az EGK-csatlakozás önmagában nem lehet a brit gazdaság megmentése, tudniillik az

⁴⁵⁸House of Commons Official Report. July 26 1961. HANSARD VOL 645. 440-456.

iparcikkek kereskedelmének liberalizációjától számított időszakban a Hatoktól származó import értéke havi 34,9 millió fontra nőtt az 1959-es 23,5 milliós értékhez képest. A közös piaci tagság ugyanakkor felgyorsíthatja a kontinens országai felé irányuló tőkeexportot, amelynek következtében elveszíthetjük a "sterilgövezet bankárának" titulását, hiszen az állandósult pénzügyi nehézségek miatt nem kizárható, hogy egykori gyarmataink egyre inkább az NSZK-hoz fordulnak hitelekért, illetve nyugatnémet márkában fognak tartalékokat képezni. A Munkáspárt jelen formájában azért sem támogatja a Római Szerződést, mert az nem ad lehetőséget az állami tervezésére. Itt nem csupán arról van szó, hogy a miniszterelnöknek a nemzeti érdek megjelenítése során a 12 milliós baloldali szavazótábor véleményét is képviselnie kell, hanem arról is, hogy, még ha a tagországok egy része hajlandó lenne elhalasztani a tőkemozgás nagyobb szabadságáról hozott rendelkezések életbeléptetését, a Bizottság vagy a Miniszteri Tanács az olyan minimális szintű, főleg a kamatlábakkal, import-és tőkemozgási korlátozásokkal operáló tervezést is megkérdőjelezheti, amelyre a jelenlegi kormány vállalkozik. A belépést megelőzően viszont fel kell ajánlanunk a Nemzetközösség országainak egy szabadkereskedelmi övezet létrehozatalát, mert tartozunk ennyivel barátainknak, akik mindig kiálltak mellettünk. Az EKG ugyanis nem igazán tudta garantálni, hogy a volt brit gyarmatok egyenlő elbírálásban részesüljenek a francia és belga területekkel, miközben a 20-25%-os vámok segítségével kizárnák a piacról az ausztrál, kanadai és új-zélandi hús- és tejtermelőket, nem is beszélve a cukrot vagy a citrusféléket szállító karibi országokról. A brit import megszűnése pillanatok alatt lerombolná az utóbbiak gazdasági erejét, amely a harmadik világban nagyon könnyen a Szovjetunió tértnyeréséhez vezethet. Macmillan sokszor antikommunista csoportosulásként tünteti fel az amúgy erősen restriktív és autarkiaira törekvő Közös Piacot, majd ennek nyomán igyekszik kitérni a kelet – nyugati kereskedelem elől, Adenauer viszont nem tiltotta meg saját vállalatainak az NDK-val történő üzletkötést. Ennél is nagyobb baj, hogy a brit gazdaság kulcsfontosságú ágazatainak túlélése egyáltalán nem garantált, tekintve, hogy szénbányászatunk könnyen alulmaradhat a dotációval felépült vezetékeken érkező szaharai kőolaj ellenében. A kormánypárti képviselőtársaink egy része nem ezek miatt a valós gazdasági veszélyek miatt aggódik, hanem sokkal

⁴⁵⁹Crossman, 1981: 957.

inkább az Adenauer által elképzelt föderatív berendezkedéstől félti szuverenitásunkat és a brit intézményrendszert. A történelem a szuverenitás fokozatos feladásáról szól, amelyet az ENSZ-tagságunk is bizonyít, csupán az a kérdés, hogy kinek engedjük át és milyen célból, illetve az, hogy e lépés előreviszi vagy hátráltatja-e az ország fejlődését. A Római Szerződés nem foglalkozik a lehetséges politikai egység kérdésével, hiszen De Gaulle konföderációs terve ugyanúgy jelen van, mint a németek által képviselt nemzetkefelettség koncepciója. Ezzel egy időben az is világossá vált, hogy az Egyesült Államok már nem lelkesedik a négyhatalmi konferenciákért, emiatt folyamatosan azt kommunikálja, hogy Nagy-Britanniának Európában van a helye. Mivel Washington nem helyesli a Római Szerződés újratárgyalását, végső döntést csak a feltételek teljes ismeretében hozhatunk, de itt már nem csak a belépésünk, hanem jövőbeni befolyásunk forog kockán”.⁴⁶⁰ Wilson a 60-as évek elején még nem láthatta előre, hogy másfél évtizeddel később neki kell újratárgyalnia a brit közös piaci tagság feltételeit;⁴⁶¹ ettől függetlenül az európai integráció folyamatával és lehetséges végkifejletével kapcsolatos észrevételei napjainkban is aktuálisnak tekintendők.

Macmillan a Közös Piacról folytatott vita legszellemesebb hozzászólásaként jellemezte az elhangzottakat, külön kiemelve, hogy az ellenéki politikus rendkívül korrekten és konstruktívan sok sikert kívánt a tárgyalásokhoz.⁴⁶²

A jóakaratra valóban nagy szükség volt, hiszen a pályázatnak a pénzügyi nehézségeken kívül az európai hatalmi konstelláció sem kedvezett. A kormány elbizonytalanodását szimbolikusan jelezte, hogy Edward Heath 1961. augusztus 18-án reggel, Bretagne-ban töltött szabadsága idején, a sajtóból értesült róla, hogy a kormányfő *Lord Privy Seal of the Foreign Office* (a Külügyminisztérium Különleges Feladattal Magbízott Államtitkára) címet adományozott neki, tehát hivatalosan is megbízta a csatlakozási tárgyalások vezetésével. A feladat nem volt egyszerű, ugyanis ez ügyben kérdésében nem csak a tagországok, hanem az európai integrációban döntő szerepet játszó személyiségek és a nemzetállamokat irányító politikusok között sem volt egyetértés. Az 1961. szeptemberi találkozó során Jean Monnet, az EKG Bizottságának elnöke, egyértelműen a Római Szerződés mielőbbi

⁴⁶⁰House of Commons Official Report. August 3 1961. HANSARD Volume 645. 1651-1670.

⁴⁶¹MOL. XIX – J – 1 – j – 1975 – 31-es d. – 002365/3. Nagy – Britannia EKG – tagsága. /Az újratárgyalás problematikája/ 1975. IV. 15. 1-5.

⁴⁶²Harold Macmillan: At the End of Day 1961-1961. London, Macmillan Ltd 1973. 24-25.

aláírását javasolta, mondván a gyors belépés esetén nagyobb lehetőség nyílik a kialakuló intézményrendszer és szakpolitikák korrekciójára, illetve a brit igényekhez történő hozzáigazítására. Bár az ajánlat látszólag kedvezőnek tűnt, hiszen a legtöbb probléma forrásaként elkönyvelt *Common Agricultural Policy* (Közös Agrárpolitika) még kezdeti stádiumban volt, ráadásul a szervezet működési szabályzata még csak a tagfelvétel kapcsán írt elő egyhangú szavazást, Heath az EFTA és a Nemzetközösség irányában fennálló kötelezettségek ismeretében nem vállalhatta a gyors döntést. Az érvényben lévő szerződések váratlan felbontása nyomán keletkező nehézségeket nem lehetett kiszámítani, míg az alapító tagok nem vették volna jó néven, ha Nagy – Britannia a korábbi gazdasági viszonyok rendezésére közvetlenül a csatlakozás után derogációkat kér. A *Ministry of Agriculture* (Mezőgazdasági Minisztérium) hivatalnokai ugyanakkor nem értették egyet a brit agrárium rendszerének gyökeres átalakításával, vagyis az apparátusi támogatás pont azon a területen hiányzott, ahol a legtöbb vitás kérdést kellett volna rendezni. A vonakodásban mégsem a fent említett 'agency-capture' jelenség, hanem a kötelező, utólagos parlamenti jóváhagyás bizonytalan kimenetele volt a fő motívum.⁴⁶³ A Konzervatív Párt jobbszárnya még mindig a gyarmatbirodalom bővületében élt, emiatt nem támogatta az európai ügyekben való aktív részvételt, de a belső megosztottság révén érdemi hozzájárulást az ellenzéktől sem lehetett várni.⁴⁶⁴ Tudniillik, a munkáspárti balszárny - a szakszervezeti és bevanita képviselők - egyöntetűen úgy vélték, hogy a csatlakozási kérelem kedvező elbírálására csak akkor számíthatnak, ha a szigetország hajlandó eljátszani a drágán előállított francia mezőgazdasági termékek piacának szerepét. Emiatt nem sokkal a miniszterelnöki bejelentést követően, Barbara Castle és Douglas Jay vezetésével megalakult a belépést ellenzők társasága. A Labour jobbszárnyán elhelyezkedő Roy Jenkins és George Brown, a pártelnök környezetéhez tartozó fiatal ellenzéki politikusok egy részével karöltve ugyanakkor létrehozta a közös piac híveinek bizottságát.⁴⁶⁵ Noha Jenkins több oldalas tanulmányt készített azért, hogy megcáfolhassa a nemzetközösségi kapcsolatok várható háttérbeszorulásáról szóló érveket,⁴⁶⁶ a baloldali platform számára a csatlakozás továbbra is elfogadhatatlan tűnt. Valószínű, hogy nem annyira az élelmiszerárak drasztikus emelkedése miatt,

⁴⁶³Heath, 1998: 208-216.

⁴⁶⁴Black, 1994: 240-251.

⁴⁶⁵Castle, 1993: 327-330.

⁴⁶⁶Jenkins, 1991: 143.

hiszen erre a belépésig senki sem szolgálhatott konkrét bizonyítékkal; az ellenszenv sokkal inkább arra volt visszavezethető, hogy a De Gaulle által a tagság előfeltételeként meghatározott pénzügyi stabilitáshoz fel kellett volna áldozni az életszínvonal folyamatos emelését. A restrikcióval kapcsolatban megfogalmazott aggodalmak egyáltalán nem voltak megalapozatlanok. Az autóiparban sztrájk hullám söpört végig az elmaradt bérrendezések következményként, a tanárok is munkabeszüntetéssel fenyegetőztek, a pénzügyminisztérium ugyanis a közszférában csak ott kívánt engedélyezni bárminemű fizetésemelést, ahol a munkavállalók még a júliusi bérbefagyasztás előtt megkapták az erre vonatkozó ígéretet. Bár a pedagógusok végül lefűjták a készülődő munkabeszüntetést,⁴⁶⁷ a kormány annyiban mégis visszaért a közalkalmazottak jóindulatával, hogy egyoldalúan kivonult a munkaügyi döntőbíráskodásból. Az ellenzék szerint a Treasury intencióinak megfelelően azért tették félre a jól bevált, közel négy évtizedes gyakorlatot, hogy megakadályozzák a testület határozatainak jogi úton történő érvényesítését.⁴⁶⁸

A megszorítás jóvoltából november elejére ugyan sikerült csökkenteni a fizetési mérleg várható hiányát, amelynek révén javult a fontba vetett bizalom, Wilson mégis arra figyelmeztetett, hogy a font erősödése részben a 7-8%-os sávban mozgó jegybanksi alapkamatnak, vagyis az Egyesült Államokból kölcsönzött "forró pénzeknek", részben a leértékelés elkerülhetőségével kapcsolatban tett pénzügyminiszteri ígéreteknek volt köszönhető. A politikus óva intette képviselőtársait az elbizakodottságtól, mondván az egyensúlyi helyzet csupán a gazdasági aktivitás alacsony szintje és a béorkorlátozások nyomán állt elő. Bár az ellenzéki képviselő ismételten a tartós és egészséges gazdasági növekedés fontosságáról beszélt, nem értett egyet azokkal, akik a francia modell másolását szorgalmazták. Wilson ugyanis tartott tőle, hogy a Pénzügyminisztérium csak azt fogja figyelembe venni, hogy De Gaulle másfél év alatt kétszer is leértékelte a frankot, a Monnet-terv keretében véghezvitt állami infrastrukturális beruházások már észrevétlenek maradnak. Igaz, tisztában volt vele, hogy Nagy-Britanniában komoly gondot jelentene egy ugyanilyen fejlesztési program finanszírozása. Míg a franciák nyugodtan támaszkodhattak a kormányzati ellenőrzés alatt álló Renault – művek, és repülőgépgyárak exportbevételeire, a szigetország csak hitelből tudta

⁴⁶⁷Macmillan, 1973: 42-43.

⁴⁶⁸House of Commons Official Report October 23 1961. HANSARD VOL 646. 601-620.

volna előteremteni ennek költségeit.⁴⁶⁹ Wilson retorikájában a korábbihoz képest jóval hangsúlyosabb szerepet kapott a tervezés, valamint az állam és a magánszektor közötti koordinált együttműködés, miközben észrevétlenül meghaladta a hagyományos keynes-i (roosevelti) kereteket. Míg a revizionista irányzat nem kívánt túllépni azon a metóduson, hogy a foglalkoztatás érdekében állami megrendelésekkel lássa el a magánvállalatokat, Wilson a francia példa alapján kommunikálta, hogy a gazdasági modernizáció érdekében a technikai fejlődés szempontjából kulcsfontosságú ágazatoknak köztulajdonban volna a helye.

Wilson az 1961. október végi pártkonferencia alatt a küldöttek támogatását kérte a *Signposts for the Sixties* (Útjelzők a 60-as évtizedre) gazdaságpolitikai tervezet kidolgozásához,⁴⁷⁰ ám Gaitskell a váratlan személycserék révén keresztülhúzta a többiek számításait. Wilson a rangidős Callaghan javára lemondott az árnyékkormány pénzügyminiszteri tisztségéről, majd a pártvezér felkérésének megfelelően átvette a "külgügyminiszteri" pozíciót. Az ominózus határozat sokakban megütközést keltett, mert a politikus bizalmasai úgy vélték, hogy Gaitskell ez úton kívánja lejártni örökös vetélytársát.⁴⁷¹ Wilson retorikai felkészültsége, valamint a gazdasági kérdések diplomáciai területen is érvényesülő dominanciája révén a vártnál jobban vette az akadályokat; mindazonáltal, az első néhány hónap felszólalásaiból úgy tűnt, hogy ebben a tisztségében már nem tud úgy sziporkázni, verbális kommunikációja ismét a másfél évtizeddel korábbi stílusát idézte.⁴⁷²

Az új megbízatás átvételekor Afrikában a francia és belga gyarmatok már elnyerték függetlenségüket, de az 1953-ban Sir Roy Welensky miniszterelnökségével megalakult a *Federation of Central Africa* (Közép – Afrikai Államszövetség) továbbra is London közvetlen fennhatósága alá tartozott. A brit kormány a Rhodesiában élő, 1923 óta önkormányzattal rendelkező, viszonylag nagy létszámú fehér telepesre való tekintettel a dekolonizációt és a többségi uralom fokozatos bevezetését egyértelműen távlati célnak tekintette, de ehhez is olyan alkotmányos garanciákat kívánt beépíteni, amely a későbbiekben is megakadályozza az afrikaiak radikalizálódását.⁴⁷³ Noha a konzervatívok önkormányzatiságra, és az ennek nyomán megvalósítandó, előzetes politikai szocializációra helyezték a hangsúlyt, a folyamat

⁴⁶⁹House of Commons Official Report. November 7 1961. HANSARD VOL 648. 909-924.

⁴⁷⁰Daily Herald 1961. X. 2.

⁴⁷¹Foot, 1968: 132.

⁴⁷²Kay, 1967: 117.

az afrikai elit részvételi joggal rendelkező tagjai számára túlságosan lassúnak tűnt. A törzsfőnökök és a művelt helyi értelmiségiek még akkor is a gyarmatosítók kivonulása után közvetlenül megvalósuló többségi uralom mellett tették le voksukat, amikor az egykori Belga – Kongóban, közismertebb nevén Zaire-ban zajló polgárháború a legbrutálisabb fejéhez érkezett. 1961. nyarán Moise Csombe, az ország déli területeit ellenőrzése alatt tartó lázadók vezéréként bejelentette Katanga tartomány elszakadási szándékát. Wilson ekkor azzal vádolta a miniszterelnököt, hogy úgy próbál meg a Konzervatív Párt szélsőségeinek kedvében járni, hogy elszabotálja az ENSZ erőfeszítéseit. A politikus hangsúlyozta, nem feltételezi, hogy Macmillan egyetért az utóbbi csoportosulással, viszont felelőssé tette, amiért olyan tűzszüneti elképzelést terjesztett elő, amelyhez kizárólag az ügyben kompromittált országoktól – Dél – Afrikától, Belgiumtól és Franciaországtól sikerült támogatást szereznie. A Munkáspárt abban egyetértett a kormánnyal, hogy a megoldás csak tárgyalások útján érhető el, erre viszont nem látott esélyt mindaddig, amíg az ENSZ 1961. november 24-i határozatában elítélte a zsoldosok nem szüntetik be illegális tevékenységüket. A vonatkozó ENSZ-határozat meghozatala során Nagy-Britannia Franciaországgal együtt tartózkodott, és a tűzszünet megsértését sem ítélte el, miközben olyan megoldási javaslatokat terjesztett elő, amely kizárólag Csombe érdekeit szolgálta. Az ellenzék szerint a brit kormány nem volt konzisztens a repülési tilalom ellenőrzése során, máskülönben a katangai lázadók még francia és portugál közvetítéssel sem juthattak volna hozzá azokhoz a német vadászbombázókhoz, amelyek végső soron a királynő parancsnoksága alatt álló, nigériai ENSZ – békefenntartók életét veszélyeztették. A szakadárok légierijének ellensúlyozására Macmillan egy nagyobb tétel bombaszállítmányt ígért, de egyben kikötötte, hogy ezek kizárólag a lázadók által használt repülőgépek, és repülőterek ellen lehet felhasználni. A kormány ezzel óhatatlanul azt sugallta, hogy csak azért kérték a garanciát, hogy a világszervezet nemleges határozata esetén ne kelljen teljesítenie a vállalt kötelezettségeket. Viszont abban a pillanatban, amikor az ENSZ mégis szükségesnek minősítette a brit hadianyag-szállítást, Roy Welensky álláspontjának megváltoztatására szólította fel Macmillant, aki kénytelen volt engedni, hiszen még a saját frakciójában sem volt többsége. U Thant ENSZ-főtitkár ezt követően gyakorlatilag lemondott a brit segítségről, hiszen London még a hadművelet

⁴⁷³Maudling, 1978: 96-101.

költségeihez történő hozzájárulást is elodázta. Wilson rendkívül felelőtlennek nevezte a kormány magatartását, amiért nem állt ki teljes szívvel a volt Belga Kongó területi integritása mellett, sőt, példát mutatott az oroszoknak, hogy miként lehet önkéntesek és tanácsadók delegálásával támogatni más tartományok elszakadási törekvéseit. „Roy Welensky egyértelmű célja, hogy Katangát az ott élők akarata ellenére is egyesítse Rhodéziával, holott a Nemzetközösség napjainkban már a faji egyenlőségen alapul. Sajnos, az *Union Minière*, valamint a *British South Africa Corporation* úgy viselkedik, mint ha állam lenne az államban. Az utóbbi cég volt igazgatója jelenleg konzervatív parlamenti képviselő, de van olyan korábbi politikus is, aki a mostanában a dél-afrikai vállalat tanácsadójaként dolgozik. A British South Africa Corporation PR-menedzsere, aki régebben a Konzervatív Párt propaganda osztályát irányította, most ő kezeli Portugália Nagy – Britanniában tartott pénzügyi aktiváit. A Belga – Kongóban kegyetlenkedő zsoldosok tekintélyes része a francia OAS – *l'Organisation de l'Armée Secrète* (Titkos Hadsereg Szervezete) néven ismert terrorszervezetből állt az *Union Minière* és a *British South Africa Corporation* szolgálatába. Közép – Afrikának csak e multinacionális bányakonszernnek államközi tulajdonba vétele hozhatna megnyugvást, amely egyben az igazságos világhormányzat kezdeteként is értelmezhető lenne”.⁴⁷⁴

Wilson felszólalása a kemény, antikolonialista hangvétel miatt a szokásosnál élesebbre sikeredett, a kormányfő szavaival élve „annyira brutális volt, hogy frakciótársai közül is sokan elszégyellték magukat. Bár Wilson rendkívül szellemesen fogalmazta meg mondanivalóját, szurkálódásai és burkolt célzásai nem érték el a kívánt célt”.⁴⁷⁵ Mi állhatott Macmillan felháborodásának hátterében, tekintettel arra, hogy a kettejük politikai stílusában megnyilvánuló hasonlóságok jóvoltából a konzervatív államférfi mindig lojálisan viszonyult kedvenc vitapartnere bírálataihoz? Az idősebb, és már akkor is beteg miniszterelnök bizonyára nem vette jó néven, hogy a korábban „tisztelettudó” Wilson gyengekező politikusnak tekinti, megkérdőjelezvén vezetői alkalmasságát. A kormányfő rossz érzését az is erősítette, hogy a Konzervatív Párt jobbszárnya iránti túlzott engedékenységről szóló vádak egyáltalán nem voltak megalapozatlanok, vagyis a közvélemény előtt nem tudta volna hitelt érdemlően cáfolni: a szóban forgó két nagyvállalat még attól sem riadt

⁴⁷⁴House of Commons Official Report. December 14 1961. HANSARD VOL. 651. 651-674.

⁴⁷⁵Macmillan, 1972: 451-453.

vissza, hogy üzleti céljai érdekében köztörvényes bűnözőket és államellenes bűncselekmények miatt körözés alatt álló terroristákat alkalmazzon.

Az új pozíció a balszárny jóslatai ellenére sem okozott különösebben nagy törést az ellenzéki képviselő pályafutásában, hiszen a kabinet az EGK-csatlakozást tekintette legfontosabb külpolitikai célkitűzésének, így szereplései továbbra is a saját kompetenciájába tartozó, gazdasági kérdésekre összpontosítottak. Wilson kezdetben nagyon erős fenntartásokkal kezelte a közös piaci belépés gondolatát, ugyanis a már ismertetett anyagi megfontolásokon túl az európai egységfolyamatban a német nagyhatalmi törekvések egyik eszközét vélte felfedezni,⁴⁷⁶ azonban soha nem zárkózott el a német nép emberileg igazolható, jogos kéréseinek támogatása elől. Az ellenzék véleménye abban a tekintetben megegyezett a kormányéval, hogy Nyugat – Berlin politikai berendezkedése nem képezheti alku tárgyát; a város lakosságának joga van olyan rendszerben élni, amelyet önmaga választott. Wilson a német kérdés végleges megoldásához az NDK de facto elismerésén, valamint Csehszlovákia és Lengyelország nyugati határának garantálásán kívül a berlini fal lebontását is szükségszerűnek nevezte. Az NDK a határzár létesítését a szakképzett munkaerő elvándorlásától való félelemmel próbálta igazolni, amelyhez a politikus rendkívül elítélően viszonyult, mondván a fal nem az ellenség távoltartását szolgáló bástya, hanem a személyi szabadságot korlátozó börtön. Wilson ettől függetlenül úgy vélte, hogy az adott válsághelyzet kialakulásához a nyugati nagyhatalmak és az Adenauer-kormány által elkövetett súlyos hibák sorozata is hozzájárult, így a bizalom erősítése érdekében véget kell vetni annak a gyakorlatnak, hogy az USA, Nagy – Britannia és Franciaország területenkívülisége jóvoltából a szocialista rendszer elleni hírszerzés kiindulópontjának használja Nyugat–Berlint. A provokációs tevékenység változatlan formában történő folytatása révén a Szovjetunió előbb – utóbb az egyoldalú békeszerződés aláírása mellett dönt, amely ellehetetlenítené a városállam működését, veszélybe sodorva lakóinak életformáját. Wilson az NSZK részéről leginkább a Hallstein - doktrínát, a továbbá a "nukleáris fegyverkezésben való, nagyobb arányú részvételre vonatkozó követelést" bírálta, miután Willie Brandt - Nyugat-Berlin SPD-s főpolgármesterével - teljes egyetértésben úgy vélte, hogy Adenauer törekvései csökkenthetik az Egyesült Államok Európa iránti elkötelezettségét, vagy rossz

⁴⁷⁶Rodgers, 1964: 138.

esetben kiprovokálhatják a Varsói Szerződés részéről a katonai ellencsapást.⁴⁷⁷ A Kennedy – adminisztráció végül nem adott helyt a bonni kormány atomfegyverekre vonatkozó igényének; mindazonáltal, Wilson 1962-es washingtoni látogatásán egyértelművé tette, hogy a Munkáspártnak is meg kell barátkoznia a közös piaci tagság gondolatával.⁴⁷⁸ Az amerikaiaktól kapott támogatás azonban sokkal inkább csökkentette, mint növelte a szigetország mozgásterét. De Gaulle először minden lehetséges eszközzel megpróbált kitérni a tárgyalások folytatása elől, mivel arra számított, hogy az alkufolyamat előrehaladásával meginog a brit lelkesedés, így Macmillan sem fogja erőltetni, hogy rövid időn belül megállapodás szülessen, de titokban azt is remélte, hogy valamilyen nem várt esemény – pl. egy újabb fontkrízis – mind Washingtonnal, mind Brüsszellel szemben tovább gyengítheti London alkupozióját.⁴⁷⁹ A francia elnök végig arra törekedett, hogy a tárgyalások kudarcáért mindenki a briteket hibáztassa, úgy, hogy a Párizs részéről a csatlakozáshoz elfogadhatatlan feltételeket szabnak, vagy, ha mégis létrejönne a megegyezés, az olyan alapon történjen, amelyet a Westminster és a Nemzetközösség vissza fog utasítani. De Gaulle viselkedésében meghatározó szerepe volt annak a félelemnek, hogy a brit közös piaci tagság egyenértékű lenne egy trójai faló behozatalával, amely gyökeresen megváltoztatná az addig kialakított rendszer működését, ugyanakkor lerombolná a Nyugat-Európán belüli francia egyeduralmat. Bár a június 3-i csúcstalálkozón Macmillannek sikerült meggyőznie a tábornokot arról, hogy a gazdasági téren meglévő nézetkülönbségek áthidalhatók, De Gaulle, pedig megértően viszonyult ahhoz, hogy a francia atomműtőerő kiépítése során London csak olyan mértékben adhat segítséget, amely az Egyesült Államokkal kötött megállapodás keretein belül marad, a mérsékelt övi élelmiszerek importjával kapcsolatos megbeszélések kudarca nyomán a tárgyalások 1962. július végén elakadtak.⁴⁸⁰

A brit külpolitika ekkor ismét Bonnhoz fordult segítségért. Míg Heath Adenauernél próbált jó pontokat szerezni, Wilson Willie Brandt nyugat-berlini polgármesterrel folytatott személyes konzultáció után a kelet – nyugati nézeteltérés csökkentése, és a német közvélemény meggyőzésére érdekében azt javasolta, hogy a négyhatalmi

⁴⁷⁷House of Commons Official Report. December 20 1961. HANSARD VOL. 651. 1467-1478.

⁴⁷⁸Smith, 1964: 186.

⁴⁷⁹Heath, 1998: 220-222.

⁴⁸⁰Macmillan, 1973: 118-128.

tanácskozáson első lépéseként olyan engedményekről szülessen megállapodás, amelyek az NDK számára is vállalhatók. A politikus olyan engedményekre gondolt, mint például a gyerekek és 60 évnél idősebbek nyugat–berlini áttelepülése, a kelet – berlini temetők korlátozás nélküli látogatása, vagy fegyverviselési tilalom a fal százméteres körzetében. A nyugat – berlini közbiztonság erőik, és a menekülteket üldöző *Volkspolizei* (Népi Rendőrség) ugyanis több alkalommal összezsaptak, amelyek során közel egy tucat kelet – berlini rendőr életébe került.⁴⁸¹ Míg az első két feltétel pár év múlva teljesült, az utóbbi soha nem vált realitássá: a berlini falnál egészen 1989-ig tűzparancs volt érvényben, amely száznál is több halálos áldozatot követelt.

Miután a bonni megbeszélések nem érték el a kívánt eredményt, Gaitskell váratlanul EGK-ellenes fordulatot tett, amikor a Nemzetközösség éves konferenciáján arról beszélt, hogy a Közös Agrárpolitika leküzdhetetlen akadályt jelent az esetleges brit közös piaci tagság előtt.⁴⁸² A pártvezér 1962. szeptember 21.-i televíziós szereplése alkalmával, illetve az október 3-án kezdődő éves pártkongresszuson ennél is tovább ment, amikor kijelentette: „a csatlakozás az ezer éves brit történelem végét jelentené, mert a nemzetközösség felbomlásával Nagy-Britannia Európa egyik provinciájának szintjére degradálna”.⁴⁸³ Wilson, aki a pártkonferencia elnökeként kitűnő szervezőképességről, valamint komoly integrátori képességről tett tanúbizonyságot, a Végrehajtó Bizottság tisztújítása során indult az elnökhelyettesi posztért folyó versenyben, de végül George Brown mögött a második helyre szorult.⁴⁸⁴

Ez utóbbi tényező minden bizonnyal jelentős szerepet játszott abban a konfliktusban, amely a kubai rakétakrízis alatt, a kormányfő és az ellenzék vezetőinek 1962. október 23-i közös válságtanácskozásán robbant ki az árnyékkormány külügyminisztere és az elnökhelyettes között.⁴⁸⁵ Wilson ugyanis a frakció egy tekintélyes részével egyetemben nem osztotta Brown feltétel nélküli elkötelezettségét a fő szövetséges, az Egyesült Államok politikája iránt, mivel úgy vélte, Kuba ugyanúgy eltereli a figyelmet a tetőpontján lévő kínai – indiai határháborúról, ahogyan a szuezi válság idején háttérbe szorult a Magyarország

⁴⁸¹House of Commons Official Report. July 5 1962. HANSARD VOL. 662. 779-786.

⁴⁸²Jenkins, 1991: 145.

⁴⁸³The Labour Party Report of the 61st Annual Conference October 1 to October 5 1962. London, Transport House, 1963. 159.

⁴⁸⁴Mayhew, 1987: 131.

⁴⁸⁵Macmillan, 1973: 195.

elleni szovjet invázió. Ezzel egy időben viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy az amerikaiak Nagy-Britanniával szemben még nem szokhattak hozzá, hogy atomtámadás esetén a riasztáshoz a korábbi 15 perc helyett mindössze 3 perc áll rendelkezésre. Wilson azt sem vitatta, hogy a kubai rakétatelepítés felborítja a nukleáris egyensúlyt, mindazonáltal, felelőtlennek nevezte azokat az amerikai TV-riportereket, akik először a minél gyorsabb katonai beavatkozást sürgették, majd az oroszok vereségéről beszéltek. A Szovjetunió ugyanis nem üres kézzel távozott, amennyiben Kennedy elnök garanciát vállalt arra, hogy nem indítanak átfogó offenzívát Kuba ellen, és eltűrik egy kommunista – vagy inkább annak tekintett – rendszer létezését az USA közvetlen szomszédságában. A Munkáspárt nem értett egyet azzal a megközelítéssel, hogy "ami a Karibi térségben történt, annak semmi köze sincs a NATO-hoz", mondván a világ legkülönbözőbb pontjain állomásozó brit csapatok bármikor harci érintkezésbe kerülhetnek volna a szovjet és/vagy a kínai haderővel, vagy a velük szövetségben lévő irreguláris szervezetekkel. Mivel a kubai válság kizárólag nyugati féltekére korlátozódott, Washington 1962. október 24-ig nem tartotta szükségesnek, hogy azonnal konzultáljon a szövetséges országokkal, de még ezt követően is vindikálta magának a jogot az egyoldalú cselekvésre. Wilson rendkívül veszélyesnek tartotta ezt a felfogást, de egyben hozzátette, hogy a kormánynak nincs erkölcsi alapja panaszkodni, mivel 1956-ban Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael sem tájékoztatta az Egyesült Államokat. „Az egyoldalú cselekvés lehetősége brit részről még most is fennáll, mert hiába mondta a hadügyminiszter úr június 23-án, hogy a *RAF Bomber Command* (a RAF Bombázó Parancsnoksága) és az *USAF Strategic Air Command* (az Egyesült Államok Légierőjének Stratégiai Légi Parancsnoksága) összehangolta a célpontok listáját, amennyiben Öfelsége Kormánya fenntartja a jogot, hogy atomtűzerejét nemzeti céloknak megfelelően használja fel”.⁴⁸⁶ Valószínű, hogy e kritikus megjegyzések miatt nem lehetett jelen azon a találkozón, ahol a Munkáspárt vezetői a CIA egyik munkatársának köszönhetően megtekinthették a Kubában található szovjet fegyverrendszerekről készült légi felvételeket.⁴⁸⁷

Bár Eden valóban nem értesítette Washingtont az Egyiptom ellen készülő hadműveletekről, az amerikai magatartás bírálata mégis helytállónak tekinthető. 1956-ban a Szovjetunió korlátozott globális képességeire való tekintettel kisebb volt

⁴⁸⁶House of Commons Official Report October 31 1962 HANSARD VOL 666. 149-166.

a háborús kockázat, de London azért is megérdemelte volna a rendszeres tájékoztatást, mert az amerikaiak az MI6 közvetítésével szereztek meg az Oleg Penkovszkij, GRU ezredes által kiszivároztatott titkos információkat, amelyek segítségével mindig a sorsdöntő pillanatok előtt szerezhettek tudomást Hruscsov szándékairól. Az orosz katonai hírszerzés tisztje által szállított bizonyítékok hitelesen cáfolták a szovjet interkontinentális rakéta-arsenál nagyságával, valamint az új fegyverrendszer találati pontosságával kapcsolatos állításokat, így Hruscsov kényszerült nagyobb engedményekre.⁴⁸⁸ Penkovszkij volt az utolsó olyan hírszerző, akinek tevékenysége döntő hatást gyakorolt a nemzetközi viszonyokra, amennyiben megmentette a világot az atomháborútól. Az ezredest 1962. októberének utolsó napjaiban, Greville Wynne brit üzletembert, - aki az MI6 összekötőjeként juttatta el Londonba az ezredes által megszerzett bizalmas dokumentumokat - pedig november 2-án, Budapesten vették őrizetbe.⁴⁸⁹ Miután Wynne-t a magyar belügyi szervek másnap átadták az orosz hatóságoknak, 1963. május 11-én a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Tanácsa Oleg Penkovszkijt hazaárulásért golyó általi halálra, a brit üzletembert 8 év szabadságvesztésre ítélte, amelyből az első három évet börtönben, míg a hátralévő időt szigorított munkatáborban kellett letöltenie.⁴⁹⁰

A háborús veszély elmúltával, a közös piaci csatlakozás utolsó parlamenti vitája során Wilson zárszavában a következő gondolatokat fogalmazta meg: „a Munkáspárt nem a belépés, vagy a szélesebb értelemben vett európai egység ellen van, hiszen az Európai Gazdasági Közösséget egy olyan invenciózus elképzelésnek tekintik, amely komoly eredményt könyvelhet el a korábban ellenséges államok – mindenekelőtt Németország és Franciaország – összehétközésén. Mi nem foglalkozunk úgy állást, hogy mindenképpen csatlakozni kell a Közös Piacnak, de olyan nyilatkozatot sem teszünk, hogy Nagy-Britanniának semmiképpen sem szabad belépnie. Mindazonáltal, van néhány olyan vitás kérdés, amelyben mindezekig nem kaptunk megnyugtató választ. A Munkáspárt politikájában jelentős szerepet szán a tervezésnek, amelyre viszont Ludwig Erhardt NSZK pénzügyminiszter azt mondta, hogy nemzeti szinten nem egyeztethető össze az EGK alapelveivel. A mezőgazdaság azonban még ennél is súlyosabb gondokat okoz. Egyrésztől fel kellene adni a most

⁴⁸⁷Morgan, 1992: 232.

⁴⁸⁸Dorill, 2000: 704-708.

⁴⁸⁹MOL XIX – J – 1 – j – Nagy – Britannia 26/b – 1950-63 – 13-as d - 008366. 1962. XI. 3. Wynne angol állampolgár őrizetbe vétele. 1-2.

hatályban lévő kettős árrendszert, amely az olcsó nemzetközösségi importtal alacsonyban tartja az élelmiszerárakat, másrészt, a hazai termelőknek garantált magas felvásárlási árak nem csak a jövedelmezőséget, hanem az ellátás biztonságát is szolgálják. Mindezek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy míg az Ipari Közös Piac alapvetően liberális és nyitott a világra, az Agrár Közös Piac restriktív, autark, retrográd, így ellentétes a szabad világkereskedelem érdekeivel. Ez nem Adam Smith, hanem Halmar Schacht szellemét idézi. Akár belépünk, akár nem, a transzatlanti kereskedelem felé kell fordulnunk, hiszen az egész fejlett világot és nem csupán Európa egy részét magában foglaló közösség kialakítása a cél”.⁴⁹¹

A miniszterelnök 1962. december 15-én Párizsba utazott, hogy az aktuális nemzetközi kérdésekről – mindenek előtt az önálló elrettentésről – tanácskozzon a francia államfővel. A megbeszélés brit szempontból kudarcra végződött, de Gaulle ugyanis a közös piaci tagság megvétózását helyezte kilátásba, amennyiben London nem számolja fel az Egyesült Államokhoz fűződő különleges kapcsolatát.⁴⁹² Macmillan helyzetét az is megnehezítette, hogy a Pentagon előre nem látható technikai nehézségek miatt lemondott a Skybolt továbbfejlesztéséről, ezzel is megkérdőjelezve a V-bombázóflotta régóta vitatott túlélőképességét.⁴⁹³ Mint később kiderült, az amerikai hadügyminisztérium érvelése nem mindenben felelt meg a valóságnak, hiszen az elnök is úgy nyilatkozott, hogy „a rendszer ugyan működőképesse tehető, de a *Polaris* ballisztikus rakéta jóvoltából már nincs rá szükség”.⁴⁹⁴

Kennedy ezt követően az ún. MLF - *Multilateral Nuclear Force* (Többoldalú Atoműtőerő) elképzelésének próbálta megnyerni az angolokat, amely a *Polaris*-rendszert vegyes legénységű, felszíni hadihajókon kívánta telepíteni.⁴⁹⁵ Mivel a finanszírozási nehézségek, valamint a rendelkezési jog tisztázatlansága bizonytalanná tette a projekt kivitelezhetőségét, Macmillan azt javasolta, hogy az atomfegyverek tulajdonjoga maradjon meg a második világháborúban győztes három nagyhatalom hatáskörében, de arról is meggyőzte az elnököt, hogy a Nagy-Britannia által teljesített védelmi elkötelezettségek már önmagukban indokolták az

⁴⁹⁰Greville Wynne: *The Man from Moscow*. Hutchinson & Co, London, 1967. 112-134.

⁴⁹¹House of Commons Official Report. November 8 1962. HANSARD VOL 666. 1270-1285.

⁴⁹²Heath, 1998: 226.

⁴⁹³House of Commons Official Report. March 6 1962. HANSARD VOL. 655. 221-238.

⁴⁹⁴Macmillan, 1973: 354-362.

önálló elrettentés fenntartását.⁴⁹⁶ Az 1962. december 21-én megkötött Nassaui Egyezmény végül azzal a feltétellel bocsátotta a britek rendelkezésére az amerikai gyártmányú rakétákat, valamint az egyedüli hordozóeszközként szóba jöhető, ballisztikus rakétahordozó atom-tengeralattjárók tervdokumentációt, hogy a Polaris-flotta a NATO koordinált elrettentésének egyik komponenseként fog üzemelni. A megállapodás viszont garantálta, hogy „a nemzeti érdek különleges veszélyeztettsége esetén” a mindenkori brit kormány saját maga dönthet az egyoldalú felhasználásról.⁴⁹⁷ Míg a konzervatívok részben ezért, részben a saját készítésű robbanófejek jóvoltából úgy érezték, hogy sikerült megmenteni Nagy-Britannia önálló atomhatalmi státuszát, Denis Healey szerint „Kennedy ezzel nem csak biztonságpolitikai elképzeléseit, hanem fő külpolitikai célját – a brit közös piaci tagságot – is sutba vágta”.⁴⁹⁸

Wilson 1962 decemberében először Izraelbe látogatott, majd hazaérkezése után családjával Cornwall-ban megünnepték édesapja nyolcvanadik születésnapját.⁴⁹⁹ A családi eseményt azonban beárnyékolta, hogy Gaitskell december 4-én váratlanul súlyosan megbetegedett. Bár állapota egy időre stabilizálódott, karácsonyra hazaengedték, január elején mellhártya és szívburokgyulladás gyanújával ismét kórházba szállították. Az orvosok ekkor már nem tudtak rajta segíteni: Hugh Gaitskell 1963. január 18-án elhunyt.⁵⁰⁰ Mivel a Labour 20 hónappal a parlamenti választások előtt elveszítette karizmatikus vezetőjét, a tagság körében általánossá vált az aggodalom: vajon képes lesz-e a párt megfelelő utódot állítani?

⁴⁹⁵ Helmut Schmidt: *Men and Powers. A Political Retrospective*. New York, Random House, 1989. 140-142.

⁴⁹⁶ Carlton, 1989: 103-106.

⁴⁹⁷ Dean Rusk: *As I Saw It*. New York, Penguin Books USA Inc. 1991. 266-267.

⁴⁹⁸ Healey, 1989: 244-245.

⁴⁹⁹ Smith, 1964: 187.

A PÁRT IDEOLÓGIÁJÁNAK MEGÚJÍTÁSA

Gaitskell halálának napján még Washingtonban tartózkodott, és, bár a rossz hírek folyamatosan eljutottak hozzá, Mrs. Dora Gaitskell-re való tekintettel elállt az idő előtti hazautazástól. A döntés nehéz volt, mert ha egyből hazatér, mindenki azzal vádolta volna, hogy magának követeli a vezetői posztot, míg ha kitart az előadókörút eredeti forgatókönyve mellett, az emberek érzéketlennek fogják tekinteni. Amikor az ottani újságírók választási esélyeiről kérdezték, Wilson még úgy válaszolt, hogy egy ilyen tragédia napján nem az utódlás a legfontosabb, de úton London felé meggondolta magát. Igaz, ambícióiról ekkor sem nyilatkozott, csak annyit árult a kíváncsiskodóknak, hogy a jelenleg a pártegység megóvása a legfontosabb teendő.⁵⁰¹ A közvélemény-kutatások egyébként már huzamosabb ideje meggyőző ellenzéki fölényről tudósítottak, amely további növekedésnek indult, miután De Gaulle 1963. január 14-én, az Elyseé – palotában tartott sajtóértekezlet

⁵⁰⁰Benn, 1995: 94.

⁵⁰¹Kay, 1967: 121-122.

alkalmával egyértelművé tette, hogy a túlságosan erős amerikai orientáció miatt kénytelen elutasítani a brit tagsági kérelmet.⁵⁰² A tábornok ugyanis rájött, hogy Nagy – Britannia belépése alapjaiban változtatná meg az EGK jellegét, amelynek értelmében újra kellene tárgyalni a teljes Római Szerződést.⁵⁰³ De Gaulle mindennek tetejébe gyanította, hogy francia az amerikai és a brit titkosszolgálat áll az 1961-es algériai puccs - valamint az 1962. augusztus 22-i Petit Clemart-i merénylet - hátterében.⁵⁰⁴

Wilson 1963. január 31-én ráadásul azzal vádolta meg a miniszterelnököt, hogy az EGK – csatlakozás megkönnyítése érdekében az amerikaiakkal fennálló, nukleáris együttműködést szabályozó MacMahon-egyezmény alapján London rendelkezésére bocsátott tervdokumentációk bemutatását ígérte a francia államfőnek. Az ellenzéki képviselő ugyanakkor megismételte korábbi téziseit, hogy „az önálló elrettentés mítosza a Blue Streak rakéta fejlesztési kudarcával sirba szállt, a tervezett Polaris-flotta viszont a NATO csapásmérő erejéhez mindössze 1-2%-os hozzájárulást jelent, így kizárólag a nagyhatalmiság látszatának költséges fenntartását jelenti. A nukleáris fegyverkezési versenyben való részvétel túlságosan megterhelné a szűkösen rendelkezésre álló anyagi forrásokat, ráadásul a tudományos-technikai potenciál aránytalanul nagy hányadát foglalja le, ezáltal a többi haderőnem modernizációja lehetetlenné válik. A válsághelyzetek ráadásul szinte mindig egy időben jönnek létre, miközben Nagy-Britannia egyre kevésbé tud eleget tenni a NATO iránt vállalt védelmi kötelezettségeknek és a Szuectől keletre fenntartott katonai jelenlét követelményének. A BAOR - *British Army at the Rhein* (a Brit Rajnai Hadsereg) felszerelése már most sem megfelelő, ugyanakkor az Európán kívüli támaszpontokon, veszélyeztetett zónákban, állomásoztatott csapatok többségének is gondot okozott a harcászultság szinten tartása. A brit hagyományos haderők létszámának csökkentése nagymértékben növelné a háborús veszélyt, hiszen a belnémet határon a meggyengült brit csapatok aligha lennének képesek egy keletről jövő támadás ellen hatékonyan védekezni. Ez adott körülmények között azt jelentené, hogy végső megoldásként rákényszerülnének a taktikai atomfegyverek alkalmazására, vállalva a háború nukleáris eszkalációjának veszélyét. Az ún. Európai

⁵⁰²Charles de Gaulle: Discours et Messages. Tome IV. Pour l'Effort. 1962 – 65. Éditeur: Francois Gougel. Paris, Plon 1970. 61-79.

⁵⁰³Maurice Couve de Murville: Une politique étrangère 1958-1969. Paris, Plon, 1971. 405-412.

⁵⁰⁴Ganser, 2005: 94-95.

Elrettentés koncepcióját ugyancsak elutasította, mivel feszültséget teremtenie a NATO európai tagországai között annak alapján, hogy ki rendelkezik, és ki nem rendelkezik atomfegyverrel, ugyanakkor szétaprózná az erőforrásokat. Amennyiben Németország részt vállalna ennek megvalósításában, vagy a pénzügyi terhek vállalásának köszönhetően rendelkezési jogot szerez, azzal katasztrofális hatást gyakorol a kelet-nyugati enyhülés folyamatára, hiszen a lépést a Szovjetunió provokációként értelmezné. Pártja nevében kijelentette, elfogadhatatlan, hogy akár az NDK, akár az NSZK közvetlenül vagy közvetetten döntési helyzetbe kerüljön az atomfegyverek esetleges felhasználásával kapcsolatban”.⁵⁰⁵

Wilson beszéde a már korábban elhangzott retorikai elemeknek betudhatóan nem keltett különösebb feltűnést,⁵⁰⁶ ráadásul a bíráló tárgya sem volt teljesen megalapozottnak tekinthető. A Macmillan által ígért együttműködés a legjobb esetben sem ment volna tovább a robbanófejekkel kapcsolatos technológia-transzfernél, miközben az Egyesült Államok - igaz a tengeralattjárók tervrajzai nélkül - Franciaországnak is felajánlotta a Polaris rakétákat.⁵⁰⁷ Az elnök viszont, aki köztudottan presztízskérdést formált az önállóságból, az előrehaladott saját fejlesztés, valamint a parancsnoki jogkörű övező bizonytalanságok miatt visszautasította a javaslatot.⁵⁰⁸ Noha De Gaulle már nem érthette meg az első francia ballisztikusrakéta-hordozó atom-tengeralattjáró, a '*Le Redoutable*' 1971-es szolgálatba állítását, a francia nukleáris arzenál a 70-es évek végére meghaladta a britekét.⁵⁰⁹ Tudniillik Párizs a *Le Terrible*, a *Le Foudroyant*, a *L'Indomptable* mellett 1980-ban vízre bocsátotta a *Le Tonnant* elnevezésű ötödik hajót, így a flottából legalább két egység állandó járőrszolgálatot teljesíthetett.

A parlamenti frakció 1963. február 7-én kívánt dönteni a pártvezető személyéről, de a voksolás első fordulójában egyik jelölt sem tudott abszolút többséget szerezni. Wilson 115, Brown 88, míg Callaghan 41 képviselőtől kapott támogatást, míg az elnöki poszthoz az alapszabályzat értelmében 50%+1, vagyis 122 szavazat kellett volna. A rákövetkező egy hét betegségben és szorongással telt, a politikus ugyanis attól félt, hogy Brown ellenében a legutóbbi pártkonferenciához hasonlóan négy – öt szavazat híján ismét veszíteni fog. Brown hívei minden követ

⁵⁰⁵House of Commons Official Report. January 31 1963. HANSARD VOL. 670. 1236-1250.

⁵⁰⁶Macmillan, 1973: 372.

⁵⁰⁷Heath, 1998: 227.

⁵⁰⁸Couve de Murville, 1971: 62-64.

megmozgattak, egyikük például azzal próbálta meg átállítani a Wilson hívének tartott Emanuel Shinwellt, hogy „már csak azért is George-ra kell szavaznod, mert minden zsidó őt támogatja, hiszen George is zsidó”. Shinwell viszont csóválta a fejét, és azt mondta: „tévedsz, kedves barátom, mert csak a zsidók fele szavazna rá, tudniillik George csak félig zsidó”.⁵¹⁰ Mivel Wilson nem sokkal a február 14-én esedékes, második forduló előtt úgy nyilatkozott, hogy a párt egyik csoportosulásához sem áll közelebb, mint a másikhöz, Callaghan hívei közül 29 fő támogatását sikerült megszereznie, végül 144: 103 arányban elnyerte a pártelnöki tisztséget.⁵¹¹ Wilson most is a kompromisszumok mesterének bizonyult, hiszen mindent elkövetett azért, hogy eltérítse a lemondással fenyegetőző Brownt eredeti szándékától, amelynek révén a néhai Gaitskell táborát is maga mellé állította.⁵¹²

A február 27-i televíziós bemutatkozása az acélipar államosításával kapcsolatos elképzelések, valamint a konzervatívok személyzeti politikájára tett gunyoros hangvételű utalások miatt vegyes fogadtatásban részesült,⁵¹³ Marcia Williams mégis úgy emlékszik, hogy „ezután következetesen a “rendkívüli átlagember” benyomását próbálta kelteni, akinek az ország történetében először, sikerült a csúcsra jutnia. Nem sokkal később Wilson lett a feltörekvő új generáció példaképe, különösen a gyorsan terebélyesedő közszférában”.⁵¹⁴

Miért esett Wilson-ra a választás? Mindenekelőtt jó szervezőkészsége, integráló képessége és gyors áttekintőkészsége, és végül, de nem utolsósorban, óriási türelme miatt. Közvetlen beosztottai megfontolt, kiegyensúlyozott, víg kedélyű és türelmes embernek ismerték meg, akinek minden kollégájához van egy jó szava, ezért úgy érezték, nem Wilson-nak, hanem Wilson-nal együtt dolgoznak. Az új pártelnök nagyon óvatosan bánt a kritikus megjegyzések használatával, tudatosan kerülve az olyan helyzeteket, amikor bírálatra van szükség, mivel senkit sem akart megbántani. Wilson, aki az egyetem alatt sokszor félt attól, hogy nevetségessé válik, mert nem tud az elvárásoknak megfelelően viselkedni, alapjában véve zárkózott, befelé forduló egyéniség volt. Míg teljes szívvel átérezte mások fájdalmát, sohasem mutatta ki érzelmeit, de ha családját vagy közvetlen munkatársait igazságtalanul

⁵⁰⁹Paterson, 1997: 143-146.

⁵¹⁰Kay, 1967: 125-129.

⁵¹¹Callaghan, 1987: 150.

⁵¹²Daily Herald 1963. II. 22.

⁵¹³Macmillan, 1973: 397-400.

⁵¹⁴Williams, 1972: 119-127.

támadták, azt személyes sértésnek tekintette. Számára nem a politikai karrier volt az elsődleges, de Attlee szerint mindenre kész volt azért, hogy az általa helyesnek tartott elveket átültesse a gyakorlatba. Wilson soha nem értett egyet saját, kiemelt szerepének hangsúlyozásával, ugyanakkor a kivételezést sem szerette. Emiatt kellemetlenül érezte magát, amikor 1963. november 22-én este, a BBC manchesteri stúdiójához vezető úton kíséretével megállt pihenni, és a büfétulajdonos megkínálta őket egy - egy szendvicssel. Bár nem gyűjtötte a személyével foglalkozó újságcikkeket, szinte kívülről tudta mindegyik tartalmát, amely félelmetes fegyvernek számított. Mindig is büszkeséggel töltötte el, hogy brit alattvaló, azonban sokszor dühítette, hogy hazája egyre nehezebben tart lépést versenytársaival. A nagyvállalatokkal kapcsolatban nem voltak előítéletei, de a befektetést mindig is előrébbvalónak tartotta a spekulációnál.⁵¹⁵ A Wilsonra maradt örökség egyáltalán nem volt könnyű, hiszen az árnyékkormányban egyöntetűen Gaitskell hívei alkották a többséget. A szociálliberális platform egy része továbbra is az új elnök vezetői alkalmasságával vitatkozott, mások, pedig azért nehezteltek rá, mert "vallástalan", elvek nélküli, politikailag megbízhatatlannak személynek tartották, valamint nem értettek egyet a néhai pártvezérrel szembeni, ellenzékieskedő magatartásával. Az 1963. március 12-én, szűk körben megrendezett munkavacsorán a párt balszárnyhoz sorolható barátainak nem véletlenül tett olyan megjegyzést a szervezeti-lélektani reformokkal kapcsolatban, hogy „bolsevik forradalmat kell véghez vinnem egy cári kabinettel”.⁵¹⁶

A Wilson melletti állásfoglalás azonban nem kizárólag a politikus személyes kvalitásainak, hanem elsősorban a párton belül megtalálható eszmei áramlatok, illetve a különböző platformok közötti egyensúly megeremtésének szólt. A bevaníták egyrészt a tíz évvel korábbi időszakra jellemző - de sokkal inkább vélelmezett ideológiai közösség - emlékére, másrészt a Brown sikerével párhuzamosan bekövetkező jobbratolódástól való félelem miatt álltak Wilson mögé. A szociálliberális irányzat győzelmét a Callaghan nevével fémjelezhető szakszervezeti csoportosulás sem helyeselte, mivel érzésük szerint ez a brit szocializmus koncepció végével lett volna egyenlő. Az amerikai tapasztalatok ugyanis azt igazolták, hogy amennyiben a hagyományos baloldal egy inkább szabadelvűnek tekinthető párt tagozataként működik, ott a munkavállalók érdekeinek

⁵¹⁵Smith, 1964: 201-209.

megjelenítése szükségszerűen háttérbe szorul. A jobbszárny viszont azért előlegezett bizalmat az új pártelnököknek, mert tőle remélték a Labour ideológiai megújítását – a IV. klauzula eltörlését - vagy legalább egy mélyreható reform előkészítését. A fokozatosan a centrum felé elmozduló Wilson számukra is jó választásnak tűnt, mert számítottak rá, hogy tekintélye - szimbolikus tőkéje révén könnyebben szót érthet a párt balszárnyával, így könnyebben visszafoghatja alkalmanként túlzó szociális követeléseiket.

A tisztújítás után viszont olyan rémhírek terjedtek el, hogy Gaitskell-t a KGB tette el láb alól, hogy szovjetbarát vezetést juttasson hatalomra a Munkáspártban. Anatolij Golicin, a szovjet titkosszolgálat dezinformációs részlegének alezredese, aki még 1961 őszen Helsinkiben állt át az amerikaiakhoz, azt állította, hogy Gaitskell halálának Harold Wilson a fő hasznélvezője, akit még az 50-es évek elején szervezett be a KGB. Az orosz hírszerző rendkívül ügyesen manipulálta a vizsgálótiszteket, azt sugallván, hogy a KGB-nek ügynökei vannak a brit politikai élet legfelsőbb köreiből, konkrét bizonyítékkal azonban nem tudott szolgálni. A kihallgatást irányító James Angleton, a CIA belső elhárításának meglehetősen paranoid természetű főnöke már régóta gyanította, hogy az oroszok Nagy-Britanniában több prominens ellenzéki személyt beszerveztek, valamint akár a kémelhárítás szervezetébe is behatolhattak. Angleton 1962 nyarán azzal a kéréssel fordult Arthur Martin-hoz, az MI5 'C - Branch'- a kémelhárítás szovjet ügyosztályának vezetőjéhez, hogy vegyen részt a vizsgálatban.⁵¹⁷A CIA és az MI5 megegyezett abban, hogy Golicin kihallgatását 1962-63 fordulójától átveszik az Egyesült Királyság nemzetbiztonsági szervei, mivel Martin szerint jó esély kínálkozott rá, hogy az orosz alezredestől kapott vallomás révén lebuktassa a kémelhárítás főigazgatóját, a vele egyébként rendkívül rossz viszonyban lévő Roger Hollis-t. A főleg személyzeti – politikai célból folytatott vizsgálat során a legegyszerűbb szabályokat sem tartották be, hiszen Arthur Martin és egyik beosztottja, a későbbi lejáratási kampányban jelentős szerepet játszó Peter Wright Golicin jelenlétében (!) tárgyalt Gaitskell haláláról. Az orosz alezredes ekkor állt elő a politikai gyilkosságra vonatkozó teóriával, mondván a pártelnököt a Rogyin-különítmény mérgezte meg a szovjet konzulátuson, egy kávéba dobott kapszula segítségével. Wright a kórházi orvosok elmondása nyomán lupus erythematosus-t (veseelégtelenséget okozó,

⁵¹⁶Crossman, 1981: 987.

gyógyíthatatlan kötőszövet-elváltozás) gyanított, a *Royal Institute of Microbiology* (Királyi Mikrobiológiai Intézet) szakértői viszont azt mondták, hogy betegség autoimmun jellege miatt nem állítható elő mesterségesen.⁵¹⁸ William Somerhill, Gaitskell háziorvosa figyelmeztette a kémelhárítást, hogy, még ha a szovjeteknek sikerült is hydralizin jóvóltából kóros elváltozást létrehozni, úgy ahogyan az Angleton által megtalált publikációk leírták, az csak több kapszulányi hatóanyag eredményeként lett volna kivihető. Golicin teóriáját azonban valószínűtlenné teszi, hogy a Korovin-álnéven huzamosabb ideig Londonban tartózkodó Rogyin tábornok még 1961-ben hazatért, ráadásul a pártelnöki tisztért folyó küzdelemben Callaghan indulása nélkül a harcos antikommunista és elkötelezett Amerika-barát George Brown lett volna a befutó, amely egyáltalán nem kedvezett volna a szovjet külpolitikai törekvéseknek.⁵¹⁹

Wilson 1963. március végén Washingtonba utazott, hogy mint a következő választásokon esélyes munkáspárti kormányfőjelölt, bemutatkozhasson a hivatalban lévő adminisztrációnak.⁵²⁰

A brit parlamenti ellenzék vezére elsősorban arra törekedett, hogy választási programjához megnyerje Kennedy támogatását, illetve tisztázza a személyével kapcsolatos félreértéseket. Mindezzel párhuzamosan arról próbálta meggyőzni az elnök politikai tanácsadóit, hogy a Labour kormányzása nem jelentené az Amerika-ellenesség vagy a realitásoktól elrugaszkodott szélsőbaloldaliság diadalát. Az 1963. április elsején, a washington-i Nemzeti Sajtóklubban megtartott előadása megnyugtató visszhangot keltett, az amerikai kormányzati elit és a sajtó méréselt politikusként könyvelték el, hiszen a józan és megfontolt beszéd akár egy konzervatív politikustól is elhangozhatott volna. Wilson és házigazdái között csupán az önálló elrettenés kapcsán alakult ki nézeteltérés, mivel Kennedy nem értett egyet a Nassaui Egyezmény felmondásával. A brit ellenzéki vezető rugalmasságának jeleként megerősítette a Suezről keletre lévő támaszpontok, vagy legalább egy részük fenntartása melletti elkötelezettséget, és a NATO hagyományos haderejéhez történő hozzájárulás növelését, de erre csak abban az esetben látott esélyt, ha a

⁵¹⁷Leigh, 1988: 79-85.

⁵¹⁸Wright, 1987: 163-176.

⁵¹⁹Dorill – Ramsay, 1991: 48-53.

⁵²⁰Kay, 1967: 134-135.

forrásokat nem pazarolják el az állítólag "önálló brit" elrettentő erő fenntartására.⁵²¹ Wilsont lenyűgözte az amerikai elnök által sugárzott optimizmus és lendületesség, továbbá a vitás kérdésekre adott gyors reakciók, hiszen úgy érezte, hogy a Kennedy – adminisztráció rendelkezik azzal a dinamizmussal, amelyet Nagy-Britannia kormányzásának megújítása érdekében szeretett volna meghonosítani. A munkáspárti miniszterelnök-jelölt hazaérkezése után egyértelműen sikeresnek minősítette washingtoni megbeszéléseit, mondván a visszajelzések szerint jó benyomást tett az elnökre és környezetére. Wilson szereplése kétségtelenül pozitív reakciót váltott ki a szenátus külügyi bizottságában, Kennedy viszont sokkal inkább a megbízható szövetségnek tekintette Wilsont, nagyra becsülve annak komoly tudását és alapos felkészültségét, de igazi barátság, vagy szorosabb kötődés már nem alakult ki kettejük között.⁵²² Ebben minden bizonnyal nem a Nassaui Egyezmény esetleges felmondása vagy inkább újratárgyalása körüli nézeteltérés, hanem inkább a habitusok különbözősége volt a döntő. Valószínű, hogy a magas, sportos testalkatú Kennedy számára az alacsony, illetve kicsit túlsúlyosnak tetsző brit ellenzéki politikus nem igazán tűnt dinamikus személyiségnek, megjelenése a konzervatívok stílusához képest nem sok eltérést mutatott.

Az ország vitatható, a várakozásokhoz képest elmaradó gazdasági teljesítményét a kormány a védelempolitikai – nemzetbiztonsági ügyek tematizálásával próbálta meg ellensúlyozni, most azonban a közvéleményt sokkoló és megdöbbentő botrányokat követően erre sem építhették fel a kampányukat. Bár 1961-ben az MI5 figyelemre méltó sikereket ért el, hiszen egy év leforgása alatt semlegesítették a KGB legfontosabb "illegálisait" – a brit társadalomban, álnéven rejtőzködő hírszerzőket - valamint George Blake-et, aki azt követően lett a szovjetek legértékesebb forrásává az MI6 soraiban, hogy Kim Philby, a szovjet ügyosztály vezetője, 1954-ben távozott a testülettől. Blake 1953 és 1955 között hathatós segítséget nyújtott az NDK-ban működő nyugati ügynökhálózat leleplezéséhez, majd nem sokkal ezt követően arról tájékoztatta az oroszokat, hogy a CIA és az MI6 egy 500 méter hosszú földalatti folyosót létesített kelet – berlini telefonvonalak lehallgatására.⁵²³ Az MI5 nem sokkal az alagút felfedezése előtt rögzített egy telefonbeszélgetést, amelynek nyomán egyértelművé vált az árulás ténye, de a tettest

⁵²¹Daily Herald 1963. IV. 3.

⁵²²Pimlot, 1992: 282-284.

⁵²³Andrew – Mitrohin, 2000. 395-398.

csak azt követően sikerült azonosítani, miután Michal Goleniewski, az *Urząd Bezpieczeństwa* (a lengyel Állambiztonsági Szolgálat) alezredese három évvel a beszerzése után, 1961. januárjában átalált az angolokhoz.⁵²⁴ George Blake letartóztatása óriási riadalmat keltett a SIS - *Secret Intelligence Service* (a hírszerzőszolgálat) és a külügyminisztérium állományában, hiszen a nem kiemelt jelentőségű budapesti brit követségről is hazarendelték azt a másodtitkárt, aki Teheránban együtt dolgozott az időközben 42 év fegyházbüntetésre ítélt hírszerzőtiszttel.⁵²⁵

Az alezredes jóvoltából nem csak Harry Houghton, a Portlandben működő *Underwater Weapons Establishment* (Vízalatti Fegyverek Intézet) munkatársa, hanem a tisztviselővel kapcsolatot tartó Cohen – házaspár, valamint a Gordon Lonsdale álnéven élő Konon Molodij is lebukott, vagyis a KGB elveszítette az utolsó, Nagy – Britanniában tevékenykedő illegálisait, a siker értékét jelentősen csökkentette, hogy Blake személyének azonosítására csak Goleniewski elmondása nyomán kerülhetett sor.⁵²⁶ John William Vassalt, a haditengerészet vezérkari tisztjét, aki 1955-től a moszkvai brit nagykövetség helyettes tengerészeti attaséjaként, majd az Admirális vezető hivatalnokaként közel 7 évig kémkedett az oroszoknak,⁵²⁷ csak jó egy évvel később, 1962. szeptember 12-én sikerült őrizetbe venni. Miután Vassal letartóztatása, valamint a Kim Philby tevékenységének feltárására irányuló, titkos nyomozati tevékenység idő előtt nyilvánosságra került, a kormányfő november 14-én éles kirohanást intézett a felelőtlen újságírói magatartás ellen, majd az ügyet a felsőház bírósági jogkörrel rendelkező, igazságügyi bizottságának hatáskörébe utalta. Ezzel egy időben viszont jelentős nyugtalanságot keltett az a híresztelés, hogy nemzetbiztonsági szempontból létfontosságú információk szivárognak ki a legfelsőbb kormányzati körökből. 1963. február 4-én a védett személyek biztonságáért felelős *Scotland Yard Special Branch* arról számolt be Macmillannek, hogy John Profumo hadügyminiszter-helyettes súlyosan kompromittálta magát a kétes hírű fotómodellel, Christine Keelerrel. E házasságtörés önmagában még nem lett volna politikai szempontból végzetes, amennyiben Profumo alkalmi barátnőjét nem fűzik hasonlóan intim szálak Jevgenyij Ivanovhoz, a szovjet nagykövetség

⁵²⁴Dorill, 2000: 703-704.

⁵²⁵ÁSZTL O – 11196/9. 1961. XII. 4. 60-63.

⁵²⁶Leigh, 1988: 75-79.

⁵²⁷Mason, 1999. 77-78.

haditengerészeti attaséjához. A rendőrség szerint Keelert ugyanaz a személy: Dr. Stephen Ward, az elit körében népszerű, ugyanakkor tekintélyes alvilági – és titkosszolgálati - kapcsolatokkal rendelkező csontkovács ismertette meg Profumoval, és az orosz diplomatával.⁵²⁸ Wilson frakciótárástól, George Wigg nyugállományú ezredestől már 1962. novemberében megtudta, hogy hitelt érdemlően lehet bizonyítani Profumo félrelépését, ekkor még nem gondolt a nyílt leleplezésre. Wigg, aki a Kuvaitban állomásozó brit csapatok elhelyezési körülményeiről és harckészültségéről feltett kérdéseivel többször is kellemetlen helyzetbe hozta a kormánypárti politikust, azonban mielőbb cselekedni kívánt, mert a védelmi tárcánál lévő forrásaitól úgy értesült, Profumo már a lejárataához szükséges kampányon munkálkodik.⁵²⁹

A kormány e rendkívül kényes szituációban a sajtóval is konfrontálódott, ugyanis március 7-én a Lord Radcliffe vezetésével működő felsőházi bizottság a hírforrás kilétének elhallgatásáért az igazságszolgáltatás akadályozásáról szóló vádpontban bűnösnek találta a *Daily Sketch* és a *Daily Mail* munkatársait, majd a két újságírórt egy - egy év letöltendő börtönbüntetésre ítélték.⁵³⁰ Két hét múlva, a sajtószabadságról szóló parlamenti vitanapon Barbara Castle és Richard Crossman többször is utalt rá, hogy Profumo házasságon kívüli viszonyával kapcsolatban rémhírek terjengnek. A Munkáspárt jobbszárnyához húzó Reginald Paget az államminiszter védelmére kelt, de a politikus nevének kimondásával szándékosan elszólta magát. Wilson hozzászólása semleges maradt: nem kételkedett a bírósági elnök tisztességében és jó szándékában, azzal viszont nem értett egyet, hogy az alapvető szabadságjogok és a nemzetbiztonsági érdekeinek konfliktusa esetén nem a parlament, hanem a már kissé anakronisztikus hatást keltő lordbírói grémium döntését kell mérvadónak tekinteni.⁵³¹ Mivel az ellenzéki pártvezér Profumo második feleségére, a filmtörvény kidolgozásával egy időben megismert Valerie Hobson színésznőre való tekintettel nem beszélt a liaisonról, Macmillan a bevanita platform magánakciójaként értelmezte az elhangzottakat. Profumo másnap a miniszterelnök nyomatékos kérésére nyilatkozatot tett közzé, amelyben egyrészt cáfolta, hogy Keeler, Ward és személye között a néhány véletlen találkozás

⁵²⁸Macmillan, 1973: 429-436.

⁵²⁹Chapman Pincher: *The Truth about Dirty Tricks. From Harold Wilson to Margaret Thatcher.* London, Sidgwick & Jackson, 1991. 73-74.

⁵³⁰Daily Herald 1963. III. 7.

jóvoltából szerzett ismeretségnél többről lenne szó, másrészt azzal fenyegetőzött, hogy jogi úton vesz elégtételt attól, aki a nyilvánosság előtt kétségbe meri vonni őszinteségét.⁵³² A munkáspárti képviselők többsége ugyan nem értett egyet a magánéleti problémák politikai motivációjú felhasználásával,⁵³³ Profumo túlzott magabiztossága mégsem volt célravezető. Miközben Keeler úgy döntött, hogy a miniszterrel folytatott levelezése kompromittáló részleteit eladja a bulvársajtónak, Ward, aki a kubai válság idején Ivanov kérésére megpróbált közvetíteni Moszkva és London között, ez utóbbi érdemeire hivatkozván találkozót kért Wilsontól. A kétes egzisztenciájú személyiség először Wigg ezredesnek egy tanúként hívott újságíró társaságában bemutatta a rendkívül attraktív modell és a politikus közös fényképeit. Ward később azt is elmondta, hogy a *Security Service* (a biztonsági szolgálat) már régen tud az Ivanov - Keeler liaisonról, annyiban egészítve ki állítását, hogy az ifjú hölgynek aktív szerepe van egy jól fizető ügyfelekre specializálódott, call-girl hálózat tevékenységében. Wilson április 17-én elküldte Ward utolsó levelét, továbbá Wigg memorandumát a miniszterelnöknek, aki először az ellenzéki vezető nyugtázta értesüléseit, majd türelmet kért ahhoz, hogy utánanézzon a benne foglaltaknak.⁵³⁴ Profumo ekkor még elkerülhette volna a botrányt, amennyiben leköszön kormányzati tisztségéről, - majd néhány év elteltével visszatér a Konzervatív Párt élvonalába - Macmillan azonban a meggyőző bizonyítékok ellenére kiállt beosztottja mellett.⁵³⁵ Az államminiszter hamis biztonságérzetéhez az is nagymértékben hozzájárult, hogy a kormányfő figyelmét jó másfél hónapig lekötötte a Vassal - ügy vizsgálata. A miniszterelnök által megfogalmazott tanulságokkal kapcsolatban Wilson kritikus véleményének adott hangot, mondván a beszéd sokkal inkább a Radcliffe - ítélet nyomán önkorlátozásra kényszerült sajtóval, nem pedig, a biztonsági gépezet hiányosságaival foglalkozott. Az ellenzék vezére arra figyelmeztetett, hogy a védelmi politikának egyértelműen a titkos információk védelme, továbbá az ellenséges hatalmak által küldött hírszerzők, és az általuk szervezett ügynökök elleni harc képezi az alapját, hiszen e nélkül az egész nemzetbiztonsági protokoll hiteltelenné válik.⁵³⁶ A vizsgálat szerint az ügyben a felelősség nem volt

⁵³¹House of Commons Official Report. March 21 1963. HANSARD VOL. 674. 763-771.

⁵³²The Times 1963. III. 23.

⁵³³Benn, 1995: 95.

⁵³⁴Crossman, 1981: 989-996.

⁵³⁵Castle, 1993: 337.

⁵³⁶Daily Herald 1963. IV. 26.

megállapítható, a moszkvai nagykövetség elővigyázatlan magatartása nyomán mégis viszonylag szigorú megrovásban részesült. A jegyzőkönyvben ugyanis több utalást lehetett találni arról, hogy a szexuális csapdának leginkább kitett, nőtlen és hajadon diplomaták kirendelését elsősorban a néhai Mr. Pennells szorgalmazta. Noha a munkáspárti képviselők elfogadták, hogy ez nem volt helyénvaló, abban már nem értettek egyet a kormánypárti többséggel, hogy kizárólag egy olyan személyt hibáztatnak a történetekért, aki időközben elhunyt, és így nem tud védekezni. Wilson különösen aggasztónak nevezte, hogy Vassal esetében a beszámoló egy korlátozottan intelligens, kisstílű áruló profilját vázolta fel, aki hét éven át annak ellenére sem tudtak felderíteni, hogy a legbizalmasabb természetű dokumentumokat a KGB kérésére gyakorlatilag azonnal szállította. Még a parlamenti vizsgálóbizottság működésének végétől sem volt teljesen világos, hogy Vassal árulása milyen károkat okozott, ugyanis Moszkvából való hazatérése után minisztériumi tisztviselőként már a védelmi tervekhez, illetve a különböző hadászati fegyverek elhelyezkedésére vonatkozó információkhoz is hozzáfért. A félelmet csak fokozták a szakértői megállapítások, miszerint a titkos iratkezelés hiányosságai következtében sokkal nagyobbak lettek volna veszteségek, ha Vassal kalandvágyóbb természetű, és több dokumentumba nyer betekintést, vagy amennyiben egy elkötelezett kémről, és nem egy megtévedt emberről lett volna szó. A meglehetősen késedelemmel összehívott parlamenti bizottság arra a következtésre jutott, hogy a Külügyminisztérium és az Admirális között megosztott felelősség nem tette lehetővé, hogy Bennett kapitány, aki közvetlen feletteseként gyanakodott Vassal tevékenységére, vizsgálatot indíthasson az ügyben. Noha Bennett később visszavonta a gyanúsítást, áthelyezése előtt korábbi beosztottjával kapcsolatos megérzéseit utódának is elmondta. Mindezek ellenére a homoszexualitás tényét, mint jellemhibát még ezt követően sem tüntették fel abban a személyi dossziében, amely Vassal titkos ügyiratkezelői munkára való alkalmasságát igazolta. Az Admirális 6-7 éven keresztül sem ismerte fel, ami a KGB számára 6-7 hónap elteltével világossá vált: Vassal szexuális orientációja miatt zsarolható. Nem sokkal ezt követően a szovjet titkosszolgálat kijárta, hogy a Moszkvába akkreditált diplomáciai missziókat kiszolgáló testület egyik szintén homoszexuális tagját felvegyék a brit nagykövetségre, majd az illető segítségével eredményesen kompromittálták a helyettes attasét. A KGB feladata már csak azért sem volt túl nehéz, mert a brit külképviselet a hagyományokhoz híven nagy számban

alkalmazott helybeli munkaerőt, míg az ésszerűtlen takarékoság jegyében a moszkvai nagykövetség állományába elhárító tisztet már nem rendeltek ki. A Munkáspárt mégis azt tekintette a legnagyobb felelőtlenségnek, hogy a megnyerő modorú, felső középosztálybeli családból származó Vassal átvilágítása rendkívül felületesen sikerült. Az idősebb Vassal nyugdíjazásáig az előkelő *Repton* Magániskolában kollégiumigazgatóként dolgozott, míg fia a helyi Konzervatív Klub tagjaként tűnt ki, így életvitelének a szolgálatba lépést megelőző vizsgálata sokkal inkább a látszat elfogadására, és nem a valós helyzetelemzésre épült. A környezettanulmány elkészítésékor nem konzultáltak a tisztviselő korábbi feletteseivel a Királyi Légierőnél, csupán két idős hölgygel beszéltek a család ismeretségi köréből. Ezzel szemben a Polaris rakéták gyártásának résztvevőit a tengeralttjárók leendő személyzetével együtt a sokkal szerteágazóbb, de igazságosabb amerikai mintára történő átvilágításnak vetették alá, amelynek során az érintetteknek az összes korábbi lakcímüket is fel kellett sorolniuk. Wilson tarthatatlannak nevezte, hogy a brit kémelhárítás amatőr módon próbál megküzdeni a lényegesen felkészültebb ellenséges titkosszolgálatokkal. Miután Gordon Lonsdale letartóztatásának híre – valószínűleg a sikeres akciót követő dicsekvés nyomán – kiszivárgott az MI5-től, a KGB azonnal leállította Vassal ügynöki tevékenységét, noha a Portland – ügyben megindult nyomozás szinte késedelem nélkül eljutott volna hozzá. Az ellenzék a hasonló esetek elkerülésére azt javasolta, hogy a túlságosan széleskörű titkosítási gyakorlat a jövőben inkább csak a 3D jelű – kb. szigorúan bizalmas – dokumentumokra szorítkozzék, hiszen ennek jóvoltából könnyebb lesz a releváns információt megvédeni. Wilson ugyanakkor ahhoz is kérte a parlament támogatását, hogy a titkosszolgálatok felügyeletére új államminiszteri poszt létesüljön.⁵³⁷

Wilson rendkívül visszafogottan reagált az eseményekre, az egyébként teljesen jogos bírálatnak az ország biztonsága miatt érzett aggodalom, és nem a politikai haszonszerzés volt a fő motivációja. Bár az elhangzottakkal a nyomozás súlyos tévedései miatt lényegében a miniszterelnök sem vitakozott,⁵³⁸ Wilson május 13-án kelt második levelére mégis úgy reagált, hogy „az Ön által küldött dokumentumokban semmi olyan nincs, amely további intézkedést kívánna”.⁵³⁹ Ezzel

⁵³⁷House of Commons Official Report. May 7 1963. HANSARD VOL 677. 251 – 268.

⁵³⁸Macmillan, 1973: 436-437.

⁵³⁹Kay, 1967: 139-141.

egy időben Ward, aki arról értesült, hogy a Scotland Yard prostitúcióra kényszerítés alapos gyanújával nyomozást készül indítani ellene, személyes találkozót kért, és kapott a kormányfő magántitkárától. Az örömlányok szolgáltatásait közvetítő üzletember valószínűleg abban bízott, hogy Profumo szűkkörben történő leleplezésével elkerülhetővé válik a nagyhorderejű botrány, ugyanakkor diszkréciójáért cserébe a miniszterelnök elintézheti a vádak ejtését. Ward ezért beismerte, Profumo nem mondott igazat, amikor március 22-én azt állította, hogy nincs helyteleníthető kapcsolat közte és Ms. Keeler között. A közismert sarlatán leírta az ügy pikáns részleteit, amelyet a belügyminiszter, a körzet parlamenti képviselője, valamint az ellenzéki vezető részére postázott. Wilson május 24-én eljuttatta a levél másolatát a kabinet titkárságának, majd három nappal későbbi találkozásuk során arra emlékeztette a miniszterelnököt, hogy a John Belcher személyével kapcsolatban felmerült korrupciós vádak azonnali hatállyal kivizsgálták, pedig csak anyagi természetű visszaélésekről, és nem az állam biztonságát érintő kockázatról volt szó. Macmillan végül úgy döntött, hogy Lord Dilhorne *Lord Chancellor* (igazságügyi miniszter) tisztázza a politikus ez irányú felelősségét. Tudniillik, Roger Hollis egy nappal korábban arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy Ms. Keeler január 26-án a rendőrség előtt úgy nyilatkozott: Ward arra kérte, tudja meg szeretőjétől, hogy melyik napon történik meg a Nyugat – Németországnak ígért atomtitkok átadása.⁵⁴⁰

Lord Dilhorne május 31-én vallomástételre utasította a konzervatív politikust, amely a vizsgálóbizottság június 5-i ülésén lett volna esedékes. Mivel egy újabb hamis tanúzás a mentelmi jog felfüggesztésével, és büntetőjogi felelősségre vonással fenyegetett, Profumo június 3-án váratlanul hazatért Olaszországból, majd a frakció fegyelmi felelősenek és a kormányfő személyi titkárának bevallotta, hogy két és fél hónappal korábban félrevezette a miniszterelnököt, kollégáit és az egész parlamentet. Bár minden, a magánéleti vonatkozásokon túlmutató vádat tagadott, Macmillan elfogadta képviselői mandátumáról való lemondását.⁵⁴¹

A Munkáspárt vezére 1963. június 10-én Moszkvába repült, hogy a választási kampány szerves részeként demonstrálja a szovjet felső vezetéssel ápoltságát jó kapcsolatait, valamint a velük szemben alkalmazott tiszteletteljes, de kemény fellépését. A moszkvai út a washingtoni látogatástól eltérően nem teljesítette a hozzá

⁵⁴⁰Daily Herald 1963. VI. 14.

fűződő várakozásokat, mert Wilson egyrészt csak azt ígérhette, hogy megválasztása esetén javíthat a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti viszonyon, másrészt a német kérdésről folytatott vita alkalmával a berlini blokád megismétlését kilátásába helyező orosz fenyegetésre ő is a háborús retorikát felidéző stílusban válaszolt. A politikai kommunikáció szempontjából az sem volt szerencsés választás, hogy Hruscsov jóindulatának megnyerése érdekében egyenlőségjelet tett Konrad Adenauer, és Walter Ulbricht kelet-német elsőtitkár, illetve a két Németország közé. Miután McGeorge Bundy, Kennedy elnök főtanácsadója az elektronikus hírszerzés jóvoltából megismerhette a szópárbaj részleteit, az elszólást azzal a megjegyzéssel nyilvánította a felfokozott érzelmi reakció következményének, hogy „a szövetséges NSZK vezetése előtt felettébb nehéz lesz a kijelentés életet tompítani”.⁵⁴²

Wilson hazatérése előtt, június 14-én beszédet intézett a szovjet televíziónézőkhöz, amely már sokkal mérsékeltebb tónusban azt az üzenetet közvetítette, hogy „a két világrendszer között zajló verseny, és a világ dolgainak megítélésében meglévő alapvető véleménybeli eltérések ellenére nem szükségszerű, hogy háborúhoz vezessenek. A békés egymás mellett élés alternatívája a kölcsönös megsemmisülés”.⁵⁴³

Miután dr. Stephen Wardot június 8-án szexuális kizsákmányolás vádjával letartóztatták, Sir William Haley, a Times főszerkesztője vezércikkében - *It is a moral issue* (Ez erkölcsi kérdés) arról írt, hogy „bár a miniszterelnök és kollégái még egy évig hatalmon maradhatnak, de ehhez az önmentegetésnél többet kell nyújtaniuk”.⁵⁴⁴ Quentin Hogg konzervatív képviselő elítélően beszélt a cikk szerzőjéről, majd kijelentette, hogy „egy történelmi pártot nem lehet tönkretenni egy laza erkölcsű nő, és egy notórius hazudozó botránya miatt”.⁵⁴⁵ A morális értelemben vett megrázkódtatás ellenére Wilson együttérzéssel közelített Profumo felé, mondván ez személyes tragédia egy kollégának, viszont nem tudta megbocsátani, hogy a hadügyminiszter-helyettes olyan rémhírek kapcsán hazudott, amelyek az ország biztonságát érintik. A hónapok óta keringő rosszindulatú gyanúsításokat az újságírók februárban már a politika egésze iránt megnyilvánuló cinizmussal kezelték, mivel a főszerkesztők a Vassal – úgy rossz tapasztalatai, és a várható jogi következmények

⁵⁴¹Pimlot, 1992: 290-292.

⁵⁴²Ziegler, 1993: 149-150.

⁵⁴³Daily Herald 1963. VI. 15.

⁵⁴⁴The Times 1963. VI. 10.

miatt a tények közlésére sem vállalkozott. Profumo ennek nyomán visszaélt a parlamenti házszabály által garantált, egyoldalú személyes nyilatkozat lehetőségével, hiszen március 22-i expozéja egyáltalán nem volt jóhiszemű. A modell és a kormánypárti politikus kapcsolatát mégsem sikerült eltitkolni, mert a legnagyobb példányszámban megjelenő amerikai, francia és olasz újságok folyamatosan publikálták az ügy részleteit. Miután Wigg a BBC *Panorama* című műsorában úgy nyilatkozott, hogy Jevgenyij Ivanov, és dr. Stephen Ward komoly nemzetbiztonsági kockázat, a kétes hírű üzletember is úgy döntött, hogy mindenről beszámol az ezredesnek. Ward vallomása lényegében az alvilág tevékenységről – zsarolásról, drogkereskedelemről – szólt, miközben többször is utalások hangzottak el Profumo és Ivanov személyére. Frank Soscice volt legfőbb ügyész átnézte az ennek alapján készült összefoglalót, majd arra szólította Wilsons, hogy azonnal forduljon a miniszterelnökhöz. Macmillan azonban vonakodott szembenézni a ténnyel, mert az Admirális vezetésének lemondása után nem akarta, hogy rövid időn belül egy újabb miniszternek is távoznia kelljen a kormányból. Az ellenzék vezére nem tartotta valószínűnek, hogy Ward kém legyen, mert ahhoz túlságosan instabil személyiség volt; a KGB számára mégsem tűnt használhatatlannak, ugyanis Ms. Keeler jóvoltából közel tudott férkőzni a miniszterhelyetteshez. Ennek nyomán az ország védelmének legfelméletesebb titkait ismerő kormánypárti politikus olyan társaságba keveredett, ahol magánéleti ballépések, az általa elfoglalt pozíció és családi kapcsolatai révén nyílt zsarolásnak volt kitéve. Wilson azt sem tudta értelmezni, hogy miért nem került sor Profumo azonnali felmentésére, amikor maga az érintett ajánlotta fel lemondását. A Munkáspárt szerint a kormány adós maradt az ügy nemzetbiztonsági aspektusainak kivizsgálásával, hiszen nem sikerült meggyőződni arról, hogy Ms Keeler a valóságban kapott-e felkérést Ivanovtól, hogy szakmai jellegű kérdéseket tegyen fel Profumonak. A szovjetek manőverezése viszont azt a célt is szolgálhatta, hogy igazolják a brit elhárítás hatékonyságával kapcsolatos amerikai fenntartásokat. A biztonsági szolgálatok feladatát egyébként is megnehezítette, hogy miniszterelnöki jóváhagyás nélkül egyetlen kabinettagot vagy államminisztert sem vonhattak megfigyelés alá, így az sem lehetett pusztán véletlen, hogy a kormányfő nem az MI5-től, hanem az egyik országos napilap a vezérgazdájától hallotta az első híreszteléseket, aki tekintélyes összeget adott Ms.

⁵⁴⁵House of Commons Official Report. June 17 1963. HANSARD VOL. 679. 20.

Keeler emlékiratainak kiadói jogaiért. Időközben az is nyilvánosságra került, hogy a munkásosztálybeli származású fotómodell kivételesen jól fizető táncosnői állást kapott a Soho – a londoni vigalmi negyed - egyik éjszakai mulatójában. Az ellenzék vezére ez alkalommal sem mulasztotta el a konzervatívok világképének, illetve a régi puritán erkölcsöket számon kérve azoknak a viszonyoknak a bírálását, amelyek lehetővé tették, hogy egy felelős pozícióba megválasztott politikus több éven keresztül szexuális viszonyt folytathatott egy callgirllel. „Van valami döbbenetes visszatsztó abban a társadalomban, amely egy szajhának 25-ször többet fizet, mint a miniszterelnöknek, 250-szer többet, mint egy parlamenti képviselőnek, és kb. 500-szor annyit, mint bármelyik lelkipásztornak”.⁵⁴⁶

A közvéleményt ekkor már nem csak Profumo lelepleződése, valamint a szerelmi háromszög révén vélelmezett szivárogtatások, hanem egy másik, minden eddiginél súlyosabb kémbotrány is aggasztotta. Az ún. cambridge-i ötök – a szovjet titkosszolgálat által a 30-as években elsőként beszervezett ügynökcsoport – tagjai közül Guy Burgess és Donald Maclean 1951-ban dezertált, harmadik társuk kilétére viszont nem derült fény. Az MI5 'C - Branch' a Golicintől szerzett információk alapján egészen addig Hollis-t gyanúsította,⁵⁴⁷ ameddig az Economist közel – keleti tudósítójaként dolgozó Kim Philby 1963. márciusában váratlanul eltűnt bejrúti állomáshelyéről. Miután a SIS megbizonyosodott arról, hogy a volt osztályvezető már Moszkvában tartózkodik, július elsején Edward Heath bejelentette: Philby volt a harmadik ember.⁵⁴⁸ A miniszterelnök a hagyományokhoz híven mindenről beszámolt Wilsonnak, aki a konzultáció alkalmával megígérte, a nemzetbiztonsági kockázatokra való tekintettel ez ügyben nem kezdeményez parlamenti vizsgálatot. Macmillan nagyra értékelte lovagias viselkedését, mivel a pártelnök volt az első, aki következetesen azt sugalmazta, Profumo révén nem szivárogtak ki releváns információk.⁵⁴⁹

A Munkáspárt ettől függetlenül éles kritikát fogalmazott meg a nemzetbiztonsági szolgálatok működésével kapcsolatban, mondván a sorozatos kémbotránnyok egyetlen pozitív hozadéka volt, hogy sikerült tisztázni: az MI5 tevékenységének felügyelete a miniszterelnök és belügyminiszter hatáskörébe tartozik. Noha Burke Trend

⁵⁴⁶House of Commons Official Report. June 17 1963. HANSARD VOL. 679. 34-95.

⁵⁴⁷Pincher, 1991: 186-189.

⁵⁴⁸Heath, 1998: 246.

⁵⁴⁹Macmillan, 1973: 437-445.

kinevezésével létrejött a titkosszolgálatokat felügyelő közigazgatási államtitkári poszt, a december 17-i vitanap során sem született elfogadható válasz arra a kérdésre, hogy Hollis miért várt olyan sokáig a kormányfő értesítésével.⁵⁵⁰ Valószínű, hogy az MI5 Oxfordban végzett, Philbynél tizenöt–húsz évvel idősebb főigazgatója halálosan megsértődött a megalapozatlan gyanúsítások nyomán. Amikor Hollis megérezte, hogy Martin nemtelen eszközökkel kívánja félreállítani, már csak azért sem tájékoztatta időben a miniszterelnököt, hogy ezzel is bizonyítsa nélkülözhetetlenségét. Wilson nem kívánta lerombolni Macmillan reputációját, a puritán erkölcsiség szellemében fogant hozzászólásaival viszont azt az üzenetet közvetítette, hogy a legveszélyesebb szovjet ügynökök nem a Munkáspártban található kripto-kommunisták soraiból, hanem a magánéleti vonatkozások nyomán zsarolható konzervatív politikusok – a jobboldalhoz kötődő magas rangú tisztviselők soraiból kerülnek ki, mert az ultrabaloldal hívei az utóbbiakkal ellentétben nem jutnak hozzá a nemzetbiztonságot érintő információkhoz.

Mivel egyes amerikai sajtóorgánumok a köztulajdon további kiterjesztéséről elhangzó megjegyzések nyomán aggodalommal tekintettek a Munkáspárt jóslható választási győzelmére, az előadókörútján tartózkodó Wilson a New York Times hasábjain próbálta eloszlatni a Labour ideológiájával kapcsolatos féltelmeket. Mint publikációjában kifejtette: „a brit szocializmus demokratikus szocializmus. Amíg kormányra kerülésünk esetére határozott elképzeléseink vannak a gazdaság átszervezéséről, leszögezzük, hogy bármi nemű változtatást kizárólag alkotmányos úton, a demokratikus kormányzás normáinak megfelelően és a törvények szellemében fogunk végrehajtani. A forradalmi utat soha nem tekintettük járhatónak, ellenezzük a sztrájkok politikai célok elérése érdekében történő felhasználását, sőt, határozott fellépést helyezünk kilátásba a szakszervezetek ilyen irányultságú törekvései ellen”.⁵⁵¹

A szemléletváltásra komoly társadalmi igény mutatkozott, tudniillik az 1963 kora őszen az Arthur Koestler szerkesztésében megjelenő a *Suicide of a Nation?* (Egy nemzet öngyilkossága) című tanulmánykötet, amely drámai képet festett Nagy–Britannia hanyatlásáról, valósággal sokkolta a lakosságot. A kötet szerzői a brit társadalmi elit amatőrizmusában és az elavult intézményi háttérben fedezték fel a szigetország pozícióvesztésének gyökereit, amely a meritokratikus alapokon nyugvó

⁵⁵⁰House of Commons Official Report. December 16 1963. HANSARD VOL. 686. 862–876.

amerikai vagy a szovjet döntéshozókkal szemben nem elég rugalmas ahhoz, hogy felhasználja a legújabb eredményeket, illetve vállalja a reformokkal járó kockázatot.⁵⁵² A Labour szeptember 29.-én kezdődő konferenciáján előterjesztett, *The Labour and the Scientific Revolution* (A Munkáspárt és a tudomány forradalma) című választási manifesztum, valamint Harold Wilson október elsején elmondott, korszakalkotó beszéde nem volt más, mint a brit baloldal részéről a Koestler által feszegetett modernizációs kényszerre adott válasz, amely hatásosan összegezte a pártelnök reformtörekvéseit, és a politikai kommunikáció szintjén, az 1960-as években meghatározta a párt arculatát.⁵⁵³

Az ellenzéki miniszterelnök-jelölt bevezetőjében mindenkit arra figyelmeztetett, hogy Nagy-Britannia hatalmi pozíciójának megőrzése nem alapulhat a nosztalgián és az atomhatalmi státuszon, mivel az évszázad hátralévő részében minden attól függ, mennyire lesz képes az ország a változó világgal gazdasági értelemben lépést tartani.⁵⁵⁴ A tudományos-technikai forradalom elsődleges vívmánya, az automatizáció már a brit gazdaság jó egynegyedében (a csúcstechnológiai ágazatokban és állami tulajdonú közszolgáltató vállalatoknál) érezteti hatását. A kihívás elől Nagy-Britannia sem térhet ki, hiszen ezzel csupán a stagnálást, a további pozícióvesztést kockáztatná. A tudomány és a technika fejlődése annyira felgyorsult, hogy ma már az Egyesült Államok képes lenne olyan üzemeket, például autógyárakat létesíteni, ahol az egész termelési folyamatot programvezérelt szerszámgépek végzik, közvetlen emberi beavatkozás nélkül. Az új ipari forradalom már nem az ember fizikai erejét felváltó gépesítésről szól, hanem korábban egyedülálló kalkulációs és döntési képességünk funkciójának átvételéről. Az Egyesült Államokban készült felmérések azt mutatják, hogy a hihetetlen művelési sebességgel dolgozó számítógépek sokkal jobban veszélyeztetik a fehérgalléros állásokat, mint az ipari munkahelyeket, hiszen a bérszámfejtés, adólevonás, illetve az adminisztráció munkafolyamatát könnyebb automatizálni, mint a termelési folyamatokat. Bár Nagy-Britannia mind az irodai munka, mind az ipari termelés számítógépesítése terén jelentősen elmaradt az USA-tól, az 1970-es évek közepére

⁵⁵¹Wilson Defines British Socialism. In: New York Times 1963. IX. 15.

⁵⁵²'Suicide of a Nation? An enquiry into the state of Britain today. Edited by Arthur Koestler. London, Hutchinson & Co, 1963: 42-48.

⁵⁵³Foot, 1968: 150-151.

⁵⁵⁴The Labour Party Report of the 62nd Annual Conference September30 to October4 1963. London, The Transport House, 1963. 133-134.

mégis 10 millió új munkahelyet kell teremteni, hogy tudja pótolni az automatizáció következtében, elvesző állásokat. Ez viszont aligha várható el a konzervatív kormányzástól, tekintve, hogy az észak-angliai ipartelepítés talán harmincezer új munkahelyet jelentett, figyelmen kívül hagyván a hagyományos iparágak gyors leépülését, ráadásul a statisztikák szerint a foglalkoztatottság Skóciában sem haladja az 1951-es színvonalat. „A technikai fejlődés ugyanis szabályozatlanul, a kizárólag a tőketulajdonosok érdekeinek megfelelően megy végbe. Ez a folyamat óriási profitot hozna keveseknek, ennél valamivel, de nem sokkal több, megfelelően felkészült embernek magas szinten foglalkoztatást biztosítana, de a többség számára csak széleskörű elbocsátásokat eredményezne. Ha a szocializmus eljövételének eddig nem lett volna esélye, az automatizáció megteremtené. Ez utóbbi hatásait csak tervezéssel, a folyamat szabályozásával lehet a nemzeti célok érdekében felhasználni”.⁵⁵⁵

Wilson végig azt hangsúlyozta, hogy a választás nem a technikai fejlődés vagy a jelen állapotok megőrzése, hanem az automatizáció tömeges munkanélküliséget eredményező, körültekintés nélküli alkalmazása és a tudomány vívmányainak megfontolt, előre eltervezett, egy korábban elképzelhetetlenül sok szabadidővel együtt járó, példa nélkül állóan magas életszínvonal érdekében történő felhasználása között lehetséges. A megvalósítás érdekében a Labour olyan négy pontos programot dolgozott ki, ahol az oktatási reform, mindenek előtt az alapfokú oktatás működési feltételeinek javítása szerepelt az első helyen. 1963-ban az alsó tagozatosok fele még mindig XIX. századi épületekben tanult, az általános iskolák 43%-a nem rendelkezett vízöblítéses illemhellyel, az építési-és korszerűsítési program, pedig meglehetősen lassan haladt. A központi költségvetés az önkormányzati igények tekintélyes hányadát elutasította, így sokszor még arra sem nyílt lehetőség, hogy a másfél évtizeddel korábban bontásra ítélt épületeket szanálják. A Munkáspárt ugyanakkor szakítani akart ún. '11+' vizsga gyakorlatával, mondván az itt alkalmazott intelligencia-teszt kizárólag arról nyújt felvilágosítást, hogy a tanuló ugyanazt a nyelvet használja-e, mint a tesztet összeállító professzor. A tapasztalatok ugyanis igazolták, hogy a gyerekek többségének túlságosan korai e megmértetetés, így közel 75% nem tudja teljesíteni a *grammar school* (gimnázium) intézménye által támasztott követelményeket. Az ún. *comprehensive school* (általános középiskola) a

⁵⁵⁵House of Commons Official Report. November 19 1963. HANSARD VOL 684. 820-830.

diákok heterogén összetétele nyomán csak korlátozottan tudott enyhíteni a hátrányokon, ráadásul a középfokú oktatási intézmények problémái – a hiányzó tornatermek, könyvtárak, és a kényszerű külső teremlélet - főleg ez utóbbi típust jellemezték.⁵⁵⁶ Több neves pszichológus, többek közt Basil Bernstein vagy Margaret Mead is úgy vélte, hogy e túlhaladott vizsgakövetelménynek betudhatóan a munkásosztálybeli családokból jövő, tehetséges, de később erő tanulók többsége nem kerül be a felsőoktatásba, amely nem a felvételi vizsga során elszenvedett kudarcral magyarázható, hanem azzal, hogy nem is kopogtatnak az egyetemek ajtaján. Wilson ezt nem véletlenül tartotta különösen aggasztónak, hiszen a társadalom egésze számára is világos volt, hogy a tudós és mérnökképzés Nagy-Britanniában egyáltalán nem kielégítő színvonalú. „A mérnökök, tudósok számának növeléséhez az egyetemi férőhelyek számát is bővíteni kell, hiszen az 'A' osztályzattal rendelkező (emelt szinten "érettségizett") középiskolások az 1957-ben elért 75%-hoz felvételi arányához képest 1962-ben már csak 61% erejéig jutottak be a felsőoktatásba. A kapacitásgondoktól eltekintve sokszor a felvételi elvárás sem volt konzisztens. Így fordulhatott elő, hogy míg az egyetemi matematika tanszékekre a felvételi időszakban csak 'A' osztályzattal lehetett bekerülni, az őszi félév elején betöltetlen helyek maradtak. Ezzel egy időben az Egyetemi Ösztöndíj Bizottság évről évre kevesebb támogatást oszthatott szét a hallgatók között”.⁵⁵⁷

Wilson a problémát részben a meglévő egyetemek férőhelyeinek bővítésével, részben a hanyatló gazdasági körzetekben létesítendő, a terület ipari megújulását kutatás-fejlesztést is előmozdító, új felsőoktatási intézmények alapításával kívánta megoldani. A magasabb iskolai végzettség megszerzésére, valamint a tudományos ismeretterjesztésre, a szovjet és amerikai minták nyomán szorgalmazta a távoktatás bevezetését. A reform koordinálására egy új kormányhivatal, a *Ministry of Higher Education* (Felsőoktatási Minisztérium) felállítását is tervbe vették. Wilson A második legfontosabb feladatnak a tudósok, mérnökök otthontartását tekintette, mivel a Royal Society tanulmánya megdöbbentő adatokat közölt arról, hogy évente minden nyolcadik PhD fokozattal rendelkező tudós más országban kívánja folytatni pályafutását.⁵⁵⁸ A sheffeld-i egyetemen a biokémia tanszék egy év alatt az összes,

⁵⁵⁶Labour Party Report of the 62nd Annual Conference, 1963. 134-135.

⁵⁵⁷The New Britain: Labour's Plan Outlined by Harold Wilson. Selected Speeches. London, Penguin Books, 1964. 51-59.

⁵⁵⁸House of Commons Official Report. November 19 1963. HANSARD VOL 684. 809-815.

magasabb rangú oktatóját elvesztette, míg egy másik intézmény esetében 10 doktorátust szerzett kutatóból hét külföldre távozott. A kivándorlás okai között azonban nem elsősorban a magasabb fizetés, hanem a jobb kutatási infrastruktúra, valamint, a nagyobb eséllyel kínáló elömenetel játszotta a fő szerepet.⁵⁵⁹

A Labour azt is elengedhetetlennek tartotta, hogy a tudományos potenciál nagyobb hányadát fordítsák a brit áruk külpiaci értékesítését szolgáló termékfejlesztésre, szemben a jelenlegi gyakorlattal, miszerint a tudományos tevékenység és a mérnöki munka 50%-t olyan honvédelmi célú kutatások kötik le, amelyek a pénzühiány következtében csupán tervek maradnak. Negyedszer, de nem utolsósorban a magánipar és az állam kutató-fejlesztő tevékenységének koordinálását kell hatékonyabbá tenni, és anyagilag támogatni kell a magánszférának a termelés modernizációjára irányuló törekvéseit, az új termékek bevezetését, valamint a közcélú kutatásokat, amelynek az USA-ban is forgalmazott ATLAS számítógép, valamint a légpárnás hajó a legjobb bizonyítéka. A pártelnök egyben arra figyelmeztetett, hogy az új felfedezések és a gyakorlati alkalmazása közt eltelt időt le kell rövidíteni, hiszen a konkurens német és amerikai vállalatok sokkal gyorsabban hasznosítják az új tudományos eredményeket, mint Nagy-Britannia, ellenkező esetben tovább folytatódik az ország piacvesztése.⁵⁶⁰

A választási retorika új eleme volt a fejlődő világ problémáinak tematizálása. A Munkáspárt ígéretet tett a *Ministry of Overseas Development* (Tengerentúli Fejlesztések Minisztériumának) létrehozatalára, amely a szintén új *Ministry of Science* (Tudományügyi Minisztériummal) együtt azon fog munkálkodni, hogy a brit tudomány mennél nagyobb arányban járuljon hozzá az elmaradott térségek felzárkóztatásához.⁵⁶¹ A Munkáspárt ezzel nem kizárólag az általa mindig is elutasított kolonializmusnak a volt brit gyarmatok népeivel szemben elkövetett bűneit – hibáit kívánta kompenzálni, hanem – igaz, a korábbiaktól eltérő megközelítéssel - komoly üzleti lehetőségeket vélt felfedezni a harmadik világ felzárkóztatásában. Az ellenzéki vezető kedvenc hipotézisének számított, hogy a bezárásra ítélt vasúti járműjavítók, vagy a leszerelés nyomán profilváltásra

⁵⁵⁹The Labour Party Report of the 62nd Annual Conference, 1963, 136-137.

⁵⁶⁰Harold Wilson: Purpose in Politics. London, Weidenfield & Nicolson, 1964. 14-27.

⁵⁶¹Castle, 1993: 340.

kényszerülő, hadiipari üzemek Ázsia és Afrika még hiányzó közlekedési rendszereinek kiépítésével juthatnak új feladathoz.⁵⁶²

A pártvezér számára a vasút iránti elkötelezettség a családi tradíció jóvoltából egyáltalán nem volt új keletű, a BR - *British Rail* a programbeszédben mégis a pazarlás, valamint a konzisztens közpolitika hiányának szimbólumaként tűnt fel. Míg a kormányzat a megelőző tizenöt évben másfél milliárd fontot ruházott be a BR modernizációjába,⁵⁶³ a Beeching - jelentés egyértelműen arra következtetett, hogy a forgalmi szempontok és a pénzügyi lehetőségek hosszú távon legfeljebb a hálózat kétharmadának fenntartását engedik.⁵⁶⁴ Wilson a Brit Államvasutak reformjáról szóló vita során azt indítványozta, hogy mindaddig tekintsenek el a vasúthálózat jelentős ritkítástól, amíg közlekedési rendszer egészét nem vetik alá átfogó vizsgálatnak. Tudniillik, még a kormánypárti képviselők számára is feltűnt, hogy Lord Alfred Beeching BR – vezérigazgató más vonalak bezárása mellett érvelt, mint a közlekedési miniszter, akinek javaslatait egyértelműen a pénzügyi szempontok motiválták. A kormány a fővonalai ráhordás szempontjából nélkülözhetetlen mellékvonalakat kívánt bezárni, ugyanakkor bizonyos funkciótlaná váló vonalszakaszok továbbra is megmaradtak. Wilson elismerte, hogy a vasúthálózat egyes részei felett valóban eljárt az idő, az 1860-as években ugyanis nagyon sok olyan vonal épült, amely a korábban érkezett vasúttársaság monopóliumát próbálta megtörni, mások, pedig nyíltan arra spekuláltak, hogy a már pozícióban lévő vállalkozások nagy összegű lelépési díjat fizessenek a piacról történő kivonulásért. A politikus a racionalizálások terén az előrelátás hiányát kifogásolta, mondván a közúti törzshálózat 62%-a már jelenleg is túlterhelt, így a vonalmegszüntetések csak a forgalmat, a levegőszennyezést, és a balesetek számát fogják növelni. Míg egy átlagos mellékvonal kiiktatása éves szinten kb. 8000 font megtakarítással járt, a szükséges közúti fejlesztések, valamint az autóbuszos kiszolgálás dotációja majdnem 250 ezer fontba került. 1953 és 1963 között ugyan a hálózat legkevésbé jövedelmező egyötödét, vagyis 3600 mérföld – kb. 6000 kilométer – hosszú pályaszakaszt bezártak, de az így megtakarított összeg a vasúttársaság 1960-as veszteségének mindössze 7%-t tette ki. A vasút deficitje valójában azért ért el olyan jelentős szintet,

⁵⁶²House of Commons Official Report. February 1964. HANSARD VOL. 688. 1367-1391.

⁵⁶³Koestler, 1963: 54-62.

⁵⁶⁴Terry Gourvish: *British Rail 1974–97. From Integration to Privatisation*. Research: Mike Anson. Oxford University Press, 2004. 1-9.

mert a jól fizető teherfuvarozás egyre nagyobb része átterelődött a rugalmasabb közúti szállításra, míg az utasforgalomban a személygépkocsi elterjedése okozta a válságot. Miközben a magántulajdonú vasúttársaságok 1938-ban már csődvédelmért folyamodtak, az 1947-es törvény által megkövetelt ésszerű munkamegosztás, valamint az integrált közlekedéspolitika elérte, hogy 1953-ig a vasút bevételei fedezzék a kiadásokat. A teherszállítási liberalizáció után viszont a köztulajdonban lévő tehergépkocsi vállalatok sem tudtak a szükséges mértékben hozzájárulni a közlekedési alaphoz, a veszteséget itt is más forrásokból kellett pótolni. Wilson egyben arra figyelmeztetett, hogy amíg egyes Londonba vezető elővárosi vasutak egy részét a megszüntetés fenyegeti, az Egyesült Államok új személyszállító vonalakat épít a nagyvárosi agglomerációk területén. Franciaországban a gördülőállomány háromnegyede elpusztult a második világháború alatt, az SNCF – *Société National de Chemaines de Ferre* (a Francia Államvasutak) a villamosítás és az egyéb fejlesztések révén, feleannyi mozdony, személy és teherkocsi felhasználásával mégis kitermeli működésének költségeit. A brit vasutakhoz viszonyítva kétszeres – 17 tonnás – tengelyterhelés mellett az adóztatási gyakorlat is hozzájárul, mert csak ott teszi kifizetődővé a közúti személy, illetve áruszállítást, ahol a vasút teljesítménye nem megfelelő.⁵⁶⁵ A pártvezér zárszavában ismételten a problémák új megközelítésének szükségességét hangsúlyozta, mivel e nélkül nem képzelhető el a gazdaság dinamizálása, az életszínvonal emelése és az ország pozícióinak megőrzése.⁵⁶⁶

A beszéd még a konzervatív sajtótól is rendkívül kedvező fogadtatásban részesült. Az *Economist* szerint Harold Wilson megtette az első lépést afelé, hogy államférfiúi magasságokba emelkedjék.⁵⁶⁷ John Cole, a *The Guardian* publicistája úgy értelmezte a programot, hogy „a Labour a választók megnyerése érdekében a tudomány és a szocializmus széleskörű integrációjára törekszik”.⁵⁶⁸

Anthony Sampson, az *Observer* vezércikkírója az újságírók többségével ellentétben ütköztette Wilson október elsejei beszédét a Fabiánus Társaság informális megbeszélése során tett megjegyzéseivel. „Wilson, aki elutasította annak a lehetőségét, hogy a zűrzavar elkerülése érdekében régi intézményekbe egyetemi

⁵⁶⁵House of Commons Official Report. April30 1963. HANSARD VOL. 676. 907-931.

⁵⁶⁶Wilson, 1964: 22.

⁵⁶⁷The Economist 1963. X. 6.

⁵⁶⁸The Guardian 1963. X. 2.

tanárokat, munkaadókat és szakszervezeti vezetőket ültessen be, megértette a tudományos-technikai forradalom lényegét. A tudomány és a szocializmus viszonyáról tartott expozéja azt a benyomást keltette, hogy a Munkáspárt igenis törődik az ideológiai változásokkal, felismerte a kibernetika jelentőségét és mindent megtesz a fehérgalléros dolgozók integrálása érdekében. Egyben az is világossá vált, hogy csupán a párt 90 prominens politikusának cseréjével nem vihető végbe a változás. Jó lenne, ha a "forradalmár Wilson" és a "józan, adminisztrátor Wilson" leülne egymással egyeztetni a további teendőket."⁵⁶⁹

A beszéd nagyon jól kommunikálta a brit társadalom számára azt az üzenetet, miszerint a Labour a modernizáció zászlóshajója, valamint a hosszú ideje rendezetlen gazdasági - társadalmi problémák megoldásának letéteményese. Wilson a közös cél érdekében integrálni kívánta a társadalmat, nagyobb mozgásteret ígért azoknak az új rétegeknek, akik szerepvállalása nélkül elképzelhetetlen volt a megújulás. A szociáldemokrata mozgalom első világháború előtti nézeteit tükröző, a köztulajdon elsőbbségét hirdető ún. IV. klauzula eltörlése ugyan nem szerepelt a napirenden, mégis valós ideológiai reformról beszélhetünk. A program mindenképpen korszakalkotó volt abból a szempontból, hogy a konzervatívok ad hoc jellegű, sokszor inkonzisztens próbálkozásaival ellentétben megteremtette a keynes-i jóléti állam és társadalom brit modelljének ideológiai alapjait, illetve stratégiai célnak nevezte meg annak kiteljesítését. A modernizációs elképzelésekben a mennyiségi mutatók javítása dominált, ugyanis 1963-ban még nem lehetett előrelátni az olajválságot, a gazdasági növekedés korlátait, valamint azt, hogy a társadalmi igényrendszer ezzel párhuzamosan differenciálódni és diverzifikálódni fog.

Miután a Profumo – ügy világossá tette, hogy Macmillan a saját pártjában sem tudja tekintélyét megőrizni, a parlamenti frakcióból egyre többen követelték az idős politikus lemondását.⁵⁷⁰ A miniszterelnök prosztatabetegség nyomán műtéti kezelésre szorult, emiatt 1963. október 8-án Sir Alec Douglas-Home olvasta fel a pártkongresszuson azt a levelet, amelyben közölte a tagsággal visszavonulási szándékát.⁵⁷¹ A képviselők döntő hányada Rab Butler hívének számított, de a kormányfő a jelölt határozatlansága, az egyes közpolitikai programok iránt megnyilvánuló, szilárd elkötelezettségének hiánya és könnyű befolyásolhatósága

⁵⁶⁹The Observer 1963. X. 6.

⁵⁷⁰Maudling, 1978: 124.

⁵⁷¹William Whitelaw: The Whitelaw Memoirs. London, Aurum Press Ltd, 1989. 48.

miatt nem értett egyet a frakciótársaival, így Home-ot nevezte meg utódaként.⁵⁷² A döntésben viszont nem kis szerepe volt annak a felismerésnek, hogy brit gazdaság mindinkább kiütözhető válságjelenségeit - a párt arculatának elvesztése nélkül - a konzervatívok egyre kevésbé tudják menedzselni. Macmillan tehát arra törekedett, hogy Home előtérbe állításával időt nyerjen a megújulásához, egy, a modern világ követelményeinek és a választók elvárásának jobban megfelelő, 50 év körüli, nem arisztokrata vagy nagypolgári származású pártelnök image-ének felépítéséhez.

A pártkongresszusok végeztével kezdetét vette a közel egy évig tartó kampányidőszak, amely a Lord Home által 1963. november 12-én előterjesztett kormányprogramban is tükröződött. Az új miniszterelnök szokatlanul nagyvonalú fejlesztési programokat hirdetett mind az egészségügy, mind a köz-és felsőoktatás terén. A kormány 800 millió fontot irányzott elő kórházak építésére és felújítására, míg az általános-és középiskolák, valamint a felsőoktatás modernizációjának rovatában 3,5 – 3,5 milliárd font szerepelt. Ezzel párhuzamosan 1969-ig 1000 millió fontot kívántak az út-és autópálya-építésekre fordítani, de a tömegközlekedés támogatását is 75 millióval emelték. Wilson ugyan dicséretesnek tartotta, hogy négy év elteltével ismét növekszik a közberuházások volumene, de a célok iránti elkötelezettség várható hiánya, továbbá a tervezet hosszú távú, anyagi megalapozottságának bizonytalansága miatt bírálta is a programot. Kritikai megjegyzéseinek egy része arra összpontosult, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok – alacsony keresetű munkavállalók, nyugdíjasok, özvegyek – ismétetlen kimaradnak az életszínvonal növekedéséből. A fejlesztések megvalósíthatóságával kapcsolatos kételyeit azzal magyarázta, hogy a tapasztalatok szerint az erélytelen törvényi szabályozás következtében a kormányzat a föld-és háztulajdonosokkal szemben nem tudja érvényesíteni a közösség célokat.⁵⁷³ Wilson és Home egyébként kezdettől fogva bizonyos ellenszenvvel viseltetett egymás iránt. Az ellenzéki vezető amatőrnek minősítette ellenfelét, a kormányfő, pedig szűk körben mitugrásnak titulálta a Munkáspárt vezérét.⁵⁷⁴ Sokkal valószínűbb azonban, hogy e rossz viszony mögött inkább anyagi természetű konfliktus húzódott, hiszen az építési területek államosítására vonatkozó munkáspárti elképzelés nyilvánvalóan sértette a tekintélyes földbirtokkal rendelkező arisztokrata üzleti érdekeit.

⁵⁷²Heath, 1998: 253-257.

⁵⁷³House of Commons Official Report. 12th November 1963. HANSARD VOL 684. 18-35.

⁵⁷⁴Kay, 1967: 157.

Wilson 1964. január 16-án a fegyveres erők túlterheltségéből, továbbá a létszáhiányból eredő nehézségei okán a védelmi fehér könyv felülvizsgálatát szorgalmazta, amely a folyamatban lévő a repülőgép-beszerzésekre, és a baloldal részéről vitathatónak minősített nukleáris fegyverzetre koncentrált, majd ezt követően országjáró körútra indult.⁵⁷⁵ Január 19.-i birmingham-i kortes beszédében a gazdasági szerkezetváltást nevezte meg a legfontosabb feladatként, amelyet a kutatás-fejlesztés állami támogatásával, az importhelyettesítő törekvésekkel fellépő vállalatoknak nyújtott adókedvezménnyel, termeléspárti adórendszerrel kívánna pártja megvalósítani. Mint ahogy a választópolgároknak küldött üzenete végén a modernizációval kapcsolatban találóan megjegyezte: „Nincs vesztegetni való időnk, mert ha a brit gazdaság növekedése ilyen lassú marad, 15 év múlva az NSZK kétszer olyan erős lesz gazdaságilag, mint Nagy-Britannia”.⁵⁷⁶

Wilson a Labour külpolitikai elképzelései csak június közepén hozta nyilvánosságra, hiszen a ”Wynne - Molodij csere” lebonyolításáig,⁵⁷⁷ valamint a moszkvai angol nagykövetség katonai missziója által a fogadó ország szuverenitását feltűnően sértő hírszerzési próbálkozások felfüggesztéséig⁵⁷⁸ nem kívánt a kétoldalú kapcsolatok normalizálására való törekvéssel fellépni. Az ellenzék vezére úgy vélekedett, hogy a szovjet lakosság fogyasztói igényeit kielégítő termelésben komoly együttműködési potenciál rejlik, amely az új technokrata vállalatvezetői – külkereskedői réteg megjelenése jóvoltából könnyen kiaknázható, és egyben a hidegháborús feszültségeket is oldhatja. Az ellenzéki vezető a kelet-európai diktatúrákhoz hasonlította Spanyolországot, amellyel a gazdasági kapcsolatok ugyan fejleszthetők, de a fegyverszállítást, és a védelmi együttműködést már ebben a tekintetben sem támogatta.⁵⁷⁹

A választások közeledtével a konzervatívok kampánya kezdett eldurvulni, korteskedésük egyre inkább a Wilson személye elleni támadásokra épült. Először az vált találgatás tárgyává, hogy még 1947-ben a Kereskedelmi Tanács elnökeként volt-e intim kapcsolata akkori magántitkárával, Barbara Castle-lel. Nem sokkal később Douglas Dodds-Parker ezredesnek, az oxfordi konzervatív klub elnökének, a Foreign Office és az MI6 - egykori összekötőjének jóvoltából olyan hírek láttak

⁵⁷⁵House of Commons Official Report. January 16 1964. HANSARD VOL. 687. 427-454.

⁵⁷⁶Wilson Selected Speeches, 1964: 11-22.

⁵⁷⁷Wynne, 1967: 212.

⁵⁷⁸ASzTL O-11196/11. 1964. XII. 5. 15-23.

napvilágot, hogy az ellenzék vezére szexuális viszonyt folytat Marcia Williams-szel, jelenlegi személyi titkárnőjével. Mivel az ezredes és a Wilson lejárataán munkálkodó stáb nem tudta bizonyítani a vádakát, ezért úgy döntöttek, hogy a rágalmazásért indítható jogi procedúra veszélye miatt hogy külföldön jelentetik meg a "leleplezéseket". 1964. május első napjaiban Quentin Hogg, konzervatív képviselő Párizsba utazott, hogy a francia jobboldali újságoknak próbálja meg eladni a történetet. Az ellenzék soraiból a Profumo-ügy szexuális vonatkozásai kapcsán többen kérdőre vonták az ezredest, aki erre olyan gyerekeknek nevezte a Labour képviselőit, "akiknek az ilyesmi izgatja a fantáziáját." A negatív kampány azonban hamarosan visszaütt. Amikor Hogg október 13-án este a londoni egyetemen tartott beszédében ismét előhozakodott Wilson "magánéletével", az egyetemisták kifütyülték, sőt, a konzervatívok utolsó öt évének menetrendszerű kémbotrányait gúnyolva azt kiabálták: "Lonsdale, Vassal, Profumo! Ebből elég volt! Mi mindannyian Wilson-t akarjuk"!⁵⁸⁰ Az 1964. október 15.-én megtartott általános választásokat 317 mandátummal, de mindössze négyfős többséggel a Munkáspárt nyerte meg.⁵⁸¹

⁵⁷⁹House of Commons Official Report. June 17 1964. HANSARD VOL. 696. 1396-1412.

⁵⁸⁰Dorill – Ramsay, 1991: 44-48.

⁵⁸¹Harold Wilson: The Labour Government 1964-1970. London, Weidenfeld & Nicolson, 1971. 17.

AZ ELSŐ WILSON-KORMÁNY

Wilson a kormányalakítási megbízatás átvételét követően, már október 16-án délelőtt bemutatta a hat legfontosabb kabinetbeli tisztség várományosait. A gazdaságirányítás eddigi gyakorlatának, a túlzott óvatosságról elhíresült Pénzügyminisztérium dominanciájának megszüntetésére, a hosszú távú gazdaságpolitikai célok érvényesítésére George Brown vezetésével új kormányzati szerv, a *Department of Economic Affairs* (Gazdasági Ügyek Minisztériuma) létesült, míg James Callaghan lett a pénzügyminiszter. A *Ministry of Defence* (Hadügyminisztérium) irányítására Denis Healey kapott felkérést. A politikus nem térhetett ki a feladat elől, mivel Wilson már előzetesen úgy informálta a királynőt, hogy Healey vállalja a feladatot.⁵⁸² Bár a kormányfő az alsóház szavazati jog nélküli pozícióiba az ellenzékhez kötődő személyeket nevezett ki, Patrick Gordon Walker külügyminiszter-jelölt a konzervatív sajtó támadásainak kereszttüzeiben találta magát, tudniillik az egyén választóközrztben elszenvedett veresége nyomán - Home-hoz hasonlóan - Walker sem volt parlamenti képviselő.⁵⁸³

⁵⁸²Healey, 1989: 249-250.

⁵⁸³Kay, 1967: 191.

A *Home Office* (Belügyminisztérium) irányítására Sir Francis Sockie, míg a *Commonwealth Office* (Nemzetközösségi Ügyek Minisztériuma) vezetésére Arthur Bottomley kapott megbízatást. Herbert Bowden lett a *Lord President of the Council* valamint a *Leader of the House of Commons*, vagyis a Királyi Titkos Tanács és egyben képviselőházi elnök, míg Gerald Gardiner örökölte az igazságügyi miniszteri posztot.⁵⁸⁴ Wilson a Labour balszárnyán elhelyezkedő politikusokról sem feledkezett meg, hiszen a *Ministry of Technology* (Technológiaügyi Minisztérium) élére a parlamenti mandátummal ugyancsak nem rendelkező, radikális nézeteiről közismert Frank Cousins szakszervezeti vezért nevezte ki, a *Ministry of Overseas Development* élére, pedig Barbara Castle került. A kormány megalakulásához másnap a *Times* a következő kommentárt fűzte: “Mr Wilson, a hatodik munkáspárti miniszterelnök, aki 48 évesen századunk legfiatalabb kormányfője, erős kormányt szándékozik felállítani, amelynek legfontosabb törekvése a pénzügyi problémák kezelése lesz”.⁵⁸⁵ Az új kormány tagjainak rekrutációja alapvetően a Munkáspárt frakciói közötti egyensúly megteremtése jegyében történt, hiszen e nélkül elképzelhetetlen lett volna az ország kormányzása. Már a kortársaknak is feltűnt, hogy legnagyobb vetélytárs Brown lett a miniszterelnök első helyettese, míg a Wilsonhoz közelebb álló Callaghan került a gazdaságirányítás másik pólusára, így garantálható volt, hogy a két politikus már csak az illetékesség terén is állandóan egymás torkának essen. Bár Douglas Jay kereskedelmi miniszter mindent megtett azért, hogy lebeszélje Wilsont a DEA megalakításáról, a kísérlet azonban nem sikerült. Callaghan nem vitatkozott a gazdasági tárca szükségességével, létrehozatalát a Pénzügyminisztérium növekedéspárti álláspontjának ismeretében korainak tartotta, mégsem állt ki határozottan Jay mellett. Mivel Brown keresetlen stílusa túlságosan sokszor keltett megütközést a Kincstár hivatalnokai között, az új kormányzati szervet egyszerűen csak *Department of Extraordinary Agression* (Rendkívüli Agresszió Minisztériumának) nevezték.⁵⁸⁶

A kabinettagok többsége a középosztályhoz tartozott, a kormányfőn kívül négyen, Richard Crossman *Minister of Housing and Local Government* (építészügyi) és Michael Stewart oktatásügyi miniszter, és Douglas Jay, valamint az egyetlen, arisztokrata családból származó kormánytag, Lord Longford *Lord Privy Seal*

⁵⁸⁴Wilson, 1986: 202-205.

⁵⁸⁵The Times 1964. X. 15.

⁵⁸⁶Ziegler, 1993: 169-172.

(pecsétör) korábban egyetemi oktatóként tevékenykedett. A kormány tagjainak fele csak középiskolát végzett, ennek megfelelően erősebb volt baloldali elkötelezettségük, bár csak nyolcan származtak a hagyományos értelemben vett munkásosztálybeli családból. A kormányzás hat éve alatt ez a csoport bizonyította leginkább a szociális érzékenységet, de az ún. intellektuelekhez hasonlóan ők is inkább jobboldali szociáldemokraták voltak. Bár a kormányon belül az értelmiségi elítélő csoport bizalmatlan volt a kormányfővel szemben, Wilson-nak mégis a munkásosztálybeli származású kormánytagok okozták a legtöbb fejfájást.⁵⁸⁷

A gazdasági sajtó részéről bírálat tárgyát képezte a miniszterek magas átlagéletkora, valamint az egyes minisztériumok között meglévő hatásköri átfedések, de a társasági adó emelésére vonatkozó terv sem váltott ki lelkesedést. Az Economist véleménye szerint a fizetési mérleghiányból eredő problémák megoldásához elsősorban az importot kiváltó iparfejlesztéssel, nem, pedig a vámok emelésével lehet eljutni.⁵⁸⁸

Wilson 1964. november 3-án a kormányprogram ismertetését azzal a retorikai fordulattal indította, hogy a modernizációs törekvések első lépéseként szakított a Konzervatív Párt sokak számára jogosan visszatetsző személyzeti politikájával. Az 1959-es választások után megalakult kabinettől eltérően rokonai vagy iskolatársai közül senkinek nem adott a kormányzati munkában való részvételre szóló megbízást, valamint megtisztította az apparátust a bűjtatott, pártpolitikai jellegű tisztségektől. A kommunikációs tanácsadók, a pártközponttal való kapcsolattartásért felelős összekötők ettől fogva már nem számíthattak állami fizetésre, ugyanakkor az anakronisztikusan ható, sokszor régóta betöltetlen, nemesi eredetű címeket is törölték. A kabinet létszáma összesen 21 főt tett ki, amely elődjéhez viszonyítva eggyel volt kevesebb, viszont jelentősen csökkent a tágabb értelemben vett kormány létszáma. A működési költségek csökkentése és a közigazgatás zökkenőmentes működése érdekében elmaradt a *Ministry of Disarmament* (leszerelésügyi), a *Ministry of Natural Resources* (a Természeti Erőforrások Minisztériuma), továbbá a komoly ígéretek közé sorolható felsőoktatási minisztérium létrehozatala, a technológiaügyi miniszter, pedig nem került a kabinet tagjai közé. Az előzetes várakozás ellenére a parlamenti frakció nem kifogásolta, hogy az említett reszortok nem emelkedtek miniszterialális szintre, sőt, a többség inkább attól tartott, hogy egy túlságosan szerteágazó struktúrában lelassul a napi ügyintézés. Az aggodalom nem

⁵⁸⁷Morgan, 1992: 258-261.

volt meglepő, hiszen a brit politikai osztályban mindenki jól emlékezett arra a fiaszkóra, amikor néhány évvel korábban az Építészeti és Önkormányzati Minisztérium három évet fordított egy újonnan építendő előváros területének megszerzésére. A városrendezési feladatoknak adott prioritás értelmében miniszterhelyettes felügyelete alá került a londoni lakásprogram, az addig mostohán kezelt szakmunkásképzés, valamint az igazságügyi reform. A külpolitika nem foglalt el kiemel helyet a választási kampányban, hiszen a Közép – Afrikai Államszövetség felbomlását követően a Commonwealth 1964-ban megtartott konferenciáján Home is egyértelművé tette, hogy a dél - rhodéziai önállóság nem választható el a fekete lakosság egyenjogúsításától. Ian Smith, a fehér telepesek érdekeit képviselő párt, a *RF Rhodesian Front* (Rhodéziai Front) vezetője, a mérsékelt Winston Field utódaként kinevezett dél - rhodésiai miniszterelnök ugyan ígéretet tett rá, hogy az ügyben kikéri az afrikaiak véleményét, amelyhez megfigyelőket akart hívni Nagy - Britanniából. Home ezt viszont elutasította, mert a tervbe vett konzultációt a rezsim iránt elkötelezett törzsfőnökök befolyása miatt nem lehetett reprezentatívnak tekinteni. Miután Smith ahhoz sem járult hozzá, hogy a Zambia függetlenné válásának ünnepségén résztvevő Arthur Bottomley találkozhasson afrikai ellenzék őrizetben tartott vezetőivel, pl. Joshua Nkomoval, a brit kormány nyomatékosan figyelmeztetést küldött Salisbury számára, miszerint a függetlenség egyoldalú deklarációjának súlyos következményei lehetnek. Wilson ezt azért hozta nyilvánosságra, mert Smith tőle már a londoni meghívást sem volt hajlandó elfogadni, helyette azzal fenyegetőzött, hogy november 5-én népszavazást rendez a Rhodézia függetlenségének kikiáltásáról. Végleges, mindkét fél számára megnyugtató rendezést nem kínálhatott fel, de javaslatot tett rá, hogy a nemzetközösségi cukoregyezmény módosításával, vagy az oktatás kiterjesztésének anyagi támogatásával hajlandó lenne javítani az általános életkörülményeken, hogy megfelelő légkör alakítható ki a megállapodáshoz. A kormányfő nem nyilatkozott a védelmi elkötelezettségekről, a programbeszéd ugyanis elsősorban a konzervatív társadalompolitika leginkább vitatható, legkevésbé igazságos elemeinek megszüntetésével foglalkozott. A Munkáspárt ennek szellemében eltörölte a Szuez után bevezetett, majd 1961-ben megduplázott receptdíjat, és kilátásba helyezte a bérlők szempontjából előnytelennek tekinthető 1957-es lakbértörvény

⁵⁸⁸The Economist 1964. X. 24.

felülvizsgálatát. A brit gazdaság legsürgősebb beavatkozást igénylő problémája viszont nem a társadalmi össztermék elosztásában, hanem a krónikus fizetési mérleg deficitben testesült meg. Wilson a mértékadó pénzügyi szakemberek véleményét ismételve azt mondta, hogy 1964-ben mérhető folyó fizetési mérleg hiány rossz esetben 800 millió, jobb körülmények között 700 millió font körüli értéket fog mutatni. Az import kvóták segítségével történő korlátozása rugalmatlan eszköz, a kormány emiatt tekintett el az alkalmazásától, míg a deflációt az árfelhajtó tendencia, és a várhatóan elhúzódó stagnálás okán mellőzték. Az alapvető élelmiszerek és nyersanyagok kivételével mindennemű importra kivetett 15%-os pótvám azért tűnt a legkevésbé rossz megoldásnak, mert így nem kellett a GATT és az EFTA részéről büntető intézkedésekkel számolni. Mivel 1964-ben a behozatal az exportnál sokkal gyorsabban növekedett, a konjunktúra október elején már csak a napi egymillió fontos kölcsönnek köszönhetően volt fenntartható. Az IMF a hitelezési feltételek szigorítására készült, ezért az általuk felkínált segítség a kormányprogram felülírásával, tehát a szociális nivellációról való lemondással lett volna egyenértékű. A Labour a szűklátókörű, a kamatlábak tartós emelkedését generáló monetarista gazdaságpolitika meghaladását tekintette elsődleges céljának, amelynek révén megvalósulhat a teljes körű kapacitáskihasználás, valamint a modernizációhoz szükséges tőkefelhalmozás. A brit vállalatok többsége ugyanis a kényelmes, hazai piacra alapozta eladásait, elsősorban a “választási konjunktúrára” építve a profitszerzést, ezért nehezen tudott alkalmazkodni a gyorsan változó körülményekhez. A kivitel több mint felét negyven kiemelkedő teljesítményt nyújtó cég biztosította, azonban a szigetország versenyképessége ez utóbbiak erőfeszítéseitől függetlenül hanyatlott, hiszen 1951-hez viszonyítva az ipari késztermékek világkereskedelmében 22%-ról 15%-ra csökkent a brit részesedés. Wilson elismerte, hogy elengedhetetlennek tartja az állami gazdasági szerepvállalás kiterjesztését, de ezt alapvetően a gazdasági folyamatok szabályozásával és tervezésével, az ipari termelés növekedését támogató adópolitikával, a csúcstechnológiát képviselő ágazatokban új vállaltok alapításával kívánta megvalósítani, nem a magántulajdonban lévő üzemek és szolgáltatóegységek tömeges államosításával.⁵⁸⁹ A miniszterelnöki expozé alapján a szakértők 1965-re enyhén deflációs jellegű költségvetéssel számoltak, amely a tőkejövedelmekre

⁵⁸⁹House of Commons Official Report. November 3 1964. HANSARD VOL 701. 62-85.

kivetett osztalékadó bevezetésén kívül néhány százalékkal megemelte a magasabb jövedelmű rétegek személyi jövedelemadó terheit, míg a tradicionális munkásosztálybeli szavazókat nyugdíjak emelésével, és a juttatások közötti markáns különbségek csökkentésének ígéretével kívánta megnyerni. A munkáspárti kormány az exportnövekedés és a foglalkoztatás bázisának szélesítése céljából magasabb összegű beruházási adókedvezményt helyezett kilátásba, amelynek viszont együtt járt a folyamatban lévő presztízsberuházások felülvizsgálatával. Többek között felmerült, hogy néhány évvel el kellene halasztani a brit – francia koprodukcióban készülő szuperszonikus utasszállító, közismert nevén a *Concorde*, valamint a szintén hangsebesség feletti repülésre tervezett TSR2 – *Tactical Strike – Reconnaissance* (harcászati felderítő-bombázó) repülőgép gyártását. A munkáspárt elképzelései között az is hangsúlyosan szerepelt, hogy a technológiai megújulás gyorsítása érdekében köztulajdonba veszik az acélipart. A kormányon belül csak a vámok emelése okozott nézeteltérést, Douglas Jay kereskedelmi miniszter ugyanis inkább a font lebegtetésére tett javasolta. Az ellenzék inkább csak az elvárások miatt bírálta a kormányprogramot,⁵⁹⁰ bár Ian Macleod értelmetlennek és elkapkodottnak minősítette a vas-és acéltermelés államosítását. A konzervatív képviselő úgy vélte, hogy a magántulajdonban lévő kohászati vállalatok nyereségesen és hatékonyan működnek, hiszen 1950 és 1962 között 1400 millió fontot investáltak az ágazatba, amely 200 millióval haladta meg az NSZK ugyanilyen célú befektetéseit.⁵⁹¹ Reginald Maudling ugyanakkor arra hívta fel a kormány figyelmét, hogy a vámpótlék ellentétben áll a GATT szellemiségével, így az optimista elgondolástól eltérően mégsem lehet kizárni, hogy ellenlépés történjen Nagy-Britannia kereskedelmi partnerei részéről. Az előző, konzervatív kormány pénzügyminisztere szerint a fizetési mérleghiány kiugró értékei a beruházások élénkülésének számlájára írhatók, tehát az egyensúly már rövidtávon helyreáll.⁵⁹²

A kormányzati struktúrában végrehajtott korrekció nem annyira a túlméretezett apparátus elleni állásfoglalásról szólt, hanem inkább azt az üzenetet próbálta meg eljuttatni a választópolgároknak, hogy az új minisztériumok a kor követelményeihez történő alkalmazkodás jegyében születtek. A kormányfő sikeresen cáfolta a bürokratizmus túlbujánzásával kapcsolatos ellenzéki sugalmazásokat, és a szociális

⁵⁹⁰Wilson, 1971: 19-20.

⁵⁹¹Der Spiegel 1964. IV. 15.

⁵⁹²Maudling, 1978. 133-134.

igazságosság melletti kiállása is hitelesnek bizonyult. Valószínű, hogy Maudling azért nem vállalkozott a Labour gazdaságfejlesztési elképzeléseinek mélyreható bírálatára, mert a felidézett befektetési boom jelentős része valósult meg külföldön, ahol a brit tőke elsősorban a gyarmati múlt öröksége nyomán hagyományosnak tekinthető színes-és nemesfémányászatra és olajkitermelésre koncentrált. A statisztikai adatok ismeretében az ellenzéknek is el kellett volna ismernie, hogy a londoni bankok a hazai ipar fejlesztése helyett a források túl nagy hányadát szentelik a primer nyersanyagok tengerentúlon zajló kiaknázásának. Fordulatról legfeljebb abban a tekintetben lehetett szó, amennyire a kitermelő ágazat fokozatos leértékelődése miatt a befektetések súlypontja a lényegesen jövedelmezőbb pénzügyi tranzakciókra és az ingatlanbefektetésekre helyeződött át. Wilson politikai kommunikációja szempontjából viszont súlyos hiba történt, mivel a választási kampányban 400 millió fontra becsült fizetési mérleghiány a parlamenti vita alatt már 800 milliós nagyságrendben szerepelt, amely akaratlanul is megerősítette a pénzügyi spekulánsok fonttal szembeni gyanakvását.

A City és a külső pénzügyi befektetők, akik az 1957-es és 1961-es pénzügyi krízis idején elhangzott, túlságosan kritikus megjegyzései nyomán alapjaiban véve nem bíztak Wilson-ban, még ezt a nagyon mérsékelt szociális reform iránti kormányzati elkötelezettséget is komoly megütközéssel fogadták. Ráadásul, a választás után eltelt másfél hónap alatt rendkívül erős támadások érték a fontot a kontinens legnagyobb bankjai részéről. Mivel az árfolyam rövid időn belül jelentősen csökkent, november 19-én este Lord Cromer, a Bank of England kormányzója az irányadó kamatláb 1% pontos emelésére tett javaslatot. Wilson, Callaghan és Brown tisztában voltak az elszenvetett veszteségek nagyságrendjével, a kabinet tagjait mégsem tájékoztatták, mert a három politikus nem értett egyet a válságkezelési stratégiában. Noha Brown helytelenítette a jegybankelnök indítványát, november 20-án a befektetők megnyugtatóására 5-ről 7%-ra emelkedett az alapkamat, de ez utóbbi intézkedéssel is csak ideig-óráig sikerült megfékezni az árfolyam zuhanását. Thomas Balogh, a miniszterelnök magyar származású gazdasági főtanácsadója, a tervezésért felelős pénzügyminisztériumi főosztályvezető a gyors leértékelés mellett foglalt állást, amennyiben úgy vélte, hogy egy néhány százalékkal alacsonyabb árfolyam révén olyan exportoffenzíva indítható, amelynek köszönhetően megszűnik a krónikus fizetési mérleghiány. Wilson ezt az elképzelést

szerette volna kipróbálni, viszont a pénzügyminiszterrel és a gazdasági ügyek miniszterével folytatott szűk körű megbeszélést követően megváltoztatta véleményét. Callaghan a kincstári tisztviselőktől kapott útmutatás segítségével meggyőzte a miniszterelnököt, hogy a devalváció több kárt okozna, mint amennyi haszonnal jár. A hazai és a nemzetközi befektetők még a legenyhébb célzást is megszegett ígéretként értelmezhetik, tehát a tényleges devalváció olyan értékvesztést generálna, amely rövid időn belül a kormány által meghatározott szinten is túllépne. Az Egyesült Államokra viszont azért nem lehetett számítani, mert a New York-i bankok véleménye szerint a leértékelés a dollár ellen fordítaná a spekulánsokat, amely végső soron akár Bretton Woods – a valuták egymáshoz rögzített stabil árfolyamrendszerének - összeomlásához vezetethet.⁵⁹³

Mint kiderült, a kincstár tisztviselőinek aggodalmai egyáltalán nem voltak alaptalanok. A gazdasági egyensúly megőrzése ekkor már csak napi 2 milliós fontos kölcsön révén volt lehetséges, ezért elkerülhetetlennek tűnt, hogy a korábbi fogadkozások ellenére lehívják az IMF 1 milliárd dollár értékű készletét hitelkeretét. Wilson november 23-i beszédében úgy próbálta kommunikálni a döntést, hogy nem annyira az ország tényleges állapotával, hanem külső megítélésével voltak problémák, hiszen a fizetési mérleg hiánya terén két – három hetes intervallumban nem lehet érdemi fordulatra számítani. A font helyzetével azért sem foglalkozott hosszabban, mert figyelmét teljesen lekötötte a december elején esedékes washingtoni látogatás. Wilson tisztázni kívánta a nemzetbiztonsági botrányok, és a fegyverkezés terheinek megosztása nyomán a két ország viszonyában kialakult nézeteltéréseket, de a témák között jelen volt a Nassaui Egyezmény újratárgyalása, a Kennedy – forduló - a szabadabb kereskedelem problémái - valamint a többoldalú atomtűőerőhöz kapcsolódó brit fenntartások.⁵⁹⁴

A miniszterelnök csupán annyi kötelezettséget vállalt, hogy kormánya mindent megtesz a kulcsvaluta szerep megővéseért, amely Callaghan szavaival „a történelmi misztikum és szimbolizmus keverékeként kiegyenlítette az eltérést a fontsterling pozíciója és a valós gazdasági teljesítmény között”.⁵⁹⁵ Az adott ügyek önmagukban is túl nagy horderejűnek bizonyultak ahhoz, hogy a nem kívánt devalváció hatásait Washington támogatásával próbálják ellensúlyozni.

⁵⁹³Callaghan, 1987: 163-171.

⁵⁹⁴House of Commons Official Report. 23rd November 1964. HANSARD VOL 702. 930-946.

⁵⁹⁵Wilson, 1986: 202-205.

A font elleni spekuláció november 24-én új lendületet kapott, amikor az NSZK és Franciaország egymástól függetlenül – de nem kizárt, hogy előzetes konzultáció után – váratlanul nagy tételben kezdett megszabadulni a birtokában lévő sterlingkészletektől. Lord Cromer, aki felelőtlennek és túlköltekezőnek minősítette az új kormányt, a hitelezés feltételeinek szigorítására, és a szociális kiadások csökkentésére szólított fel, majd azt követelte, hogy a Munkáspárt tegyen le az acélipar államosításáról. Wilson felismerte a helyzet súlyosságát, de a javasolt intézkedéseket nem volt hajlandó változtatás nélkül elfogadni. A kabinet tagjainak ugyanis hamar feltűnt, hogy a jegybanki kormányzó nem annyira a költségvetési egyensúly megvalósításában, hanem sokkal inkább a londoni city által vallott nézetek érvényesítésében volt érdekelt, márpedig a Labour egyáltalán nem kívánt visszatérni a konzervatívok restriktív gazdaságpolitikájához.⁵⁹⁶

Amikor Wilson 1964. januárjában először találkozott Lyndon B. Johnson elnökkel, a fehér házi tanácsadók nem tudta egyértelmű véleményt alkotni az ellenzék vezéréről. Dean Rusk külügyminiszter úgy jellemezte Wilsont, mint aki „nem a határozott politikai meggyőződés embere, de nem is olyan a figura, aki a többségben bizalmat kelt. Emiatt nagyon sokan úgy gondolják, hogy a britek a közelgő választásokon egy ravasz hamiskártyás és egy buta öregember között választhatnak”. Bundy szerint „Wilson jovialis, meggyőző, érdekes, és láthatóan egyenes személyiség, még ha gyakran vádolják is opportunistá öszintetétlenséggel”.⁵⁹⁷ Wilson, aki ez alkalommal csupán jóhiszeműségét kívánta demonstrálni, 1964. december 6-án már kormányfőként utazott Washingtonba. A miniszterelnöki látogatás napirendjét a gazdasági problémákon kívül az MLF, illetve nyugati szövetség védelméhez történő brit hozzájárulás kérdései dominálták, viszont a dél – kelet – ázsiai konfliktus is szóba került.⁵⁹⁸ Wilson azzal a javaslattal fordult az elnökhöz, hogy London egy közös, amerikai-brit fenntartású ANF - *Atlantic Nuclear Force* (Atlanti Nukleáris Haderő) égisze alatt hajlandó lenne megtartani a brit atomerőszert, amennyiben az Egyesült Államok magára vállalja az NSZK-val szemben fennálló védelmi kötelezettségek bizonyos elemeit. A kormányfő érvelése elsősorban arra épült, hogy az MLF-programban részt vevő államok többsége hosszú

⁵⁹⁶Castle, 1993: 350.

⁵⁹⁷Ziegler, 1993: 221.

távon nem tudná vállalni a fenntartással járó költségeket, miközben a német részvétel kiszámíthatatlan reakciókat váltana ki a Szovjetunió részéről.⁵⁹⁹ Johnson viszont inkább a miatt bírálta felül Kennedy elképzeléseit, mert tartott tőle, hogy a sikeres kínai atomrobbantás után nehéz lesz gátat vetni a nukleáris proliferációnak, ha az MLF révén a NATO sem mutat jó példát. Míg Robert McNamara hadügyminiszter elismerését fejezte ki a brit haderőnek a Szueztől keletre játszott stabilizáló szerepéért, Johnson megértően fogadta a túlvállalással kapcsolatos félelmeket, majd azt ígérte, hogy minden segítséget megad a pénzügyi egyensúly fenntartásához.⁶⁰⁰ Wilson azonban rendkívül kellemetlen helyzetbe került, amikor az elnök Vietnámban közvetlen katonai jelenlétet kért Londontól. A kormányfő a dzsungelharc - kiképzési csoportra, valamint az anti-diverzáns alakulatokra vonatkozó felajánlástól eltekintve semmilyen kötelezettséget nem vállalt. Igaz, később úgy nyilatkozott: Washington nem elsősorban a brit katonák, hanem a zászló szimbolikus jelenétét szerette volna elérni. Brown rendkívül sikeresnek minősítette a megbeszéléseket, hazaérkezése után Wilson is új korszak kezdetéről beszélt a brit-amerikai kapcsolatok történetében.⁶⁰¹ Mindazonáltal, a külső szemlélők észrevették, hogy a Kennedyyel ápoltt rendkívül szívélyes viszony után a közel tíz évvel idősebb, a Demokrata Párt konzervatív szárnyához tartozó Johnson fenntartással viseltetett tárgyalópartnerével szemben, mivel úgy érzi, túl keveset tud Wilsonról.⁶⁰² A látogatást ugyanis megelőzte az a jelentés, amelyben Richard Helms, a londoni CIA részlegvezető Marcia Williams – egyébként már lezajlott – válásával kapcsolatban először botrányt emlegetett, majd azzal az alaptalan feltevessel egészítette ki az anyagot, hogy a titkárnő korábbi férje tagja volt a kommunista pártnak. Amikor David Bruce, az Egyesült Államok londoni nagykövete öt nappal a félrevezető dokumentum megérkezését követően tárgyalt az elnökkel Wilson látogatásáról, a diplomata megjegyezte, Johnson „nem tett utalást arra, hogy amit nekem bizalmasan elmondott a miniszterelnökkel kapcsolatos előítéletéről, nagyrészt pletykákon alapult”.⁶⁰³ Tekintve, hogy Wilson soha nem tartozott pártjának ahhoz a jobbszárnyon elhelyezkedő csoportjához, amelyet az 50-

⁵⁹⁸Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1963-64. Book II. November 22, 1963 to June 30, 1964. 1964. XII. 6. Washington, United States Government Printing Office, 1965. 1643-1644.

⁵⁹⁹Wilson, 1971: 46-51.

⁶⁰⁰Public Papers, Lyndon B. Johnson, 1964. Book II. 1964. XII. 7-8. 1644-1650.

⁶⁰¹Crossman, 1979: 50-51.

⁶⁰²Foot, 1968: 209-210.

⁶⁰³Pimlot, 1992: 365-366.

es évek elején a CIA hathatós pénzügyi támogatásában részesített,⁶⁰⁴ könnyen elképzelhető, hogy Angleton és J. Edgar Hoover FBI-igazgató sugalmazásai nyomán az amerikai elnök annyiban megalapozottnak tarthatta a Golicin által megfogalmazott vádak, hogy az oroszok Gaitskell helyett nem is annyira pro-szovjet, hanem a baloldali szélsőségesek iránt túlságosan engedékeny, határozatlan vezetőt kívántak hatalomra segíteni.

A kormányfő hazaérkezése után, részben Washington bizalmának helyreállításáért, részben a font árfolyamának megőrzéséhez ígért amerikai segítség viszonzásaként helytelenítette azokat az ellenzéki megnyilatkozásokat, amelyek szerint Johnson arra készült, hogy a Dél - Vietnamban zajló háborút Észak - Vietnamra is kiterjessze. A parlamentet és a közvéleményt a következő érvekkel próbálta megnyugtatni: „a világ az elmúlt évek során jelentősen megváltozott, a gyarmatbirodalmak megszűntek, az ENSZ tagjainak többségét az újonnan függetlenné vált ázsiai és afrikai országok adják. Már a Szovjetunió is a békés egymás mellett élésben gondolkodik, így a kialakult nukleáris patthelyzet nyomán reménykedhetünk benne, hogy a nagyhatalmak között nem történik fegyveres összecsapás”. Az alapvető külpolitikai prioritások – a NATO, és a Nemzetközösséghez fűződő szövetségi kapcsolatok erősítése, a nukleáris proliferáció megfékezése mind az észak – atlanti szövetségben, mind a harmadik világban, továbbá a kelet – nyugati feszültségek enyhítése – terén a Konzervatív Párt is egyetértett, azonban a védelmi kiadások csökkentése már komoly vitát generált. Mint Wilson rámutatott, Nagy - Britannia katonai szerepvállalását a realitások figyelembe vételével kell kialakítani, hiszen a nemzeti jövedelem 7,1 %-ra feltornászott védelmi költségvetés az Egyesült Államokat nem számítva a legmagasabb volt az egész nyugati világban. Tekintve, hogy hadfelszerelések ára az inflációnál is gyorsabb ütemben növekedett, változatlan feltételek esetén a *Ministry of Defence* juttatását 2000 millió fontról 2400 millió fontra kellett volna emelni. London 350 millió fontot költött a szövetséges országoknak szánt katonai segélyekre, míg külföldön állomásozó csapatainak ellátása közel 500 millió fontra rúgott. Az NSZK két év alatt 107 millió fontot járult hozzá a BAOR költségeihez, pedig ennek fenntartása évi 70 millió fontba került. Miután az árfolyamveszteségek következtében az utóbbi összeg elérte a 85 milliót, a fizetési mérleghiány nem

⁶⁰⁴Agee, 1978: 188-195.

egészen egytizede – kb. 65 millió fontsterling - a Bonn felé vállalt védelmi elkötelezettségből származott. A miniszterelnök ugyanakkor kijelentette, hogy Nagy-Britannia az Egyesült Államokhoz és a Szovjetunóhoz hasonlóan ragaszkodik a három katonai szerepkörhöz, tehát megőrzi önálló atomműtőerejét és világhatalmi státuszát, valamint teljesíti a NATO-n belül vállalt kötelezettségeit a hagyományos fegyverzetek fenntartásában. Wilson ugyanakkor elismerte, hogy a közel – keleti államokkal kötött védelmi szerződések költségvonzata évi 125 millió font körül van, míg a szélsőbaloldali felkelők ellen folytatott malajziai dzsungelharc erősen feszegeti az ország lehetőségeinek határait. A fegyveres erők sokszor azért nem tudtak hatékonyan reagálni az újonnan jelentkező fenyegetésekre, mert a tegnapi veszély automatikusan védelmi elkötelezettséghez, és költséges programokhoz vezetett, amely nem követte a világpolitikai helyzet változásait. „Az 50-es évek elején a mindenki az európai hadszíntéren megvívandó háborúra készült, így nem biztos, hogy az adott célra kifejlesztett fegyverek máshol is beválnak. Sokan úgy vélik, a szuperhatalmak erőfölényének ismeretében felesleges a haderő fejlesztésére költeni. Való igaz, hogy 3-4 évvel ezelőtt modernnek tekinthető bombázóink már anakronizmust jelentenek, hiszen az Egyesült Államok is csak a tömeges rakétatámadás után vethetné be hadászati repülőgépeit. A Suezről keletre lévő pozícióinkat nem adhatjuk fel, mivel az Egyesült Államok katonai tradícióinkon, és haderőnk mozgékonyaságán és békefenntartási képességein kívül ezt tekinti a nyugati szövetség biztonságához adott brit hozzájárulás legfontosabb elemének. Az európai védelemben való részvételünk mindig is korlátozott marad, mert nem vagyunk szárazföldi hatalom; mindazonáltal, a Közel–Keleten, és más, Európán kívüli térségekben játszott szerepünket egyetlen egy kontinentális ország sem tudná utánozni. Az előrehaladott stádiumban lévő programokat nem állítjuk le, hiszen ez a gyors befejezés költségeivel összevetve egyenértékű a pazarlással. A hadiipartól kétmillió munkavállaló megélhetése függ, ezért őket sem állíthatjuk egyik napról a másikra lehetetlen helyzet elé. Igaz, a gazdasági növekedés gyorsításához a védelmi szektor forrásainak egy részét át kell csoportosítanunk a polgári célú termelésbe, mert nehezen tartható, hogy a kutatás – fejlesztési kiadások 40%-a honvédelmi területre összpontosul. A megvalósíthatatlan tervezetekről le kell mondanunk, tudniillik a kooperáció, egyes amerikai repülőgépek licence útján történő gyártása olcsóbb megoldást kínál, mint ha az adott feladatra saját magunk fejlesztenénk egy új

típust. A szerelők foglalkoztatása az összeszerelés révén továbbra is megoldható, a mérnöki tudást a közös amerikai – brit fejlesztésekkel szeretnénk megőrizni. Ezzel párhuzamosan viszont leszögezzük, hogy a brit kormány nem vállal kötelezettséget a többoldalú atomüteőerő fenntartásában, hiszen a vegyes legénységű tengeralattjáró, vagy felszíni hajóflotta életképtelenségét és használhatatlanságát illetően teljes egyetértés alakult ki az Egyesült Államok és Nagy – Britannia között. Johnson elnök főleg attól tart, hogy az európai résztvevők többségi szavazással érvényteleníthetik vétőjogát, ráadásul a McGeorge Bundy által a program előfeltételének minősített európai politikai unió is komoly veszélyeket foglal magában, mert ez azt feltételezi, hogy a döntési jog a nemzetállamok helyett egy szűk politikusi csoport kezébe kerül. A projekt Még Kai – Uwe von Hassel, az MLF fő haszonélvezőjének tartott NSZK hadügyminisztere, az egykori második világháborús tengeralattjáró parancsnok is azt mondta, hogy ”amennyiben ezeket a hajókat vízre bocsátják, én inkább úszni fogok”. A konzultációs jogokat ki lehet, és az egység érdekében ki is kell szélesíteni, mielőtt a NATO keretén belül létrehoznánk azt a háromszintű, egységes rendszert, amelynek szerves része a brit atomüteőerő s, és amelyhez Franciaország is csatlakozhat. Az ANF résztvevői azonos számú tengeralattjárót helyeznének közös parancsnokság alá, ahol az USA, Nagy – Britannia (és Franciaország) kap vétőjogot. A stratégiai erők egy meghatározott részével – pl. a V–bombázóflotta felett – az európai főparancsnok rendelkezne, míg a közös tulajdonban lévő, taktikai atomfegyverekre bármelyik NATO tag igényt tarthat, a bevetésükről hozott döntés – szigorú feltételek mellett - nemzeti hatáskörbe kerül”.⁶⁰⁵

A kormányfő 1964. végén még nem ismertette a védelmi szféra átalakításának konkrét lépéseit, viszont a washingtoni egyeztetés alatt már egyértelműen kitűnt, hogy az atomhatalmi státuszt a Labour is meg kívánja őrizni. PR - szempontból ez azért bírt kiemelt jelentőséggel, mert Douglas – Home választási kampányában főleg az atomfegyvermentes Nagy – Britanniára vonatkozó munkáspárti ígéretre összpontosított, noha ezt Wilson soha nem gondolta igazán komolyan. Nem sokkal a választások után Denis Healey-vel és Gordon Walkerrel közösen úgy határoztott, hogy a ”rendelkezésre álló információk alapján” nem állítják le a Polaris projektet, mivel az indokolatlanul nagy kiadásokkal járó visszalépéshez túlságosan

⁶⁰⁵House of Commons Official Report. December 16 1964. HANSARD VOL. 704. 415-443.

előrehaladott stádiumban van.⁶⁰⁶ A Royal Navy ezért garanciát kapott rá, hogy a tervezett öt tengeralattjáróból négy mindenképpen elkészül, bár az adott célra elkülönített 270 millió fontból 1964 októberéig mindössze 40 milliót használtak fel.⁶⁰⁷ Milyen szempontok húzódtak meg a kormány döntése mögött? Noha kétségtelen tény, hogy a választások után a kb. 14%-os készülségi szintre való tekintettel még vissza lehetett volna a befejezéstől, a miniszterelnök környezetében kiszámították, hogy a leállással keletkező közvetett veszteség a más célra nem használható kutatási eredmények, az atomenergetika vagy a repülőgépipar visszaszorulása nyomán milliárdos nagyságrendű lehet.⁶⁰⁸ A tudományos – technikai forradalom ígéretével ellentétes eljárás nem tett volna jót a Labour hitelességének, de annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy a miniszterelnök, ha a pénzügyileg minden kötél szakad, a tengerentúli elkötelezettségek helyett az olcsóbban üzemeltethető, önálló atomarzenál révén tervezte átmenteni a nagyhatalmi státuszt.

A biztonságpolitikai elgondolások nyilvánosságra hozatalát követően a kormány, a szakszervezetek, valamint a munkaadói oldal képviselői szándéknyilatkozatot írtak alá az árak és a bérek ellenőrzése, illetve a termelékenység mutatók javítása érdekében, majd nem sokkal később megalakult az Aubrey Jones volt konzervatív pénzügyminiszter vezetésével működő a *National Prices and Incomes Board* (Nemzeti Ár és Bérellenőrzési Bizottság). A munkáspárti kormány azért szerette volna meghonosítani a neokorporatizmus módszereit, mert azt remélte, hogy a központi bérmegállapodás révén sikerül véget vetni a romboló hatású sztrájkoknak, amelyek időről időre az exportot, és ez által a fizetési mérleg egyensúlyát is veszélyeztették.⁶⁰⁹ A törekvés nem volt megalapozatlan, amennyiben a font helyzete körüli bizonytalanság rövid időn belül kikezdte a kormány népszerűségét. Emiatt a január 21-én, az 1935 óta stabil munkáspárti erősségnek tekinthető, kelet – londoni Leyton városrészben megtartott időközi választás - amely Gordon Walker parlamenti mandátumszerzésére irányult - a Labour csúfos vereségével ért véget. Wilson emiatt Michael Stewart-ot kérte fel a Foreign Office vezetésére, az Oktatási Minisztériumba, pedig Anthony Crosland került.⁶¹⁰

⁶⁰⁶Bruce George, Timothy Watson and Jonathan Roberts: *The British Labour Party and Defence*. New York, Westport, 1991. 34.

⁶⁰⁷Dorill – Ramsay, 1991: 53-54.

⁶⁰⁸Frankel, 1975: 309.

⁶⁰⁹Castle, 1993: 352-353.

⁶¹⁰Jenkins, 1991: 167-168.

A gazdasági problémákkal egy időben újabb csapás érte a szigetországot: 1965. január 24-én, 91 éves korában váratlanul elhunyt Sir Winston Churchill, minden idők legnagyobb formátumú brit miniszterelnöke, a második világháborúban szövetséges három nagyhatalmat irányító államférfi utolsó reprezentánsa.⁶¹¹ Mivel a január 30-án megrendezett gyászszertartáson, és az utána következő emlékünnepeken a nemzetközi politikai elit számos képviselője megjelent, Wilson kihasználta az alkalmat, hogy bemutatkozzon de Gaulle-nak, és megköszönje a Párizsba szóló meghívást.⁶¹² A brit kormányfő a Rhodéziai Front vezetőjével is beszélni akart, Ian Smith azonban minden áron igyekezett kitérni a találkozó elől. Lester Pearson kanadai, és Robert Menzies ausztrál miniszterelnök előtt még a konzultáció létrejöttét is tagadta, de a valóságban hozzájárult, hogy Arthur Bottomley és Gerald Gardiner Salisbury-ben tájékozódjon. Bár a két fél álláspontja megmerevedett - a fehér népesség vonakodott a többségi uralom felé mutató lépést elfogadni, míg a feketék ragaszkodtak ennek kétsédelem nélkül történő bevezetéséhez – a látogatás még sem volt teljesen eredménytelennek mondható. Smith hajlandónak mutatkozott rá, hogy lehetővé tegye a többségi uralomhoz vezető folyamat megtorpedózását, amennyiben még e döntés előtt garanciát kap a függetlenséget illetően. Wilson kiindulási alapként elfogadhatónak nevezte az indítványt, de hozzátette, hogy ebben még sajt kormányával és a parlamenttel is egyetértésre kell jutnia. A májusi választások azonban megerősítették Smith és az RF jobbszárnyának pozíciót, amely végül elutasítóan reagált a javaslatra.⁶¹³

Miután az amerikai légierő február elején már egyes észak – vietnami célpontokat is bombázott, a harcok intenzitásának növekedésével párhuzamosan nem volt kizárható, hogy Washington nukleáris fegyverek bevetését is fontolóra veszi.⁶¹⁴ Wilson a kora hajnali órákban felhívta az amerikai elnököt, hogy a konfliktus ilyen mértékű eszkalációját elkerülendő felajánlja segítségét. Johnson azonban meglehetősen udvariatlanul letorkolta a brit kormányfőt, amiért a munkáspárti balszárny kegyeit keresvén olyan dolgokba üti bele az orrát, amely nem rá tartozik.⁶¹⁵ „Ha igazán segíteni akar nekünk Vietnámban, küldjön embereket, de ha

⁶¹¹House of Commons Official Report. January 30 1965. HANSARD VOL. 705. 667-672.

⁶¹²Charles de Gaulle: Lettres Notes et Carnets. Janvier 1964 – Juin 1966. Éditeur: Philippe de Gaulle. Paris, Plon, 1987. 106/115.

⁶¹³Wilson, 1971: 179-181.

⁶¹⁴Rusk, 1991: 457-458.

⁶¹⁵Foot, 1968: 213-214.

ez utóbbi nem áll szándékában, inkább a malajziai helyzettel törődjön”.⁶¹⁶ Wilson az elnök magatartásától függetlenül még akkor is fenntartotta az Egyesült Államok politikájának feltétel nélküli támogatását, amikor a parlamenti frakcióban a napalm és a harci gázok alkalmazása, valamint az egyre hevesebb légi támadások mindinkább felkorbácsolták az indulatokat. A nyílt szembefordulást már csak azért sem lett volna vállalható, mert a font értékét kizárólag Washington jóindulatának köszönhetően sikerült megőrizni. Az amerikai lojalitás egyébként más téren is megmutatkozott. Johnson nem fejezte ki rosszallását, amiért a Labour 1965. február elején felülvizsgálta a repülőgépipar folyamatban lévő projektjeit, majd a Concorde projekt folytatásával párhuzamosan törölte az önálló katonai fejlesztések többségét. A harci repülőgépek esetében a döntés nem volt előzmény nélküli, tudniillik a *Sea Vixen* és a *Hunter* utódjának szánt P1154 példányszámát a konzervatívok már 1963. áprilisában jelentősen csökkentették. Az eredeti tervektől eltérően, az amerikai gyártmányú *Phantom* javára lemondtak a haditengerészeti változatról, vagyis a szolgálatba állítást kizárólag a *Hunter* vadászbombázó cseréjére akarták korlátozni. Mivel a korlátozott volumen nyomán megkérdőjeleződött a program gazdaságossága, a Wilson-kormány a légierőben is a *Phantom* rendszeresítése mellett döntött. A brit ipar részvételét az összeszereléssel, illetve a Rolls Royce hajtómű gyártásával kívánték biztosítani, míg a hazai fejlesztések közül a P1127 VTOL – *Vertical Taking Off and Landing* (Helyből Felszálló és Helyben Lándoló Harci Repülőgép) vagyis a későbbi *Harrier* kapott prioritást. A HS 681 szállítógép túlságosan kezdeti stádiumban volt a sorozatgyártás megkezdéséhez, így ebben az esetben is csupán a már üzemelő típusok közül lehetett választani. A RAF 1964. november 22-én lemondott a saját fejlesztésű vadászgépekről, mivel azt remélte, hogy a TSR2 a megszorításoktól függetlenül megvalósulhat, de végül ez a várakozás sem teljesült. Bár az 1968-ban szolgálatba lépő *Polaris* feleslegessé tette a bombázók nukleáris csapásmérésre való alkalmazását, az adott képesség a projekt része maradt, amely indokolatlanul megrágrította a kivitelezést. A típus kifejlesztése 90 millió helyett 300 millió fontba került, a próbarepülés, valamint a 150 repülőgép legyártása már 750 millió fontra rúgott. „Az 5 millió fontos darabár egy második világháborús csatahajó költségével vetekszik, miközben az alacsony repülési profil előrevetíti a gyors anyagfáradást. A leállítás ugyan megrázkódtatással jár, de be kellene látni, hogy

⁶¹⁶Magyarics, 2000: 276.

repülőgépiparunk nem engedhet meg magának ilyen költséges kalandokat. A TFX – *Tactical Fighter Experiment* (Kísérleti Vadászbombázó, a későbbi F-111-es) és a TSR2 egy idejű, 2: 1 arányban történő rendszeresítése látszólag jó ötletnek tűnik, de a párhuzamosság költségei miatt vissza kellene venni a repülőszázadok méretéből”.⁶¹⁷ Wilson a választások előtt még úgy nyilatkozott, hogy az amerikai repülőgépek importja vagy a licence vétel egyaránt megalázó,⁶¹⁸ ám a TSR2 program folytatására a valóságban nem volt érdemi lehetőség, mert Ausztrália – az egyetlen potenciális külföldi vásárló – fél évvel korábban elkötelezte magát az F-111-es mellett.⁶¹⁹ Bár retorikai szempontból nem feltétlenül volt szerencsés érv egy modern, kétszemélyes harci repülőgép árát egy 20-30 évvel korábban épült csatahajóéval összevetni, tagadhatatlanná vált, hogy a TSR2 megvalósítása egyértelműen túllépett a szigetország lehetőségein. Az eredetileg a haditengerészeti feladatkörben alkalmazott *Buccaneer* vadászbombázó korszerűsített változata gyorsabban és lényegesen kisebb ráfordítás mellett hadrendbe állhatott volna a légierőnél is, de a fegyvernemi sovinizmus miatt az utóbbi soha nem fogadott volna egy olyan típust, amelyet nem saját igényei szerint fejlesztettek. A haditengerészeti vezérkarban egyébként is általános volt az a vélekedés, hogy a TSR2 program csupán a RAF stratégiai szerepkörének elvesztését lett volna hivatott kompenzálni. Hasonlóan költséges hibának bizonyult az a jó szándékú kormányzati döntés, amelynek értelmében a saját fejlesztésű hajtóművel és elektronikával szerelték fel a brit Phantomokat. Az új vadászgép rosszabb repülési mutatók mellett is közel kétszer annyiba került, mintha egy az egyben átvették volna az amerikai változatot. A TSR2 potenciálisan gyors elhasználódására vonatkozó megjegyzés viszont egyáltalán nem volt megalapozatlan, hiszen az 1956-os évjáratú *Valiant* bombázókat alig 9 év után ki kellett vonni a szolgálatból.⁶²⁰ A TSR2 a pénzügyi nehézségek miatt nem valósulhatott meg, 7-8 év múlva mégis kitűnő alapul szolgált a brit – nyugatnémet – olasz kooperációban készülő MRCA – *Multi Role Combat Aircraft* (Többcélú Harci Repülőgép) gyártásához, amely a 80-as évektől *Tornado* néven vált közismertté. Wilson ekkor súlyos hibát követett el, tudniillik az önálló arculatú brit repülőgépipar legfeljebb úgy lett volna megmenthető, ha azt állami kézben összpontosítják, a

⁶¹⁷House of Commons Official Report. 2nd February 1965. HANSARD VOL. 705. 914 - 941.

⁶¹⁸Wilson, *Selected Speeches*, 1964. 45-49.

⁶¹⁹Jenkins, 1991: 171-172.

⁶²⁰Healey, 1989: 272-274.

korábbi vállalkozások, pedig az orosz tervezőirodák mintájára szellemi műhelyként funkcionálnak. Mindazonáltal, a brit részről is francia gyakorlat lehetett volna követendő, amely az 1990-es évekig az "évtizedenként egy új típus" protokollja szerint üzemelt.

Miközben az ellenzék folyamatosan bírálta a kormányt az amerikai típusok beszerzése miatt, a kormányfő óvott attól a felfogástól, amely az ország gazdasági függetlenségének árán próbálja megőrizni a védelmi politika függetlenségét. „Az 1957-es Fehérkönyv közel 700 millió fonttal kívánta redukálni a védelmi szféra költségeit, amely viszont nem valósult meg, sőt, 1969-ig reálértékben 400 milliós növekedés várható. Tekintettel arra, hogy a Macmillan kormány törölte a repülőgépfeljesztéseket, kénytelenek vagyunk az Egyesült Államokhoz fordulni, máskülönben nem oldható meg az elhasználódott típusok pótlása, az élettartamon túlnyúló üzemeltetés, pedig rendkívül gazdaságtalan. Jelenleg a RAF állománya a V - bombázók és a '*Lightning*' elfogóvadász kivételével elavultnak tekinthető, harckészültségét nem veszélyeztethetjük azzal, hogy megvárjuk a P1154 vagy a HS681 1970-ben esedékes szolgálatba állítását. Míg az előző kormányok indokolatlanul sok pénzt elköltöttek az atomfegyverek hordozóeszközeire, a hadművelleti területeken tartózkodó csapataink nem rendelkeznek a szükséges számú helikopterrel, a rendelkezésre álló eszközök megbízhatósága viszont erősen vitatható. Emiatt idén nincs rá lehetőség, hogy érdemben csökkenteni tudjuk a védelmi kiadásokat. A Brit Rajnai Hadsereg folyamatosan vita tárgyát képezi, ugyanis az előző kabinet tavaly júniusban rendkívül kedvezőtlen feltételekkel kötött védelmi szerződést az NSZK-val. Bonn mindössze az állomásoztatás költségeinek 30%-ért fizet, holott a NATO alapokmányának 29-30. cikkelye úgy rendelkezik, hogy a közös védelemhez való hozzájárulás 85-115%-t az adott állam területén költsék el. Mivel egy nukleáris ütésváltás után nincs értelme hosszantartó háborúban gondolkodni, rövid időn belül hazahozzuk a taktikai atombombákat. Arra kell felkészülnünk, hogy potenciális támadónak a hagyományos fegyverek révén okozunk elviselhetetlen veszteségeket”.⁶²¹

A NATO – n belüli szerepvállalás felülvizsgálata azért volt elodázhatatlan, mert a brit hadsereg egyszerre vált érintetté a Közel – Kelet, illetve Dél – Kelet - Ázsia nemzetállamainak konfliktusában. Egyiptom a Jemenben állomásozó, 50000 fős

⁶²¹House of Commons Official Report. March4 1965. HANSARD VOL. 707. 1553-1578.

csapategységével Szaud – Arábiát kívánta destabilizálni, míg egyes területek vitatott hovatartozása nyomán a maláj - indonéz viszony is háborúval fenyegetett. Wilson bár elismerte, hogy Dél – Vietnám nem tartotta tiszteletben sem az 1954-es genfi egyezményt, sem a demokratikus játékszabályokat, az irreguláris északi erők beszívargása, valamint az amerikaiak elleni terrorcselekmények miatt nem látott más lehetőséget, mint Washington teljes körű támogatását.⁶²² Ez a nyilatkozat viszont nem könnyítette meg azt a brit törekvést, amely az európai szövetségesekhez fűződő kapcsolatok normalizálására irányult. Amikor a kormányfő 1965. április 2-án hivatalos látogatást tett Párizsban, De Gaulle az esti díszvacsorán baráti gesztust tett a vendég érdemeinek méltatásával,⁶²³ a találkozó mégsem volt eredményesnek tekinthető, mert a politikai álláspontok nem közeledtek. A francia elnök Moszkvával összhangban kezdeményezte a genfi konferencia mielőbbi összehívását, amely Péter János, Magyarország akkori külügyminiszterének tolmácsolásában hangzott el az ENSZ 1964. decemberi közgyűlésén.⁶²⁴ Wilson kételkedett az indítvány sikerében, ezért kitérő választ adott, de egyben a közös piaci csatlakozás ügyét is szándékosan mellőzte. Ettől függetlenül eldönt, hogy folytatódik a Concorde közös gyártása, elkezdődik egy közös fejlesztésű vadászbombázó tervezése, ugyanakkor a csatornaalagút is szóba került.⁶²⁵ De Gaulle ezt úgy értelmezte, hogy London csupán egy amerikai szatellit állam, így semmit nem tett a font elleni spekuláció ellen. Johnson viszont április 15-i találkozójuk során méltányolta, hogy a brit miniszterelnök mind Párizsban, mind otthon határozott elkötelezettséggel képviselte az Egyesült Államok érdekeit.⁶²⁶ Wilson azzal is javítani próbált megítélésén, hogy egyetértett Menzies döntésével, miszerint az ausztrál különleges erők egy zászlóalja is bekapcsolódik a Saigon környéki gerilla-ellenes küzdelembe, ráadásul azt is sugallta, hogy ugyanezt tenné, ha nem lenne fontosabb a malájföldi hadművelet.⁶²⁷

Az inkább körültekintő, a fokozatosság elvét szem előtt tartó költségvetés megnyugtatóan hatott a pénzügyi befektetőkre, így június 6-án 1 százalékponttal csökkent az irányadó jegybanki alapkamat. Mint utólag kiderült, Lord Cromer

⁶²²House of Commons Official Report. April 1965. HANSARD VOL. 709. 1972-1983.

⁶²³De Gaulle, 1970: 349-350.

⁶²⁴Official Record of the United Nations General Assembly. Nineteenth Session, Plenary Meetings. Verbatim Records of Meetings, Volume II. 15th December – September 1965. 21st December 1964. 3-8/55-68. §.

⁶²⁵Lacouture, 1992: 360.

⁶²⁶Ziegler, 1993: 223.

⁶²⁷Nixon, 1978: 152-154.

elsietette a döntést,⁶²⁸ ugyanis 1965. májusában a folyó fizetési mérleg hiány 57 millió fontot tett ki, amely az erősödő spekulációs nyomás következtében 200 millió dolláros veszteséget okozott a Bank of England számára. Mialatt a közvélemény erről szinte egyáltalán nem vett tudomást, hiszen a fogyasztói árak 4,5%-os növekedése a bérszínvonal 6%-os emelkedésével járt együtt, a jegybanki tartalék vérszesen alacsony szintre süllyedt. Nagy – Britannia 16 milliárd dolláros külföldi tartozásaival szemben – amelyből 8 milliárd rövid távú, fontban számított fizetési kötelezettség volt - csupán 5,2 milliárd dolláros valutatartalék állt. Callaghan június 29-én kezdődő, washingtoni útjának idejére a brit IMF-keret már kimerült, az európai államok, pedig nyíltan megmondták, hogy számukra politikai szempontból sem vállalható a hitelezés fenntartása. Henry Fowler, az USA pénzügyminisztere hosszú távú, többszereplős finanszírozási modellt szeretett volna létrehozni, amelynek jóvoltából 3-4 év alatt oly mértékben megerősíthető a brit valutatartalék, hogy képes legyen ellenállni a spekulációs nyomásnak. Bundy viszont azon a véleményen volt, hogy az USA kizárólag a font biztonságáért ne kössön semmilyen megállapodást. Míg az elnöki főtanácsadó nehezen félreérthető célzásokat tett a Vietnámban kialakult helyzet apropóján, Johnson elismerően nyilatkozott a Nemzeti Ár-és Bérbizottság sikereiről. Az elnök egyben megígérte, hogy minden tekintélyét latba veti a pénzügyi egyensúly helyreállításához kért támogatás ügyében; mindazonáltal, a stabilizáció érdekében elengedhetetlennek tartotta, hogy a Callaghan által javasolt spekuláció elleni intézkedéseket – a kötelező jellegű bérmegállapodásokkal és a lakossági hitelfelvétel szigorításával egyetemben - maradéktalanul véghezvigyék.⁶²⁹

Mivel az acélipar államosításáról szóló törvénytervezet két munkaspárti képviselő tartózkodása miatt nem ment át a parlamentben, olyan híresztelések láttak napvilágot, hogy még 1965-ben új választást tartanak. A kormányfő június végén határozottan cáfolta az erre vonatkozó találgatásokat,⁶³⁰ majd a Nemzetközösség éves konferenciáján azzal a javaslattal fordult a küldöttekhez, hogy a szervezet indítson békemissziót vietnámi háborúban érdekelt országok fővárosaiba. A brit miniszterelnök által vezetett delegáció Saigon és Washington után Moszkvában, Pekingben és Hanoi-ban kívánt tárgyalásokat folytatni, de amíg az oroszok kitérő

⁶²⁸Foot, 1968: 161-162.

⁶²⁹Kenneth O. Morgan: Callaghan. A Life. London, Oxford University Press. 1997. 223-224.

⁶³⁰Heath, 1998: 267.

választ adtak, Kína és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (VDK) elutasította a kezdeményezést. Viszont a béketerv nyomán sikerült lecsendesíteni a Smith – rezsimmel szembeni brit fellépés elmaradása miatt elégedetlenkedő fekete – afrikai vezetőket – elsősorban Julius Nyerere tanzániai, és Kwame Nkrumah ghánai elnököket – így ennek jóvoltából a résztvevők vita nélkül beleegyeztek abba, hogy a zárónyilatkozat a fehér kisebbség által irányított Rhodézia ügyében csupán egy alkotmányozó konferencia összehívását tette megfontolás tárgyává.⁶³¹ A kormányfő a munkáspárti baloldal megnyugtatója érdekében megpróbált a dél – kelet – ázsiai konfliktus egyik közvetítőjeként fellépni, amelyhez a kelet – közép európai szocialista országok, mindenekelőtt a genfi konferencia szószólójaként feltűnt Péter János segítségét kérte. A magyar külügyminiszter, aki Michael Stewart meghívására 1965. június 30-án Londonba utazott, azt javasolta vendéglátóinak, hogy győzzék meg Washingtont légitámadások azonnali beszüntetéséről. Péter ugyanakkor hangsúlyozta: a tárgyalásokhoz szükséges nyugodt légkör csak úgy teremthető meg, ha az USA nem fenyegetőzik a bombázások újraindításával. Wilson bizonyos fenntartásokkal fogadta ez utóbbi elképzelést, mondván az amerikai gesztus viszonzásaként már a DNFF – a Dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front (Vietkong) – számára nyújtott fegyveres támogatás felfüggesztése is megfelelő lehet, igaz, a szabályok betartásának ellenőrzése nehéz feladat, ehhez a határőrizetet nemzetközi erőkre kellene bízni. Stewart ellenben azzal is megelégedett volna, ha a VDK demonstrálja tárgyalási készségét. A brit kormány továbbra is nemzetközösségi békemisszió indításában gondolkodott, Péter János viszont utalást tett rá, hogy az amerikaiaknak adott feltétel nélküli támogatás miatt erősen megkérdőjelezhető a brit törekvések hitelessége. A felek között sokkal inkább abban volt egyetértés, hogy a magyar – angol kapcsolatok az elmúlt évek során dinamikusan fejlődtek. A Foreign Office újabb, hosszú távú kulturális csereprogramot készített elő, valamint konzuli egyezmény megkötését is indítványozta, igaz, az 1950-ben száműzött British Council magyarországi visszatérésében nem közeledtek az álláspontok.⁶³² Az amerikai elnök a tárgyalási hajlandóság ellentételezéseként nem zárta ki a légi hadműveletek leállítását, Hanoi azonban nem adott érdemi választ a kezdeményezésre. Gordon Walker és Harold Davies ugyan elutazott az észak –

⁶³¹Crossman, 1979: 105-108.

⁶³²MOL XIX – J – 1 – j – 1965 – 18-as d. – 00707/19 – 1965. VII. 6. Jelentés Péter János londoni tárgyalásairól. 1-9.

vietnámi fővárosba, azonban a misszió híre idő előtt nyilvánosságra került, ezért Ho Si Min a Davies-hez fűződő személyes ismeretség ellenére sem fogadta a delegációt.⁶³³

Miután júliusban folytatódtak a font elleni spekulációs célzatú támadások, Lord Cromer már szinte az összes, folyamatban lévő beruházás leállítását kezdte szorgalmazni. Wilson a nemzetközi pénzvilágnak címzett bírálatával párhuzamosan kilátásba helyezte a font árfolyamának lebegtetését, ez azonban nem lépte túl a politikai retorika határát. A miniszterelnök ugyanis szerette volna elkerülni, hogy a font leértékelésére ismételten a munkáspárti kormányzás alatt kerüljön sor, ezért beleegyezett abba, hogy a nem feltétlenül szükséges beruházások egy részét későbbre halasszák. Az említett direktíva óriási felzúdulást keltett a kabinetben, mert a testület tagjai közül senki nem vállalkozott rá, hogy szakterületén érdemi megszorítások történjenek. Barbara Castle úgy vélte, hogy a tengerentúli segélyek korlátozása újabb bevándorlókat fog indítani a szigetország felé, amikor a lakosság egyre nehezebben fogadja az új jövevényeket. Crossman azt próbálta meg elérni, hogy a kormány minden körülmények között tartsa magát az évente félmillió új lakás megépítéséről szóló választási ígérethez, mindössze arról volt hajlandó tárgyalni, hogy ebben a magánszektor és az önkormányzatok fele – fele arányban vegyenek részt. Wilson nem zárkózott el az ötlettől, de kijelentette, hogy ez esetben korlátozni kell az építőanyagokhoz való hozzáférést. Ezzel egy időben Tony Crosland rámutatott, hogy az oktatási kiadások csökkentése elsősorban az általános iskolák fejlesztését fogja lassítani, hiszen a kabinet is elfogadta, hogy az egyetemek költségvetése tovább már nem redukálható. Frank Soskice sikeresen lobbizott azért, hogy a rendőrséget ne érintsék az intézkedések, ugyanakkor Kenneth Robinson egészségügyi miniszter is átmentette a kórházi fejlesztések többségét. Nem alakult ki azonban egyetértés a nyugdíjjárulékok ügyében. Mivel a magánbiztosítóknak címzett befizetés az államtól eltérően nem számított adónak, a kabinet először jövedelemarányosan kívánt járulékot szedni, hogy a feltökésítse a nemzeti kockázatközösségen nyugvó társadalombiztosítást. Douglas Houghton *Chancellor of the Duchy of Lancaster* (a szakterületért felelős tárca nélküli miniszter) viszont olyan mértékű járulékemelésben gondolkodott, amely lehetetlen helyzetbe hozta volna a kiskeresetű munkavállalókat, ráadásul az állami nyugdíj alapnak szánt

⁶³³House of Commons Official Report. July 191965. HANSARD VOL. 716. 1123-1145.

tőkeinjekció lekötötte a minimálisan garantált jövedelem növeléséhez elkülönített forrásokat. A kabinet ezért lemondott a minimálbér bevezetéséről, korlátozta a magánéros lakásépítéshez felvehető jelzáloghitelt, majd revideálta a *Ministry of Transport* (a Közlekedési Minisztérium) beruházási előirányzatait. A tárca vezetője Tom Fraser ugyanis nem tudott kiállni a főútépítési program változatlan formában történő folytatásáért, hiszen ehhez nem rendelkezett elegendő politikai tőkével, miközben a választás óta eltelt hónapok alatt szakmai hozzáértése – vezetői alkalmassága is sokak szemében kérdésessé vált.⁶³⁴

A megszorításokon kívül a Munkáspártban az is komoly félelmet generált, hogy a július 28-i tisztújítás alkalmával a felkészült, de nem különösebben színes egyéniségként nyilvántartott Maudling helyett a vérbeli debattőr, Edward Heath került a Konzervatív Párt elnöki pozíciójába.⁶³⁵

A miniszterelnök ugyanakkor a miatt is a bírálatok kereszttüzében találta magát, hogy hivatali ideje túlságosan nagy részét szenteli a külpolitika kérdéseinek. 1965. július 29-én Anthony Barber konzervatív képviselő formális bizalmatlansági indítványt terjesztett be a kormány ellen, mondván a Labour nem tartotta be ígéreteit. Wilson különösnek nevezte, hogy „most azok emelnek szót a lakásbérlők és a regionális kórházak érdekében, akik 13 év alatt alig fordítottak figyelmet a valódi problémákra. Az ellenzék a bevándorlási törvénytől eltekintve nem mutatott fel érdemi javaslatokat, csupán az állami kiadások csökkentésének igényével állt elő. A kormányprogram öt évre szól, a törvényalkotás és a finanszírozás terén megvannak a prioritásai. Sajnos, az örökölt fizetési mérleghiány példa nélkül állóan magas szinten tetőzött, ráadásul a hazai termelés importtal szembeni ellenálló képessége jóval alacsonyabbnak bizonyult, mint vártuk. A gazdaságélénkítési program néhány hónap alatt nem érhet célt, ennél több idő kell az új gyárak beüzemeléséhez, valamint az új találmányok alkalmazásához. A parlament a választások után eltelt időszakban a néhány fős kormánypárti többség ellenére is 65 törvényt fogadott el, amely jelentősen felülmúlta az 1951 és 1964 közötti periódus átlagát. Az első intézkedés a tarifák csökkentésével párhuzamosan egységesítettük a nyugdíjasok utazási kedvezményeit. A nyugdíj, illetve a lakbértörvény, amely 1964 végére már túljutott az első olvasaton, helyreállította a bérlői biztonságérzetet, sor került a megelőző hűsz évhez viszonyított legnagyobbvonalúbb nyugdíjemelésére, ugyanakkor eltöröltük a

⁶³⁴Crossman, 1979: 110-120.

receptdíjat. A tőkenyereség-adó a közteherviselés megújítását szimbolizálja, míg az ún. *Scotland Bill* (Skócia helyzetét szabályozó törvénytervezet) jóvoltából új alapokra helyezték a területfejlesztési politikát. Tizenhárom év elteltével felülvizsgáltuk, majd módosítottuk a monopolelles törvényt, most következik a farmok struktúrájának változásait szabályozó, a kisebb birtokok önkéntes egyesítését segítő, mezőgazdasági törvénytervezet benyújtása. A *Land Commission* (Földhasználati Bizottság) sajnos még késésben van, de óriási eredménynek tekinthető, hogy végre a konzervatívok is belátták, hogy a közberuházásokat nem lehet hatékonyan megtervezni, ha a szükséges területek nem állnak rendelkezésre. A kormány valóban rákényszerült, hogy korlátozza az önkormányzati kiadásokat, de nem az oktatásügy, az egészségügy és a lakásépítés, hanem az új városházák, irodaépületek terén. Mi nem szeretnénk úgy kihátrálni vállalásaink mögül, ahogy a Konzervatív Párt, akiknél az 1959-es választási manifesztóban 12 új kórház szerepelt, 1964-ben már csak öt. A kamatlábak csökkentése, és a sterlingbe vetett bizalom megőrzése érdekében lassítani kellett az állami költekezést, de erre Mr. Maudling is felkészült, máskülönben a folyó fizetési mérleghiány elérte volna az 1000 milliós nagyságrendet. Miközben a konzervatívok vitatják az egyensúlyjavító intézkedéseket, - például a postai díjak emelését, amelyről az előző kormányzati periódusban döntöttek, mert a vállalat 100 milliós deficitje is indokoltá teszi - az időközi választásokon számtalan adó-és kiadáscsökkentési ígéret hangzott el a részükről. Ez már csak azért sem időszerű, mert az Európában felhasználható dollár mennyiségére vonatkozó amerikai korlátozást Japán és Kína a sterlingtartalékok eladásával próbálta meg kikerülni”.⁶³⁶Wilson ezután határozottan cáfolta a leértékelésről szóló híresztelést, de a pénzüpiacok ettől még nem nyugodtak meg.⁶³⁷Végül, az Egyesült Államok közbenjárása nyomán a FED és az IMF által folyósított 3, 5 milliárd dolláros IMF hitel jóvoltából sikerült eltéríteni a spekulánsokat.⁶³⁸A népszerűtlen intézkedések – például a cigaretta és a szeszes italok adótartalmának emelése vagy a béremelési követelések visszafogása – ellenére a kora őszi közvélemény-kutatások mégis jelentős munkáspárti fölnyírást tudósítottak. A jóléti állam kiterjesztése során elért eredmények, az alacsony szintű munkanélküliség, a

⁶³⁵Whitelaw, 1989: 52-54.

⁶³⁶House of Commons Official Report. July291965. HANSARD VOL. 717. 729-750.

⁶³⁷Heath, 1998: 270-271.

⁶³⁸O. Morgan, 1997: 227-228.

Race Relations Act (Faji Egyenlőségi Törvény) vagy a halálbüntetés eltörlése mindinkább meggyőzően hatott a választópolgárokra.⁶³⁹

A kormány, növekvő támogatottság közepette, 1965. szeptember 16-án meghirdette az 1970-ig szóló *National Plan* elnevezésű, felzárkózási programot, amely a munkaadókkal és a munkavállalókkal történő szoros együttműködés keretében az ipari termelés, de a gazdaság egészének megújítására irányult. Miután a program készítői felmérték a rendelkezésre álló munkaerőt, ennek képzettségi szintjét és nyilvánvaló hiányosságait, valamint a várható termelékenységnövekedést, a Nemzeti Terv az 1964 és 1970 közötti periódusra meghatározta az állami költségvetésnek a tengerentúli kiadásokat is magában foglaló előirányzatát. Az elképzelés, amelynek megvalósításához elengedhetetlen feltételnek tűnt a hatékony ár-bérlőpolitika, a beruházások és az export – import várható éves szintjét is lefedte: ez utóbbi alapján úgy kalkuláltak, hogy a folyó fizetési mérleg 1970-re 270 millió fontos többletet fog mutatni. Noha minden ágazat elkészítette kibontakozási tervét, a *National Plan* gyenge pontjának számított, hogy öt év alatt a nemzeti össztermék 25%-os, éves szinten 3,8%-os növekedésével számoltak, holott 1959-től 1964-ig ez sosem volt több évi 2,75%-nál. Brown arra építette fel koncepcióját, hogy a kormány által elérendő gyors, de egyenletes növekedés, az alacsony infláció és a teljes foglalkoztatottság a beruházások gyarapodásával együtt jelentősen emelné a termelékenység szintjét, és az exportot, így a tekintélyes fizetési mérleghiány kialakulása is elhárítható. A pénzügyminisztériumi apparátus egyetértett azzal, hogy ki kell törni a régóta ismétlődő körforgásból, viszont szóvá tették, hogy a két minisztérium számai nincsenek egymással összhangban. Mint kiderült, Brown túlságosan optimista előrejelzést készített, ugyanakkor hatásköri konfliktus alakult ki a DEA és a Technológiaügyi Minisztérium között, amikor Frank Cousins a modern gyártási eljárások bevezetésének támogatására és koordinálására saját hivatalának égisze alatt kívánt új ügynökséget létesíteni.⁶⁴⁰ A tervet legfőbb problémája mégis abban állt, elsősorban elvi állásfoglalásként volt értelmezhető. A *National Plan* ugyanis kizárólag a növekedés számaira összpontosított, de arról már nem beszélt,

⁶³⁹Mason, 1999, 86.

⁶⁴⁰Callaghan, 1987: 183-185.

hogy a kormány mely iparágakat tekinti húzóágazatnak.⁶⁴¹ A sok figyelemreméltó gondolat végül elveszett az általánosságok között, és, mivel nem sikerült tartalommal feltölteni, egyes rosszindulatú kritikusok a mindenre kiterjedő államosítást, vagy legalábbis az állam szerepének olyan mértékű kiterjesztését olvasták ki belőle, amely már túlmutat az ésszerűség határain.

Mindazonáltal, néhány pozitív fejlemény mégis a munkáspárti koncepció helyességét igazolta. A folyó fizetési mérleghiány sokkal gyorsabban csökkent, mint ahogyan a Pénzügyminisztérium 1964. októberében kalkulált. A béremelések színvonala a nagy számú, nem-hivatalos sztrájk ellenére is szinkronba került a termelékenység növekedésével, míg a tulajdonosi réteg kevesebb osztalékot vett ki, amely a beruházások nemzeti jövedelemhez viszonyított arányában is tükröződött. A struktúraváltás jegyében elindult az export szempontjából kardinális jelentőségű kikötői reform, amelynek keretében az illetékes kormányhivatalok az erőforrások nagyobb koncentrációjára, valamint a korszerű eljárások alkalmazásától elzárkózó dokk-üzemeltetők kizorítására törekedtek. A kormány népszerűségét elsősorban a lakásépítésnek köszönhette, hiszen közel hárommillió család élt a nagyvárosok lepusztult és/vagy zsúfolt részeiben. Wilson szerint közel egymillió új házra volt szükség a sürgős szanálásokhoz, és további kétfélmillióra azon öreg épületek lebontásához, amelyeket már nem tudnak gazdaságosan felújítani. Ezért biztató jelnek tekintette, hogy szeptember folyamán az egy évvel korábbihoz képest 23000-rel több lakás épült, amely minden téren túlmutatott az elmúlt 13 év adatain.⁶⁴²

A Labour blackpool-i konferenciáján a küldöttek ugyan elismerték a kormányzat sikereit, ugyanakkor a balszárnyhoz tartozó képviselők folyamatosan kifogásolták, hogy a miniszterelnök a vietnámi háború feltétel nélküli támogatásával érte el az Egyesült Államok pénzügyi segítségét. Wilson cáfolta ezeket a véleményeket, azonban a tudósítók és a meghívott vendégek számára is feltűnt, hogy a hozzászólásokban alig esett szó külpolitikai kérdésekről. A dél-kelet ázsiai konfliktus túlságosan megosztotta a tagságot, míg Salisbury esetében a várakozó álláspont volt jellemző.⁶⁴³ Arthur Bottomley szeptember 21-én Rhodesiába utazott,

⁶⁴¹Havas Péter: Harold Wilson és a labourista modernizáció az 1960-as évek Nagy-Britanniájában. In: Aikik nyomot hagytak a 20. századon. Eszméletörténeti előadások. Budapest, Napvilág Kiadó, 1996. 98-101.

⁶⁴²House of Commons Official Report. November 9 1965. HANSARD VOL. 720. 27-55.

⁶⁴³MOL XIX – J – 1 – j – 1965 – 18-as d. – 001616/3 - 1965. X. 16. A Munkáspárt konferenciája. 1-10.

hogy átadja Smith-nek azt az üzenetet, amely őt feltételhez kötötte Rhodézia függetlenségét: a többségi uralomhoz vezető akadálytalan folyamat elvén és az erre irányuló szándéknak a támogatása, az alkotmány retrográd módosítása elleni garancia, az afrikai népesség politikai helyzetének javítása, előrelépés a faji diszkrimináció felszámolásának irányába, majd végül ahhoz, hogy a lakosság egésze elfogadható legyen. Ez később olyan kiegészítést kapott, hogy a többségi társadalom nem nyomhatja el a kisebbséget, de a kisebbség sem nyomhatja el a többséget.⁶⁴⁴ Smith október 8-án Londonba repült, hogy - a megegyezés szándéka nélkül - találkozzon Wilsonnal.⁶⁴⁵ Bár az ellenzék meghatározó személyiségei – Edward Heath, Sir Alec Douglas - Home és Selwyn Lloyd – a miniszterelnökkel egyetértésben adták a rhodéziai kormányfő tudtára, hogy a függetlenség egyoldalú kikiáltásával nem csak a tartomány, hanem az egész térség békéjét és biztonságát is veszélyezteti, Smith még az ideológiai téren hozzá közelebb álló politikusokra sem hallgatott. Az őt alapelveiről még tárgyalni sem volt hajlandó, miközben azt hangoztatta, hogy a fehér telepéseknek nincs más lehetőség, mint az azonnali elszakadás.⁶⁴⁶ Wilson minden eszközt igénybe vett, hogy korlátozza a fotogén és egyben rendkívül meggyőző Smith televíziós szerepléseit, elkerülendő, hogy a brit átlagemberek meggyőzésével előnyösebb helyzetbe kerüljön, azt viszont nem tette egyértelművé, hogy végszükség esetén az erő alkalmazására is készen áll. Smith e határozatlanságából olyan következtetést vont le, hogy nem várható katonai ellenszámolás, ezért *Rhodesian Security Council* (az önkormányzó gyarmat Biztonsági Tanácsa) október 19-én úgy határozott, hogy mielőbb deklarálni kell az ország függetlenségét.⁶⁴⁷

Wilson a minisztertanács tiltakozása ellenére október 25-én kezdődő salisbury-i látogatásával próbálta jobb belátásra bírni a fehér közösség képviselőit, valamint kihasználni az alkalmat, hogy minden érdekelt féllel konzultáljon. A miniszterelnököt kezdettől fogva felháborították Nkomo és Ndabaningi Sithole fogva tartásának körülményei, hiszen a két ellenzéki vezért találkozásuk előtt több órán keresztül a rabszállító kocsiban várákoltatták, és ebédet is csak a magas rangú brit vendég közbenjárására kaptak. Ennek ismeretében nem okozott meglepetést, hogy a

⁶⁴⁴Robert Blake: *A History of Rhodesia*. New York, Alfred A. Knopf, 1978. 376-377.

⁶⁴⁵Benn, 1995: 140.

⁶⁴⁶Heath, 1998: 277.

⁶⁴⁷Pimlot, 1992: 368-370.

két afrikai vezető a végsőkig ragaszkodott a NIBMAR - *No Independence Before Majority Rules* (Nincs függetlenség többségi uralom nélkül) elvéhez. Smith, pedig egyöntetűen arra játszott, hogy önmagát pártja úgy tüntesse fel, mint aki saját pártja szélsőséges elemeinek fogságában él. Kompromisszumkészsége azonban félrevezetőnek bizonyult, ugyanis a brit kormányfő javaslatára – miszerint Sir Hugh Beadle irányításával *Royal Commission* (Királynői Kinevezéssel Létrehozott Vizsgálóbizottság) elemezze a vitás kérdéseket – egy olyan ellen-indítvánnyal válaszolt, amely a RF által kiválasztott tagokból kívánt egy hasonló testületet felállítani.⁶⁴⁸ A rhodéziai vezetés közben elérkezettnek látta az időt: november 5-én bevezették a szükségállapotot, majd 11-én elhangzott a UDI - *Unilateral Declaration of Independence* (Rhodesia függetlenségének egyoldalú deklarációja).⁶⁴⁹

Wilson értékelése szerint e döntés várható volt, a Rhodéziai Front szélsőségei ugyanis már a kezdetektől ellenezték az 1961-es alkotmányt, a fekete népesség egyenjogúsításáról soha nem óhajtottak érdemi tárgyalásokba bocsátkozni. Smith abban bízott, hogy a Konzervatív Párt nem kéri olyan következetesen számon a Londonnak tett ígéreteket, noha Heath is úgy nyilatkozott, hogy a függetlenség nem nyugodhat az őslakosok elnyomásán. Az ellenzéki vezető megsértődött, amiért Salisbury – igaz, disztingvált szóhasználatl – de mégis azt sugallta, hogy Macmillan és Home nem voltak őszinték az ott élő fehér telepesekhez, ugyanakkor súlyos hibának tartotta, hogy a miniszterelnök és kísérete azelőtt hazatért, hogy legalább a Royal Commission kiutazásáról megállapodás született volna. A kormányfő azzal védekezett, hogy a várakozásnak azért nem látta értelmét, mert a felek közötti nézeteltérések nyomán nem volt komoly esély arra, hogy bármilyen egyezséget kössenek. Smith kollégái a legkülönbözőbb eszközökkel – például, az eljárási rend vagy a felsőházi bizottság illetékességének megkérdőjelezésével - folyamatosan szabotálták a tárgyalásokat. A munkáspárti kormány nem hallgatott a nemzetközösségi országok vezetőinek tanácsaira, hiszen ezek a realitások ismerete nélkül azonnali beavatkozást indítványoztak, a sürgetéstől viszont nem tudott eltekinteni. Wilson nem gondolt az alkotmány felfüggesztésére, de a végrehajtó hatalomtól elkülönülő törvényhozás megteremtéséhez szükségesnek tartotta annak módosítását, és a kormányzó helyettesítéséről rendelkező, az évszázados brit jogrend szellemiségével éles ellentétben álló cikkely törlését. Ez utóbbi ugyanis lehetőséget

⁶⁴⁸Blake, 1978: 378-381.

adott egy teljhatalmú helyettes kinevezésére, aki a kormányzó akadályoztatása, vagy - amely még ennél is aggályosabb - a fővárostól való távolléte esetén gyakorolhatná az államfői jogosítványokat. Bár a miniszterelnök kijelentette, hogy a törvény értelmében feloszthatják Salisbury illegitim parlamentjét, a további intézkedések a Westminster két házának együttes szavazása nélkül, 28 nap elteltével hatályukat veszítik. A köztisztviselők, a hadsereg és a rendőrség tagjai ugyan nem esküdtek fel az új rezsimre, a londoni kormány a törvényes rend és a közszolgáltatások fenntartása érdekében maradásra, és az alkotmányosság elveinek egyidejű tiszteletben tartására szólította fel az érintetteket. Ezzel egy időben segítséget, illetve menedékjogot ígért azoknak a rhodéziai állampolgároknak, akiket a Smith-kormány hűtlenségre hivatkozva megfoszt státuszától. Wilson a jogállamiság helyreállításához elkerülhetetlennek tartotta, hogy a bizonyos kérdésekben kompromisszumok szülessenek, mondván e nélkül csak a lázadó rendszer agóniája lesz hosszabb. A katonai beavatkozás viszont azért kívánta elkerülni, mert úgy érezte, hogy az ENSZ békefenntartó erőinek égisze alatt megjelenhet Afrikában a Vörös Hadsereg vagy a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg.⁶⁵⁰

A UDI komoly aggodalmat keltett a szomszédos országokban, mivel külkereskedelmük főbb útvonalai Rhodesián keresztül érték el a világpiacot. Kenneth Kaunda zambiai elnök nem értett egyet Nyerere pekingi orientációjával, így London segítségét kérte az 1320 mérföld – 2112 km – hosszú, a rézövezetből Tanzániába vezető vasútvonal megvalósításához, míg Botswana a Zambia határán fekvő, Kafue folyón kívánt állandó hidat létesíteni az élőállatok kiviteléhez. Wilson részben a harmadik világ iránti elkötelezettségéből, részben Kaunda mérsékeltségének ellentételezéseként - de talán a vasút iránti lelkesedésből – támogathatónak nevezte a projektet, a Tengerentúli Fejlesztések Minisztériumának szakértői viszont olyan következtetésre jutottak, hogy a fejlesztés nem lenne gazdaságos. A miniszterelnök kijelentette, hogy a döntés során a politikai szempontokat is mérlegelni kellene, de az afrikai országok segélyezésre fordítható, erősen limitált keret nem tette lehetővé a program finanszírozását. Amikor a tanzániai korridor Peking segítségével mégis megépült,⁶⁵¹ London és Washington nem emelt ellene kifogást, máskülönben a zambiai rézércet csak légi úton lehetett volna elszállítani. Az USAF a vietnámi

⁶⁴⁹Kay, 1967: 219.

⁶⁵⁰House of Commons Official Report. November 12 1965. HANSARD VOL. 720. 619-637.

⁶⁵¹Castle, 1993: 360-362.

háború következtében nem nélkülözhetette szállítógépeit, miközben a polgári légi társaságok a gyenge minőségű repülőterek által megtestesített kockázatra hivatkozván túl magas áron számláztak volna a fordulókat.⁶⁵²

Noha *British Council of Churches* (a Brit Egyházak Tanácsa) már októberben is katonai intervenciót sürgetett, valamint Kaunda is azon a véleményen volt, hogy a *Kariba*-duzzasztóművet el kell foglalni, a nyilatkozatot követő méltatlankodás bebizonyította, hogy ez lenne az utolsó lépés, amelyet a brit közvélemény támogat.⁶⁵³ Egyiptom, Etiópia és Kongó csapatokat ajánlott fel az akcióhoz,⁶⁵⁴ ám Wilson negatívan viszonyult a fegyveres erők bevetéséhez, amikor azt mondta, hogy „lehet beavatkozásról és ágyúaszád-diplomáciáról beszélni, de a 19. század már véget ért, ugyanakkor Rhodesia tengerpart nélküli terület”.⁶⁵⁵

A Védelmi Minisztérium ugyan hozzálatott a haditervek elkészítéséhez, de túl sokan voltak azon az állásponton, hogy az akció - az 1964 elején Kelet-Afrikába végrehajtott, sikeres erőátcsoportosítást figyelmen kívül hagyva - meghaladná Nagy-Britannia lehetőségeit. Időközben az MI5 arról tájékoztatta a kormányfőt, hogy a hadsereg tekintélyes része megtagadhatja a parancs végrehajtását, mivel sok tiszt úgy vélte, hogy 1961-ben kizárólag a rhodesiai csapatok jóvoltából sikerült elhárítani a Kuwait ellen készülő iraki inváziót.⁶⁵⁶ A jelentés egyáltalán nem volt alaptalan, hiszen a vezérkari főnök lemondással, illetve (szándékosan elhibázott) katonai akcióval fenyegetőzött arra az esetre, ha a kabinet ilyen értelemben akar cselekedni.⁶⁵⁷ A kormány végül, december elsején újabb szankciókat vezetett be Rhodesia ellen, de kőolaj-szállítási embargóról már nem volt szó.⁶⁵⁸ Mi állhatott annak hátterében, hogy a kormány nem vállalkozott az intervencióra? A főtiszti kar részben szubjektív megközelítésből, részben a fegyveres erők leterheltsége miatt nem óhajtotta, hogy a Rhodesiában élő, tapasztalt, ugyanakkor a bizonytalan körülményekre való tekintettel jól felfegyverzett második világháborús veteránok elleni hadművelet révén újabb front nyíljon. A kormányfő a lemondások, vagy *horribile dictu* a nyílt ellenszegülés esetén is talált volna új jelölteket a vezérkari

⁶⁵²Carl P. Watts: *The United States, Britain and the Problem of Rhodesian Independence*. In: *Diplomatic History* Vol. 30. 2006/3. – www.history.ac.uk – 2007. VII. 30.

⁶⁵³Crossman, 1979: 138-140.

⁶⁵⁴Cecil King: *The Cecil King Diary, 1965-1970*. London, Jonathan Cape Ltd. 1972: 44-46.

⁶⁵⁵Dorill, 2000: 725.

⁶⁵⁶Anthony Verrier: *Through the Looking Glass. British Foreign Policy in the Age of Illusions*. London, Jonathan Cape, 1983. 259-262.

⁶⁵⁷Dorill, 2000: 726.

posztokra, azonban a fiatalabb tisztekből hiányzott az a tapasztalat, amelynek jóvoltából kezelni tudták volna az akció során várható, kiélezett helyzeteket. Wilson ugyanakkor nem merte vállalni a gerillaharc jelleget öltő, testvérháború politikai kockázatát, de sokkal valószínűbb, hogy a nemleges döntéssel mindennek előtt London hitelezőit kívánta megnyugtatni.

Amikor 1965. december 17-én a brit miniszterelnök ismét Washingtonba utazott, egy távirat várt rá, amelyben 68 munkáspárti képviselő követelte a légítámadások azonnali felfüggesztését. Az üzenet feltehetően nem a Wilson ötlete volt, mégis nagy hasznát vette e szokatlan kezdeményezésnek, mert ezzel is sikerült bizonyítania, hogy saját pártjában mekkora nyomás alatt áll. A találkozó jó hangulatban zajlott, az elnöki díszvacsorán Johnson minden téren tisztességesnek nevezte Wilson által előterjesztett tűzszüneti javaslatot,⁶⁵⁹ Marcia Williams szerint azonban érezni lehetett az amerikai elnök neheztelését, amiért Nagy-Britannia nem vesz részt a vietnámi háborúban.⁶⁶⁰

Wilson az utóbbi aspektus terén nagyobb megértésre számíthatott a Republikánus Párt részéről, mivel az amerikai jobboldal mérvadó politikusi és a második világháborúban kitűnt nyugállományú tábornokok a közvetlen beavatkozás alternatívájaként a helyi erők kiképzésére és felkészítésére alapozó brit stratégia mellett érveltek.⁶⁶¹ Az amerikai erőkoncentrációhoz viszonyítva a közvetlen brit részvétel már csak azért is eleve irrelevánsnak tűnt, mert a háború menetét így sem lehetett megváltoztatni, ráadásul a harcok kegyetlensége egyre inkább az intervenciók ellen fordult.⁶⁶²

1965. karácsonyán Johnson abban a reményben állította le az északi országrész elleni bombázásokat, hogy Péter János indítványának megfelelően a tűzszünet idején megindulhasson a közvetlen tárgyalás.⁶⁶³ A határidő ugyan január végéig meghosszabbodott, a felek viszont elszalasztották az esélyt. Az Egyesült Államok újabb csapatokat küldött Vietnámba, majd a DNFF akciói nyomán kiűjultak a szárazföldi összecsapások, végül a Pentagon is folytatta a légi hadműveleteket. A döntés óriási felháborodást váltott ki a Munkáspárt soraiban, amivel viszont a

⁶⁵⁸Whitelaw, 1989: 58-59.

⁶⁵⁹Ziegler, 1993: 226.

⁶⁶⁰Williams, 1972: 166.

⁶⁶¹Nixon, 1978: 121-122.

⁶⁶²Heath, 1998: 278-179.

⁶⁶³Rusk, 1991: 464.

kormányfő már nem igazán azonosulhatott. Wilson arra figyelmeztette frakciótársait, az egyoldalú tűzszünet idején az amerikai haderő 29-cel több embert veszített, mint a nemzetközösségi erők Malajziában három év alatt. „Johnson a hazai közvélemény oldaláról érkező nyomás dacára is megtartotta a korábbi ígéreteket, Hanoi viszont újabb követeléssel állt elő, amikor a Vietkong számára is diplomáciai elismerést akart az Egyesült Államoktól, így az elnök számára nem volt más megoldás, mint felfüggeszteni a tűzszünetet. Más lenne a helyzet, ha Washington nem veszi figyelembe az általunk tett indítványt, de a kudarc nem rajtunk múlott. Igaz, hogy a saigoni rezsim is elzárkózott a megbeszélések elől, a békemozgalom viszont csak akkor tekinthető pártatlannak, ha a tényleges megbékélést, nem, pedig Észak-Vietnám totális győzelmét tűzi ki célul. Tudomásom szerint Önök (a baloldali platform tiltakozói) közül senki sem küldött táviratot Ho Si Minnek, hogy üljön végre a tárgyalóasztalhoz, pedig, a ”Békét Vietnámnak” feliratú transzparenssekkel nem csupán az Amerikai Egyesült Államok, hanem a Kínai Népköztársaság nagykövetsége előtt is illett volna tüntetni”.⁶⁶⁴

1965. utolsó napjai már egyértelműen a közelgő választási kampányra történő felkészülés jegyében teltek el. Wilson december 22-én megszabadult azoktól a minisztertársaitól, akik az elvárhatónál gyengébb teljesítményt nyújtottak. A hajlott korú, egyre többször betegeskedő Frank Soskice egészségi állapotára hivatkozván saját maga kérte felmentését, így a belügyminiszteri posztot Roy Jenkins, a korábbi *Minister of Aviation* (repülésügyi államminiszter) vette át.⁶⁶⁵ Ezzel párhuzamosan a Közlekedési Minisztérium súlytalannak tartott vezetője, Tom Fraser is távozott a kabinetből.⁶⁶⁶

1966. elején újabb megszorítás történt a védelmi szférában, amikor hosszas vitákat követően törölték a haditengerészet CVA-001 jelzésű, új típusú, támadó repülőgéphordozóját. A három anyahajóból csak a HMS *Hermes* tudott állandóan a Szuецtől keletre tartózkodni, úgy, hogy fedélzetén mindössze 12 vadászpilóta és 8 csapásmérő bombázó állomásozott, ráadásul személyzet híján a kísérőegységek üzemeltetésével problémák adódtak. A Ministry of Defense ugyanakkor arra a megállapításra jutott, hogy a szárazföldi hadműveletek légi támogatása – a rendszeresíteni kívánt F-111-es révén - alacsonyabb költségek mellett a RAF

⁶⁶⁴House of Commons Official Report. February 8 1966. HANSARD VOL. 724. 254-266.

⁶⁶⁵Jenkins, 1991: 175.

⁶⁶⁶Castle, 1993: 366-367.

bázisairól is megoldható. A haditengerészet nagyon rosszul fogadta a döntést: Sir David Luce *Chief of the Naval Staff* (a flotta vezérkari főnöke), valamint Christopher Mayhew *Navy Minister* (a haderőnemet felügyelő államtitkár) a döntés elleni tiltakozás jegyében lemondott.⁶⁶⁷

De Gaulle február végén ugyan megértően viszonyult ahhoz, hogy a brit légierő az F-111-est kívánja beszerezni a közös fejlesztésű, szintén variánszárnyú csapásmérő repülőgép szolgálatba lépéséig tartó időszakra, valójában ez utóbbi azért sem volt reális, mert a franciák inkább a saját fejlesztésű *Mirage G* könnyűbombázót részesítették előnyben. A projekt sorsát végül megpecsételte, hogy 1966. március 6-án Franciaország elhagyta a NATO katonai szervezetét.⁶⁶⁸

Miután a Labour parlamenti többsége az időközi választásokon elszenvedett vereségek és a halálózások nyomán egy főre csökkent, ugyanakkor a sarkalatos törvények meghozatalához stabil politikai háterszázra volt szükség, a parlamenti frakció 1966 februárjában úgy döntött, hogy március 28-án urnához szólítja az állampolgárokat. A fizetési mérleg adatait nem hozták nyilvánosságra, de a munkáspárti jelöltek beszédei alapján sem lehetett eldönteni, hogy az ország lendületesen fejlődik-e az új elképzeléseknek köszönhetően, vagy a tizenhárom évig tartó konzervatív kormányzás utóhatásaként folytatódik-e a relatív hanyatlás.⁶⁶⁹ A kampány nem maradt durva kirohanások nélkül: Norwich és Dunstable városában kifejezetten ellenséges hangnemet ütött meg a hallgatóság, majd a választási körút egy későbbi fázisában egy búzbombával dobálózó kisiskolás a szemén találta el Wilson-t. A Munkáspárt végül 110 mandátumos fölénnel megnyerte a választásokat. A Labour támogatottsága a gazdasági nehézségek ellenére is számottevően növekedett, amely James Callaghan szerint annak volt köszönhető, hogy „a lakosság úgy érezte, a konzervatív kormányzás utolsó éveiben tapasztalt halogató taktikával ellentétben Wilson nagyobb dinamizmussal kezeli az ország problémáit”.⁶⁷⁰

Saját választókerzetében immár hatodszor aratott biztos győzelmet, viszont David (Screaming Lord) Sutch személyében igen különös ellenfele akadt. A legendás Joe Meek – az első független brit zenei producer – által menedzselte, meglehetősen

⁶⁶⁷Mayhew, 1987: 178.

⁶⁶⁸De Gaulle, 1970: 260/264-265.

⁶⁶⁹Heath, 1998: 279-282.

⁶⁷⁰Callaghan, 1987: 192.

abszurd ötleteiről elhíresült, ugyanakkor a kritikusok szerint igazán maradandót alkotni nem tudó, 1999. augusztus 10-én, 57 éves korában elhunyt el rockénekes kb. 500 szavazattal a 6. helyen végzett, ezért továbbra sem lépett ki a művészvilág berkeiből. Screaming Lord Sutch újabb, választási megmérettetésre ezek után már csak helyi szinten, és ott is alkalmanként vállalkozott, de a 70-es években már egykori közönsége is jobbra egy-egy látványos performansz – például az általános meztelenkedés nyomán botrányosra sikerült divatbemutató - jóvoltából hallhatott felőle.⁶⁷¹A következő nap hajnalán Wilson a fáradtságtól meggyötörve azt mondta, hogy „most kicsit nyugalomunk lehet a politikai küzdelmektől”.⁶⁷² Később kiderült, hogy nagyot tévedett.

⁶⁷¹Heti Világgazdaság 1999. VIII. 14.

AZ ELSZALASZTOTT ESÉLY

A miniszterelnök egy héttel a választások után huszonöt tisztség esetében hajtott végre változtatásokat, de ebből kabinetminiszteri pozíciót csupán néhány döntés érintett. James Griffiths *Secretary of State for Wales* (a walesi ügyek minisztere) előrehaladott korára tekintettel, Cledwyn Hughes javára megvált tisztségétől, illetve Castle utódaként Tony Greenwood lett a tengerentúli fejlesztések felelőse.⁶⁷³ Mivel a Labour kommunikációja már nem nyugodhatott azon a hivatkozáson, hogy csak minimális parlamenti többséggel rendelkezik, az 1966. április 21-én ismertett kormányprogram az életviszonyok jelentős részét felölelő reformprogramot vázolt fel. Az 1967. őszi tartó törvényhozási ciklus annyiban módosítani kívánt az íratlan alkotmány alapelvein, hogy nagyobb hangsúlyt helyezett a parlamenti bizottságokra. Ennek nyomán több új bizottság is létesült, ezek a közigazgatás szervezeti problémáival, az oktatásüggyel, és a tervezés kérdéseivel foglalkoztak. A kormányprogram ettől függetlenül két centrális téma köré összpontosult, amennyiben a font értékének megőrzéséhez a fizetési mérleg egyensúlyba hozatalára, és a brit ipar versenyképességének helyreállítására koncentrált. A Pénzügyminisztérium jóváhagyta az ahhoz szükséges forrásokat, hogy megalakulhasson az IRC - *Industrial Reorganisation Corporation* (az Ipari Rekonstrukciós Társaság). A kormányfő jelentős eredményként könyvelte el a Földhasználati Bizottság létrejöttét és eredményes működését, valamint azt a tendenciát, hogy az építőipari tevékenység, a presztízsberuházások – irodaházak helyett, egyre inkább a lakosság szükségleteinek kielégítésére összpontosul. Az új

⁶⁷²Williams, 1972: 100.

⁶⁷³Crossman, 1979: 177-178.

lakások, iskolák, kórházak építéséhez, a túlzsúfolt és lerobbant városrészek szanálásához az önkormányzatok minden korábbinál nagyobb támogatásra számíthattak, de ugyanebbe a körbe illeszkedett a kamatteher csökkentése, a jelzálog feltételeinek könnyítése. A kormány az ipari megújulás és az ágazat jövője érdekében döntött az acélipar nagy részének köztulajdonba vételéről, valamint az ún. Devlin – bizottság ajánlásait megfogadva kívánták szabályozni a dokkok működését, és a munkaügyi kapcsolatokat. Az ár és jövedelemügyi törvény paragrafusai nyomán a Nemzeti Ár-és Bérbizottság határozatai jogerőre emelkedtek. Wilson a munkaadói és a munkavállalói oldal meggyőzésének jelentőségét hangsúlyozta, de egyben rámutatott, hogy szükség esetén a korai figyelmeztető rendszer – a munkaügyi közvetítés – törvényi háttérrel kaphat. „Mr. Heath munkaügyi miniszterként helyesen állapította meg, hogy az ipari kapcsolatok emberi kapcsolatok, de abban az időszakban hangzott el tőle ez a mondat, amikor nem a munkaügyi viták szabadsága, illetve a korlátozó intézkedések elleni fellépés élharcosaként ismertük meg. Hivatali ideje alatt a munka világában komoly konfliktusoknak lehettünk tanúi, hiszen a szakszervezetek és a munkaadók oldalán is komoly szervezési, hatékonysági és szemléleti problémák vannak. A kormány az emberi tényezők miatt nem akar fejést ugrani a sötétbe, tehát azonnali hatállyal csak ott intézkedik – a dokkok, a hajógyártás, és a repülőgépipar területén – ahol a termelékenység előtt álló akadályok lebontásához már volt konkrét megoldási javaslat. Az elmúlt évek magabiztossága után valósággal sokkolta a közvéleményt, hogy az egyik legnagyobb - amúgy nem a prosperitásáról híres – hajóépítő körzetünk életbevágóan szükséges rendelkezéseket volt kénytelen visszautasítani, mert a legtöbb cégnek nem áll rendelkezésére a szakképzett munkaerő, emiatt viszont nem tudják azokat a munkásokat foglalkoztatni, akinek szüksége lenne rá. A kormány mindenképpen utánanéz, hogy nem áll-e szándékos termeléskorlátozás az ügy hátterében. Külpolitikai célkitűzéseink között szerepel, hogy az ország és a nemzetközösség egésze számára megfelelő feltételek esetén felkészüljünk az EGK–csatlakozásra, amelyet talán megkönnyít, hogy 1962-től eltérően kevesebb a megoldatlan, vitás kérdés. A feltételekről George Thomson *Duchy of Lancaster* (az európai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes) fog tárgyalni mind az EGK Tanács, mind a nemzetállamok szintjén. Sokan azt javasolták, szervezzünk francia-ellenes koalíciót, mások viszont arra hivatkozva szorgalmazták a Párizshoz történő közeledést, hogy a

nemzetek-feleltség kölcsönös elutasításában megtalálhatjuk a közös nevezőt. Az utóbbi felvetéssel mi nem értünk egyet, a közösség belső vitáiba külsősként nincs igazán jogunk beleszólni. A csatlakozási döntés az érdekeink érvényesítésének lehetőségétől függ, ez legyen a közös minimumprogram. Franciaország kilépése a NATO szervezetéből nem tekinthető jelentéktelen ügynek, de sokkal fontosabb, hogy kétoldalú kapcsolataink elmozdultak a holtpontról. De Gaulle elnökkal egy évvel ezelőtt már találkoztam, holott 1963-64-ben még a királynői látogatást is visszamondták. Álláspontjaink mégsem az EKG csatlakozás, hanem Rhodesia kapcsán ütköznek. Mr. Heath a választási kampányban arról beszélt, hogy az egyoldalú függetlenség visszavonásáig London ne folytasson tárgyalásokat, de nem sokkal később revideálta álláspontját, holott az olajembargó fenntartása terén érvényes kétpárti konszenzus nyomán Selwyn Lloyd sem ért el komoly eredményt. Az 1966. február 21-én bevezetett kőolaj-szállítási tilalom betartása viszont megoldhatatlan nehézségekbe ütközik, mert az 1965. november 20-i ENSZ-határozat nem volt kötelező érvényű, a tilalmat, pedig csak később rendelték el. Smith eközben hat tankert vásárolt, amelyeket "olcsó zászlóval", a legkevésbé ellenőrizhető országokban regisztráltak. Bár a Royal Navy több, a mozambiki Beira kikötőjének irányába közlekedő tankhajót is feltartóztatott, a kapitány minden esetben tagadta, hogy Salisbury lenne a fuvar rendeltetési helye. A tengerésztisztek arra hivatkoztak, hogy csak ellátmány és üzemanyagot vételeznek Mozambikban, ráadásul egyetlen, a hajózársaságok feletti ellenőrzést gyakorló kormány sem engedélyezte, hogy az embargó megsértésének gyanúja esetén a brit flotta fegyvert használjon".⁶⁷⁴

Az EKG-csatlakozás, vagy a rhodesiai krízis rendezése nem kizárólag Wilson szándékian múltott, a modernizációs ügynökségnek tekinthető IRC megalakítását viszont perspektivikusnak – reális vállalkásnak lehetett (volna) tekinteni. A Labour nagyon óvatosan bánt az ígéretekkel,⁶⁷⁵ hiszen Callaghan a választási kampány során többször is rámutatott, hogy a brit gazdaság eredményei nem választhatók el a szigorú költségvetési politikától, tehát az újraelosztás volumene nem bővíthető, legfeljebb az adóterhelés szintje maradhat változatlan. A közvélemény és a Labour parlamenti frakciója az ország pénzügyi helyzetének ismeretében egyaránt deflációs intézkedésekre számított. A személyi jövedelemadó kulcs a magasabb fizetési

⁶⁷⁴House of Commons Official Report. April 21 1966. HANSARD VOL. 727. 973-1120.

osztályoknál néhány százalékkal valóban emelkedett, bevezették a tőkenyereség adót, az alkohol és a dohány jövedéki adójának korrekcióját viszont Brown megvétózta, mondván az ettől várható áremelkedés gerjeszti az inflációt. Callaghan ekkor visszatért Nicolas Káldor, a másik híres magyar származású közgazdász, pár évvel korábbi elképzeléséhez, amely minden alkalmazott után egy fix összegű befizetést javasolt, a gyáripar számára pozitív megkülönböztetéssel. A professzor azt hozta fel a SET - *Selective Employment Tax* (szelektív foglalkoztatási adó) mellett legfontosabb érvként, hogy a brit ipar munkaerőhiánytól szenved, ezért szinte soha nem sikerül teljesíteni az éves kiviteli célokat, nem is beszélve a fizetési mérleg egyensúlyának megőrzéséről.⁶⁷⁶

Az új adónem a csak korlátozottan exportorientált harmadik szektort arra próbálta ösztönözni, hogy takarékoskodjon a munkaerővel, amely ez által a termelés számára is elérhetővé – megfizethetővé válik. A Pénzügyminisztérium és más, illetékes szervek – az *Inland Revenue* (az adóhivatal), és a *Customs and Excise* (a vámhivatal) mindent elkövetett azért, hogy a SET beszedésének mechanizmusa öthéttel a választások után már működjön. Az erőfeszítést siker koronázta, Callaghan viszont súlyos hibát követett el, tudniillik az adórendszerben történt lényegi változás ismertetése a költségvetési beszéd végére maradt. Mivel a nemzetközi pénzvilág képviselői – tekintet nélkül a szelektív foglalkoztatási adó potenciális bevételeire - csak annyit hallottak meg, hogy nem lesz érdemi adóemelés, a font iráni kereslet rövid időn belül elapadt, sőt, két nap múlva eladási hullám kezdődött.⁶⁷⁷ Crossman megkérdőjelezte a szelektív foglalkoztatási adó ésszerűségét. Az építésügyi miniszter rossz érzését az okozta, hogy a befektetési garanciák és adó visszatérítés nélkül recesszió lesz az olyan élőlátás-igényes ágazatokban, mint az építőipar vagy a mezőgazdaság. A Labour balszárnyán sokan úgy vélték, hogy a SET önmagában nem segít helyreállítani a font iránti bizalmat, miközben a foglalkoztatás költségeinek növekedése nyomán drágább lesz a megélhetés, amely kitűnő hátteret nyújt a szakszervezeteknek, hogy újabb bérkövetelésekkel álljanak elő.⁶⁷⁸

Noha a szelektív foglalkoztatási adó év végére 300 millió pluszbevétellel kecsegtetett, így ennek révén valamelyest enyhült a font elleni spekuláció, Crossman

⁶⁷⁵Dale 2. Vol. 2000: 129-152.

⁶⁷⁶King, 1972: 68-69.

⁶⁷⁷Callaghan, 1987: 193-194.

⁶⁷⁸Crossman, 1979: 183-186.

félelme mégis profetikusnak bizonyult. Wilson a jövedelempolitikai célkitűzés – a bérinfláció elkerülése - a folyó fizetési mérleg hiány szinten tartása, valamint a Nemzeti Terv hármasszorításában nem járulhatott hozzá évi 3,5%-osnál nagyobb béremeléshez, a *National Union of Seamen* (NUS) (az Országos Tengerészszövetség) viszont nem fogadta el a kormányzati direktívát. A tengerész-szakszervezet 17%-os fizetésemelést akart, továbbá a munkafeltételek lényeges javítását és az 1894-es Hajózási Törvény munkavállalók számára kedvező újrászabályozását követelte. A hajózó személyzet kérései egyáltalán nem voltak megalapozatlanok, de a körülményekre való tekintettel nem lehetett komoly engedményt tenni, így 1966. május 16-án kezdetét vette Nagy-Britannia történetének leghosszabb ideig tartó tengerészsztrájkja. A kormányfő május 23-án kihirdette a szükségállapotot, és riadókészültségbe helyezte a haditengerészet egységeit,⁶⁷⁹ majd Lord Pearson irányítása alatt bírósági jogkörrel rendelkező felsőházi vizsgálóbizottság létesült. A testület által kibocsátott jelentés igazolhatónak nevezte a munkafeltételek kapcsán megfogalmazott sérelmeket, de a bérrendezés tekintetében úgy nyilatkozott, hogy előbb a hatékonyságnak is javulnia kell. Lord Pearson június 8-i indítványa kompromisszumos megoldást terjesztett elő, amelyet William Hogarth – a NUS Végrehajtó Bizottságának elnöke – egyből visszautasított. Wilson június 17-én a Downing Street 10-ben szendvicsekkel és sörrrel kínálta a megbeszélés résztvevőit, azzal párhuzamosan, hogy közvetíteni próbált a felek között, de a szakszervezet továbbra sem volt hajlandó tárgyalni. A fizetési mérleghiány gyors ütemben romlott, ugyanakkor Hogarth kijelentése nyomán - „ez a küzdelem nem a munkaadók, hanem a kormány ellen folyik” – Wilsonnak egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy az Országos Tengerészszövetség nemzetbiztonsági szempontból komoly fenyegetést jelent.⁶⁸⁰

A miniszterelnök George Wigg, az 1964-es választások óta informális nemzetbiztonsági főtanácsadóként tevékenykedő képviselőtárs, közvetítésével az ilyenkor szokásos konspiratív eljárás nélkül fordult a kémelhárításhoz segítségért. A konzultációkat egyik fél sem akarta leplezni, hiszen a június 20-án tett miniszterelnöki nyilatkozat idején a kémelhárítás operatív tisztjei is jelen voltak a parlamentben.⁶⁸¹ Wilson rendkívül szigorú hangnemben a következőket mondta:

⁶⁷⁹MR 1966. V. 23. D 2469/1/2 (tekercs)

⁶⁸⁰Pimlot, 1992: 405-407.

⁶⁸¹Dorill – Ramsay, 1991: 127-132.

„Egy jó ideje nyilvánvalóvá lett – és ezt nem ok nélkül jelentem ki – hogy a vizsgálóbizottság jelentése óta néhány személy nyomás alá helyezte az Országos Tengerészszövetség Végrehajtó Bizottságának egyes, kiválasztott tagjait, akik ez által ellenőrzésük alá vonhatták ezt a máskülönben határozott szakszervezetet. Ez a nyomás egy olyan politikailag motivált szűk csoporttól ered, amely, mint ahogyan a legutóbbi választáson is kiderült, szélsőséges nézeteit nem tudta elfogadtatni a brit választóközönséggel”.⁶⁸²

A Labour balszárnyának egyes képviselői – pl. Ian Mikardo, Eric Heffer – határozottan bírálták a kormányfőt, amiért a pénzügyi stabilizáció pillanatnyi érdekére hivatkozván elodázta a brit tengeri szállítás munkaügyi viszonyainak rendbetételét, nem is beszélve az államosítás útján történő modernizációról.⁶⁸³ A teljes köztulajdonba vétel azonban a tehergépkocsi-fuvarozás esetén sem volt reális, mert költségvetési forrás ehhez sem állt rendelkezésre, másrészt a gazdasági környezet átalakulásával ez a koncepció is meghaladottá vált.⁶⁸⁴ A beszéd óriási felzúdulást keltett a parlamenti frakció soraiban, hiszen sem a felbujtók, sem az engedelmeskedők oldalán nem nevezett meg konkrét személyeket, miközben a kommunistákra tett burkolt célzás egyértelműen a MacCarthy korszak legsötétebb peridusára emlékeztetett.⁶⁸⁵ Crossman még ennél is keményebben fogalmazott, amennyiben úgy vélte, hogy a kormányfői megnyilvánulás a Labour alapelveinek elárulásával volt egyenértékű.⁶⁸⁶

Wilson a nemzet jólétének szándékos veszélyeztetésével vádolta meg az NUS elnökségét, majd néhány nap elteltével előállt a kilenc kommunistagyanús szakszervezeti vezető nevét tartalmazó listával. Az MI5 telefonlehallgatásai, valamint a beépített informátorok által szerzett bizonyítékok alapján kiderült, hogy a két ismert kommunista agitátor, Jack Dash és Bert Ramelson külső forrásból jelentős segítséget kapott, de Wigg szerint a közvetlen szovjet részvételre utaló jeleket a Foreign Office kérésre nem tárták a nyilvánosság elé.⁶⁸⁷

A hathetes munkabeszüntetés során maguk a sztrájkolók is kimerültek. Sok hajó a nyílt óceánon vesztegelt, de talán a dokkmunkások, a kompok és az európai

⁶⁸²Wilson, 1971: 307.

⁶⁸³House of Commons, Official Report. June20 1966. HANSARD VOL. 730. 42-54.

⁶⁸⁴Castle, 1993: 371.

⁶⁸⁵Benn, 1995: 157.

⁶⁸⁶Crossman, 1979: 190.

⁶⁸⁷Pincher, 1991: 86-87.

forgalomban résztvevő vízi járművek legénysége járt a legrosszabbul, mivel az akcióban döntően ezek a csoportok vettek részt. A távolsági hajózásban tevékenykedő munkavállalókhoz sokszor el sem jutott el a sztrájk híre, így ők a teljes fizetésüket magkapták. Az ominózus bejelentés hatására a vezetőség soraiban a mérsékeltek ragadták magukhoz a kezdeményezést, majd a tagság jelentős része a szabadnapok terén kapott engedményekért cserébe a sztrájk befejezése mellett szavazott.⁶⁸⁸ Wilson győztesen került ki az ütközetből, hiszen az antiinflációs politika terén nem kellett lényeges engedményeket tennie, határozott fellépésével a gazdasági sajtó is maximálisan egyetértett. Az Economist szerint az inkonzisztens magatartás alapot adhatott volna más munkavállalói csoportok követeléseinek, amely a kormányprogram összeomlását jelentené.⁶⁸⁹

Noha a miniszterelnök, a gazdasági és a pénzügyminiszter július elsején folytatott megbeszélése alkalmával Callaghan még arra számított, hogy az egyensúly őszi helyreállítható, nem sokkal a tengerészsztrájkot követően a fontsterling a korábbinál jóval erősebb spekulációs nyomás alá került. A lebegtetés egészen idáig elfedte a valós problémákat, sok képviselőt megalapozatlan optimizmussal töltött el, a júniusban összesített fizetési mérleghiány viszont komoly bizalmatlanságot generált, ráadásul a gyorsan növekvő állami kiadások és az ingatag alapokon álló munkaügyi kapcsolatrendszer ismeretében a Nemzeti Terv fenntarthatósága - illetve a Gazdasági Ügyek Minisztériumának létjogosultsága - is megkérdőjeleződött.⁶⁹⁰

A kabinet életében némi megkönnyebbülést hozott, hogy Lord Cromer még április 24-én bejelentette, hogy mandátuma július elsejei lejártával megválnak hivatalától. Wilson Leslie O'Brien volt helyettes kormányzót kérte fel a Bank of England vezetésére, akivel már sokkal harmonikusabb viszonyt sikerült kialakítani.⁶⁹¹

A Munkáspárt azonban O'Brien lojalitásától függetlenül mindinkább arra törekedett, hogy ne konfrontálódjon a jegybankelnök, illetve a nemzetközi pénzügyi világgal elvárásaival. Ennek szellemében fogant az a törvénymódosítás, amelynek értelmében az összes ár, bér és osztalékemelési szándékot be kell jelenteni a Nemzeti Ár-és Béréllenőrzési Bizottságnak, ugyanakkor a testület a megállapodások hatályba

⁶⁸⁸House of Commons Official Report. June28 1966. HANSARD VOL. 730. 1603-1627.

⁶⁸⁹The Economist, 1966. VI. 21.

⁶⁹⁰Jenkins, 1991: 190-191.

⁶⁹¹Foot, 1968: 171-172.

lépését rossz esetben akár négy hónapra is felfüggeszthette.⁶⁹² Frank Cousins a tervezet elleni tiltakozása jeléül lemondott miniszteri posztjáról, helyét Antony Wedgewood Benn *Postmaster General* (államtitkári beosztásban lévő posta vezérigazgató) vette át. A posta élére Edward Short a korábbi Chief Whip került, majd helyettese, John Silkin lett a frakcióvezető.⁶⁹³

Az utóbbi tisztség rendkívül hálátlan feladatnak bizonyult, amennyiben a párt balszárnyához tartozó képviselők soraiban a sztrájkoló matrózokkal szembeni fellépésen kívül a vietnámi háború legújabb fejleményei is komoly felzúdulást keltettek. 1966. június 29-én bekövetkezett az, amitől maga a miniszterelnök is félt: az amerikai légierő Hanoira és Haipong városára is kiterjesztette a bombázásokat. Wilson finoman elhatárolódott a légitámadásoktól,⁶⁹⁴ de a genfi egyezmény megsértése - az ún. Ho Si Min ösvény jóvoltából délre irányuló behatolás, valamint a fegyverszállítások ismeretében továbbra is támogatólag viszonyult Washington törekvéseihez. A kormányfő rendkívül cinikusnak nevezte Peking hozzáállását, hiszen a kínai külügyminiszter bukaresti látogatása során úgy nyilatkozott, hogy Vietnám nagy részének pusztulása igazolható, ha az annak helyén felépül az új, magasabb rendű szocialista társadalom. Wilson a genfi konferencia felújításához nem tekintett elengedhetetlen feltételként a tűzszünetre, bár úgy ekkor is úgy vélekedett: a kompromisszum könnyebben elérhető, ha első lépésben alábbhagy a küzdelem. A nemzetközösségi béketerv annyiban módosult, hogy az a) fázisban szereplő feltétel – a bombázások leállítását - valamint az ezzel párhuzamos b) fázis – a beszivárgás felfüggesztése – nyomán a c) fázisban mindkét fél teljes fegyvernyugvást vállal, végül a d) fázisban megkezdődik Vietnám sorsának békés rendezése. Az utóbbi értelmében először kivonnák a külföldi csapatokat, helyüket az ENSZ békefenntartói vennék át, majd megkezdődne az országegyesítés előtti szabad választások megszervezése. A miniszterelnök sajnálkozását fejezte ki, amiért a lakott területektől két mérföldre lévő olajfinomító ellen végrehajtott légi csapás polgári áldozatokat szedett, majd arra kérdezett rá, hogy hol húzza meg azt a vonalat, ahol Nagy – Britannia elhatárolódik legfőbb szövetségésétől.⁶⁹⁵

⁶⁹²Crossman, 1979: 193.

⁶⁹³Kay, 1967: 221.

⁶⁹⁴Benn, 1995: 158.

⁶⁹⁵House of Commons Official Report. July 7 1966. HANSARD VOL. 731. 797-810.

Ennél szigorúbb ítéletet nem mondhatott, hiszen Rusk a hónap végére tervezett washingtoni látogatást csak azzal a feltétellel tartotta kivihetőnek, ha Wilson a nemzetközi közvélemény előtt demonstrálhatja az Egyesült Államok iránti elkötelezettségét.⁶⁹⁶ Wilson szerepléseiből a francia elnök viszont arra következtetett, hogy London soha nem állt olyan hűségesen és egyöntetűen az amerikaiak mellett, mint a Munkáspárt hatalomra kerülése óta eltelt időszakban.⁶⁹⁷ Noha ez utóbbi tézis nem állta meg a helyét - amennyiben Wilson nem küldött csapatokat a vietnámi háborúba, úgy ahogyan Attlee Koreába - mégis hamar világossá vált, hogy a De Gaulle részéről egy évvel korábban tapasztalható jóindulat csak addig volt érvényes, amíg az esetleges közös piaci tagság nem szerepelt a brit politikai élet napirendjén.⁶⁹⁸ Georges Pompidou francia miniszterelnök július 7-i Londonban folytatott tárgyalások során ugyanis egyértelművé tette, hogy a Római Szerződés aláírásához Franciaországnak is a nemzeti valuta leértékelésén és a gazdaság áramvonalasításán keresztül vezetett az út, tehát ez alól Nagy – Britannia sem lesz kivétel. A font értékének újragondolására vonatkozó megjegyzést Pompidou és Maurice Couve de Murville külügyminiszter hazaérkezése után megosztotta a sajtóval, mintegy szerves részeként annak a De Gaulle által követett hosszú távú stratégiának, amely a New York – London pénzügyi tengely dominanciáját kívánta megdönteni.⁶⁹⁹ A valóságban a leértékelési opció már előzetesen bekerült a köztudatba, amely újabb eladási hullámot generált, majd ezt követően megkezdődött az aranytartalékok átrendeződése. Callaghan és Couve de Murville már a nemesfém árának emeléséről vitatkozott, amikor Wilson a dél – kelet – ázsiai konfliktusról szóló parlamenti ülésnap végeztével megérkezett a francia küldöttség díszvacsorájára. A kormányfőben pillanatok alatt az a meggyőződés alakult ki, hogy a pénzügyminiszter a devalváció mellett kötelezte el magát. A kormányfő rossz érzése csak fokozódott, tudniillik a Közös Piac és a leértékelés hívének számító Brown olyan megjegyzést tett, hogy már Callaghan szerint sincs más megoldás a válságból történő kilábalásra, mint a francia feltételek alapján történő EGK-csatlakozás. A pénzügyminiszter az árfolyam-korrekció ügyében nem képviselt határozott álláspontot, viszont július 12-én kijelentette: a leértékelést csak

⁶⁹⁶King, 1972: 76-77.

⁶⁹⁷Couve de Murville, 1969: 415-417.

⁶⁹⁸Lacouture, 1992: 361.

⁶⁹⁹Callaghan, 1987: 196-197.

deflációs intézkedésekkel lehet elkerülni. Wilson a devalváció – defláció kérdésében nem határozott, majd abban a reményben kért türelmet a gazdaságirányítás kormányzati felelőseitől, hogy a hó végén esedékes washingtoni találkozón segítséget kaphat az elnöktől a fontsterling paritásának megőrzéséhez.⁷⁰⁰ Mindazonáltal, a pénzügyiacok megnyugtatósára, július 13-án ismét 7%-ra emelték az irányadó kamatlábat.⁷⁰¹

Miközben Wilson a moszkvai brit árubemutató kiállítás megnyitóját követően a vietnámi háborúról tárgyalt Alekszej Kosziginnel, a Szovjetunió Minisztertanácsnak Elnökével, július 17-én váratlanul értesítették, hogy Brown távozni kíván hivatalából. Wilson táviratban csak annyit válaszolt, hétfőig várjon döntésével, hazaérkezése után azonban arra következtetett, hogy kollégái összeesküvést szőttek a leváltására. A miniszterelnök abból indult ki, hogy Callaghan, Brown, Jenkins és Crosland a baloldali platform egy részével közösen egyetértésre jutott a devalváció szükségességéről, ezért törekedtek arra, hogy Brown pénzügyminiszerségével egy időben Callaghan legyen az új kormányfő. Az utóbbi feltételezéshez kitűnő alapot szolgáltat, hogy az ominózus hétvégén hosszabb – rövidebb ideig mind a négy politikus Ann Fleming – a nagysikerű James Bond regények írójának özvegye – látta vendégül hétvégi házában.⁷⁰² Callaghan július 19-én 500 millió fontos takarékszági csomagot jelentet be, amelynek keretében korlátozták a részletre történő vásárlást, a Brit Rajnai Hadsereg és a Szueztől keletre lévő elkötelezettségek érintetlenül hagyása mellett 100 millió fonttal redukálták a tengeren túli kiadásokat, valamint több állami nagyberuházás is halasztást szenvedett. A konzervatívok elsősorban az adóemelés mértékét, valamint az állami tulajdonban lévő iparágaknak és közszolgáltatóknak a növekvő üzleti deficit ellenére nyújtott dotációk volumenét, és az újabb, támogatási jogcímeket kifogásolták. Reginald Maudling folyamatosan arra hivatkozott, hogy 1963-64-ben jelentősen csökkentek a személyi jövedelemadó kulcsai, miközben jelentős állami beruházásokra került sor. Callaghan válaszában ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a legfejlettebb tőkés országok közül Nagy-Britannia az utolsó előtti helyen áll a nemzeti jövedelem állami újraelosztása és az adóztatási arányok tekintetében. A pénzügyminiszter szerint a létfontosságú közösségi beruházások megvalósítása elképzelhetetlen a megtakarítási hajlandóság

⁷⁰⁰Pimlot, 1992: 415-416.

⁷⁰¹The Guardian, 1967. VII. 13.

⁷⁰²Jenkins, 1991: 192.

javulása vagy adóemelés nélkül, de a rövid távú stabilizáció csak az utóbbi megoldással lehetséges.⁷⁰³

A kabinet tagjai közül a George Brown, Roy Jenkins és Anthony Crosland valóban a leértékelés mellett szállt síkra, Barbara Castle, Anthony Wedgewood Benn és Richard Crossman viszont sokkal inkább a lebegtetés mellett kardoskodott. A jobb és a balszárny említett képviselői között legfeljebb abban lehetett konszenzus, hogy szakmai elkötelezettségekre való tekintettel vitatták az egyes minisztériumok kiadásainak csökkentését.⁷⁰⁴ A restrikciónak a közlekedési miniszter tiltakozott a leginkább, mivel számára ez azt jelentette, az 1963-as Beeching – jelentésnek megfelelően tovább zsugorodik a vasúthálózat. A megszorítás ráadásul sokszor irracionális ötleteket szült. Például Frank Cousins, aki lemondását követően visszatért a *Transport & General Workers' Union* (a Közlekedési és Közszolgálati Dolgozók Szakszervezetének) vezetéséhez, szűk körben kijelentette, hogy legszívesebben minden forgalmat átterelné közútra.⁷⁰⁵ Amikor Csanádi György, a magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány közlekedési minisztere 1967. februárjában angliai látogatást tett, azt tapasztalta, hogy a British Rail mindenek előtt a fővonalak és a nagy forgalmú pályaudvarok technikai megújítására, a vasúti tolatószolgálat és kocsirendezés automatizálására összpontosít, ahol az utasszám indokolja, mindenek előtt Londonban új metróvonal épül, miközben más nagyvárosokban autóbuszok veszik át a villamosok szerepét. A miniszter két évvel később a fenti gyakorlat jegyében kezdett hozzá a hazai közlekedési rendszer átalakításához.⁷⁰⁶ A kormány végül július 20.-tól egy évig tartó árbefagyasztást, valamint féléves bér-és osztalékemelési moratóriumot rendelt el, amely újabb hat hónappal kívántak meghosszabbítani.⁷⁰⁷

A devalvációt minden bizonnyal ehhez hasonló intézkedések kísérték volna, de olyan kontextusban, amelyet Crossman újrakezdeként definiált. A defláció viszont úgy vált egyenértékűvé a Nemzeti Terv, vagyis a kormányzati gazdaságpolitika feladásával, hogy azt semmilyen más eszközzel nem sikerült pótolni.⁷⁰⁸ E mozzanat

⁷⁰³House of Commons Official Report. July 19 1966. HANSARD VOL. 732. 110-120.

⁷⁰⁴Callaghan, 1987: 198-201.

⁷⁰⁵Castle, 1993: 372-373.

⁷⁰⁶MOL XIX J – 1 – j – 1967 – 16-os d. – 001427 – 1967. II. 14. Dr. Csanádi György közlekedés-és postaügyi miniszter angliai látogatása. 1-8.

⁷⁰⁷The Times, 1966. VII. 20.

⁷⁰⁸Crossman, 1979: 205-208.

révén elszállt annak az esélye, hogy a modernizáció konszenzusos alapra épüljön,⁷⁰⁹ sőt, mi több, egyértelművé vált, hogy a reaktív - eseménykövető, kormányzati szintről kényszerítő politikaformálási modellt⁷¹⁰ a Labour sem tudja meghaladni. Mivel Brown úgy érezte, hogy a restrikcio mindent tönkretett, amiért 1964 óta dolgozott, tiltakozása jelül nem jelent meg az aznapi plenáris ülésen, majd a kora délutáni órákban beadta lemondó nyilatkozatát a miniszterelnöki rezidenciára.⁷¹¹ Bár Wilson erről csak pár óra elteltével szerzett tudomást, abban eltökélt volt, hogy Brown nem döntheti romba azt az intézményt, amelyet olyan nagy gondossággal létrehozott, miközben arra utasította Henry James miniszterelnöki sajtótitkárt, hogy a helyzet tisztázódásáig ne engedje Brownt az újságírók közelébe. Az ügyet azonban nem sikerült titokban tartani: a két politikus éppen a lehetséges megoldásról tárgyalt, amikor a BBC fő műsoridőben váratlanul megszakította a *Coronation Street* címen futó sorozatot, hogy közölje a szenzációs hírt a nyilvánossággal. A Labour jobbszárny arra kérte a gazdasági minisztert, hogy jól gondolja meg elhatározását. Az érintett megfogadta képviselőtársai tanácsát, tudniillik rájött, hogy a kormányból való távozás akár politikai karrierjének a végét jelentheti. Wilson kezdetben marasztalta kollégáját, hogy ezzel is erejét vegye a font elleni újabb támadásoknak, de a vártnál kisebb meglepetés kitérő lehetőséget kínált rá, hogy megszabaduljon a nehezen kezelhető vetélytársától. A miniszterelnök taktikát változtatott, amennyiben rendkívül szigorú feltételekhez kötötte a további együttműködést, Brown azonban váratlanul meghátrált, majd a Downing Street 10 előtt azt közölte az újságírókkal, hogy továbbra is a kormány tagja marad. Wilson rendkívül kellemetlen helyzetben találta magát, amikor - a televízió kameráinak jelenlétében - fáradtan legyintve úgy szólt, hogy „ez a gazfickó végül nem fog lemondani”.⁷¹² A megjegyzés egyenes adásba került, így sok választópolgáron olyan érzés lett úrrá, hogy a Munkáspárt a gazdasági válságmenedzselés helyett belső, személyi problémáinak kezelésével van elfoglalva. A kötérlhúzás egyiküknek sem vált előnyére. A gazdasági miniszter újabb vereséget szenvedett, ezáltal mind kormányzati, mind elnökségi pozíciója megrendült, amely óhatatlanul azt sugallta, hogy a következő, jelentősebb nézeteltérés nyomán kiszorul a politikai életből. A miniszterelnök vezetői

⁷⁰⁹Havas, 1996: 101-104.

⁷¹⁰Rod Hague, Martin Harrop, Shaun Breslin: Comparative Government and Politics. London, Macmillan, 1992. 408-409.

⁷¹¹Benn, 1995: 161.

ráteremtsége, pedig azért vált kérdésessé, mert Brown minden körülmények között történő győzködése alapján úgy tűnt, hogy nem tud megszabadulni riválisától.

Wilson 1966. július 27-én úgy kommunikálta a megszorítást, amely a konzervatívok által folytatott "húzd meg – ereszd meg" gazdaságpolitikájával szemben megóvja az exportképesség javításához szükséges, kontrollált expanziót, miközben nem engedi, hogy csökkenjen a közszolgáltatások színvonala, és az alapvető közberuházásokat - az új iskolák, kórházak, tanácsi lakások építését – levegyék a napirendről.⁷¹³ A kormányfő még aznap este Washingtonba repült, de a vietnámi háborúval kapcsolatban mindössze egyetlen új fejleményről tudott beszámolni: Moszkvában azzal ijesztgették, hogy ha nyomást gyakorolnának Hanoira, az felerősítené Peking befolyását.⁷¹⁴ A szovjet érvrendszerben volt bizonyos ráció, hiszen a Ho Si Min rezsim bukásával megerősödött volna az amerikai jelenlét Kína déli határánál, ugyanakkor Moszkva is mindent elkövetett azért, hogy a dél – kelet - ázsiai konfliktus felhasználásával minél inkább lekösse az Egyesült Államok forrásait.⁷¹⁵ Wilsont rossz érzés kerítette hatalmába, hogy vajon a Washingtonnak címzett bírálatok miatt nem fogja-e az elnök visszavonni az árfolyam megőrzéséhez ígért segítséget. Johnson azonban nem próbált hasznot húzni a szigetország gazdasági nehézségeiből. „Akik azt sürgetik, higgyük kicsinek Nagy – Britanniát, azoknak azt felelem, hogy ez nem lehetséges. A nemzetnek, amely Shakespeare nyelvét, Milton hitét és Churchill bátorságát adta nekünk, mindig a haladás erejét kell jelképeznie a jóra irányuló befolyást az emberi viszonyokban. Hiszem, hogy Anglia meg van áldva jelenleg is, ahogy a második világháború alatt volt, egy nagyszerű vezetővel, akinek vállalkozó szelleme és bátorsága mindenkinek útmutatóul szolgál. Miniszterelnök úr, az Ön személyében én is meg vagyok áldva egy olyan baráttal, aki kiváló erényei remek humorával társítja”.⁷¹⁶ Míg az elnök szavait többen úgy interpretálták, hogy Wilsont egy lapon emlegette Sir Winston

⁷¹²Pimlot, 1992: 426-427.

⁷¹³House of Commons Official Report. July 27 1966. HANSARD VOL. 732. 1725-1750.

⁷¹⁴Rhiannon Vickers: Harold Wilson, the Labour Party and Vietnam. Conference Paper – www.bisa.ac.uk – 2007. VIII. 12.

⁷¹⁵Anthony Eden: Towards Peace in Indo-China. Chatham House Essays. Oxford University Press. 1966. 13-19.

⁷¹⁶Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson. 1966. Book II. July 1, 1966 to December 31, 1966. 1966. VII. 29. Washington, United States Government Printing Office, 1967. 790-792.

Churchill-lel, a Labour balszárnya ismét elégedetlenségének adott hangot, amiért a miniszterelnök nem erkölcsi alapon közelít a vietnámi háború kérdéséhez.⁷¹⁷

Augusztus 10-én újabb kormányátalakításra került sor. Brown a történetek ellenére sem távozott a kabinetből, hanem csupán pozíciót cserélt Michael Stewart külügyminiszterrel. Wilson ugyanis arra számított, hogy Brown Közös Piac iránti elkötelezettsége és a rámenős tárgyalási stílus új lendületet ad a Foreign Office életének. A Tengerentúli Fejlesztések Minisztériumának vezetésére Arthur Bottomley kapott felkérést, míg Herbert Bowden a Nemzetközösségi Ügyek Minisztériumának élére került. A házelnöki tisztelet Richard Crossman vette át, míg az Építügyi és Önkormányzati Minisztérium az elméleti téren kevésbé felkészült Antony Greenwoodnak jutott.⁷¹⁸

A személycserék ellenére a belügyminiszteri poszton nem történt változás, pedig, az idősebb generáció egyre többször azt hangoztatta, hogy a "régi jó" erkölcsök hanyatlanak, és a túlságosan liberális büntetőpolitika nyomán egyre növekszik a bűnözés. Az események mintha a kétkedőket, a halálos ítélet eltörlésének kritikussait látszottak igazolni. 1966. augusztus 12-én az egész országot megdöbbentette, hogy a Shepherd's Bush – a nem kifejezetten jó hírű nyugat-londoni városrész – egyik mellékutcájában, több gyerek szeme láttára meggyilkoltak három civil ruhás rendőrt.⁷¹⁹ A 41 éves Geoffrey Fox, a 30 éves Christopher Head őrmester, és a 25 éves David Wombwell nyomozó egy olyan furgont próbált ellenőrizni, amellyel a többszörös visszaeső Harry Roberts és két társa éppen egy fegyveres bankrablás után menekült. Az állampolgárokat csupán a mai napig inkognitóban élő tanúktól szerzett információkra épülő, gyors felderítés tudta megnyugtatatni. A főbűnös Roberts életfogytiglani börtönbüntetését kapott, feltételes szabadságra vonatkozó kérelmét a Lordbírói Testület 2005. júliusában elutasította.⁷²⁰

A rendkívül brutális bűncselekmény ugyanakkor abban a tekintetben is fordulópontnak bizonyult a szigetország történetében, hogy ekkortól vette kezdetét a brit rendőri erők nagyobb tűzerejű fegyverekkel történő ellátása, valamint az ezek alkalmazásához professzionális szinten felkészített alakulatok megszervezése. 1966. végén a *Metropolitan Police Service* (nagy-londoni rendőr-főkapitányság) keretében

⁷¹⁷Castle, 1993: 383.

⁷¹⁸O. Morgan, 1997: 247-250.

⁷¹⁹Jenkins, 1991: 199-200.

⁷²⁰BBC News 2005. VII. 7. – www.bbc.co.uk – 2007. V. 20.

létrejött a SO-19 – *Specialist Operations Firearms Command* (Különleges Műveleti Főcsoport Fegyveres Bevetési Parancsnoksága), amely az első néhány évben kiképzési feladatokkal foglalkozott, majd a 70-es években – a terrorveszély növekedése nyomán - önálló szervezeti egységgé alakult. 2005-ben annyi változás történt, hogy – feltehetően a jogvédők kérésére való tekintettel - a fegyveres akciók végrehajtásáért felelős alakulat a Különleges Műveleti Főcsoporttól a CO - *Centralist Operations* (Központi Műveleti Főcsoport), vagyis közvetlenül a londoni rendőrfőkapitány irányítása alá került.⁷²¹

A reformfolyamat augusztus közepére egyébként is lelassult, hiszen a modernizációs ügynökségként aposztrofált IRC felállítása is jelentős késedelmet szenvedett. Az új testület felhatalmazást kapott arra, hogy alkalmatlanság esetén menesse az ellenőrzése alá vont vállalatok vezetését, de hatáskörei között a termelés koncentrációjának előmozdítása is kiemelt helyen állt. A pénzügyi nehézségek miatt viszont nem nyílt rá lehetőség, hogy az alapítók kevésbé tehetséges leszármazottai által irányított, jobb sorsra érdemes családi vállalkozásokat egy meglehetősen korlátozott szegmens kivételével bevonják a feltőkésítendő cégek körébe.⁷²² Céljait és főleg eszközeit a munkaadói oldal és a szabad béralkut feltő szakaszerveztek egyaránt fenntartással kezelték; de törekvéseivel elsősorban az utóbbi tényező nem tudott vagy nem akart azonosulni.⁷²³ A bérbefagyasztás ugyan nem volt népszerű, igaz, nem is váltott ki széleskörű tiltakozást. A rendszer alapjául szolgáló önkéntesség az első hónapokban jól működött, azonban Clive Jenkins *General Secretary of the Supervisory Staffs Union* (a Felügyeleti Szerveknél Dolgozók Szakszervezetének főtitkára) egy konkrét esetben jogi úton próbálta kikényszeríteni a moratórium alatt ígért béremelés végrehajtását. 1966. szeptember 29-én, a brighton-i pártkonferencia első napján a bíróság helyt adott a munkavállalói keresetnek, jelentős felzúdulást keltve a delegátusok sorában. Bár kezdetben sokan megkérdőjelezték, hogy van-e értelme a jövedelmek korlátozásnak, a kritikus megjegyzések többsége mégis Clive Jenkins felé irányult, amiért minden áron a jogászokhoz fordult segítségért. A küldöttek végül kétharmad – egyharmad arányban támogatásukról biztosították a kormány jövedelempolitikai céljait. Az életszínvonal

⁷²¹www.met.police.uk/CO19/history - 2007. XII. 25.

⁷²²Thompson, 1996: 179-186.

⁷²³Frankel, 1975: 24.

ugyan stagnált, de a következő év első felében a fogyasztói árindex 2%-os növekedése összhangban volt a béremelési plafonnal.⁷²⁴

A brit külügyi apparátus a gazdasági nehézségektől függetlenül továbbra is minden eszközzel azért dolgozott, hogy csökkenjen a vietnámi háború intenzitása.⁷²⁵ 1966. kora őszén a Foreign Office a Johnson – adminisztrációval együtt azt remélte, hogy az új lengyel békekezdeményezés hosszú távon akár megoldást hozhat a dél – kelet ázsiai konfliktus terén. A Nemzetközi Ellenőrző Bizottság lengyel szekciójának vezetője arról tájékoztatta Henry Cabot Lodge, Saigonba akkreditált amerikai nagykövetet, hogy Észak–Vietnám hajlandó tárgyalni, amennyiben Washington abbahagyja a bombázásokat, és hozzájárul a DNFF részvételéhez. Ez valódi fordulatnak tűnt, mivel Ho Si Min már nem ragaszkodott a Vietkong programjának azonnali megvalósításához. Lodge közölte a lengyel delegáttal, hogy az USA kész bármiről tárgyalni, amiről Hanoi óhajt, Rusk azonban szerette volna megtudni, hogy a VDK milyen engedményeket adna cserébe.⁷²⁶ George Thomson 1966. október 31-én, budapesti látogatása alkalmával a magyar külügyminisztertől úgy értesült, hogy a szocialista országok sem tekintik okvetlenül elrendőnek a két országgrész egyesítését, szerintük a semleges Dél-Vietnám is lehetséges opció. A megbeszélések során Péter János azt is kijelentette, komoly előrelépésként lenne elkönnyvelhető, ha a Dél-Vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front tagja lehetne a saigoni koalíciós kormánynak.⁷²⁷ Thomson hazautazása előtt elismerően szólt a tárgyalások baráti és őszinte légköréről, pedig a bombázások feltétel nélküli felfüggesztésére vonatkozó magyar elvárásból kiindulva továbbra is fennmaradt a jelentős véleménykülönbség, egyetértés inkább csak a bilaterális kapcsolatok fejlődésével kapcsolatban mutatkozott.⁷²⁸ November elején Johnson új tűzszüneti javaslattal állt elő, amely a bombázások ideiglenes, egyoldalú leállításáért arra kérte Ho Si Mint, hogy csapatai a 17. szélességi köről délre ne jelenjenek meg. Tartós fegyvernagyvágás esetén a két fél fokozatos visszavonulna, majd elkezdődnének a titkos békétárgyalások. Bár az elnök közel 40 napig szüneteltette a bombázásokat, Hanoi ez idő alatt utánpótlást küldött a déli felkelőknek. Washington felkészült rá, hogy küldöttséget menesszen Varsóba, de

⁷²⁴Callaghan, 1987: 205-207.

⁷²⁵Eden, 1966: 20-21.

⁷²⁶Rusk, 1991: 466-467.

⁷²⁷MOL XIX – J – 1 – j – 1966 – 19-es d. – 003918/11-1966. XI. 9. Jegyzőkönyv Péter elvtárs és George Thomson közötti megbeszélésről. /1966. október 31./1-10.

⁷²⁸MR 1966. XI. 3. D 149/1 (tekercs)

a lengyelek egyetlen észak-vietnámi diplomatát sem tudtak prezentálni. Radványi János washingtoni magyar ügyvivő, aki nem sokkal később politikai menedékjogot kért az Egyesült Államokban, az átállás után elismerte, Péter Jánosnak nem volt felhatalmazása, hogy Hanoi nevében nyilatkozzék, a delegációvezető Janusz Lewandowski, pedig a lengyel hírszerzésnek dolgozott.⁷²⁹

Johnson kétségtelenül hálás volt azért, hogy a brit kormányfő mindig lojálisan viszonyult az USA vietnámi jelenlétéhez, a július végi megbeszélések mégis egyértelműen azt sugallták, London sokkal jobb gazdasági teljesítményre volna képes, amely talán a közös piaci csatlakozás jóvoltából lenne elérhető. Wilson 1967. november 10-én bejelentette, hogy a kormány „a magas szinten fogja közelíteni az érintettekhez, hogy kiderítse, milyen feltételei vannak a csatlakozási tárgyalások megkezdésének, illetve, hogy van-e egyáltalán fogadókészség”.⁷³⁰ A párton belüli továbbra is megoszlottak vélemények, míg az ellenzék főleg az időpont alkalmasságát vitatta. Wilson azonban úgy nyilatkozott, hogy a belépésről bármelyik EGK-csúcstalálkozón megindulhatnak a tárgyalások, amennyiben az előzetes eszmecserék azt igazolják, a feltételrendszer Nagy-Britannia számára elfogadható. Az alkotmányossági aggályok a kontinentális Európában is felmerültek, de az ún. Luxemburgi Kompromisszum ezek többségét sikeresen eloszlatta, hiszen a Római Szerződéstől függetlenül kötelező érvényű lett az egyhangú döntéshozatal. A kormányfő nem kötelezte el magát a föderális európai védelem mellett, mert a NATO jóvoltából nem látta ennek értelmét, majd rámutatott, hogy a fontsterling stabilitására elsősorban a nemzetközi likviditás szempontjából szükséges.⁷³¹

Mivel az olajembargó az MI6 várakozásaitól eltérően nem tudta néhány héten belül térdre kényszeríteni Smith rendszerét, ráadásul a britek, és a skandináv országok kivételével senki nem tartotta magát a szankciókhoz,⁷³² Wilson 1966. szeptember 6-án, az éves nemzetközösségi konferencia idején a bírálatok keresztjébe került. A Rhodesiáról szóló miniszterelnöki beszámolót a volt afrikai gyarmatok 17: 5 arányban leszavazták, sőt, a Sierra Leone-i államfő nyíltan azzal vádolta „hogy fajvédő (sic!) politikát folytat”.⁷³³ Wilson egy olyan hat pontos

⁷²⁹Rusk, 1991: 467-468.

⁷³⁰Wilson, 1971: 384.

⁷³¹House of Commons Official Report. November 17 1966. HANSARD VOL. 736. 759-774.

⁷³²Blake, 1978: 394.

⁷³³MOL – XIX – J – 1 – j – 1966 – 19-es d. – 004885 – 1966. X. 19. A nemzetközösségi miniszterelnökök 1966. évi értekezlete. 1-7.

dokumentumot terjesztett elő, amely a fehér telepesek számára garanciát kívánt nyújtani az esetleges többségi túlkapások ellen, igaz, ennek premisszájaként az illegitim vezetésnek le kellett mondia a hatalomról.⁷³⁴ A tervezet értelmében Smith távozása után a brit főkormányzó felhatalmazást adna az ideiglenes kormánynak, amely a hat alapelv nyomán először létrehozta a többségi uralom alkotmányos kereteit, majd elfogadás céljából az egész rhodesiai nép elé terjeszti. Amennyiben a brit kormány és a parlament is egyetért a népszavazáson jóváhagyott alaptörvénnyel, a nemzetközi közvéleményt is tájékoztatják, majd fokozatosan bevezetik az általános választójogot. A függetlenségi deklaráció nem történhet meg a feketék teljes egyenjogúsítása előtt, amely alól csak az hozhat kivételt, ha a lakosság egésze beleegyezik.⁷³⁵ Amikor november 24-én Herbert Bowden és Elwyn Jones legfőbb ügyész Salisbury-be utazott, hogy megpróbálja Smith-t jobb belátásra bírni, a RF elnöke meglepően nagy engedékenységről tett tanúbizonyságot, hiszen az egyoldalú függetlenségtől való visszalépést sem tartotta kizártnak. Wilson és Smith 1966. december 1-én, Gibraltárnál találkozott a HMS *Tiger* cirkálón, hogy egyeztessék a hat pontos tervezet pontosításait. Smith komoly lelkesedéssel fogadta azt a javaslatot, hogy a telepesek minimum 17 állandó parlamenti mandátumot kapjanak, amely később megakadályozná az alkotmány jogellenes módosítást. A politikai jogokkal nem rendelkező afrikai népesség plusz két B kategóriás helyhez jutott volna az alsóházban, míg szenátusi képviselőtüket nyolc választott reprezentáns és hat törzsfő látta volna el. A Szenátus formájáról, a választás módjáról, és a törzsfők pozíciójáról sikerült megállapodni, Smith viszont nem értett egyet a 30 év feletti általános választójogával, ehelyett a szavazatok átirányíthatóságában gondolkodott. Az új alkotmány ENSZ által történő hitelesítéséhez viszonylag könnyen hozzájárult, de azt már nem fogadta el, hogy a fegyveres erők feletti ellenőrzést öt rhodesiai – a haderőnemi főparancsnokok és az országos rendőrfőkapitány – valamint egy brit képviselőből álló tanács gyakorolja. Szombat délutánra elkészült a megállapodás tervezete, amelyről Smith is pozitívan nyilatkozott, azzal a kitételrel, hogy a kormány egészének jóváhagyása nélkül nem határozhat. A tárgyalások során viszont érezhetővé vált, hogy felhatalmazása fokozatosan meggyengült. Először azt mondta, kollégáinak elküldi a hiteles szövegváltozatot, később haza akart utazni, hogy a többiek figyelmébe ajánlja, végül csak a kommentár nélküli ismertetésre

⁷³⁴Lord Home, 1976: 223-225.

vállalkozott. A brit katonai összekötő jelenlétét viszont úgy értelmezte, hogy London közvetlen uralmat kíván bevezetni, holott szó sem volt a parlament felfüggesztéséről, a magas rangú tiszt, pedig csak addig maradt volna Salisbury-ben, amíg a Royal Commission nem végzi el az ország jövőjét meghatározó közvélemény kutatást. Smith a cirkáló fedélzetén megígérte, hogy mindenkit eltávolít a kormányból, aki ellenkezik, de az esti tévébeszéde idején már egyértelműen úgy tűnt, mint aki nem ura a helyzetnek. A december 4-i előterjesztés az ideiglenes kormány megalakítását elhalasztotta volna az exit poll adatok kihirdetéséig, noha egy rendőrállamban meglehetősen kérdéses a szabad véleménynyilvánítás.⁷³⁶ Smith végül a nála is szélsőségesebb nézeteket valló kormánytagok óhaját követvén, még aznap elutasította a tervezetet.⁷³⁷

Mivel a fizetési mérleghiány a várakozásoktól eltérően 61 millió fontnál megállapodott, a jegybank 6%-ra csökkentette az irányadó kamatlábat, valamint lekerülhetővé vált az árfolyam lebegtetése,⁷³⁸ Wilson és Brown úgy döntött, hogy a pillanatnyilag kedvezőnek tűnő pénzügyi helyzetre alapozva az európai fővárosokban próbál meg lobbizni a közös piaci tagság előmozdításáért. 1967. január 15-én kezdődő római látogatásán Wilson bejelentette, hogy országa kész elfogadni az európai közösséget irányító szerződés alapelveit, noha elismeri, hogy a nemzetközösségi kapcsolatok, a közös agrárpolitika, a tőkemozgások és a regionális politika terén adódhatnak nézeteltérések. Aldo Moro olasz miniszterelnök egyértelműen a britek mellé állt, azzal biztatva partnereit a mielőbbi belépésre, hogy a nemzetek felettiségné csak valamikor a távoli jövőben lesz realitása.⁷³⁹ A két brit államférfi január 23-án Strasbourg-ban beszédet intézett az Európa Tanácshoz, majd ezt követően Párizsba utaztak.⁷⁴⁰ De Gaulle hosszasan méltatta vendégeit, ugyanakkor jelezte, hogy a brit EGK-csatlakozás, bár lehetséges, még sok akadályt kell legyőzni hozzá.⁷⁴¹ Wilson és Brown úgy érezték, hogy jó benyomást tettek a francia elnökre, holott De Gaulle gyakorolt rájuk nagyobb hatást. Az utazás legfőbb

⁷³⁵King, 1972: 98-100.

⁷³⁶House of Commons Official Report. December 8 1966. HANSARD VOL. 737. 1598-1631.

⁷³⁷Benn, 1995: 166.

⁷³⁸Callaghan, 1987: 208.

⁷³⁹MOL XIX J – 1 – j – 1967 – 18-as d. – 00595/1 – 1967. I. 31. Wilson angol miniszterelnök római látogatása. 1-3.

⁷⁴⁰Couve de Murville, 1969: 420.

⁷⁴¹Charles de Gaulle: Discours et Messages. Tome V. Vers le Terme 1966-1969. Paris, Plon, 1971. 141-142.

hozadékanak mégis azt kell tekinteni, hogy az egészen addig bizonytalankodó miniszterelnök 1967 elején végleg elkötelezte magát a Római Szerződés mellett.⁷⁴²

Wilson a következő hónap elején még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy Washington jóváhagyásával, Moszkva és Hanoi meggyőzése útján, közvetítő szerepet vállaljon a dél – kelet – ázsiai konfliktus rendezésében. A brit kormányfő meghívására Alekszej Koszigin szovjet miniszterelnök és Andrej Gromiko külügyminiszter 1967. február 6-án Londonba utazott az ún. "A fázis – B fázis" javaslat megvitatására. A megbeszélés véletlenül egybeesett a vietnámi holdújévvel, amikor az USA ismét szüneteltette a bombázásokat. A szovjet külügyminiszter ebből kiindulván a genfi konferencia összehívására szólított fel, mondván a légi hadművelet azonnali felfüggesztésének ellentételezéseként Hanoi bármikor kész tárgyalóasztalhoz ülni. Erre Johnson is hajlandónak mutatkozott, de ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a VDK titkos vagy nyilvános csatornán adja tanújelét, hogy továbblép a B) fázisba, amelyet kölcsönös engedmények fognak követni. Az üzenetet Chat Cooper volt CIA – igazgató, az elnök különmegbízottjaként vitte el Wilsonnak. Koszigin érdeklődéssel fogadta Johnson indítványát, de írásos összefoglalót kért a tervezetről. Cooper vázlatában olyan kitétel szerepelt, hogy „az Egyesült Államok azonnal leállítja a bombázásokat, amint biztosítékot szerez arra, hogy megszűnik az Észak – Vietnám felőli beszívárgás”.⁷⁴³ A tervezetet átküldték Washingtonba, választ azonban nem kaptak. Mivel Cooper és Wilson a hallgatást beleegyezésként értelmezte, a vázlatot Kosziginnek is megmutatták. Johnson viszont kifejezetten megharagudott, amiért a szovjet vitapartner a nélkül ismerte meg a béketervet, hogy abban elkészült volna a szükséges javítás.⁷⁴⁴

Wilson "különutas politikája" azért váltott ki ellenkezést az elnök részéről, mert a Vietnámi Kommunista Párt első titkárának írt levelében úgy fogalmazott, hogy „a bombázások véglegesen leállnak, amennyiben megszűnik a Dél-Vietnámba irányuló szárazföldi és tengeri úton keresztül történő beszívárgás”.⁷⁴⁵ Noha az előző évek tapasztalatai nyomán kitűnt, hogy a Vietkong utánpótlása a légi hadműveletek ellenére sem állt le, továbbá a szünetek hatása a vártnál jóval korlátozottabb volt,⁷⁴⁶

⁷⁴²Crossman, 1979: 275-276.

⁷⁴³Rusk, 1991: 468-469.

⁷⁴⁴Williams, 1972: 181.

⁷⁴⁵Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson, 1967. Book I. January 1 to June 30, 1967. II. 13. Washington, Government Printing Office, 1968. 178.

⁷⁴⁶Eden, 1966: 26-28.

Koszigin, Wilson és Cooper ezt lényeges változásként interpretálta. A brit kormány február 12-én azzal az ötlettel fordult Hanoihoz, hogy a Vietkong támogatásának azonnali felfüggesztése esetén biztosítékot szerez a további bombázások és az újabb amerikai csapaterősítések Vietnámba küldése ellen. Washington azonban megmondolta magát, mert a katonai hírszerzés azt jelentette, hogy a határövezetben két északi hadosztály várakozik, tehát újabb légi csapás nélkül bármikor megindulhat a dél elleni offenzíva, amire Hanoi úgy reagált, hogy ismét az amerikaiak egyoldalú kivonulását követelte.⁷⁴⁷

Wilsont nagyon elkésértette a kudarc, mivel olyan érzés kerítette hatalmába, hogy a washingtoni keményvonalasok rövid idő alatt másfél éves közvetítői tevékenységének minden eredményét tönkretették. Johnson megértően fogadta a brit kormányfő reakcióját, hiszen a többi közvetítő – az ENSZ-főtitkár, az indiai, a svéd vagy az olasz diplomácia is azzal a meggyőződéssel kezdett hozzá missziójához, hogy az általa javasolt megoldás lehet az egyedüli út a békéhez.⁷⁴⁸ Koszigin hazautazása előtt az ellenzék vezérének azt mondta, hogy a több napos találkozón semmit nem sikerült megegyezni Wilsonnal,⁷⁴⁹ de ebben a szovjet felet ugyanolyan felelősség terhelte, még ha komolyan aggódott is a kínai előretörés miatt.⁷⁵⁰

Nem sokkal a szovjet delegáció távozása után került sor Wilson öt és fél éves kormányzati periódusának legsúlyosabb politikai baklövésére, amely a nemzetbiztonsági szempontból különösen fontos dokumentumokra vonatkozó publikációs korlátozások és tilalmak fokozatainak megjelölésére használt D-notice - D-jelzés- (a 'defence' – védelem szó rövidítése) nyomán *D-notice Affair* néven vált közismertté. 1967. február 16-án Robert Lawson, a Cable and Wireless távközlési vállalat alkalmazottja azzal kereste fel Chapman Pincher-t, a Daily Express katonai szakíróját, aki a fegyveres erők és a nemzetbiztonsági szervek vezetőinek bizalmasaként egyik a védelmi szféra kommunikátoraként tevékenykedett, hogy az összes külföldre irányuló vagy onnan érkező táviratot rögzítik, majd a Védelmi Minisztériumba továbbítják. Lawson egyben azt állította, hogy a munkaspárti kormányzás ideje alatt sokkal szélesebb körűvé váltak a telefonlehallgatások. Az újságíró ekkor azzal a kérdéssel fordult barátjához, Leslie Lohan ezredeshez, a

⁷⁴⁷Rusk, 1991: 471.

⁷⁴⁸Lyndon Baines Johnson: The Vantage Point. London, Weidenfield & Nicolson, 1972. 253-255.

⁷⁴⁹Heath, 1998: 284-287.

⁷⁵⁰Charles de Gaulle: Lettres, Notes et Carnets. Juillet 1966 – Avril 1969. Paris, Plon, 1988. 82.

Védelmi Minisztérium és a sajtó képviselőiből álló *D-notice Committee* (Titokvédelmi Bizottság) - titkárához, hogy adott esetben érvényes-e a publikációs korlátozást vagy tilalmat jelentő D-jelzés. Miután Pincher úgy értelmezte Lohan válaszát, hogy a tények nyilvánosságra hozatala nem veszélyezteti az ország nemzetbiztonsági érdekeit, a Daily Express február 21-én megjelentette az írást.⁷⁵¹

A parlament aznap délutáni ülésén a miniszterelnök államtitoksértéssel vádolta meg a Daily Express-t, „amely ma reggel felelőtlen magatartásával útjára indított egy szenzációhajász és alaptalan történetet, és ezzel végső soron aláássa a nemzet biztonságát érintő információk védelmének a sajtó önkorlátozásán, valamint a kormány és a szerkesztőségek kölcsönös bizalmán alapuló rendszerét, amely több mint 40 évig kitűnően működött”.⁷⁵² Wilson ekkor úgy nyilatkozott, hogy a lehallgatások esetében a DD jelzés érvényes, de mivel a hatályos jogszabályok szerint ennek megállapítása nem a kormány hatáskörébe tartozott, átadta az ügyet a Radcliffe - bizottságnak.⁷⁵³

Tekintettel arra, hogy a hasonló vizsgálatok eredményére több hónapig várni kell, Wilson folytatta európai körútját, amelynek ötödik állomásaként 1967. február 26-án Hágába érkezett. A brit közös piaci tagság ügyében Luxemburg és Belgium pozitív választ adott, mindettől függetlenül a Luns holland miniszterelnökkel folytatott megbeszélés tűnt a legkönnyebbnek. Hollandia minden körülmények között segítséget ígért, de Luns egyben azzal a kéréssel fordult kollégájához, hogy az eszmecserék kedvező momentumaira hivatkozván mielőbb adja be a hivatalos csatlakozási kérelmet.⁷⁵⁴ Kiesinger nyugat-német kancellár viszont már korántsem volt annyira megértő, mint amennyire számítottak rá. Bonn egyrészt nem akart összeveszni Párizssal,⁷⁵⁵ másrészt tartott tőle, hogy a brit tagság együtt fog járni az amerikai dominancia erősödésével.

A külpolitika viszonylagos sikerei azonban nem fedhették el a gazdaság súlyos problémáit. Mivel Callaghan nem járult hozzá a költségvetési szigor lazításához, a megszorító intézkedések és a kényszerű struktúraváltás miatt jelentősen megnőtt az

⁷⁵¹Wilson, 1971, 415-419.

⁷⁵²House of Commons Official Report. February 21 1967. HANSARD VOL. 741. 1432-1433.

⁷⁵³Dorill – Ramsay, 1991, 133-140.

⁷⁵⁴MOL XIX J -1 – j – 1967 – 18-as d. – 001805 – 1967. III. 3. Wilson hágai látogatása. 1-3.

⁷⁵⁵MOL XIX J -1 – j – 1967 – 18-as d. – 001810/2 – 1967. VI. 12. A brit – nyugatnémet viszony. 1-5.

állastalanok száma, sokan már a teljes foglalkoztatottság végéről beszéltek.⁷⁵⁶ A közvélemény kutatások egyértelműen a kormány népszerűségének gyors csökkenéséről tudósítottak, ezért nem volt meglepő, hogy a Labour súlyos vereséget szenvedett önkormányzati választásokon.⁷⁵⁷

A miniszterelnök viszont nem látott más kiutat, ezért 1967. május 2-án arról tájékoztatta a parlamentet, hogy London csatlakozni kíván az Európai Gazdasági Közösséghez.⁷⁵⁸ De Gaulle azzal a megjegyzéssel nyugtázta a brit kormány lépését, hogy az igen súlyos problémák elé fog állítani minden érdekelt országot. A francia elnök ugyan ünnepélyesen megfogadta, hogy „a két ország baráti kapcsolatának szellemében járunk el, és igyekszünk még többet tenni az idők szavánál”,⁷⁵⁹ Wilson május 11-i, Párizsban tett látogatásán nem érte el a kívánt áttörést. De Gaulle nagyon udvariasan közölte vendégével, hogy a tagságot ki kell érdemelni, amely csak akkor lesz aktuális, „ha ez a nagyszerű, rendkívül bátor és tehetséges nép önmagától, saját érdekében hajt végre olyan mélyreható gazdasági és politikai változtatásokat, amely alkalmassá teszi őt a csatlakozásra”.⁷⁶⁰ Miközben a francia elnök a font tartalékvaluta szerepének feladására szólított fel, a Bank of England képviselői hivatalos kormányzati jóváhagyással felajánlották a segítségüket ahhoz, hogy Magyarország tagja lehessen a Nemzetközi Valutaalapnak.⁷⁶¹ Noha a kísérlet a Szovjetunió rosszallása miatt nem sikerült, a mértékadó brit pénzügyi körök szeme előtt minden bizonnyal az a cél lebegett, hogy a későbbiekben szocialista tábor egészének integrációja révén is csökkenthető legyen a francia befolyás.

Az EGK ügyében zajló egyezkedés itt azonban félbeszakadt, mivel Egyiptom 1967. május 18-án blokád alá vonta a Tiran– szorost. Izrael vörös-tengeri kijárata 1957-től nemzetközi hajóútként funkcionált, tudniillik egy évtizeddel korábban az ENSZ felügyeletével olyan kompromisszumos megoldás született, miszerint a zsidó állam csapatainak kivonásáért cserébe az arab országok, Tel–Aviv részéről is eltűrték az Akabai–öböl használatát. Nasser lépését jelentősen megkönnyítette, hogy a békefenntartás költségeit övező viták nyomán Kanada hazarendelte egységeit a Sínai – félszigetről. Wilson azzal a javaslattal fordult az Egyesült Államok elnökéhez,

⁷⁵⁶The Economist 1967. IV. 15.

⁷⁵⁷Benn, 1995: 168.

⁷⁵⁸House of Commons Official Report. May2 1967. HANSARD VOL. 746. 310-332.

⁷⁵⁹De Gaulle, 1988: 100-101.

⁷⁶⁰Wilson, 1971: 391-400.

hogy az ENSZ a tagállamok többsége által aláírt deklaráció formájában minden nemzet számára garantálja a szabad hajózást a vitatott hovatartozású öbölben.

„Amennyiben az egyiptomi fél ebben nem mutatkozik partnernek, a határozatban foglaltak végrehajtását nemzetközi tengeri haderővel kellene kikényszeríteni.”⁷⁶²

A brit kormányfő május 22-én közölte a Londonban tartózkodó Abba Eban izraeli külügyminiszterrel, hogy Nagy-Britannia változatlanul érvényesnek tekinti az 1957-es szabad hajózásról kötött egyezményt, de még egyértelmű szimpátiája ellenére is igyekezett lebeszélni bármilyen egyoldalú katonai akcióról.⁷⁶³ Brown május 24-én Moszkvába utazott, hogy Koszigin is megismertesse a brit elképzelésekkel, aki viszont meglehetősen arroganciával úgy reagált, hogy „Önök második Suezet akarnak”?⁷⁶⁴ Nasser ugyanakkor nyíltan a zsidó állam elpusztításával fenyegetőzött, amely a Kairó és Damaszkusz között érvényben lévő védelmi paktum ismeretében egyáltalán nem tűnt légből kapottnak. Miközben Izrael első számú fegyverszállítója, Franciaország, kihátrált volt szövetségese mögül, Szíria és Egyiptom orosz forrásból szinte korlátlan mennyiségben tudott fegyvert szerezni.⁷⁶⁵ De Gaulle, aki végig azt hangoztatta, hogy ne Izrael lőjön először, négyhatalmi konferenciát akart szervezni a válság békés megoldása érdekében.⁷⁶⁶ A Szovjetunió elvetette a javaslatot, de Lévi Eshkol izraeli kormányfő nem emelt kifogást, ugyanis jogosan félt attól a lehetőségtől, hogy a Földközi – tenger keleti medencéjében évről évre egyre jelentékenyebb erőkkkel jelen lévő orosz haditengerészeti egységek nyíltan is beavatkozhatnak a zsidó állam és a környező arab országok konfliktusába.⁷⁶⁷

Wilson június 2-án Washingtonban egy közös amerikai-brit-ausztrál-holland expedíciós haditengerészeti kötelék béketeremtő akciójára tett indítványt, amivel Johnson is egyetértett, hiszen az arab kőolaj bojkott lehetőségére tekintettel szeretete volna elkerülni, hogy Izrael nyílt támogatásával vádolják. A Fehér Ház viszont nem vette túlságosan jó néven, hogy a brit kormány megpróbál kitérni korábban vállalt védelmi kötelezettségei elől.⁷⁶⁸ Wilson ezért megígérte, hogy a Bonnal szembeni

⁷⁶¹MOL XIX – J – 1 – j – 1967 – 16-os d. – 002650/1 – 1967. VI. 12. MNB delegáció angliai látogatása. 1-3.

⁷⁶²House of Commons Official Report. May 31 1967. HANSARD VOL 747. 199-212.

⁷⁶³Abba Eban: Personal Witness. Israel Through My Eyes. New York, G. G. Putnam's Sons, 1992. 370-375.

⁷⁶⁴Wilson, 1981: 334-338.

⁷⁶⁵Moshe Dayan: Story of My Life. 2nd edition. New York, Da Capo Press, 1990. 314-317.

⁷⁶⁶De Gaulle, 1988: 109-110.

⁷⁶⁷Eban, 1992: 376-379.

⁷⁶⁸Public Papers, Lyndon B. Johnson, 1967. Book. I. 1967. VI. 2. 591-593.

fizetési mérleghiányból eredő konfliktusoktól függetlenül 1967 végéig mindenképpen fenntartja a Rajna menti helyőrségeket, így az elnöknek sikerült semlegesítenie az Európából történő csapatkivonás mellett kardoskodó szenátusi csoportokat. Az Egyesült Államok kormánya egy 3,5 milliárd dolláros fegyverbeszerzéssel ellentételezte a nyugatnémetek iránti brit jó szándékot, ugyanakkor határozottan azt kérte partnerétől: gondolja végig, hogy milyen hatást gyakorolna a dél - kelet – ázsiai térségből való gyors visszavonulás.⁷⁶⁹ A brit kormányfő közvetítői tevékenységét végül nem kísérte siker, minthogy a nemzetközi békefenntartásra alapozott tervet a francia elnök június 4-én megvétózta. Miután a rendkívül feszültté vált helyzetben Egyiptom és Szíria jelentős csapatösszevonásokat hajtott végre a Sínai-félszigeten, illetve a Golán-fennsíkon, a szomszédos arab államok koncentrált támadásától tartó izraeli kormány a hadügyminiszter tanácsára úgy határozott, hogy június 5-én preventív csapást mér a határán felsorakozott egyiptomi – szíriai hadseregére.⁷⁷⁰

Egy héttel később Wilson elismerését fejezte ki izraeli kollégájának, Lévi Eshkolnak a hatnapos háborúban aratott győzelemért, George Brown viszont helytelenítette, hogy az izraeli kormány berendezkedik az újonnan elfoglalt területek tartós megszállására.⁷⁷¹ A brit külügyminiszter önmérsékletre szólította fel a zsidó államot, és egyben azt javasolta, hogy az arab országok által adott diplomáciai elismerésért cserében a későbbiek során vonuljon vissza a nemzetközileg garantált határok mögé.⁷⁷²

A nagyhatalmak közötti nézetkülönbségek nem múltak el nyomtalanul, tudniillik a francia elnök és a brit kormányfő június 18-án újra találkozáján a Közös Piac helyett sokkal inkább a világpolitikai eseményekről volt szó.⁷⁷³ De Gaulle Vietnám, a Közel –Kelet és a szocialista országokhoz fűződő kapcsolatok sajátos értelmezésével mindent elkövetett azért, hogy rendkívül kellemetlen helyzetbe hozza tárgyalópartnerét. De Gaulle például nyíltan beismerte, hogy Izrael csak addig volt számára fontos szövetséges, ameddig az algériai háború miatt Párizs rossz viszonyban volt az arab világgal.⁷⁷⁴ A tábornok ugyan nem akart teljes egészben

⁷⁶⁹Johnson, 1972: 292-307.

⁷⁷⁰Dayan, 1990: 338-350.

⁷⁷¹Rusk, 1991: 378-386.

⁷⁷²Maudling, 1978: 148.

⁷⁷³De Gaulle, 1988: 118-119.

⁷⁷⁴Eban, 1990: 431-432.

lemondani a zsidó állam felé irányuló fegyverszállításokról, de mindinkább arra törekedett, hogy a mohamedán vallású országoknál szerezzen kiemelt befektetői – fő beszállítói pozíciókat.⁷⁷⁵ Wilson először a közös európai fellépés szükségességéről beszélt, majd arra helyezte a hangsúlyt, hogy Nagy – Britannia jól jöhet még egyensúlyként az NSZK-val szemben, érvei azonban nem hatották meg az elnököt.⁷⁷⁶

A kormány nehézségeit csak fokozta, hogy a Radcliffe-bizottság szerint a Daily Express nem követett el államtitoksértést, tehát a február 21-én elhangzó miniszterelnöki nyilatkozat indokolatlanul vádakkal illette Chapman Pinchert, a leleplező írás szerzőjét. Wilson rendkívül sérelmesnek nevezte, hogy sokan az említett megnyilvánulás mögött politikai szándékot vélnek felfedezni. Ezzel egy időben arra is emlékeztette képviselőtársait, hogy a személyi szabadságjogokra való hivatkozás nem igazán tekinthető etikusnak mindazok részéről, akik hasonló körülmények között két újságíróat már börtönbe juttattak. A kormányfő egyben rámutatott, hogy a februári szivárogtatás középpontjában nem annyira a nemzetbiztonsági aspektus, mint inkább a szélesebb értelemben vett hírszerzőmunka állt, amely az ország nemzetközi kapcsolatait, valamint, ami ennél sokkal nagyobb baj, emberek életét sodorta veszélybe. „Míg korábban legfeljebb csak az adott okot vitára, hogy egy – egy új katonai repülőgépről készült fotó idő előtt nyilvánosságra került, most a Külügyminisztérium egy nagyon különleges részlege vált érintetté, így különleges megfontolás indokolta a D-jelzést. Mivel az információszerzés technikája nem lepleződhet le, az ügyben illetékes hivatalos személynek nem állt módjában az újságírók számára elmagyarázni a titkosítás valódi okát, nem beszélve annak bizalmas részleteiről. A Radcliffe – bizottság jelentése erősen vitatható, ugyanis „az általuk tett megállapítás – „tanúink teljes bizonytalanságban hagytak minket a felől, hogy az adott értelmezés szerint létezhet – e titkos hírszerzési módszer” – azt jelenti, hogy bármelyik újság megjelentethet egy ”jó sztorit”, ha csak nem kap részletes magyarázatot arra, hogy miért számít minősített információnak. A kabinet előzetesen konzultált a szakértőkkel, de később maga Lohan is úgy nyilatkozott, hogy lebeszélte volna Pinchert a cikk megjelenetéséről. Mindettől függetlenül abban igaza van a bizottságnak, hogy a hivatali eljárásrend miatt nem sikerült időben értesíteni a főszerkesztőt, így amikor a Foreign Office felhívta a Daily Mail szakmai vezetőjét,

⁷⁷⁵Wilson, 1981: 354-361.

⁷⁷⁶MOL XIX J – 1 – j – 1967 – 18 – as d. – 003370 – 1967. VII. 17. A Wilson – De Gaulle találkozó és a brit francia kapcsolatok. 1-3.

Mr. Marks nem tudta ezt összekapcsolni Lohan ezredes Pincher számára küldött tiltakozó üzenetével. Mr. Pincher magatartása főleg azért volt etikátlan, mert egy olyan jelenségről közölt leleplező írást, amely már a konzervatív kormányok idején is létezett, csak pártszimpátiái és munkavállalói függelme miatt várt az írás közlésével”.⁷⁷⁷

A D-jelzés ügy fordulópontot jelentett a Wilson-kormány és a sajtó viszonyában. A Munkáspárt 1966-os választási győzelme után még az üzleti szféra orgánumai is többnyire pozitívan értékelték a kormányfő tevékenységét, sőt, 1967 tavaszáig a média általában jóindulattal viseltetett a kabinet iránt, azonban a Daily Express elleni kirohanás - Wilson szavaival élve - gyakorlatilag a munkáspárti kormány elleni egységfrontba tömörítette az írott sajtót.⁷⁷⁸ Marcia Williams feljegyzései szerint - legalábbis a Burke Trend államtitkártól kapott tájékoztatás alapján - az ügy komoly károkat okozott az államapparátusnak, mivel a titkos információk kiszivárgása nyomán a szolgálatok majdnem ötven embert veszítettek.⁷⁷⁹

Mi lehetett a botrány kirobbanásának hátterében? A legvalószínűbb verzió a következő. A hírszerzőszervek vezérkarát aggasztotta az a lehetőség, hogy Pincher felfedheti a távközlési rendszerek védelmével és egyben lehallgatásával foglalkozó GCHQ és az amerikai NSA - *National Security Agency* (Nemzetbiztonsági Ügynökség) által 1947 óta közösen üzemeltetett cheltenham-i megfigyelőközpontjának valódi funkcióit, olyan körülmények között, amikor a bázis a növekvő fenntartási költségek miatt állandó viták tárgyát képezte. Ezért döntöttek úgy, hogy Trend segítségével a miniszterelnököt és nemzetbiztonsági tanácsadóját Pincher és Lohan ellen hangolják. Az államtitkár sikeresen meggyőzte a kormányfőt, hogy Pincher, akivel Wilson az 1964-es választások óta köztudottan rossz viszonyt ápolt, komoly veszélyt jelent a nemzetbiztonság érdekeire nézve, ugyanakkor eltérítette eredeti szándékától, mi szerint a Daily Express-szel felmerült vitás kérdéseket polgári peres úton rendezzék. A kormányfő, ugyancsak Trend tanácsai nyomán, alkalmatlanság címén menesztette a Labour iránt túlságosan kritikus, ugyanakkor alkoholista hírében álló Lohan ezredet,⁷⁸⁰ amely viszont óhatatlanul azt sugallta, hogy politikai leszámolásról van szó. Wilson így nem tudott megszabadulni

⁷⁷⁷House of Commons Official Report. June221967. HANSARD VOL. 748. 2074-2090.

⁷⁷⁸Pincher, 1991: 94-97.

⁷⁷⁹Williams, 1972: 184-185.

⁷⁸⁰Dorill – Ramsay, 1991: 140-147.

a politikai felelősségtől, nemzetbiztonsági tanácsadója viszont kegyvesztetté vált. Noha igaz, hogy George Wigg az MI5 beépített embereként sokkal gyakrabban adott át információkat a Downing Street 10-ben történekről, mint ahányszor értesülést szerzett tőlük, azonban a kabinetben egyedül neki volt igazán rálátása a nemzetbiztonsági szervek működéséről. Távozásával Wilson és környezete teljesen védtelen maradt a szolgálatok machináció ellenében.⁷⁸¹ Richard Crossman és Marcia Williams nem bánták az ezredes bukását, mert mindketten úgy érezték, hogy a paranoid természetű Wigg rossz hatással van a miniszterelnökre.⁷⁸²

A nemzetbiztonsági szervek elérték, hogy Wilson személyesen akadályozza meg, hogy a lehallgatási botrány háttérében zajló történekek bármelyike nyilvánosságra kerüljön, miközben a sajtószabadság korlátozására irányuló törekvésekről a teljes felelősséget ráhárították. Ezek után a Munkáspártnak nem maradt erkölcsi alapja arra, hogy úgy léphessen fel az alapvető szabadságjogok védelmében, mint a Vassal-ügy idején.

A harmadik arab-izraeli háború és a szuezi csatorna lezárása a kőolajárak emelkedésén túl menekülésre készítette a pénzügyi befektetőket, akik minden áron a biztos menedéknek tekinthető dollárra próbálták átváltani fontsterlingben őrzött megtakarításaikat.⁷⁸³ Időközben kiderült, hogy a Perzsa – öbölben fenntartott támaszpontok nem gyakoroltak érdemi befolyást a kőolaj világpiaci árára, viszont az ádeni jelenlét a lakossággal egyre többször súrlódásokhoz vezetett. A kormány ezért még júniusban úgy döntött, hogy kiűriteti a Dél – Jemenben lévő bázisokat, ugyanakkor az 1967-es Védelmi Fehér Könyv a Távol – Keleten állomásozó 80000 fős kontingens nagyságát – a polgári alkalmazottak rendkívül magas számára való tekintettel – 1971-ig 40000 főre tervezte csökkenteni. A dokumentum az USA elnökének tett ígérettől némileg eltérően a 70-es évek közepén már nem számolt azzal, hogy a brit szárazföldi erők Malajziában és Szingapúrban állomásozzanak. Wilson ugyanis abban gondolkodott, hogy az élőerőt az ázsiai szövetségesek fogják kiállítani, a brit beavatkozás képessége viszont továbbra is megmarad, hiszen a szárazföldi hadmozdulatoknak nyújtott tengeri és légi támogatás ezen túl is a Royal Air Force, illetve a Royal Navy hatáskörébe tartozik.⁷⁸⁴ Augusztus utolsó napjaiban

⁷⁸¹Leigh, 1988: 118.

⁷⁸²Crossman, 1979: 318-321.

⁷⁸³Callaghan, 1987: 214.

⁷⁸⁴House of Commons Official Report. July 27 1967. HANSARD VOL. 751. 1098-1112.

Douglas Jay a Közös Piac elszánt kritikusa távozott a kormányból, helyére Antony Crosland került. Gordon Walker lett az oktatási miniszter, George Thomson átvette a Nemzetközösségi Ügyek Minisztériumát, mivel Herbert Bowden az ITA – *Independent Television Authority* (Független Televíziós Felügyelet), vagyis a médiahatóságnál betöltendő elnöki poszt kedvéért visszavonult a közéletből.⁷⁸⁵

Miután az Upper Clyde hajógyárai a *Queen Elisabeth II* vízre bocsátása után megrendelésiánnyal küzdöttek, a tulajdonosi kör az üzemek megmentésére kizárólag az állami szerepvállalásában látott a megoldást. A kormányfő ugyan nem zárkózott el a burkolt államosítástól, de azt csak a viszonylag kis ráfordítással modernizálható, minőségi munkavégzésre képes gyártóegységeknél tartotta elképzelhetőnek. Wilson a szénbányászat sorsát illetően is hasonló szellemben nyilatkozott, bár 1967. szeptember 4-én a *National Union of Miners* – az Országos Bányászszakszervezet-kongresszusa alkalmával megígérte, hogy elhalasztják egyes gazdaságtalan tárnák bezárását, illetve nem szüntetik meg a bányászatot azokon a településeken, ahol nincs alternatív munkalehetőség.⁷⁸⁶

A baloldali platform megnyugtatását az is elősegítette, hogy Johnson 1967. szeptember 29-én, San Antonio-i beszédében késznek mutatkozott az Észak - Vietnam elleni bombatámadások azonnali leállítására, amennyiben az a gyors és eredményes tárgyalásokhoz vezet.⁷⁸⁷ Az októberi pártkongresszus a nemzetközösségi béketerv elfogadása és a vártnál dinamikusabb növekedés jóvoltából egyértelműen Wilson sikerét hozta, pedig Cousins többször is megjegyezte, hogy „előbb vagy utóbb, de inkább előbb, a küldöttek rá fognak jönni, hogy a pártelnök azelőtt ígért gyümölcslekvárt, hogy megtörtént volna a szüret”.⁷⁸⁸

Miközben ez utóbbi célzás egyértelműen annak szólt, hogy az EKG-tagság továbbra is meglehetősen kétséges, az október 31-i kormányprogram változatlan optimizmust tükrözött. Wilson jelentős teret szentelt a közlekedési ágazat és a várostervezés összehangolásának, az integrált közlekedéspolitika megvalósítására irányuló törekvéseknek, a tömegközlekedést felügyelő hatóságok és tarifaszövetségek

⁷⁸⁵The Times, 1967. VIII. 29.

⁷⁸⁶Wilson, 1971: 429-443.

⁷⁸⁷Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1967. Book II. July 1 to December 31, 1967. 1967. IX. 29. Washington, United States Government Printing Office, 1968. 876-881.

⁷⁸⁸Ziegler, 1993: 279-280.

kialakításának, de mindenek előtt a kikötői rendszer és az államvasutak működésének reformjával foglalkozott.⁷⁸⁹

Ez utóbbi törekvések aktualitását az adta, hogy a rendezetlen munkaügyi viszonyok, és az elavult eszközökre visszavezethető nehéz munkakörülmények elleni tiltakozásul már huzamosabb ideje sztrájkoltak Liverpool dokkmunkásai, majd október a vasutasok is munkabeszüntetést helyeztek kilátásba. Mivel a közlekedés két szektorában fennálló sztrájkveszély a gazdaság normális működésének megbénulásával fenyegetett, a várható ellátási nehézségek miatt a szükségállapot kihirdetése is szóba került. A vasutas szakszervezettel folytatott tárgyalások eredményesnek bizonyultak, azonban a dokkmunkások megmozdulásának radikalizálódását a garantált ágazati minimálbér sem tudta meggátolni. Miután a kikötők blokádja lehetetlenné tette az exportszerződések pontos teljesítését, november 4-ére nyilvánvalóvá vált, hogy az 1967-es évre tervezett fizetési mérlegtöbblet nem realizálódik. A font ismételten spekulációs nyomás alá került. Callaghan és Balogh az azonnali leértékelés mellett szállt síkra, abból kiindulva, hogy Nagy-Britanniának már nincsenek meg az eszközei túlértékelt nemzeti valutája árfolyamának védelmére. A miniszterelnök viszont továbbra is a lebegtetés mellett foglalt állást. Az NSZK márka felértékeléséről szóló rémhírek hatására Callaghan 6. 5%-ra emelte a jegybanki alapkamatot, de már így sem vethetett gátat a szűnni nem akaró font elleni spekulációs támadásoknak.⁷⁹⁰

Wilson az Egyesült Államok és Nyugat-Európa kormányaihoz fordult segítségért a brit nemzeti valuta értékének stabilizációjához, azonban ezt a pénzügyi krízist már nem sikerült külföldi hitelekkel áthidalni.⁷⁹¹ Miközben november 16-án a kelet – nyugati viszony javításának égisze alatt megnyitotta kapuit a *Great – Britain - East Europe Center* (Kelet – Európai Központ), amely azokkal a szocialista országokkal való kapcsolattartásért volt felelős - Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, ahol a British Council nem működhetett -⁷⁹² Wilson rászánta magát arra a végső elhatározásra, amelyet az előző három évben annyira szeretett volna elkerülni.⁷⁹³

⁷⁸⁹House of Commons Official Report. October 31 1967. HANSARD VOL. 753. 24-51

⁷⁹⁰Callaghan, 1987: 215-218.

⁷⁹¹Johnson, 1972: 315.

⁷⁹²MR 1967. XI. 16. D149/1/2 (tekeres)

⁷⁹³Benn, 1995: 174.

1967. november 18-án, szombaton este 21 óra 30 perckor a miniszterelnök televíziós beszédében bejelentette, hogy kormánya hétfőtől 14. 3%-kal leértékeli a fontsterlinget. Mint rámutatott, „e változás új lehetőségeket hoz magával, de súlyos árat kell érte fizetni. A legfőbb érvünk az, hogy exportőreink több árut tudjanak eladni külföldön, például járműveket, traktorokat, hajókat, repülőgépeket, vegyipari termékeket, vagy textiliákat, de a lehetőség teljes körű kiaknázásához a hazai piacon mérsékelni kell a fogyasztói igényeket, mind kivitel fokozása, mind az import visszafogása céljából. Egy év alatt a fizetési mérleg egyensúlyát legalább 500 millió fonttal kell javítanunk”.⁷⁹⁴ Wilson a rossz hírek ismertetésével egy időben azzal a vitatható kommunikációs fordulattal szerette volna megnyugtatni a választópolgárokat, hogy „a font külföldön ugyan 14%-kal kevesebbet ér más valutákhoz képest, de ez nem jelenti azt, hogy itthon, Nagy-Britanniában, az Önök zsebében vagy a bankjában is leértékelődött”.⁷⁹⁵ A konzervatívok egyértelműen a devalváció ellen foglaltak állást, amely „ugyan menekülési útvonalat kínál, de az áremelések, valamint a kötelező jelleggel hozott megszorító intézkedések nyomán a gazdaságnak jövőtehetetlen károkat okoz”.⁷⁹⁶ Bár a Crossman által kitalált PR - fogás valóban nem volt szerencsés,⁷⁹⁷ a kormányfő maga is elismerte, hogy az első hónapokban jelentős áremelkedésre lehet számítani.⁷⁹⁸ Wilson azzal magyarázta a kormányzati szemléletváltást, hogy „év elején még minden okunk megvolt rá, hogy a fizetési mérleg egyensúlyában reménykedjünk, de amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az évtized végéig erre mégsem számíthatunk, a font olyan nyomás alá került, amelyet leértékelés nélkül nem lehetett megszüntetni. 1964-ben azért nem cselekedhettünk így, mert adott lépés árfolyam háborúval járt volna, a kabinet most hosszas viták után mégis úgy döntött, hogy az importkorlátozás bevezetéséhez, illetve külföldi kölcsönök felvételéhez képest még midig ez a legkevésbé rossz megoldás, hiszen a várható ellenintézkedések és a hitelkérelemhez kapcsolt teljesíthetetlen feltételek miatt a devalváción kívül már nem maradt más lehetőség a spekuláció kényszerubbonyából történő szabadulásra”. A kormányfő úgy vélte, a leértékelés jóvoltából a növekedési ütem jóval 3% felett fog alakulni, ugyanakkor másfél éven belül megvalósulhat a teljes foglalkoztatottság, de ehhez elengedhetetlennek tartotta

⁷⁹⁴Wilson, 1971: 459.

⁷⁹⁵BBC News 1967. XI. 18. – www.bbc.co.uk – 2007. VII. 20.

⁷⁹⁶Heath, 1998: 289.

⁷⁹⁷Haines, 2003: 2-3.

a bérkövetelések visszafogását, továbbá – az F111A kivételével - a tengeren túli katonai kiadások és a repülőgépipar presztízisprojektjeire fordított összegek csökkentését. Wilson azonban megígérte, hogy az átmeneti megszorító intézkedések nem fogják érinteni az egészségügy és az oktatásügy költségvetését és a lakásépítési programokat, az állami ipar fejlesztését és a depressziós térségek felzárkóztatását, hozzátéve, hogy az önkormányzati szféra egyes beruházásoknál átütőemelésére kényszerülhet. A kormányzati program az elektronikai és számítógépipart nevezte meg húzóágazatként, miközben hitet tett amellett, hogy a hagyományos nehézipar – a bányászat, kohászat és hajóépítés – is modernizálható, hiszen az alacsonyabb árfolyam javítja az utóbbi ágazatok versenyképességét. Az import drágulása feleslegessé teszi a veszteséges vállalatoknak adott dotációt, ugyanakkor a foglalkoztatás bővülése lehetőséget ad arra, hogy kevesebb legyen a szociális kiadás, valamint 1969-re a folyó fizetési mérleg is egyensúlyba kerüljön.⁷⁹⁹

A kormányzati lépést illetően erőteljesen megoszlottak a vélemények. Szakszervezeti részéről a reálbérek várható csökkenése sem váltott ki komolyabb tiltakozást, mivel a kormány terveiben nem szerepelt a béremelések törvény általi korlátozása. Az export bővülése, valamint az évek óta emelkedő tendenciát mutató iparcikk behozatal visszaesése az alkupozíció terén javulását ígérte. Az üzleti szféra azonban nem teljesen osztotta a miniszterelnök optimizmusát, mert előzetes számításaik szerint a hazai kereslet visszaesését nem feltétlenül egyensúlyozhatja ki a külföldi eladások növekedése, ráadásul, amennyiben a font értéke alacsonyabb szintre zuhan, a nyersanyagok és energiahordozók ára is megemelkedik.⁸⁰⁰

A devalvációnak betudhatóan bekövetkezett az a rendkívül kellemetlen diplomáciai esemény, amelyre a realisták már huzamosabb ideje számítottak: De Gaulle november 28-án kijelentette, hogy „Nagy-Britannia még mindig nem érett meg rá, hogy az EGK teljes jogú tagja legyen”.⁸⁰¹

Bár Wilson 1964-es kormányra kerülése óta folyamatosan küzdött azért, hogy 1949-hez hasonlóan ne kerüljön sor a nemzeti valuta leértékelésére, és amely még ennél is fontosabb, a közvélemény a devalvációt ne a Munkáspárttal azonosítsa, a kísérlet végső soron kudarcot vallottak. A font másodszori leértékelését követően

⁷⁹⁸The Times 1967. XI. 20.

⁷⁹⁹House of Commons Official Report. November 22 1967. HANSARD VOL. 754. 1330-1347.

⁸⁰⁰The Economist, 1967. XI. 20.

⁸⁰¹De Gaulle, 1971: 227-247.

egyre inkább háttérbe szorult a Munkáspárt 1964-es választási manifesztumában megfogalmazott ígérek teljesítése, mivel a kormány minden energiája a korrekciós intézkedések meghozatalára és a pénzügyi egyensúly megteremtésére fordítódott. Míg Richard Crossman szerint a kormány népszerűségének csökkenése már az 1966. júniusi tengerészsztrájkot követően kezdődött, Denis Healey ugyanezt a D-jelzés ügytől datálta, mondván Wilson döntései ettől fogva váltak alapjában véve kiszámíthatatlanná. Andrew Graham, a kabinet gazdasági főtanácsadója viszont úgy érezte, hogy a devalváció adta meg a végső lökést 1970-es választási vereségéhez, mert „még ekkor is érződött, hogy Wilson, aki nem alaptalanul gondolta magát az osztály legokosabb tanulójának – vagy a legjobb képességű kormánytagnak - nem tudta megemészteni, hogy bekövetkezett az, aminek nem lett volna szabad megtörténnie”.⁸⁰²

Véleményünk szerint azonban nem önmagában a leértékelés, hanem sokkal inkább a Labour politikai kommunikációjának hiteltelenné válása vezetett 1970-ben a kormány bukásához. Wilson túlságosan hosszú ideig próbálta elhitetni az állampolgárokkal, hogy a kényszerű döntés elkerülhető, tehát a font árfolyamának megóvása szerves része lett az állammal szembeni elvárásoknak. A világgazdasági környezetben beállt, kedvezőtlen változások viszont nem tették lehetővé, hogy a kormányfő betartsa ígéretét. Emiatt a csalódás hatványozottan érvényesült, amiért a választók végső soron a Munkáspártot hibáztatták.

⁸⁰²Morgan, 1992: 314-317.

”BRUTUS HADMŰVELET”: A GAZDASÁGI ÖSSZEOMLÁS SZÉLÉN

Callaghan november 22-én elküldte az IMF-nek azt a szándéknyilatkozatot, miszerint a brit kormány 1, 4 milliárd dollár készenléti hiteltért folyamidik, majd az elkövetkező napokban azt vizsgálta, hogy miként lehetne finomítani a valutaalap és a tíz legfejlettebb ország a brit kormány számára előírt, rendkívül szigorú feltételeken.⁸⁰³ Wilson tudta, hogy pénzügyminisztere már nem téríthető el lemondási szándékától, ezért azzal a kérdéssel fordult hozzá, hogy melyik tárca vezetését szeretné átvenni. Callaghan az Oktatási Minisztériumban gondolkodott, de a miniszterelnök nem támogatta az elképzelést, mondván Crosland elmozdítása láncreakciót váltana ki a kabinetben.⁸⁰⁴ Miközben november végén több befolyásos konzervatív sajtóorgánus már nemzeti egységkormány megalakítására szólította fel a politikai és az üzleti elitet,⁸⁰⁵ Wilson november 30-án úgy határozott, hogy Callaghan és Jenkins között hajt végre reszortcserét. A legkézenfekvőbb magyarázata alapján szeretne volna elkerülni, hogy az előbbi politikushoz hasonló nézeteiről közismert Crosland legyen a pénzügyminiszter, de azt sem óhajtotta, hogy Callaghan rangnélküli képviselőként az addiginál jelentősebb politikai hátszínját építsen magának.⁸⁰⁶ A párttagok körében a leértékelés miatt egyébként is csüggedt hangulat uralkodott, amikor a dél-afrikai fegyverszállítások problémája nyomán váratlanul újabb konfliktushelyzet állt elő. Bár 1964-ben az újonnan megalakult a kormány úgy döntött, hogy engedélyezi azoknak a hadihajóknak és *Buccaneer* harci repülőgépeknek a leszállítását, amelyekre Macmillan hivatali periódusának utolsó évében adták fel a rendeltést, az 1965-ös szállítási határidővel igényelt helikopterek eladására az időközben bevezetett embargó miatt már nem kerülhetett sor. 1967 őszén viszont a pretoriai kormány azzal kereste meg a Védelmi Minisztériumot, hogy 25 millió font értékű pótkatrészen kívül 16 új *Buccaneer* könnyű-bombázógépet szándékozik vásárolni. Callaghan egy informális találkozó során egy fiatalabb képviselőtárs érdeklődésére úgy válaszolt, nem látja értelmét a tilalom

⁸⁰³Jenkins, 1991: 214.

⁸⁰⁴Callaghan, 1987: 222.

⁸⁰⁵The Times 1967. XI. 27.

⁸⁰⁶King, 1972: 160-163.

fenntartásának. A kabinet december 15-i ülésén ebben az ügyben sem alakult ki egységes álláspont. Denis Healey a térségben növekvő szovjet jelenlétre, és a Szuzei-csatorna lezárása miatt felértékelődött Simonstown haditengerészeti bázis kedvező használati feltételeire hivatkozván a tilalom feloldása mellett érvelt, de Brown, Crosland, Walker és Ray Gunter is ugyanezt szorgalmazta. Mivel a külügyminiszter rámutatott, hogy az elvhő magatartás az ország jelen gazdasági helyzetében megengedhetetlen luxusnak számít, Jenkins, Crossman, Thomson és Fred Peart is az eladások felújítása mellé állt. Igaz, ez utóbbi körből többen úgy gondolkodtak, hogy most az egyszer még teljesítsék Pretoria kívánságát, viszont a Dél-Afriai Köztársaságba irányuló további fegyverexport kerüljön le a napirendről. A miniszterelnök Benn, Castle, Gerald Gardner, Greenwood, Cledwyn Hughes és Stewart társaságában ellenezte az üzlet megkötését, holott Wilson egy héttel korábban még egyetértett a hadügyminiszteri törekvésekkel.⁸⁰⁷

A parlamenti frakció soraiban viszont az ideiglenes könnyítés is olyan hatalmas felzúdulást keltett, hogy a miniszterelnök fontolóra vette, hogy önmaga ellen is bizalmi szavazást kér. Mivel az ingadozó kormánytagok többsége emiatt kihátrált az ügy mögül, december 18-án meghosszabbították az embargót. A döntés kiélezte a Wilson és Brown között meglévő személyi ellentéteket, amennyiben a kormányfő a külügyminiszternek címzett utalásokkal méltatlannak nevezte, és egyszer, s mindenkorra megtiltotta, hogy a kabinet tagjai sajtónyilatkozatokban oktassák ki egymást.⁸⁰⁸

Jenkins december 20-i körlevelében arra figyelmeztette minisztertársait, a brit gazdaság a devalvációtól függetlenül továbbra is a permanens fenyegetettség állapotában él. A megjegyzés profétikusnak bizonyult. Mivel a nemzetközi pénzpiacokon a font árfolyama a leértékeléstől függetlenül is kritikusan alacsony szinten tetőzött, ezért a pénzügyminiszter nem látott más lehetőséget, mint a közkiadások legalább 1000 millió fontos nagyságrendű visszafogását. Az 1967-es esztendőben megtartott utolsó kormányülés parázs viták jegyében zajlott, tudniillik egyes miniszterek még ekkor is a defláció ellen kampányoltak, ugyanakkor az ágazati érdekek védelme nyomán a másik előtt senki nem mutatott hajlandóságot arra, hogy komoly engedményt tegyen. A négy szemközti megbeszélések során Kenneth Robinson, Patrick Gordon Walker és Anthony Greenwood megértéssel

⁸⁰⁷Healey, 1989: 335-336.

fogadta az egészségügy, az oktatásügy, valamint a lakásprogram területén bevezetendő megszorításokat, Barbara Castle azonban betegségére való hivatkozással folyamatosan kitért az egyeztetés elől. Jenkins sehogyan sem tudott a miniszter asszonnyal kapcsolatba lépni, ezért szilveszter éjszakáján saját házában kereste fel, ahol a szakmai vita rövid belül hangos veszekedéssé fajult. Mindazonáltal, Castle is belátta, hogy a helyzet tarthatatlan: a kormány a közlekedési programok eredeti ütemben történő folytatásával az egyensúlyvesztést kockáztatná, ugyanakkor azt sem lehetne a többi érdekcsoportnak megmagyarázni, hogy az említett tárcát miért nem érinti a restrikcio. A pénzügyminiszter, végül azzal az érzéssel tért vissza Londonba, hogy a nyílt konfrontáció csupán demonstrációs célt szolgált.⁸⁰⁹

A miniszterelnök novemberi ígéreteivel ellentétben a restrikcio már a kormányzat egészségügyi és oktatásügyi kötelezettségeire is hatással volt,⁸¹⁰ igaz, Gordon Walker lobbizásának köszönhetően, az egyetemi végzettséggel nem rendelkező Brown, Healey és Callaghan tiltakozása ellenére, a felsőoktatást nem érintették a megszorító intézkedések. Ezzel egy időben Jenkins azt javasolta, hogy gyorsítsák fel a Távol-Keleten és a Perzsa-öbölben található támaszpontok kiürítését, amely nem csupán Stewart-ból és Healey-ből, valamint Brown és Callaghan oldaláról váltott ki komoly ellenkezést, hanem Johnson elnök és Rusk külügyminiszter is határozottan tiltakozott a „megdöbbentő szövetségesi hűtlenség” miatt. A pénzügyminiszter többször is célzást tett rá, hogy a gyógyszeráremelés 40 millió fontos többletbevétele helyett más területeken 140 milliós megtakarítás lenne elérhető, a hadügyminiszter azonnal tiltakozott, hogy ismét az ország védelmi képességei esnek áldozatul a megszorításoknak.⁸¹¹

A legnagyobb vita az F-111-es gyorsbombázó rendszeresítéséről alakult ki, mivel Brown, Callaghan, Healey és Stewart többeket is meggyőzött arról, hogy az európai hadszíntéren jó hasznát vennék a típusnak. A megrendelés sorsáról – Benn tézisei alapján - végül a kormányfő szavazata döntött. A technológiaügyi miniszter ugyanis rámutatott, hogy a védelmi elkötelezettségek újragondolása nem nyugodhat a korábbi feladathoz beszerzett eszközökön, másrészt az F-111-es átmentésével a Polaris

⁸⁰⁸Haines, 2003. 4-5.

⁸⁰⁹Jenkins, 1991: 224-227.

⁸¹⁰Mason, 1999: 95.

⁸¹¹Crossman, 1979: 392-396.

tengeralattjárók vagy a *Harrier* (a helyből felszálló vadászipülőgép) szolgálatba állítása terén kell vállalhatatlan engedményeket tenni. A 60-as évek végéig bezárólag a *Harrier* volt a legmodernebb, önálló fejlesztésű brit katonai repülőgép, amely tekintélyes exporttal kecsegtetett, vagy a legrosszabb körülmények között is esélyt kínál arra, hogy a teljes gyártási vertikum egyben maradjon. A programról történő lemondás azt jelentené, hogy a RAF a jövőben kizárólag amerikai vagy francia típusokra hagyatkozhat.⁸¹² A brit kormány ez utóbbi forgatókönyvet már csak azért is szeretne volna elkerülni, mert az előző év augusztusában kiderült, hogy az Egyesült Államok frontális támadást indít a mai Airbus projekt elődjének tekinthető, angol – francia – nyugatnémet repülőgép-ipari együttműködés ellen. Tudniillik Kiesinger kancellár Washingtonból hazaérkezvén a *British European Airways* (az európai útvonalakon üzemelő állami légitársaság) igazgatótanácsával összhangban úgy nyilatkozott, hogy a közös európai gyártmányok megvétele egyáltalán nem tekinthető biztosnak, ha van ugyanolyan teljesítményű amerikai váltótípus. London, pedig egyértelműen abban bízott, hogy a brit repülőgépgyártás kedvező kooperációs ajánlatot kap az Egyesült Államoktól, ezt viszont semmiképpen sem akarta kockáztatni, cserébe egy meglehetősen kétes értékű vállalkozását.⁸¹³

Wilson január 16-án összesen 716 millió fontos kiadáscsökkentést jelentett be a képviselőházban. Ennek értelmében a gyerekek, a nyugdíjasok, a terhes nők és a krónikus betegek kivételével minden recept után 12 és fél pennys térítési díjat vezettek be, a fogászati ellátásért a korábbi 1 fontnál 10 shillinggel többet kellett fizetni. A munkavállalók és a munkaadók által befizetett társadalombiztosítási járulék egy shillinges, illetve hat pennys emelésével párhuzamosan ugyan növelték a családi pótlékot, de a költségeket az adófizetőknek együttesen kellett vállalniuk. Az iskolaköteleskor 16 évre történő emelését az 1971/72-es tanévről 1973-ra halasztották, viszont a felső tagozaton megszűnt az iskolatej-program. Az éves szinten átadható önkormányzati lakások száma 165 ezerrel csökkent, erőteljesen visszavettek az autópálya-és főútépítési programból, létszámstopot vezettek be az államigazgatásban, megszűntek a vállalati dotációk, valamint korlátozták az önkormányzatoknak nyújtott támogatásokat. Az intézkedéscsomag a fegyveres erők költségvetése terén az 1969-70-es pénzügyi évben 110 millió, 1972–73-ra, pedig

⁸¹²Benn, 1995: 177-178.

⁸¹³MOL XIX J – 1 – j – 1967 – 18-as d. – 00595/9 – 1967. IX. 11. Anglia és a Közös Piac /néhány információ/ 1-3.

210-260 millió font megtakarítást vetített előre. A Távol–Keletről a Hong Kong és a Perzsa-öböl térségének védelmére fenntartott erőket 1971 végére tervezték hazahozni, miközben elrendelték a korábban elrendelt visszavonulások felgyorsítását. A Royal Navy repülőgép-hordozóit 1971-ben tervezték kivonni a szolgálatból, de a legnagyobb – 400 millió fontos - megtakarítást mégis az F-111-esre szóló megrendelés lemondása jelentette.⁸¹⁴ A miniszterelnöki indoklás szerint a deflációs lépések egyike sem volt végcél, hanem szerves részét képezték annak a programnak, amely a tartós fizetési mérlegtöbblet, illetve annak fenntartásához vált szükségessé. „Ez utóbbi elengedhetetlen feltétel a teljes foglalkoztatás és az elért növekedési ütem megőrzéséhez, a családi kívánságok teljesítésére ugyanis csak akkor van mód és lehetőség, ha az országnak sikerül kitörnie a tartozások ördögi köréből, míg ennek híján nemzetközi befolyásunk is elveszhet. A megszorítás nem érinti a szociális ellátórendszer és a NHS alapjait, még ha a kiadások végösszege nem is növekedhet. Az iskolaköteleskor emeléséről rengeteg vita folyt, a döntés neheztünkre esett, de mégis optimizmusra ad okot, hogy az új oktatási intézmények – egyetemek és szakképzési központok - építésében nem térünk el az eredeti ütemezéstől. A köztétetetés díjakhoz nem kívánunk hozzájárulni, mert ennek növeléséből nem származna annyi bevétel, hogy azonnal fel lehessen emelni a korhatárt, ráadásul komoly ellenérzést keltene a szülőkben. Az 1970-es esztendő abból a szempontból mindenképp fordulópont lesz, hogy az egészségügy és az oktatásügy költségvetési részesedése egyensúlyba kerül a hadi kiadásokkal. Mindettől függetlenül az a legfontosabb feladatunk, hogy a jövedelmek ne jussanak olyan szint fölé, ahol elszabadítják a költséginflációt, ehhez viszont arra van szükség, hogy az alacsonyabb keresetű munkásoknak nyújtott kompenzáció ne váltsa ki a privilegizált munkavállalók oldaláról újabb bérkövetelést”.⁸¹⁵ A kabinetnek a párt balszárnyához közel álló tagjai viszonylag könnyen belenyugodtak a döntésbe, ugyanis a megszorítások egyenlő arányban érintették a hadi és a polgári kiadásokat,⁸¹⁶ de az adott platform soraiból huszonhat képviselő, a végszavazáson mégis tartózkodott.⁸¹⁷ A védelmi szférában érvényes, 100 millió font értékű restrikcio miatt lelassult a *Chieftain* harckocsi előállítás, miközben az új fregattok,

⁸¹⁴House of Commons Official Report. January 16 1968. HANSARD VOL. 756. 1577-1620.

⁸¹⁵House of Commons Official Report. January 18 1968. HANSARD VOL. 756. 1973-1996.

⁸¹⁶Castle, 1993: 398-399.

⁸¹⁷Ziegler, 1993: 290.

atomhajítású tengeralattjárók, valamint a Phantom, Jaguár, és Harrier harczi repülőgépek beszerzése is jelentős késésben volt. Miért ragaszkodott a légierő egy új, kis mennyiségben szolgálatba állítandó típushoz, amikor a légvédelmi és a harcászati közvetlen támogató feladatok ellátásához sem állt rendelkezésre a megfelelő számú elfogó és támadóvadászgép? Valószínű, hogy a RAF szervezetén belül a Bombázó Parancsnokság, amely 180 folyamatos készenléti adó Valiant, Victor és Vulcan harczi repülőgépével 1962-ben ért el a csúcusra, növekvő elégedetlenséggel szemlélte, hogy folyamatosan veszít harcértékéből. 1966-ra hadászati szerepkörben mindössze 80 Vulcan maradt, a többi repülőgépet taktikai feladatú, alacsonytámadó csapásmérő bombázónak minősítették. A változást kitűnően érzékeltette, hogy a Bombázó Parancsnokságot 1968 áprilisában a tartalmilag eltérő jelentést hordozó *Strike Command* (Csapásmérő Parancsnokság) névre keresztelték.⁸¹⁸ Ennek a *theatre targets* (kevésbé védett stratégiai célok, nagyobb harcászati objektumok és csapatösszevonások) elleni légi hadviselés lett az új feladatköre, amelyhez az MRCA rendszeresítése előtt kétségtelenül az F-111-es számított a legmodernebb eszköznek. Ezzel párhuzamosan viszont az is elképzelhető, hogy a Royal Air Force abban a reményben lobbizott a típus beszerzéséért, hogy a 70-es években hadrendbe állíthatja az FB-111-es, megnövelt hatósugarú, hadászati bombázó változatot, így a stratégiai szerepkör részleges visszaszerzésével meg tudja akadályozni az adott fegyvernem további térvésztését.

Wilson a megszorító intézkedések első szakaszának vitáját követően, január 23-án Moszkvába utazott, hogy feltérképezze, a Szovjetunió és a VDK miként viszonyul a San Antonio-i formulához. Bár a vendéglátók kitettek magukért, és a hat napos megbeszélés sorozat mindenek felett a vietnámi háború békés rendezésére összpontosult, Koszigin nem tudott új javaslatokkal előállni, így moszkvai útját a brit kormányfő sem értékelte áttörésként. A találkozó sokkal inkább a konstruktív légkör megőrzését, illetve a jónak tekinthető munkakapcsolat választási célú demonstrációjára szolgált.⁸¹⁹ A szovjet álláspont washingtoni tolmácsolása hálátlan feladatot jelentett, hiszen a február 7-i találkozó során Johnson az amerikai csapatoknak jelentős veszteséget okozó Tet-offenzíva, valamint a *Pueblo* felderítő-őrnaszád észak-koreai elfogása és a szöuli kormánynegyed ellen végrehajtott

⁸¹⁸Dockrill, 1989: 100-103.

⁸¹⁹MOL XIX J – 1 – j – 1968 – 10-es d. – 00992/2 – 1968. II. 7. Wilson miniszterelnök moszkvai útja. 1-2.

terrortámadás - miatt egyértelműen az oroszokat hibáztatta. Washington ugyanis tartott tőle, hogy a Koreai-félszigeten ismét kitörhet a háború,⁸²⁰ amikor katonai kiadások már az Egyesült Államok gazdaságát is megterheltek. Az elnök emiatt rákényszerült, hogy az infláció ellensúlyozása céljából a szociális kiadások csökkentésével párhuzamosan emelje az adókat. Johnson végül is megértően viszonyult a Labour döntéséhez, de hozzátette, hogy a leértékelés a dollár elleni spekuláció, valamint a protekcionizmus iránti hajlam felkeltésével kellemetlen helyzetet teremt Washington számára.⁸²¹ Mivel a kormányfő beszédében kiállt a San Antonio-i formula mellett, azonnali tárgyalásra szólítván fel a vietnámiakat, a látogatást amerikai részről pozitívan értékelték.⁸²²

A Hanoihoz címzett kérés ezúttal meghallgatásra talált. Amikor Johnson március 30-án leállította a bombázásokat, majd bejelentette, hogy november végén visszavonul a politikai életből,⁸²³ Ho Si Min is úgy nyilatkozott, hogy küldöttséget indít Párizsba. Noha a békekötéshez csak hosszú, megtorpanásokkal szegélyezett úton sikerült eljutni,⁸²⁴ a harcoló felek közötti direkt kapcsolatfelvétel nyomán a brit közvetítői próbálkozások is befejeződtek. Moszkva szemében London ekkora már elveszítette a korábbi, kiemelt jelentőségét, amennyiben kiderült, hogy a brit kormányfő a washingtoni döntéshozók körében már nem rendelkezik érdemi befolyással. A nem sokkal később útjára indult SALT – *Strategic Arms Limitation Talks* (a Hadászati Támadófegyverek Korlátozásáról szóló Tárgyalások) már bilaterális alapon zajlottak,⁸²⁵ amely egyértelműen bebizonyította, hogy az Egyesült Államokkal – legalábbis a fegyverkezés tekintetében – kizárólag a Szovjetunió lehet egyenrangú hatalom. A nemzetközi kapcsolatokban Nagy-Britannia már nem tűntethette fel magát független tényezőként, szerepe egyre inkább az európai hadszíntéren ellátandó szárnysegédi pozícióra korlátozódott.

Miközben Wilson a dél-kelet-ázsiai konfliktus megoldásának keresésével, illetve a stabilizációhoz szükséges amerikai jóindulat megszerzésével volt elfoglalva, a legnagyobb példányszámban megjelenő napilapok, tulajdonosi és főszerkesztői

⁸²⁰Bamford, 2001: 240-282.

⁸²¹Wilson, 1971: 496-503.

⁸²²Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1968-69. Book I. January 1, 1968 to July 20, 1968. II. 8. Washington, United States Government Printing Office, 1970. 209-214.

⁸²³Public Papers, Lyndon B. Johnson 1968-69. Book I. 1968. III. 31. 469-476.

⁸²⁴Rusk, 1991: 487-493.

⁸²⁵Frankel, 1975: 191.

jóváhagyással, sajtókampányt indítottak azért, hogy a részükről nem már kívánatos miniszterelnök záros időn belül távozni kényszerüljön a hatalomból. A *Wilson must go* (Wilsonnak mennie kell) szlogen égisze alatt folytatott kampánynak a *Daily Mirror* lett a fő szószólója, holott Cecil King, az újság részvényeinek többségével rendelkező IPC – *International Press Corporation* kiadói vállalat elnöke, korábban egyértelműen a Munkáspárt hívének számított.⁸²⁶

A vezérigazgató, akit Wison nevezett ki az Angol Nemzeti Bank felügyelő bizottságába, nem sokkal az 1966-os választások után már rögeszmésen hárommillió munkanélküliséggel és társadalmi káoszt okozó, gazdasági összeomlással kezdte ijesztgetni a közvéleményt. King úgy vélekedett, hogy a kormányfő és közvetlen munkatársai olyan pozíciókat töltenek be, amelyekhez nincsenek meg a képességeik, majd egyre többször azt hangoztatta, hogy a válsághelyzetből csak az üzleti élet képviselőit is magában foglaló, nemzeti egységkormány felállításával, valamint a tekintélyét veszített parlament feloszlatásával (sic!) lehet kikerülni.⁸²⁷ Mivel Wilson politikai tőkéje a leértékelés miatt folyamatosan erodálódott, ugyanakkor Heath sem volt különösebben népszerű, a kormánnyal napi munkakapcsolatban álló Aubrey Jones nem látott más lehetőséget, mint hogy egy vitathatatlan közgazdasági tekintéllyel bíró politikus – például Jenkins vagy Maudling – legyen a miniszterelnök. A Nemzeti Ár-és Bérbizottság elnöke a pártok feletti kormányzásban sem Heath, sem Wilson részvételét nem tartotta kivitelezhetőnek, mondván a személyes ellentétekből kifolyólag az előbbi nem vállalná a jelenlegi kormányfővel való együttműködést, utóbbi, pedig konzervatív riválisa kedvéért nem kíván leköszönni a hosszas küzdelem árán megszerzett vezetői posztról.⁸²⁸ Heath alkalmasságát egyébként is sokan megkérdőjelezték, mert Enoch Powell, az árnyékkormány hadügyminisztere a faji diszkrimináció terén nyíltan szembefordult a párt hivatalos álláspontjával, amikor a nyilvánosság előtt minősíthetetlen hangnemben tiltakozott az ellen, hogy a Kenyából és Ugandából menekülni kényszerülő indiaiak kérésre megkapják a brit állampolgárságot.⁸²⁹ 1968. február 8-án King Bruce amerikai nagykövet és Tony

⁸²⁶Pincher, 1991: 70-71.

⁸²⁷Cudlipp, 1976: 291-304.

⁸²⁸MOL XIX J – 1 – j – 1968 – 12-es d. – 001056/1 – 1968. II. 14. Aubrey Jones, a National Board for Prices and Incomes elnökének véleménye egyes belpolitikai kérdésekről. 1-4.

⁸²⁹Heath, 1998: 290-291.

Benn társaságában már arról beszélt, hogy újabb, nagy arányú fontleértékelés várható, amely a kormány bukásához fog vezetni.⁸³⁰

Az idős üzletember, aki 1916-ban szemtanúja volt a Húsvéti Felkelésnek, betegesen félt attól, hogy a szociális elégedetlenség nyomán London, Birmingham, vagy Liverpool az 50 évvel az előtti Dublinhoz hasonló, polgárháborús tüzfészekké válhatnak. Wilson mielőbbi leváltása érdekében a kampányon kívül az is felmerült, hogy a legtekintélyesebb kabinetminiszterek – Jenkins, Callaghan, Crossman, Castle – közül találjanak egy olyan jelöltet, aki ügyvivőként a legközelebbi választásokig hivatalban marad. King egy évvel korábban Brown-nál és Jenkins-nél puhatólózott, de ők ketten nem mutattak érdeklődést a palotaforradalom iránt. Az elképzeléshez viszont sikerült megnyerni olyan prominens, "pártoktól független", nagyiparosokat, mint Lord Alfred Robens, Lord Richard Beeching és Lord Frank Kearton, igaz, utóbbiak vonakodása révén továbbra is gondot okozott, hogy ki vállalja a miniszterelnöki tisztséget. Bár Reginald Maudling és Ian Macleod konzervatív képviselők jelezték, hogy felkérés esetén részt vennének az új kabinet munkájában, King a nemzeti egység fenntartásának látszata miatt ismételten felvetette, hogy munkáspárti politikust - Roy Jenkint, vagy Denis Healeyt - kérjék fel a kormányfői teendők ellátására. A védelmi minisztert a konzervatív jobbszárny nem akarta elfogadni, míg Jenkins esetében a költségvetés várható, kedvezőtlen fogadtatása és a Macleod-dal fennálló személyi ellentétek zárták ki ezt az opciót. Hugh Cudlipp, a Daily Mirror főszerkesztője és egyben King bizalmasa ekkor azzal a javaslattal állt elő, hogy pártsemleges személyiségként Lord Louis Mountbatten, a királynő nagybátyja legyen a nemzeti egységkormány vezetője.⁸³¹

Lord Alfred Robens, az Állami Szénbányatröszt vezérigazgatója, az Attlee kormány 1947-től 1951-ig volt munkaügyi minisztere, még ennél is továbbment, hiszen a *Foreign Press Association* (a Külpolitikai Újságírók Klubja) február 29-i ebédjén kijelentette, hogy egy koalíciós szakértői kabinetnek vállalatként – *Great Britain Limited* - kellene irányítania a szigetországot. A közismert nagyvállalkozó a gazdaságpolitikával kapcsolatos nehézségekért a kormányzati rendszer struktúráját, valamint az államgépezet működésének hiányosságait okolta, mondván az egymást követő brit kormányok csupán kényszerből vállalták a hagyományos katonai és külpolitikai feladatokon túlmutató tevékenységet, amelynek nyomán állami

⁸³⁰King, 1972: 172-175.

beavatkozásra a két világháború közötti válságperiódusban került sor először. A jelenlegi államszervezet még mindig a XIX. századi felfogást tükrözi, amely nem képes a hatékony gazdasági élet hatékony irányítására. A köztisztviselők többsége generalista, vagyis szakirányú végzettség nélkül, bölcész vagy jogász diplomával látja el beosztását. A kabinet tagjai szinte kivétel nélkül pártemberek, akik szakértelem híján sokszor csak a vezetésük alatt álló minisztérium nézetei alapján ítélik meg az egyes kérdéseket, javaslataik alárendelődnek a kormány politikájának, ráadásul a rendkívül erős frakciófegyelem miatt a parlament nem gyakorolhat érdemi ellenőrzést. Lord Robens szerint a párton belüli összetartást sokkal liberálisabban kellene kezelni, úgy, hogy az kizárólag bizalmi szavazások esetén érvényesüljön, a gazdaság legfontosabb ágazatainak felügyeletét, pedig a törvényhozás bizottságaira kellene rábízni.⁸³² Noha expressis verbis nem hangzott el, Lord Robens nézeteit minden bizonnyal erőteljesen befolyásolták John Grigg történész pár évvel korábban leírt gondolatai. Grigg részéről ugyanis pár évvel korábban már felvetődött, hogy a törvényalkotási reszort kormányzati hatáskör legyen, tehát a parlamentnél a költségvetés megszavazásán kívül inkább csak az ellenőrző – véleményező jogosítványok maradjanak.⁸³³

Miután e bírálólat egyértelmű célzást tesz az alkotmányos berendezkedés megváltoztatására, jogosan fogalmazódik meg bennünk: miért nem gondolt rá senki, hogy kormányellenes szervezkedés áll a háttérben? Tekintve, hogy az üzenet nem csupán Wilson személyének, hanem az egész politikai osztálynak szólt, az elemzők ezt úgy interpretálták, hogy Lord Robens, és a köreihez sorolható, tulajdonosi - elitértelmiségi csoport nem kizárólag a Munkáspárttal elégedetlen, hanem a konzervatívok elképzelései iránt is fenntartásokkal viseltetik.

Március elején bekövetkezett, amitől a kormányban is tartottak: a devalváció még koránt sem jelentette a pénzügyi krízis végét, sőt ennek java még csak ekkor kezdődött. Tekintve, hogy a két tartalékvaluta közül hosszú ideje a sterling volt a gyengébb, a devalváció után a figyelem a dollár felé fordult. A spekulánsok azt szerették volna megtudni, hogy az Egyesült Államok, betartja-e azt a még 1944-ben tett ígéretét, hogy unciónként 35 dolláros árfolyamon beváltja a nemzeti valutáját. A

⁸³¹Cudlipp, 1976: 304-324.

⁸³²MOL XIX J – 1 – j – 1968 – 12-es d. – 001717 – 1968. III. 16. Lord Robens beszéde a Foreign Press Associationban. 1-5.

⁸³³Koestler, 1963: 161-175.

támadások miatt a hónap második hetében a FED aranytartalékából közel egymilliárd dollár vesztett a stabilizációs hadműveleten, ezért a Kongresszus már aranyfedezet megszüntetését is fontolóra vette.⁸³⁴ A londoni aranytőzsdén pánikhangulat lett úrrá, tudniillik a befektetők brit részről is hasonló lépésre számítottak. Johnson a várhatóan súlyos gazdasági következmények miatt ragaszkodott a 35\$/uncia árfolyamhoz, miközben arról próbálta meggyőzni a jelentős aranykészletekkel rendelkező országokat, hogy álljanak el a további nemesfém-tartalékok képzésre irányuló szándékaiktól. Az amerikai elnök határozott kérésének megfelelően Wilson március 14-én egy hetes időtartamra bezáratta az aranypiacot, amelynek ellentételezéseként az Egyesült Államok a szabályozatlan tőkeáramlások kiegyensúlyozására újabb hiteket garantált a brit kormánynak.⁸³⁵ A miniszterelnök ennek megvitatására válságtanácskozást hívott össze, ahol Jenkins és az új kereskedelmi, és Peter Shore gazdasági miniszter vett részt, Brown azonban nem jelent meg a találkozón.⁸³⁶ A külügyminiszter másnap azt állította, hogy nem értesítették, majd azzal vádolta meg Wilsont, hogy „ti hárman MacDonald, Snowden és Thomas 1931-ben elkövetett árulását akarjátok megismételni”!⁸³⁷ Brown Wilsonnal szemben régóta fennálló személyi ellentétei nyomán bejelentette, hogy megválnak kormányzati pozíciójától.⁸³⁸

A font árfolyamának ismételt zuhanását viszont a kereskedés felfüggesztése sem tudta megállítani, a magánbefektetők ugyanis megkezdték a nemesfémkészletek áthelyezését az aranyparitáshoz ragaszkodó Svájc és Franciaország bankjaiba.⁸³⁹ Balogh március 16-án megismertette a kormányfővel a "Brutus hadművelet" kódnevű, háromlépcsős, vészhelyzeti forgatókönyv részleteit, amely 17-i hatállyal a sterlingblokk teljes és visszafordíthatatlan megszüntetésén kívül meg akarta tiltani a más országokba irányuló utazásokat és pénzáttalalásokat, határozatlan időre zárta volna a külföldön dolgozó brit állampolgárok otthoni betéteit, de még azok a multinacionális vállalatok is csak kormányzati engedéllyel férhettek volna számláikhoz, amelyek tevékenységében szerepet játszott a font alapú elszámolás. Az említett intézkedések mindegyike jelentős politikai kockázattal járt, hiszen egy

⁸³⁴Callaghan, 1987: 223-224.

⁸³⁵Johnson, 1972: 317-318.

⁸³⁶Haines, 2003: 5-6.

⁸³⁷Benn, 1995: 182-185.

⁸³⁸BBC News 1968. III. 15. – www.bbc.co.uk - 2007. VII. 19.

⁸³⁹Wilson, 1971: 507-512.

generáció erejéig karanténba kényszerítette volna a Munkáspártot, miközben számítani lehetett rá, hogy a pénzkivitelre vonatkozó tilalom könnyen polgári elégedetlenséghez, vagy akár zavargásokhoz vezethet.⁸⁴⁰ Bár a 30-as évektől eltérően a potenciális tiltakozáshoz nem a szegénység, hanem a jólét korlátozása szolgált volna munícióként - tudniillik család kénytelen lett volna visszalépni a Franciaországban, Olaszországban vagy Spanyolországban eltöltendő nyári szabadságtól - Jenkins március 19-én benyújtotta a legszigorúbb, békeidőben elfogadott költségvetési tervezetet. A kormány az 1968-69-es pénzügyi évben a személyi jövedelemadó és az egészségbiztosítási járuléktérhek emelését irányozta elő, valamint ezzel párhuzamosan átalakította a fogyasztási adók rendszerét is. A hozzáadott értékadó a legalsó sávban 11-ről 16%-ra emelkedett, a közepes árfekvésű termékek esetében 12 helyett 20% lett az adókulcs. A legmagasabb árkategória eddigi 27%-os általános forgalmi adóterhelése a tartós fogyasztási cikkek tekintetében 33, a luxuscikkek - kozmetikumok, bundák, műalkotások - esetében 50%-ra módosult. A tervezet emellett magában foglalta az élvezeti cikkekre kivetett importvámok és az üzemanyagok árának emelését is. A költségvetés ugyanakkor a nagy vagyonok megadóztatása terén mindenképpen progresszív irányba mozdult el. Az örökösödési adó megkerülését lehetőségessé tevő ajándékozási szerződések adómentessége csak abban az esetben maradt meg, ha az örökül hagyó halála előtt az eddigi öt helyett hét éven belül kötetett.⁸⁴¹

A pártfegyelem fenntartása a megszorító intézkedések elfogadását követően sem bizonyult egyszerű feladatnak, hiszen a Labour karaktere jelentős változásokon ment keresztül. Az 1966-ban először mandátumhoz jutó 70 képviselő aggodalmai nem annyira a dél – kelet – ázsiai konfliktusban, mint inkább a gyarmatbirodalom felbomlásával felszínre került emberi jogi problémákban – a dél-afrikai és rhodesiai apartheid rendszerek, a nigériai polgárháború, a kisebbség autonómia vagy függetlenség kérdésében - testesültek meg. Ennek alapos oka volt, tudniillik Ian Smith az átszavazás eltörlésével, illetve a Szenátusban blokkoló szavazattal rendelkező, választott afrikaiak helyének törzsfők általi betöltésével folyamatosan visszalépett a HMS Tiger fedélzetén kötött megállapodástól, majd egy több évvel korábban elkövetett gyilkosság miatt kivégeztette az ellenállási mozgalom három vezetőjét. A súlyos bűncselekményről maga Wilson is elítélően nyilatkozott,

⁸⁴⁰BBC News 1999. I. 1. On the Verge of Economic Catastrophe. – www.bbc.co.uk – 2007. VII. 19.

ugyanakkor nehezményezte, hogy a vádlottaktól még Sir Alec Douglas Home kifejezett kérése ellenére is megtagadták az uralkodóhoz történő fellebbezés jogát. A megkorlátlások az ítéletet követően is folytatódtak, hiszen a feketéket dél-afrikai mintára kitöltötték a parkokból, valamint a sport-és szabadidő létesítményekből, az afrikai népesség iskoláiban a szülők keresetéhez viszonyított tandíj jóval magasabb volt, mint az európaiakéban, ráadásul a főváros környékén szétválasztották azokat a családokat, amelyekben valamelyik családtag fehéreknél szolgált. Mindazonáltal, a beavatkozást továbbra is elvetették. A kormányfő arra figyelmeztette a katonai megoldás híveit, hogy Rhodesiának 40 éve a rasszizmus iránt elkötelezett fegyveres ereje van, így a faji békétlenség minden negatív hatását a brit csapatoknak kellene leküzdeniük.⁸⁴²

Nem sokkal Brown lemondását követően, Michael Stewart visszatért a Külügyminisztériumba. Gordon Walker lemondott kormányzati tisztségéről, helyét Edward Short foglalta el. Barbara Castle a Közlekedési Minisztérium irányítását átadta Richard Marsh-nak, az addigi erengiaügyi miniszternek, majd ezt követően átvette a megváltozott szervezetű, új hatáskörökkel is felruházott *Ministry of Employment and Productivity* Foglalkoztatáspolitikai Minisztérium) vezetését. Az Energiaügyi Minisztérium élére a kabinet korábbi foglalkoztatáspolitikájáért felelős Ray Gunter került. 1968 áprilisától az 1970-es választásokig George Thomas lett a walesi ügyek minisztere, mert Cledwyn Hughes az agrártárca vezetésére kapott felkérést.⁸⁴³

A párton belül az egyes csoportok közötti egyensúly megőrzésére szolgáló kormányátalakítás azonban nem gátolhatta meg, hogy 1968 májusában Wilson miniszterelnöksége az ún. "precedens nélküli államcsínykísérlet" jóvoltából komoly veszélybe kerüljön. Cecil King, valamint a hozzá közel álló tulajdonosi körök egyre inkább attól tartottak, hogy a gyorsan radikalizálódó párizsi diákmozgalom Londonban is követőkre fog találni, így elérkezettnek látták a pillanatot, hogy a korábbi, burkolt pénzügyi machinációk helyett nyílt szervezkedés révén próbálják megdönteni a hivatalban lévő munkáspárti kormányt. Amikor május 6-án Cudlipp, King, Lord Mountbatten és Solly Zuckermann, a Downing Street tudományos fő tanácsadója a főszerkesztő londoni lakásán találkozott, hogy az igazgatótanács elnök

⁸⁴¹The Economist 1968. III. 22.

⁸⁴²House of Commons Official Report. March 27 1968. HANSARD VOL 761. 1545-1571.

⁸⁴³The Guardian 1968. IV. 7.

ekkor már nyíltan azt hangoztatta, hogy a közelgő gazdasági összeomlást követően a kormányzati rendszer dezintegrációja polgárháborúhoz fog vezetni, ergo elkerülhetlenné válik a katonaság bevetése. King a vérontást elkerülendő, a Nemzeti Egységkormány sürgős megalakítására szólította fel az egybegyűlteket, majd azzal a kéréssel fordult a királynő nagybátyjához: szükség esetén álljon az ország élére. Mountbatten meg akarta ismerni Zuckermann véleményét, aki váratlanul felállt, az ajtóhoz lépett, majd azt mondta: „Ez nyílt árulás. Mindez, az utcasarkokon felállított gépfegyverekről szóló elképzelés alaposan megdöbbentett. Én köztisztviselő vagyok, semmi dolgom nincs Önnel. Neked sem ajánlom, hogy legyen, Dicky!”⁸⁴⁴

Wilson népszerűtlenségével kapcsolatban intő jelként szolgált, hogy a május elsején, a birminghami kampánybeszéd során meghirdetett, átfogó városrekonstrukciós programtól függetlenül, a Munkáspárt katasztrofális vereséget szenvedett az önkormányzati választásokon.⁸⁴⁵ King 10-én levélben közölte Jenkins-szel, hogy le kíván mondani a jegybank igazgatótanácsában viselt tisztségéről. A pénzügyminiszter egészen addig nem vette komolyan szándéknyilatkozatot, amíg a Daily Mirror címloldalán *Enough is Enough* (Ebből elég volt) címmel nem jelent meg az ominózus vezércikk. King a helyhatóságok vezetésében bekövetkező konzervatív előretörés miatt nyíltan Wilsont tette felelőssé, majd a miniszterelnök azonnali leváltására szólított fel.⁸⁴⁶ Jenkinsnek alig maradt rá ideje, hogy figyelmesebben újraolvassa az ominózus levelet, amikor váratlanul telefonon keresték. A meglehetősen ideges Castle, aki folyamatos összeköttetésben állt kormányfővel, azt követelte a pénzügyminisztertől: tegyen közzé egy olyan nyilatkozatot, amelyben minden Wilson elleni szervezkedést elítél. Bár Jenkins erőltetettnek és a céllal ellentétes hatásúnak tartotta az ilyen deklarációkat, mégis hozzákezdett a megszövegezéshez, de amint úgy érezte, hogy az eredmény nem lesz elég meggyőző, képviselőházi beszédében határolódott el a szervezkedéstől. Az események inkább a sterling árfolyamának, és nem a miniszterelnöknek okoztak kárt, hiszen a sajtómánás támadásai nyomán, ha csak ideiglenes jelleggel is, de egységfrontba tömörült a frakció.⁸⁴⁷

⁸⁴⁴Cudlipp, 1976: 325-326.

⁸⁴⁵Callaghan, 1987: 237-238.

⁸⁴⁶King, 1972: 192-193.

⁸⁴⁷Jenkins, 1991: 252-255.

Miután a puccskísérlet a közvélemény tudomására jutott, százötven képviselő petícióban követelte, hogy King távozzék az Országos Szénbányászati Trösztben viselt pozíciójából. A Daily Mirror szerkesztőségének küldött levelekből, pedig egyértelműnek tűnt, hogy az olvasók 98%-a kiáll Wilson mellett, mélységesen elítélve King tisztességtelen politikai szándékait.⁸⁴⁸ A jogállam szellemiségével ellentétes próbálkozás az igazgatótanácsot is megdöbbenetette, így a testület május 30-án egyhangú szavazással döntött a vezérigazgató menesztéséről.⁸⁴⁹ Jogos tehát a kérdés: 1968-ban vajon tényleg veszélybe került-e a brit alkotmányosság? Lord Mountbatten részvételére nem lehetett számítani, hiszen amint King is távozott, udvariasan, de határozottan közölte, hogy egyetért Zuckermann megközelítésével.⁸⁵⁰ A királynő nagybátyja valóban nem kívánt részt venni egy ilyen típusú politikai megoldásban, amely az által is hitelt érdemlően bizonyítható, hogy a törvényességnek megfelelően beszámolt az uralkodónak a megbeszélésről. Zuckermann 1970-es feljegyzéseiben viszont arról írt, hogy "Dicky bácsi" meghatódott attól az elképzeléstől, hogy a Nemzeti Egységkormány élére állhat. Lord Mountbatten utólag úgy kommentálta az eseményeket, hogy a legrosszabb alternatívaként számolni kellett az államhatalom összeomlásával és a hadsereg beavatkozásával, azonban szó sem lehetett a törvényesen választott kormány megdöntésére irányuló törekvésekről. „Ha mégis bekövetkezett volna a katonai hatalomátvétel, az kizárólag alkotmányos úton történik”.⁸⁵¹ Írott alkotmány hiányában viszont egy ilyen lépés korántsem tűnt elképzelhetetlennek, a City ugyanis attól tartott, hogy - "a dokkmunkások, és a bányászok megmozdulásainak kordában tartása meghaladná a rendőrség erejét"- így hallgatólagos beleegyezésük esetén a klubok – alapítványok által kínált informális kapcsolatrendszernek köszönhetően az érdekelt elitcsoportoknak nem okozott volna gondot a puccs megszervezése.⁸⁵²

A parlamentarizmus háttérbe szorításával vagy végső esetben a fegyveres erők beavatkozásával kapcsolatos félelem egyáltalán nem tűnt megalapozatlannak. A 60-as évek elején egyes brit menedzserek már nyíltan azt hangoztatták, hogy a humanizmus, a liberalizmus, illetve a hagyományokon nyugvó parlamentáris berendezkedés már elavult, tehát a gazdasági siker érdekében inkább az Adenauer

⁸⁴⁸Crossman, 1979: 438-440.

⁸⁴⁹Healey, 1989: 337.

⁸⁵⁰Cudlipp, 1976: 327.

⁸⁵¹Morgan, 1992: 328-331.

vagy De Gaulle nevével fémjelezhető, tekintélyelvű demokráciamodellt kellene átvenni. Az értelmiség azonban már ekkor figyelmeztetett rá, hogy a társadalom igazgatásának francia vagy német modellje nem szolgálhat követendő példaként, amennyiben a gazdasági csoda önmagában nem képes megoldani az NSZK lélektani eredetű problémáit, míg a De Gaulle utáni Franciaország könnyen útmutatás nélkül maradhat.⁸⁵³ Az 1968-as diáklázadások idején valóban úgy tűnt, hogy a két említett jóslat beválik, ugyanakkor az ifjúsági radikalizmus az idősebb generációt egyértelműen a tekintélyuralmi megoldások irányába terelte. A De Gaulle által 1958-ban végrehajtott hatalomátvétel, de mindenekelőtt a törvényhozás feloszlatásával végződő, 1967-es görögországi fordulat alaposan megijesztette a képviseleti demokrácia híveit.⁸⁵⁴ A görög polgárság ugyanis viszonylag gyorsan beleegyezett az ezredesek uralmába, ráadásul érdemben egyik nagyhatalom sem tiltakozott. Az Egyesült Államok nyíltan segítette és ünnepelte a junta sikereit, miközben nem csak Franciaország és Nagy – Britannia, hanem a Szovjetunió is elismerésben részesítette az új athéni vezetést.⁸⁵⁵

Valószínű, hogy az elnök-vezérigazgató ez utóbbi lehetőséget komolyan számításba vette, mert ha csupán a káosz megelőzésével kapcsolatos terv szerepel a megbeszélés napirendjén, Zuckermann nem távozott volna oly gyorsan a találkozóról. Még ha Lord Mountbatten helytelenítette is az alapvető szabadságjogok felfüggesztésével járó katonai hatalomátvételt, azt viszont nem zárhatjuk ki, hogy ne vállalta volna a nemzeti egységkormány vezetését, amennyiben a Munkáspárt Végrehajtó Bizottsága leváltja Wilsont pártvezéri tisztségéből, és partnernek mutatkozik e meglehetősen szokatlan megoldás tekintetében.

A King nevéhez fűződő puccskísérlet ugyan megbukott, a frakcióban viszont sokan továbbra is úgy vélték, hogy a miniszterelnököt a "Castle - Jenkins tengely" rövidesen le fogja váltani. Wilson tekintélyvesztése abban is megmutatkozott, hogy a Lordok Háza június 18-án kilencfős szavazattöbbséggel megvétőzta a Smith – rezsim elleni embargó szigorítását. A felsőházi reform atyjának tekinthető Crossman csalódottságának adott hangot, hogy a konzervatívok beépített többségét annak ellenére sem sikerült legyőzni, hogy az 1958-ban alapított, életre szóló nemesi címek

⁸⁵²Dorill – Ramsay, 1991: 180-181.

⁸⁵³Koestler, 1963: 26-27.

⁸⁵⁴Ganser, 2005: 212-224.

⁸⁵⁵Foot, 1968: 339.

birtokosainak száma az örökletes főrendekével megközelítőleg azonos szintre került.⁸⁵⁶ Wilson az elmúlt időszak hasonló mozzanatai nyomán kormánybuktatási kísérletként interpretálta a határozatot, így a másnapi titkos kabinet értekezlet alkalmával már arról beszélt, hogy a Lordok Házát meg kell szüntetni. Callaghan azt gyanította, hogy a munkáspárti főrendek soraiból a frakcióvezető erélytelensége nyomán a legbizalmasabb információk is kiszivárognak, emiatt Lord Shackleton belügyminiszteri felszólítást kapott rá, hogy az ügyben haladéktalanul kérjen konzultációt Martin Furnival - Jones MI5 igazgatótól. A kormányfő egy – két nappal később ugyan lemondott a feloszlatás tervéről, de az obstrukció megelőzése végett kilátásba helyezte, hogy meg fogja szakítani az alkotmányos rendszer reformjával kapcsolatban zajló, három párti tanácskozást. Mivel Lord Peter Carrington, felsőházi konzervatív korelnök, aki meggyőződésből már hónapokkal azelőtt a Crossman féle reformtervezet mellé állt, a Wilsonnal folytatott megbeszélés alkalmával hitelt érdemlően cáfolta, hogy a főrendi kar előrehozott választásokra törekszik,⁸⁵⁷ a miniszterelnök június 21-én már a tárgyalások folytatásának szükségességéről nyilatkozott, hangsúlyozván, hogy a kormányának feltett szándéka a mélyreható, radikális változtatások véghezvitele.⁸⁵⁸

Bár a Carrington részéről tanúsított, megújulás iránti elkötelezettség megnyugtatóan hatott Wilsonra, a Labour parlamenti frakciójában végbemenő szervezkedés ellen ez sem nyújthatott védelmet. Miután Ray Gunter június végén a kormányfő vezetési stílusával szembeni elégedetlenség miatt lemondott a kabinetben viselt tisztségéről,⁸⁵⁹ Gordon Walker, Christopher Mayhew, és más a jobbszárnyhoz tartozó volt miniszter, államtitkár, parlamenti képviselő közreműködésével létrejött egy olyan csoport, amely egyértelműen a párton belüli hatalomváltást próbálta meg előkészíteni. A disszidensek számára viszont nem volt egyértelmű, hogy ki legyen Wilson utóda. Mayhew 1967 végén már Jenkins mellett lobbizott, aki viszont elhárította a megkeresést, mert az operatív válságmenedzselés közepette nem számolt gyors vezetőváltással.⁸⁶⁰

Néhány hónap múlva Walker arról tájékoztatta a volt haditengerészeti államtitkár, hogy Gunter és Callaghan is egyetért Wilson elmozdításával, hozzáátéve, hogy

⁸⁵⁶Crossman, 1979: 441-453.

⁸⁵⁷BBC News 1999. I. 1. Wilson wanted to abolish Lords. – www.bbc.co.uk – 2007. VII. 22.

⁸⁵⁸House of Commons Official Report. June 21 1968. HANSARD VOL. 766. 1310-1326.

⁸⁵⁹Williams, 1972: 258.

kompromisszumos jelöltként akár Crossmant is el tudná képzelni. Dick Taverne és Roy Hattersley a frakcióban egy listát köröztetett, amelyre minden támogató feliratkozhatott, Wilsonnak azonban meggyőződésévé vált, hogy valami történik a háttérben, ezért visszavonta Hattersley számára ígért előléptetést. Jenkins ekkor meghátrált, mert nem lehetett biztos abban, hogy Callaghan támogatná-e, hogy egy nála fiatalabb politikus legyen a pártvezéri poszt várományosa.⁸⁶¹ A szervezkedés a Times jóvoltából indirekt úton nyilvánosságra került, amennyiben a mérvadó napilap arra szólította fel Wilsont, hogy pártvezérként kérjen maga ellen bizalmi szavazást.⁸⁶² A miniszterelnök időközben belső forrásai jóvoltából megismerte az ügy részleteit, így július 6-án, walesi alapszervezetek ülésén kijelentette, hogy a kormány a szakszervezeti vezetőket is magába foglaló *establishment* részéről egyre durvább támadásokkal kénytelen szembenézni, ugyanis a tervezett gazdasági – társadalmi – jogi reformok túlságosan komoly érdeksérlemeket okoznak.⁸⁶³ Wilson ugyan nem kívánt boszorkányüldözést folytatni; mindazonáltal, az új energiaügyi miniszter arra figyelmeztette Lord Robenst, hogy a következő próbálkozás esetén le fogja mondani a vezérigazgatói tisztségről.⁸⁶⁴ A következő két hónap viszonylagos nyugalomban telt, mivel július 8-án Nagy – Britannia a jegybanki kormányzó és Harold Lever pénzügyminisztériumi államtitkár jóvoltából, az ún. Bázeli Egyezmény égisze alatt közel két milliárd dolláros hitelhez jutott, amellyel az OECD a sterlingövezet feloszlását ellentételezte.⁸⁶⁵

Wilson szokásos évi szabadságán tartózkodott Scilly szigetén, amikor augusztus 20-án a kora hajnalban a miniszterelnöki hivatal telefonon arról tájékoztatta, hogy Szmirnovszkij szovjet nagykövet azonnal találkozni kíván vele. A kormányfő elhatárolódott a protokollal ellentétes kéréstől, majd a diplomata fogadásával a Foreign Office illetékesét bízta meg. Egy óra múlva ismét telefonáltak a Downing Streetről, de Wilson az ügy bizalmas jellegére való tekintettel csak a vámhivatal épületében található kommunikációs csatornán értesülhetett arról, hogy Varsói Szerződés tagországai a szocializmus védelmének jelszavával bevonultak Csehszlovákiába. A miniszterelnök az időjárás és több, váratlan technikai probléma

⁸⁶⁰Mayhew, 1987: 181-185.

⁸⁶¹Ziegler, 1993: 294-296.

⁸⁶²The Times 1968. VII. 2.

⁸⁶³The Guardian 1968. VII. 7.

⁸⁶⁴Mason, 1999: 104-105.

⁸⁶⁵Jenkins, 1991: 256.

nyomán némi késéssel, de visszatért Londonba, ahol a védelmi és a külügyminiszterrel folytatott megbeszéléseket követően nyilatkozatban ítélte el a hadműveletet, mint amely ellentmond az ENSZ kartájának és a nemzetközi jog alapelveinek.⁸⁶⁶

Az események felkészületlenül érték az egész brit politikai osztályt, hiszen a Foreign Office egy – két nappal korábbi jelentésében még azt állította, hogy az oroszok a rendkívül kedvezőtlen nemzetközi visszhang miatt nem fognak Csehszlovákiára támadni. Az MI6 a valóságban éppen ellentétes következtetésre jutott, hiszen a megnövekedett nyugat irányú szovjet csapatmozgás minden elemzőnek feltűnt, azonban Dick White, a hírszerzés nyugállományba vonult parancsnoka, az újonnan kinevezett hírszerzési és nemzetbiztonsági koordinátor mégis a Külügyminisztérium álláspontját terjesztette a kabinet elé. Tudniillik a Secret Intelligence Service 1964-től a Foreign Office alárendeltségébe került, és a felettes kormányzati szerv gyakorlatának megfelelően egyre inkább mellőzte azoknak az információknak az ismertetését, amelyek nem igazolták a külügyi apparátus részéről az adott ügyben megfogalmazott téziseket. Noha a brit hírszerzés a Penkovszkij után alapos terveket készített a Varsó Szerződés katonai felvonulásainak korai előrejelzéséhez, megfelelő személyzet nélkül nem minden esetben tudta az adott eljárásokat életbe léptetni. Az információgyűjtés egyre hangsúlyosabban tevődött át a műholdas megfigyelésre, valamint a kifinomult rádiólehallgatásra, mivel a Vörös Hadsereg vagy velük szövetséges kelet-európai államok vezetéséből nem sikerült újabb, magas rangú informátorokat beszervezni. Az MI6 műveleteinek kudarcáról szóló hír gyorsan elterjedt a szűkebb kabinetben, amely emiatt mindinkább a Washington pénzügyi támogatásával működő GCHQ anyagaira hagyatkozott.⁸⁶⁷

A Varsói Szerződés tagállamainak részvétele nem maradt ellenlépés nélkül, hiszen Michael Stewart alig három nap elteltével, augusztus 23-án délelőtt már úgy nyilatkozott, hogy lemondja az adott évre tervezett, magyarországi és bulgáriai látogatását. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma is az utazás elhalasztásáról tájékoztatta a Morley budapesti brit nagykövetet, aki viszont azzal reagált, hogy a Foreign Office már korábban meghozta a döntést.⁸⁶⁸

⁸⁶⁶Wilson, 1971: 551-553.

⁸⁶⁷Dorill, 2000: 726-728.

⁸⁶⁸MOL XIX J – 1 – j – 1968 – 11-es d. – 002581/19-20 – 1968. VIII. 26. Stewart látogatás lemondása. 1-2.

Wilson augusztus 26-án megdöbbenésének adott hangot az intervenció miatt, majd felidézte, hogy a nyugati hatalmak 30 évvel korábban ugyanilyen tehetetlenül szemlélték az Anschlusst, majd tévékenyen asszisztáltak a Müncheni Egyezmény létrejöttében, ahol ráadásul ugyanígy Csehszlovákia volt az áldozat. „A múlt szerdai Anschluss nem a területi gyarapodásért, hanem abból a cinikus elhatározásból történt, hogy egyetlen szocialista ország sem térhet le a vélelmezett ideológiai egysége útjáról, nem mozdulhat el a szürke uniformizmustól a belső szabadság, az önkifejezés irányába. A Szovjetunió ENSZ képviselője hasonló szellemben nyilatkozott, amikor a bíráló megjegyzéseket azzal utasította el, hogy az ”beavatkozást jelent a Varsói Szerződés és a szocialista országok belső ügyeibe”. Münchenhez képest már az is eredmény, hogy a sértett a nemzetközi közvélemény előtt védheti magát, hiszen az oroszok ugyan megvetozhatják a BT határozatait, de nem azt már nem mondhatják meg, hogy a történelekről ki mit gondoljon. Moszkva nem számolt a nemzetközi visszhanggal és a csehszlovák nép állásfoglalásával, amely 20 vagy inkább 30 év után először érezhette szabadnak a sajtót és a közéleti vitákat. Alexander Dubcek ugyan a Csehszlovák Kommunista Párt funkcionáriusa, de végig nemzeti tónusban beszélt. Különösen feltűnő, hogy gondolatai milyen lelkesedést váltottak ki a fiatalok körében, hiszen nekik már nincs közvetlen tapasztalatuk a háború előtti demokratikus rendszerről. A Szovjetunió ezt a minimális elmozdulást arra hivatkozván nem tolerálta, hogy egy fontos ütközőállamról van szó, bár lehet, inkább attól félt, hogy a liberalizáció más országokat is megérint. Mivel sem Nagy-Britannia, sem a nyugati katonai szövetség nincs abban a helyzetben, hogy érdemi segítséget nyújtson az agresszió áldozatának, szorosabbra kell vonni a NATO egységét, hogy a jövőben képes legyen a hasonló válsághelyzetek kezelésére. A rugalmas reagálás elvét nem csak katonai értelemben kell fenntartani, hanem annak hatályát az enyhülés folyamatára is érvényesnek kell tekinteni”.⁸⁶⁹

Az egyoldalú szovjet beavatkozás rendkívüli mértékben megterhelte a kelet – nyugati kapcsolatokat, ennek nyomán a két tábor közötti hivatalos érintkezés majdnem egy évig csak a legszükségesebb szintre korlátozódott.⁸⁷⁰ A magyar–angol bilaterális viszony terén 1969. júliusában mégis kedvező fordulat állt be, amikor a csehszlovákiai eseményeket követően Szalai Béla külkereskedelmi

⁸⁶⁹House of Commons, Official Report August 26 1968. HANSARD VOL 769. 1273-1284.

miniszterhelyettes volt az első a szocialista országok kormányzati szintű vezetői közül, aki a brit kormány meghívásának eleget téve Londonba utazhatott.⁸⁷¹

Bár az előzetes szándéknyilatkozat ellenére az illetékes magyar szervek nem számítottak rá, Antony Wedgewood Benn szeptember végén a kétoldalú műszaki – tudományos együttműködés dinamizálása céljából hivatalos látogatást tett hazánkban. A technológiaügyi miniszter hangsúlyosan nem politizált, az eszmecserék kizárólag szakmai kérdéseket érintettek, a magyar pártvezetés ettől függetlenül kiemelten kezelte az említett tárgyalásokat, mivel 1968. augusztusa óta Tony Benn volt az első olyan brit politikus, aki a szűkebb kabinet tagjaként Magyarországon járt.⁸⁷² Mi állhatott a szokatlan érdeklődés, illetve annak a tendenciának a hátterében, hogy a szégyenteljes "Haladás-hadművelet" után Nagy-Britannia elsőként a Magyarországhoz fűződő kapcsolatait próbált javítani? Valószínű, hogy Wilson és kollégái rájöttek, hogy a magyar szerepvállalás döntően kényszerből, mintsem meggyőződéséből fakadt, hiszen az általuk komoly érdeklődéssel övezett Új Gazdasági Mechanizmus nem igazán nyerte el az oroszok tetszését, vagyis a reformkoncepciót kizárólag a Brezsnyev-doktrínához történő alkalmazkodás árán lehetett megmenteni.

A hidegháborús koordinátarendszer egyébként is olyan külpolitikai útmutatást adott a munkáspárti kormány számára, hogy Kelet-Európa helyett inkább Afrikával törődjön. A Smith - rezsim elleni küzdelem viszont alapjában véve hálátlan feladat bizonyult, mert a szankciók egyértelműen a briteknek okoztak több kárt. A közvélemény a font devalvációjá, és az általános napi problémák közepette mind kevésbé törődött Rhodesiával, de az embargó szigorításáról rendelkező törvénytervezet felsőházi vétőjén kívül az sem könnyítette meg a válságkezelést, hogy a bizalmas információk sorozatosan kiszivárogtak a Downing Streetről. Az MI5 1967 szeptemberében ugyan felfedte az államtitokszértés elkövetőjét, valamint annak kapcsolatát, az információvédelem hatékonysága azonban Helen Keenen, a kabinet mellé beosztott titkárnő, valamint John Fairer-Smith, a brit hadsereg egykori őrmesterének, a rhodesiai hírszerzés londoni rezidensének letartóztatása után sem

⁸⁷⁰Arday, 2005: 157.

⁸⁷¹MOL XIX J – 1 – j – 1969 – 15-ös d. – 00466/7 – 1969. VII. 24. Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyettes nagy-britanniai látogatása. 1-5.

⁸⁷²MOL XIX J – 1 – j – 1969 – 15-ös d. – 00430/8 – 1969. X. 29. Wedgewood Benn technológiaügyi miniszter magyarországi látogatása. 1-8.

javult, mivel a "londoni kormány megfigyelését" innentől fogva átvette a BOSS - *Bureau of State Security* (a dél-afrikai Állambiztonsági Hivatal).⁸⁷³

A helyzet megoldása érdekében Wilson egy leges legutolsó esélyt is felkinált, amennyiben lemondott a NIMBAR-elv alkalmazásáról. Lord Goodman augusztusi közvetítő útját követően Smith elfogadóan viszonyult a módosított feltételekhez, majd jelezte a küldöttség vezetőjének, hogy erről már hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni.⁸⁷⁴ Wilson és Smith újabb találkozására 1968. október 8-án, a HMS Fearless fedélzetén került sor. A brit miniszterelnök a korábbiakhoz viszonyítva lényegesen oldottabb hangvételű tárgyalások elején felhívta partnere figyelmét, hogy Nagy-Britannia végső soron nem tekinthet el az 1965-ös nemzetközösségi konferencián elfogadott „nincs függetlenség többségi uralom nélkül” elvének maradéktalan érvényesítésétől, azonban a jogkiterjesztés ütemezésében kész engedményeket tenni. Az előrelépés legfőbb akadálya abban állt, hogy Smith a teljes értékű szavazati jogot továbbra is az írni-olvasni tudáshoz kötötte, amely a 75%-os analfabétizmusra való tekintettel bizonytalan időre kitolta volna az afrikai többség egyenjogúsítási folyamatot. Smith azt állította, hogy országa anyagi helyzete nem engedi meg az iskolarendszer expanzióját, Wilson hasonló nagyságrendű rhodesiai hozzájárulás esetén 5 millió font értékben anyagi segítséget ajánlott fel az alapfokú és a szakmai oktatás fejlesztéséhez. Ezzel egy időben viszont ragaszkodott hozzá, hogy a helyi parlament minden negyedik tagja a többségi népcsoportból kerüljön ki, amely vétőjogot gyakorolhat. A következő lépésnek a Privy Council visszaállítását tekintette, amely az emberi jogok érvényesülését vizsgálná, továbbá örködné a sajtószabadság felett. A sarkalatos törvények érvényességét a RF 15 évre akarta maximálni, igaz, a módosításhoz szükséges westminsteri jóváhagyás ellen nem tiltakozott. Noha Smith pozitívan szólt Wilson javaslatairól,⁸⁷⁵ a telepes kormány felismerte, hogy semmit nem nyerhet a tervezet révén, amely ugyanúgy többségi uralmat vetíti előre. Thomson november 9-én kezdődő rhodesiai utazása során már határozott ellenszenvvel és meg nem értéssel találkozott, hiszen az egyenjogúsítási folyamat nemzetközi kontrollját a RF egyöntetűen visszautasította.⁸⁷⁶ A

⁸⁷³Dorill – Ramsay, 1991: 94-98.

⁸⁷⁴Home, 1976: 226.

⁸⁷⁵House of Commons Official Report. October 22 1968. HANSARD VOL. 770. 1213-1228.

⁸⁷⁶The Times 1968. XI. 10.

tárgyalásoknak ezennel vége szakadt: 1970. márciusában Smith kikiáltotta a köztársaságot, ahol a faji megkülönböztetés magából az alkotmányból következett.⁸⁷⁷ A szankciók betartására nem volt igazán esély, hiszen a szovjet hadiflotta európai és ázsiai térszerése idején a Royal Navy nem volt abban a helyzetben, hogy főereje Afrika déli-délkeleti partjainál állomásozzon. Az embargó kulcsa az olajszállítási tilalomban testesült meg, ezt viszont üzleti érdekből a multinacionális vállalatok figyelmen kívül hagyták, ugyanakkor az ellenőrzés terén Pretoria sem bizonyult készséges partnernek.

1968. októberétől London már csak azért sem fordíthatott több figyelmet Rhodesiára, mivel ekkor már közvetlenül az Egyesült Királyság területén állt elő újabb krízishelyzet. Az Ír-sziget 1921-es felosztásával a hat északi grófság autonóm tartományi önkormányzathoz jutott, amely a helyi törvényhozás székhelye, a Belfast mellett található kastély után kapta a Stormont - rendszer elnevezést. A meglehetősen sajátos kormányzati berendezkedés már a kezdetektől a közel kétharmados protestáns többséget képviselő UUP - *Ulster Unionist Party* (Ulsteri Unionista Párt) egyeduralkodó alatt működött, mozgásterét ráadásul jelentősen megnövelte az a Clement Attlee által 1949-ben tett nyilatkozat, miszerint London az északír parlamenttől kapott hozzájárulás nélkül nem fog változtatni a megosztottságon.⁸⁷⁸ Az unionisták a mögöttük álló, példátlanul erős garancia ismeretében mereven elzárkóztak a hatalom megosztásától, teljesen érzéketlenek voltak a katolikus ír kisebbséget érő lakáselosztási – foglalkoztatási diszkrimináció, valamint a rendőri túlkapások iránt, sőt, minden lehetséges eszközzel igyekeztek visszaszorítani utóbbiak részvételét. A helyhatósági választásokon továbbra is érvényben maradt a vagyoni census, amelynek következtében a lakosság 20%-a nem voksolhatott, miközben a főleg protestánsokból álló tulajdonosi kör plurális szavazattal bírt. Ezzel egy időben a választóköreketek is úgy jelölték ki, hogy minden körülmények között a biztosított legyen az UUP dominanciája.⁸⁷⁹

A két vallási közösség lakhely szerint elkülönült, párbeszéd legfeljebb a szakszervezeteken belül és az értelmiségiek között létezett. 1963-tól az új tartományi miniszterelnök, a mérsékelt unionista Terence O'Neill a katolikusok séreleminek orvoslása érdekében reformokat kezdeményezett, azonban a párton belüli ellenállás

⁸⁷⁷Blake, 1978: 401-403.

⁸⁷⁸Michael Farrell: Northern Ireland. The Orange State. London, Pluto Press, 1976. 182-193.

⁸⁷⁹Merlyn Rees: Northern Ireland. A Personal Perspective. London, Methuen, 1985. 6-7.

miatt néhány szimbolikus gesztusnál – katolikus iskolákban tett látogatások, Seán Lemass ír kormányfővel történő személyes találkozó - többre nem vállalkozott.⁸⁸⁰ Miután a szakszervezetek 1966-os memorandumára válaszként megfogalmazott ígéreteket - a diszkrimináció és a census eltörlését – a Stormont nem teljesítette, 1967 decemberében az USA déli államaihoz hasonlóan, Ulsterben is *Civil Rights Association*, vagyis a Polgárjogi Mozgalom alakult. A CRA 1968 őszére két, nagyszabású demonstrációt hirdetett. Az első rendben lezajlott, viszont az október 5-én Londonderry-be tervezett felvonulás már eleve veszélyesnek tűnt, hiszen figyelemfelkeltés céljából áthaladt volna a protestáns városrészekben. A *Protestant Apprentice Boys* (Protestáns Hadapródszövetség, az Orániai Rend ifjúsági tagozata) először vehemensen tiltakozott, végül úgy kívánta megakadályozni a CRA akcióját, hogy ugyanazon helyszínrre kért gyülekezési engedélyt. William Craig tartományi belügyminiszter az utóbbi csoport megmozdulását betiltotta, így a döntésből a Polgárjogi Mozgalom arra következtetett, hogy demonstrációjával kapcsolatban nem merült fel kifogás. A RUC – *Royal Ulster Constabulary* (az Északír Királyi Rendőrség) azonban útját állta a menetnek, majd rátámadt az élen haladókra. Gerry Fitt, a felekezeti különbségeken felülemelkedő SDLP – *Social Democratic and Labour Party* (Szociáldemokrata Munkáspárt), képviselője, akinek mentelmi jogát egyértelműen megsértették, ugyan mindenkit nyugalomra intett, de a karhatalom folytatódó támadásaira a tömeg már kövekkel és téglákkal válaszolt.⁸⁸¹

A tüntetésről készült felvételek az egész világot bejárták, amely végső soron London ellen hangolta a nemzetközi közvéleményt. A független elemzők ugyanakkor figyelmeztettek rá, hogy ettől függetlenül még mindig O'Neill a legjobb választás, hiszen az Orániai Rend prominensei közül mindenki más jóval szélsőségesebb nézeteket vall, ráadásul hozzáértése a tartomány gazdasági felzárkózásához sem nélkülözhető.⁸⁸² Miközben a *Dáil* (az ír törvényhozás) szót emelt azért, hogy Lemass és O'Neill mielőbb találkozzon egymással,⁸⁸³ az ulsteri események nyomán a londoniak is tartottak tőle, hogy a brit főváros egyetemi hallgatói által október 27-én megtartandó, a vietnámi háború elleni tiltakozó nagygyűlés általános felfordulásba

⁸⁸⁰Houses of Oireachtas Official Report. Eighteenth Dáil – Volume 225. 23rd November 1966. 1382.

⁸⁸¹James Callaghan – John Clare: *The House Divided. The Dilemma of Northern Ireland*. London, William Collins & Sons Ltd. 1973. 1-7.

⁸⁸²*The Economist* 1968. X. 5.

⁸⁸³Houses of Oireachtas Official Report. Eighteenth Dáil – Volume 236. 23rd October 1968. 1088-1090.

fog torkollani. Egyes konzervatív képviselők azzal az indítvánnyal fordultak a Callaghanhez, hogy ne engedélyezze a demonstrációt.⁸⁸⁴ Bár egy néhány száz fős anarchista csoport valóban megpróbált betörni az Egyesült Államok nagykövetségére, a vártnál lényegesen kevesebb, mindössze huszonötezer embert mozgósító tüntetés komolyabb rendzavarás nélkül ért véget. A belügyminiszter személyesen gratulált a nagy-londoni rendőrség - egész személyzetének, ugyanakkor a szervezők felé is köszönetét tolmácsolta, amiért az utóbbiak megakadályozták, hogy elszabaduljanak az indulatok.⁸⁸⁵

Mi állhatott annak hátterében, hogy míg a londoni megmozdulás békés keretek között maradt, az észak-írországi folyamat erőszakba torkollott? A diákok a polgárjogi menet résztvevőitől eltérően nem személyes sérelmeik okán, hanem elvi egyet nem értésből protestáltak az Egyesült Államok politikája ellen. Mivel a jól szituált vagy a társadalmi előmenetelben gondolkodó egyetemi hallgatók részben hagyománytiszteltből, részben az érvényesülésre tekintettel kerültek a hatóságokkal való összezapást, az erőszak alkalmazásának a Scotland Yard sem látta szükségét. Ezzel egy időben viszont jó okunk van feltételezni, hogy a RUC brutális fellépésére az UUP szélsőségeit támogató helyi rendőrőrnökök adtak utasítást, mert arra számítottak, hogy amennyiben Terence O'Neill pozíciója megrendül, az új tartományi vezetőt a "kemény kéz politikájának" híveinek sorából fogják kiválasztani.

A Munkáspárt számára a Londonderryben történt összezapás a lehető legrosszabbkor jött, hiszen a kabinet pontosan arról a közigazgatási reformsomagról tárgyalt, amely Wales, Skócia, de kérés esetén bizonyos észak-angliai területek számára lehetővé kívánta tenni, hogy az adott országrészeket érintő problémák legalább egy bizonyos részéről helyben szülessen döntés. Míg Wales inkább csak a mezőgazdaság és az egészségügy viszonylatában fejezte ki igényét a nagyobb önállóságra, a Skót Nemzeti Párt több képviselője úgy nyilatkozott, hogy fejlesztési támogatás formájában sem tartanak igényt London segítségére. Az említett retorikai fordulatok nyomán a Konzervatív Pártban, de sokan a választópolgárok közül is úgy vélték, hogy az ilyen elképzelésekkel nagyon óvatosan kell bánni, mert a Whitehall hatásköreinek átruházása meggyengítené az államot. Maga Wilson is elismerte, hogy a devolúció végrehajtása során a nemzeti érzületet nem lehet figyelmen kívül hagyni,

⁸⁸⁴Farell, 1976: 246-248.

úgy, ahogy ez fél évszázaddal korábban, az észak-ír autonóm önkormányzat kialakításakor történt. A kormány a bizonytalan helyzetre való tekintettel 1968 őszén nem devolúcióra, hanem csupán kisebb jelentőségű, decentralizációs lépésekre vállalkozott: a brit főváros egységes közlekedési rendszerének kialakítása érdekében a Nagy-Londoni Tanács felügyelete alá helyezték a szolgáltatókat, míg a Posta esetében szétválasztották a vezérigazgatói és a miniszteri tisztséget és elhatárolták a jogköröket.⁸⁸⁶

Wilson ígéretéhez híven, november első hetében Londonba rendelte az északír autonóm önkormányzat prominens személyiségeit, hogy fel tudja mérni az unionista párton belüli erőviszonyokat, valamint demonstrálja az O'Neill által követett politikai irányvonal melletti elkötelezettséget.⁸⁸⁷ Bár a megbeszélések alatt kiderült, hogy a Labour által favorizált devolúciós modell Ulster esetében nem igazán lesz alkalmazható, mégis jelentős elmozdulás történt, hiszen a Stormont – kormány két héten belül már konkrét reformokat hozott nyilvánosságra. 1969-től új alapokra helyezték a tanácsi lakáselosztást, amelyhez az egyéni-családi szükségletek figyelembe vételén alapuló pontrendszer társult. Miközben a rendőrség és az önkormányzatok által elkövetett szabálysértések vizsgálatára ombudsmani hivatal létesült, O'Neill megígérte, hogy visszavonja a *Special Powers Act* (Különleges Felhatalmazási Törvény) vitatható rendelkezéseit, valamint a széleskörű korrupció miatt feloszlatja a Londonderry-i közgyűlést.⁸⁸⁸

Ezzel párhuzamosan átszervezés kezdődött az egészségügyben és a szociális ellátások terén, amelynek koordinációjára Richard Crossman vezetésével megalakult a *Ministry of Health and Social Services*. A kabinet az új csúcsminisztérium létrehozatalával szociális érzékenységet és az adott szektor iránti elkötelezettséget próbálta demonstrálni, azt sugallván a választópolgároknak, hogy a megszorítások végeztével visszatér az 1964-es ígéretei megvalósításához. Noha Wilson nyilvános szereplései alkalmával folyamatosan az elmúlt évben elért eredményekről – az export dinamikus növekedéséről, a fejlesztési területeken épült új üzemekről – beszélt, e pozitív üzenetek nem feledtethették, hogy a font továbbra is meglehetősen

⁸⁸⁵BBC News 1968. X. 27. – www.bbc.co.uk - 2007. VIII. 1.

⁸⁸⁶House of Commons Official Report. October 30 1968. HANSARD VOL. 772. 29-49.

⁸⁸⁷O. Morgan, 1997: 345-347.

⁸⁸⁸Callaghan – Clare, 1973: 12-13.

bizonytalan alapokon áll.⁸⁸⁹ Pierre - Paul Schweitzer, az IMF igazgatóhelyettese a leértékelés évfordulója előtt úgy nyilatkozott, hogy a beruházások volumene még mindig elmaradt a kívánatostól, a folyó fizetési mérleghiány a kivitel alakulása és a turistaszezon függvényében ingadozik, de ettől függetlenül elfogadható; mindazonáltal az egyensúlyra nézve komoly veszélyt jelent, hogy a nem megfelelő hitelezési kontrollnak betudhatóan a lakossági fogyasztás szintje ismét túlmutat az ország lehetőségein.⁸⁹⁰ Jenkins szigorítani akart a jelzáloghitelezési feltételeken, ezt azonban a kabinet tagjai megakadályozták. Wilson egyetértett, de Castle már szkeptikus volt, a kereskedelmi miniszterre, pedig nem lehetett számítani, hiszen Crosland egész politikai pályafutása során mindig kitért a lényeges döntések elől.⁸⁹¹ A Labour a halogató taktikának köszönhetően ugyan megnyerte a november elején tartott időközi választást,⁸⁹² de mire megtették a szükséges lépéseket, az október havi külkereskedelmi mérleghiány rácaffolt az előzetes várakozásokra, így a font ismét támadások kereszttüzébe került. A spekuláció kiújulásának hátterében a frank devalvációjáról szóló híresztelést lehetett felfedezni, amelynek az volt az oka, hogy Párizs a gazdaság gyengébb teljesítménye, és a belpolitikai helyzet bizonytalanságai miatt képtelen volt fenntartani a nyugatnémet márkával a paritást.⁸⁹³ Mivel a Labour egy újabb leértékeléshez komoly presztízavesztés nélkül már nem járulhatott hozzá, Wilson az NSZK márka átértékelését indítványozta, amelyet a bonni kormány kezdetben elutasított.⁸⁹⁴ A Johnson-adminisztráció, amelynek figyelmét teljesen lekötötte a Richard Nixon győzelmével végződött november 9-i elnökválasztás,⁸⁹⁵ ugyan egyetértett a javaslattal, de miután inkább a frank árfolyamának drasztikus változását kívánta meggátolni, viszonylag későn interveniált az NSZK-nál a szükséges korrekció érdekében. November 15-én O'Brien arról tudósított Baseltől, hogy a Banque de France a következő hétvégére tervezi a végleges döntést, viszont Karl Blessing Bundesbank-elnök úgy nyilatkozott, hogy hajlandó lenne a franciák javára egy 15%-os árfolyam kiigazítást végrehajtani.⁸⁹⁶ Ez minden további nélkül

⁸⁸⁹Crossman, 1979: 479-482.

⁸⁹⁰The Economist 1968. X. 12.

⁸⁹¹Jenkins, 1991: 261.

⁸⁹²The Times 1968. XI. 10.

⁸⁹³Lacouture, 1992: 563-564.

⁸⁹⁴Couve de Murville, 1969: 343-344.

⁸⁹⁵Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1968-69. Book II. July 1, 1968 to 20th January 1969. 1968. XI. 11. Washington, United States Government Printing Office, 1970. 1119-1120.

⁸⁹⁶The Economist 1968. XI. 16.

megfelelt volna London céljainak, azonban este nyolc órakor a pénzügyminiszter olyan értesüléshez jutott, hogy a Bonn legfeljebb az adóztatás mértékén változtat, tehát kizárja az ártértékelést.⁸⁹⁷

Miután a Bank of England rákényszerült, hogy megmaradt tartalékaiból 250 millió dollárt a font védelmére áldozzon, Jenkins bezáratta a londoni tőzsdét, majd Fowler utasításra New York-ban is szünetet rendeltek el. Wilson azonnali konzultációt kért Herbert Blankenhorn nagykövettől, aki előtt felelőtlennek és túrhetetlennek nevezte a Kiesinger - kormány magatartását, majd hozzátette: amennyiben Nagy-Britannia a hivatalos bonni irányvonallal a font lebegtetésére kényszerül, nem engedheti meg magának, hogy jelenlegi szinten állomásoztasson csapatokat Németországban. Wilson és Jenkins másnap Bonnba repült, hogy válságtanácskozást folytasson a tíz legfejlettebb gazdasági hatalom kormányfőivel és pénzügyminisztereivel. A konferencia plenáris ülésén Jenkins és Fowler a márka ártértékelése mellett érvelt, amelyhez sikerült megszerezniük a belgák, a hollandok, a kanadaiak és svédok támogatását, Svájc és Olaszország viszont továbbra is az NSZK-hoz hasonló véleményt képviselt. Az EGK tagországokból érkező delegációk ebéd után több órák külön megbeszélést tartottak, majd Francois Ortoli azzal a kérdéssel fordult brit kollégájához, hogy Wilson hajlandó lenne-e segíteni a frank leértékelésében.⁸⁹⁸ Jenkins ezt úgy értelmezte, hogy a francia pénzügyminiszter a font önkéntes devalvációját szeretne elérni, amire határozott nemmel válaszolt, majd a pénzügyminiszterek zártkörű tanácskozásán ismételten elutasította az erre vonatkozó elképzelést. Mivel ez utóbbi alkalommal mindenki egyöntetűen bírálta a német hajthatatlanságot, egy pillanatra úgy tűnt, hogy végül a bonni nagykoalíció fog engedményt tenni. Másnap reggelre viszont a német fél álláspontja megmerevedett, Franz Josef Strauss gazdasági minisztert még Kiesinger és Willie Brandt sem tudták jobb belátásra bírni. Tekintettel arra, hogy Bonn nem bizonyult kompromisszumkésznek, már csupán a frank leértékelésének arányai képezhették vita tárgyát.⁸⁹⁹ A francia delegáció először 15%-ra gondolt, Washington ezt 5%-ra szeretne volna korlátozni, míg Karl Schiller, az NSZK pénzügyminisztere egy 2, 6 milliárd dolláros hitellel kísért 9%-os leértékelést javasolt.⁹⁰⁰ Ortoli végül egy 11,

⁸⁹⁷Johnson, 1972: 298-301.

⁸⁹⁸Jenkins, 1991: 262-269.

⁸⁹⁹Wilson, 1971: 583-584.

⁹⁰⁰The Economist 1968. XI. 30.

11%-os árfolyamcsökkentésre tett indítványt, amely már a többiek számára is elfogadhatónak tűnt,⁹⁰¹ De Gaulle azonban november 18-án bejelentette, hogy még sem lesz devalváció. Igaz, a tábornok hozzátette, hogy az utóbbi döntés együtt jár az állami kiadások - mindenek előtt a köztulajdonban lévő vállalatoknak nyújtott dotáció - 6, 5 milliárd frankos csökkentésével.⁹⁰² Lyndon B. Johnson búcsúzóul sok sikert kívánt a francia elnöknek, egyben reményét fejezte ki, hogy a két ország kooperációja a jövőben is eredményes lesz.⁹⁰³ Nagy – Britannia nem volt abban a helyzetben, hogy rosszallásának diplomatikus kifejezésével elintézettnek tekintse az ügyet. Jenkins hazaérkezése után egy újabb, éves szinten 250 millió font értékű adóemelést terjesztett elő, amelynek értelmében 10%-kal növekedtek a fogyasztási adók, elsősorban a benzin, az égetett szesz és a dohányárúk jövedéki terhei, korlátozta a hitelfelvételt, valamint néhány kivételtől eltekintően 50%-os, a tranzakció előtt hat hónappal befizetendő letéhez kötötte az importot.⁹⁰⁴

Az átértékelési krízis utáni nyugalom nem volt hosszú életű. Tudniillik, a Londonban tartózkodó külföldi pénzemberek – köztük a Magyar Nemzeti Bank képviselője - egyöntetűen úgy vélték, hogy a brit gazdaságban tapasztalható strukturális gondok, például a növekvő export ellenére megugrott behozatal nyomán bármilyen külső vagy belső fordulat ismételten valutaválsághoz fog vezetni.⁹⁰⁵ Az említett vélemény szinte önmagát beteljesítő jóslattá vált, amikor 1968. decemberének első napjaiban elterjedt, hogy nem csupán Wilson, Jenkins és Callaghan, hanem maga II. Erzsébet is lemondott.⁹⁰⁶ Noha ez utóbbi értesülést senki nem vette komolyan, Jenkins december 5-én, amikor megérkezett Newcastle – on – Tyne városába, a főpályaudvaron mégis újságírók gyűrűjébe került, ahol mindenki csak arról kérdezte, hogy mi az igazság a pénzügyminiszter és a kormányfő távozásával kapcsolatban. A cáfolat ellenére a pénzpiacokon egyből úrrá lett az idegesség, amely a jegybanknak közel 100 millió dollárba kerül. A spekuláció a következő hét keddjén jutott el tetőpontjára, és csak azt követően maradt abba, hogy Jenkins demonstratívan együtt vacsorázott a City

⁹⁰¹Benn, 1995: 196.

⁹⁰²De Gaulle, 1988: 354-357.

⁹⁰³Public Papers, Lyndon B. Johnson 1968-69. Book II. 1969. XI. 24. 1158.

⁹⁰⁴The Times 1968. XI. 20.

⁹⁰⁵MOL XIX – J – 1 – j – 1968 – 12-es d. – 001053/5 – 1968. XII. 29. A font helyzete. 1-6.

⁹⁰⁶Dorill – Ramsay, 1991: 183-187.

meghatározó személyiségeivel, míg Wilson a kedvező fizetési mérlegadatokra építő retorikai fogásaival megnyugtatta a parlamentet.⁹⁰⁷

Az alaptalan híresztelések terjesztése mögött minden bizonnyal a főszerkesztői – laptulajdonosi közösség azon csoportja állhatott, amely így akart bosszút állni a miniszterelnökön a King menesztésében játszott szerepéért. Volt-e alapja az utóbbi vélelemzésnek, amely újabb, nehezen helyrehozható károkat okozott az országnak?

A valóságban sem Wilson, sem Jenkins nem tudott arról, hogy az IPC holding az elnök–vezérigazgató menesztéséről döntött. King ezzel kapcsolatos magatartása sem volt egyértelmű, hiszen míg a televízió nyilvánossága előtt cáfolta a kormányzati beavatkozásra vonatkozó kérdést, 1971-ben tartott születésnapj partiján már arról beszélt, hogy még nem sikerült teljesen kiderítenie, hogy Wilson – talán Cudlipp segítsége révén – miként érte el lemondását.⁹⁰⁸

Wilson a jelentős népszerűségvesztéstől függetlenül túlélte az 1968-as esztendő megpróbáltatásait, hiszen sem a sorozatos pénzügyi válságok, sem a Cecil King nevével fémjelvezhető puccskísérletet nem volt képes arra, hogy idő előtt megöntse a munkáspárti kormány uralmát. Az újabb leértékelés rémével vívott, folyamatos küzdelem viszont nem tette lehetővé, hogy elinduljanak azok a strukturális reformok, amelyek megteremthetik a gazdaság hatékonyabb tételének, vagy a közigazgatás professzionálisabb menedzselésének feltételeit, nem is beszélve az EGK-tagságra való felkészülésről. A kabinet ugyan elhatározta, hogy hozzákezd a nagy rendszerek átalakításához, de a második világháború óta eltelt negyed évszázad sokak emberből olyan reakciót váltott ki, hogy a változás túlságosan gyors, a többség inkább nyugalmat szeretne. A megújulás azonban soha nem lett volna annyira időszerű, mint a 60-as évtized végén. A nemzetközi gazdaság erőviszonyai egyértelműen azoknak az országoknak a javára toldódtak el, amelyek már nem kötődtek a klasszikus nagyhatalmi tradíciókhoz. Míg Japán, az NSZK és Olaszország már effektíven veszélyeztették London pozícióit, a versenytársak között az olyan kisebb államok is felbukkantak, amelyek a kedvezőtlen természeti adottságok – nagy népsűrűség, nyersanyaghiány, kívülről jövő potenciális fenyegetés – miatt rá voltak kényszerítve, hogy helyt tudjanak állni a világpiacon. Míg Hong Kong, Tajvan, Szingapúr, Dél – Korea minden erejével a versenyképességre koncentrált, Ausztria, Belgium, Finnország, Hollandia, Svédország emellett állampolgárai életszínvonalának

⁹⁰⁷Jenkins, 1991: 270-272.

emelésére is komoly figyelmet fordított. A kívülállók szemében viszont úgy tűnt, hogy az Egyesült Királyság még mindig arra törekszik, hogy fenntartsa a nagyhatalmi pozíció látszatát, amely mindenek előtt abban nyilvánult meg, hogy a fegyverkezés terén – igaz, jóval korlátozottabb erőforrásokból – lépést próbált tartani a Szovjetunióval, az Egyesült Államokkal vagy éppen a Kínai Népköztársasággal. Az erre irányuló kísérletezés általában úgy végződött, hogy, még ha a brit hadiiparnak sikerült is kifejleszteni egy – egy új fegyverrendszert, a szolgálatba állított eszközök száma minden esetben jócskán elmaradt a várakozásoktól. A magas előállítási költség, valamint a konkurensok által gyakorolt nagyobb politikai befolyás viszont együttesen megakadályozta, hogy a beszűkült hazai piacot a külföldi értékesítések segítségével pótolják. A Munkáspárt azonban még adott körülmények között sem volt elég bátor ahhoz, hogy beismerje: Nagy-Britannia nincs már abban a helyzetben, hogy minden szükséges fejlesztést önállóan végre tudjon hajtani. A megoldás abban kínálkozott, hogy a szigetország – például az EGK-hoz történő csatlakozás révén – kihasználja a meglévő helyzeti előnyeit, míg más területeken alvállalkozóként vegyen részt a nemzetközi munkamegosztásban. A kormány viszont továbbra is késlekedett az érdemi döntéshozattal, hiszen a legfontosabb külpolitikai célkitűzéshez a többi érdekelt fél részéről hiányzott az egyöntetű támogatás, ugyanakkor választóiban sem akart olyan érzetet kelteni, hogy a nagyhatalmiság szimbólumainak feladása fűződjék a nevéhez.

ELMARADT REFORMOK – KÉNYSZERŰ KOMPROMISSZUMOK

Mivel a lakosság kezdett belefáradni a megszorító intézkedésekbe, a Tribune - csoport részéről felvetődött, hogy az előkészületben lévő

⁹⁰⁸Cudlipp, 1976: 374-375.

közigazgatási reform jegyében csökkentsék a köztisztviselői kar létszámát. A kormányfő erre azonban nem látott érdemi lehetőséget, utalást téve arra, hogy a mind összetettebb társadalmi viszonyok nyomán újabb és újabb ügyek jönnek létre, amely óhatatlanul befolyásolja az államapparátus működését. Mint arra a John Fulton, BBC általános elnökhelyettes vezetésével működő bizottság is rámutatott, a foglalkoztatottak száma a kötelező és önként vállalt korlátozások, továbbá a magánszektor versenye miatt sokkal lassabban növekedett, mint közigazgatásra jutó feladatkörök. Wilson elismerte, hogy a köztulajdonban lévő vállalatoknál a korábbi évekhez viszonyítva 8000 fővel kisebb adminisztrációs létszám dolgozik, hozzáteve, hogy a könyvelés – bérszámfejtés területén a minisztériumokban is vannak még tartalékok, de a reform nem elsősorban a leépítésen, hanem a hatékonyság növelésén kell, hogy nyugodjon. A bizottság által készített terv az eddigi gyakorlattal szemben három jelentős módosítást tartalmazott. A közigazgatás felügyeletét 1971-től a Kincstar helyett a mindenkori kormányfő alárendeltségében működő, egyben a köztisztviselők kiválasztásáért is felelősséggel tartozó *Ministry of Civil Service* (Közigazgatási Minisztérium) látta volna el. Az egyes minisztériumokon belül zajló képzést a kutatási feladatokkal is megbízott, két – három vidéki tagintézménnyel rendelkező *Civil Service College* (Közigazgatási Főiskola) égisze alatt kívánták egységesíteni, amelynek központja a Sunningdale kastélyban nyert volna elhelyezést. A tervezet ugyanakkor meg kívánta szüntetni az addig érvényben lévő *administrative, executive, clerical class* (államtitkári, előadói és írnoki) osztálybesorolást. A vizsgálat a kormány működésével, a kinevezett államtitkárok és választott tisztségviselők egymáshoz való viszonyával nem foglalkozott, mondván a minisztériumi hatáskörök a szükségletek szerint változnak, a kabinetlétszám csökkentésében viszont azért nincs ráció, mert a kevésbé fontosnak minősített területeken könnyen elvész a felelősség.⁹⁰⁹

Bár a reformok többségét az érintettek végül kedvezően fogadták, a kabinet a további konfrontációk elkerülése végett nem erőltette a megvalósításukat.⁹¹⁰ Valószínű, hogy a gazdasági nehézségekre tekintettel a Labour nem merete megkockáztatni, hogy még az iránta lojális köztisztviselői csoportokkal összeütközésbe kerüljön, hiszen a parlamenti többség és a bürokrácia közötti konfliktusok tovább rontottak volna a kormányzati munka egyébként is csökkenő hatékonyságán.

⁹⁰⁹House of Commons Official Report. November 21 1968. HANSARD VOL. 773. 1542-1565.

A sajtó reprezentánsai általában nem azonosultak a Sunday Times módszereivel, azt azonban szóvá tették, hogy a kormány súlyos hibát követett el, amikor a devalváció után felhagyott az aktív ár-és jövedelempolitikával. A kormány – talán a megélhetési költségekre való tekintettel - 1967. végétől nem szerzett következetesen érvényt a béremelési korlátozásoknak, az úgynevezett vadsztrájkok gyakorisága még mindig növekvő tendenciát mutatott. A munkaügyi kapcsolatok vizsgálatára három évvel korábban létrehozott Donovan-bizottság ugyan a szakszervezetek belső megújulását szorgalmazta, azzal a törekvéssel viszont már nem értett egyet, hogy a munkaügyi kapcsolatokat jogi úton rendezzék. A miniszterelnök egyébként csak akkor döbbsen rá, hogy szélesebb körű meghatalmazást kellett volna adnia a bizottságnak, amikor szinte az összes közvélemény kutatás arról tudósított, hogy a parlamenti választások során kiemelt szerepet játszó TUC iránti közbizalom alapján véve megrendült.⁹¹¹ Castle ekkor már huzamosabb ideje mondogatta Wilsonnak, hogy törvényi szabályozás nélkül az illegális munkabeszüntetések és szolidaritási sztrájkok terén nem várható pozitív változás, sőt, a helyzet inkább rosszabbodni fog. Ennek szellemében 1968. december 19-én megalakult az *Industrial Relations Board* (Ipari Kapcsolatok Országos Bizottsága), amelyet a munkaügyi bíróság jogkörével is felruháztak.⁹¹² A munkaügyi miniszter asszony azért ragaszkodott hozzá, hogy a testület jogilag kötelező érvényű határozatokat alkothasson, mert a bizottság megállapításai szerint a normaszegés a nemzetgazdasági szempontból elsődlegesen fontos szektorokra - nyomdaipar, szénbányászat, autó és-hajógyártás, a kikötők és a vasúti közlekedés – volt a leginkább jellemző. A bizottság a kedvezőtlen tendencia hátterében két tényezőt velt felfedezni. Az ötven évvel korábban létrejött, informális - ágazati megállapodásokra épülő rendszer az alkufolyamat vállalati szintre történő áthelyeződése révén gyökeresen megváltozott, ráadásul a szakszervezeti bizalmi tárgyalási stílusában egyre inkább a l'art pour l'art radikalizmus és kompromisszumképtelenség tükrözőtt.⁹¹³

Bár a munkavállalói érdekképviselletekkel szoros viszonyt ápoló parlamenti képviselők elfogadhatónak tekintették Donovan egyes ajánlásait – pl. a vállalati

⁹¹⁰Williams, 1972: 344-350.

⁹¹¹Heath, 1998: 297-298.

⁹¹²The Times 1968. XII. 20.

⁹¹³Castle, 1993: 403-420.

szinten meghatározott időre kötött megállapodások szaktárca általi regisztrációját, vagy az addig csak informálisan elismert kollektív szerződésekre és a szakszervezetek konzultációs jogaira adott állami garanciát - a konfliktuskezelés jogi szférába utalásához már senki sem akart hozzájárulni.⁹¹⁴ Callaghan, Crosland, Marsh és Mason tisztában volt vele, hogy sok szakszervezet arrogánsan és antidemokratikusan viselkedik, vezetőségük nincs kapcsolatban a tagsággal, illetve a gazdasági realitásokkal, mégis úgy érezték, hogy csak az öntisztulás lehet eredményes.⁹¹⁵

Így nem csupán szakszervezeti körökben, hanem a Labour frakciójában is óriási felháborodást generált az 1969. január 17-én *In Place of Strife* (Harc helyett) címmel nyilvánosságra hozott miniszteri memorandum, amely lényegében előre vetítette az ipari kapcsolatok törvényét. A tanulmány minden nem hivatalos munkabeszütetés előtt 30 napos nyugalmi időszakot, valamint titkos szavazást írt elő, a vadsztrájkok által okozott károkat a szervezői oldallal akarta megtéríttetni, ugyanakkor az egyes szakszervezetek között, a munkahelyi reprezentációval kapcsolatos viták eldöntésében az állam mondta volna ki a végső szót. A megrendszabályozás elvileg azt a célt szolgálta volna, hogy a túlzó bérkövetelések ne ássák alá a stabilizációs folyamatot,⁹¹⁶ az elképzelés viszont nem volt rá tekintettel, hogy a brit szakszervezetek nem annyira a magasabb jövedelmekért, hanem főleg a munkahelyek – igaz, sokszor rossz értelemben vett - biztonságáért, a modernizáció ellenében, bármi áron történő megőrzéséért harcoltak.⁹¹⁷

Valószínű, hogy a Callaghan - tábor részint ez utóbbi aspektus ismeretében tiltakozott, tudniillik az új koncepció erre nem kínált megoldást, de sokkal kézenfekvőbb, hogy az említett caucus húzódozott attól, hogy alig másfél – két évvel a soron következő választások előtt a párt működése, támogatóihoz fűződő viszonya szempontjából kardinális kérdés egyáltalán napirendre kerüljön.

A frakcióban a felsőházi reform keresztülvitelére jóval nagyobb volt a fogadókészség, hiszen ez nem befolyásolta a választók életszínvonalát, ráadásul az említett alkotmányjogi probléma túlságosan is elvontnak tűnt ahhoz, hogy szavazatokat lehessen vele szerezni. A vonatkozó törvénytervezet, amely második

⁹¹⁴Callaghan, 1987: 272.

⁹¹⁵Mason, 1999: 109.

⁹¹⁶The Economist 1969. I. 25.

⁹¹⁷Koestler, 1963: 63-69.

olvasatban 1969. február 3-án került a parlament elé, a következő lényegi változtatásokat foglalta magába. Az örökletes főrendi cím – néhány regionális érdeket megjelenítő személyiség kivételével – senkinek nem adott volna automatikus felhatalmazást ahhoz, hogy részt vegyen a Lordok Házának munkájában. Az elképzelés szerint a második kamara egy szavazati joggal rendelkező, illetve egy szavazati joggal nem rendelkező csoportból tevődött volna össze, ahol az előbbi kategóriába csak az életre szóló, át nem örökíthető nemesi rangok tulajdonosai, valamint a történelmi arisztokrácia olyan reprezentánsai tartoztak, akik nem töltötték be 72. életévüket, mielőtt az előző parlamentet feloszlatták. A szavazati jogot az ülések minimum egyharmadán történő részvételhez, illetve az ezzel kapcsolatban tett, előzetes írásbeli nyilatkozathoz kötötték, oly módon, hogy aki ezt nem teljesítette, annak jogosítványa a nyugdíjkorhatárt elért vagy örökletes ranggal bíró főnemesekehez hasonlóan nem terjedt volna tovább a véleménynyilvánításnál, a bizottsági üléseken való részvételnél és az indítványozásnál. A 230 teljes státuszú úgy oszlott volna meg a pártok között, hogy a mindenkori kormányzóerő néhány fős többségét biztosítsa, amely elősegíti a gyors döntéshozatalt, de a liberálisabban értelmezett pártfegyelem jóvoltából szükség esetén moderáló hatást gyakorolhat. A Labour ugyanakkor meg kívánta szüntetni a kötelező egyetértés gyakorlatát, amelynek értelmében, ha a parlament és a második kamara fél éven belül sincs megegyezés, a Lordok Házának kötelessége a törvénytervezetet az uralkodó elé terjeszteni.⁹¹⁸ Az érintettek nem kis részben Lord Carrington közbenjárása nyomán 251: 66 arányban előzetes támogatásukról biztosították a koncepciót, azonban a szavazati joggal rendelkező felsőházi tagok kiválasztásának tekintetében már nem volt teljes az egyetértés. A White Paper egy olyan független bizottságot képzelt el, amelyik a pártok reprezentánsaiból, valamint független személyiségekből – egyházi vezetők, tudósok, művészek – tevődött volna össze. A hátsó padosorokban helyet foglaló képviselők ezt viszont mindkét oldalon a patronázs kiterjesztéseként, a pártelit hatalmának növelésére irányuló törekvésként interpretálták, ugyanakkor sok konzervatív frakció tekintélyes hányada elvből ellenezte a reformot. A törvénytervezetet második olvasatban 150 fős többséggel elfogadták, de 105 ellenzéki képviselő mellett 27 munkáspárti honatya is a White Paper ellen szavazott. A tory jobbszárny prominensei – Enoch Powell, John Boyd – Carpenter, John Peyton

⁹¹⁸House of Commons Official Report. 3rd February 1969. HANSARD VOL. 777. 44-59.

– kitűnő szövetségesekre találtak a bevanita platform jeles személyiségei - Michael Foot, Eric Heffer és Robert Sheldon személyében. Eme ominózus csoport tagjai mindent elkövettek azért, hogy a bizottsági ülések során az ügyrendi kérdések túldimenzionálásával, újabb módosító indítványokkal, hosszú szónoklatokkal késleltessék a törvényhozatali folyamatot. Mivel két hónap alatt a húsz paragrafusból mindössze hatot sikerült megvitatni, a képviselőház belátta, hogy ezek után minden újabb egyeztetés a kodifikáció hangsúlyosabb területeinek rováására történik. Tekintve, hogy az ügy mindkét nagy pártban súlyos belső konfliktusokhoz vezetett, Wilson úgy döntött, hogy a Lordok Házának reformját – hivatalosan a munkaügyi kapcsolatokat szabályozó törvény prioritása miatt – leveszi a parlament munkarendjéről.⁹¹⁹

Milyen tényezőket lehetett felfedezni pártállástól függetlenül tapasztalható ellenállás hátterében? A Konzervatív Párt azért ragaszkodott a status quo fenntartásához, mert a változatlan keretek között működő felsőház segítségével kívánta útját állni a munkáspárti balszárny, vagy általában véve az ifjúság radikalizmusának. Bár Michael Foot és társai a felsőház eltörlése mellett érveltek, nagyon valószínű, hogy ez nem lehetett több pusztá retorikai fogásnál. Az adott intézmény a bevanita platform szempontjából már csak azért sem volt teljesen haszontalan, mert lehetőséget adott rá, hogy a potenciális versenytársakat a Lordok Házába száműzzék, vagy amennyiben saját irányzatuk szenvedne vereséget, politikai pályafutásuk a második kamarában folytatódjon.

A felsőházi reform tekintetében meglévő konszenzus viszont nem szorította háttérbe a pártelitek között zajló, retorikai csatározást. Pár nappal a második olvasatról hozott parlamenti döntést követően Anthony Barber már annak a véleményének adott hangot, hogy a miniszterelnök ősre ki fogja írni az egyébként csak 1970-71 fordulóján esedékes választásokat. A konzervatív képviselő érvelése azon alapult, hogy az importletét pozitív hatásai – mivel az intézkedés csupán félévre szól – rövid időn belül megszűnnek, ugyanakkor még nem érvényesül a lakosság területi elhelyezkedésében történt változások nyomán végrehajtott, a Munkáspárt szempontjából előnytelen választókerületi korrekció. A politikus szerint Wilson megéreztte, hogy már nem nyerhet, ezért arra törekszik, hogy pártját megóvja a megsemmisítő vereségtől. A politológusok többsége azonban erősen vitatta Barber

⁹¹⁹Whitelaw, 1989: 66-68.

álláspontját, hiszen az ellenzéki vezetés ekkor már csak 4% körül volt, míg pénzügyi szakértők rámutattak, hogy 1970 végéig könnyen elfogyhat a konzervatív részről oly gondosan összegyűjtött 2,5 millió fontnyi kampánypénz. A legkülönbözőbb értékelések mindegyikében szerepelt egy közös, visszatérő gondolatot: a kormány nem tehet túl sok engedményt, mert az óhatatlanul veszélybe sodorja a gazdasági reformokat, amely bármilyen megingás esetén a választási kudarccal lesz egyenértékű.⁹²⁰

A konszolidációhoz ráadásul a nemzetközi környezet sem volt túl kedvező. Az újraértékelési krízis az egész brit politikai osztályt rádöbbenetette, hogy kívülállóként már nem tud érdemi befolyást gyakorolni az EGK-tagországok politikájának alakulására, miközben a belépés még mindig eléggé távolinak tűnt. A munkáspárti kormány minden határon túl az Egyesült Államok segítségére sem apellálhatott, Nixon ugyanis már a korteskedés során egyértelművé tette, hogy pénzügyi és katonai téren egyaránt nagyobb teherviselést vár el a nyugat-európai államoktól. Ez, pedig azzal fenyegetett, hogy az NSZK szerepének növekedésével, valamint az amerikai - francia kapcsolatok várható javulásával párhuzamosan az európai erőegyensúly Nagy -Britannia rovására fog eltolódni.⁹²¹

London és Párizs viszonyában ekkor újabb fordulat történt, amely mindössze annyiban különbözött a korábbiaktól, hogy ez alkalommal a francia fél volt a kezdeményező.⁹²² De Gaulle, akinek tekintélyét a diáklázadások, a gazdaságpolitikai úttévesztés, valamint a rendkívül költséges, önálló kül és védelempolitikára visszavezethető pénzügyi nehézségek egyaránt aláásták, egyre nyugtalanabbul figyelte Franz Josef Strauss és Walter Hallstein túlzásoktól sem mentes megszólalásait, amelyek már egyértelműen egy öntudatos Nyugat-Németországról tudósítottak. Ezzel egy időben félt attól a lehetőségtől, hogy a közösségi tagországok olyan helyzetet teremtenek, ahol a között kell választania, hogy hozzájárul a brit csatlakozáshoz, vagy az európai integráció nélküle folytatódik.⁹²³

A francia elnök, hogy erejét vegye a magatartásával kapcsolatos bírálatoknak, 1969. február 4-én az Élysée-palotában vacsorát adott Christopher Soames brit nagykövet tiszteletére. A megbeszélés során De Gaulle egy olyan, új Európa koncepciót

⁹²⁰The Economist 1969. II. 8.

⁹²¹MOL. XIX – J – 1 – j – 1968 – 11-es d. – 003902 – 1968. XII. 28. A brit európai politika problémáiról. 1-4.

⁹²²Couve de Murville, 1969: 427.

terjesztett elő, amely a négy, legjelentősebb nyugat – európai hatalom – Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és az NSZK – az Egyesült Államoktól is független, szoros politikai együttműködésén nyugszik, és amelynek a brit – francia szövetség áll a középpontjában. A tábornok ehhez meg akarta változtatni a Közös Piac jellegét, amely számára már csak azért sem okozott különösebb problémát, mert alapjában véve nem bízott az integráció jövőjében; utóbbi helyett egy olyan kiterjedt szabadkereskedelmi övezetet vizionált, amely mindenek előtt a mezőgazdasági termékek szabad forgalmán alapul. De Gaulle arra is felkészült, hogy kétoldalú, titkos tárgyalásokat folytatasson Wilsonnal, sőt, pozitív válasz esetén felajánlotta, hogy megteremti a brit EGK-csatlakozás feltételeit. Soames, bár más formában képzelte el az említett négyhatalmi együttműködést, a külügyminisztérium számára küldött üzenetében megfontolásra érdemesnek nevezte a javaslatot.⁹²⁴

A köztudottan frankofób Michael Stewart viszont csapdáról beszélt, így a Foreign Office mindent elkövetett annak érdekében, hogy a tábornok elgondolásait felfedje Washington és a többi EGK – tagállam előtt.⁹²⁵ Ez utóbbi manőverhez soha vissza nem térő alkalmat kínált, hogy a brit miniszterelnök február 12.-től 14.-ig Kiesinger vendége volt az NSZK fővárosban. Miután Wilson Stewart tanácsára részletesen beszámolt a február 4-i eszmecséréről, Soames a rákövetkező napon utasításba kapta, hogy figyelmeztesse a *Quai d'Orsay* (a francia külügyminisztérium) illetékeit: a brit kormányfő elbeszélése nyomán Kiesinger is tisztában van a De Gaulle – Soames találkozó bizalmas elemeivel. Stewart ezzel párhuzamosan utasította a hágai, a brüsszeli és a római brit nagykövetséget, hogy haladéktalanul tájékoztassák a fogadó országok kormányait. A Quai d'Orsay válaszul ellenoffenzívába kezdett, amely mindenek előtt tompítani próbált De Gaulle euroszeptikus megjegyzéseinek, a polémia azonban, amely annak kapcsán lobbant fel, hogy ki, mikor, mit mondott, nem sokára a nyilvánosság elé került.⁹²⁶

A Times, mivel beszámolójából kimaradt, hogy Soames egyértelműen kiállt a NATO mellett, úgy interpretálta De Gaulle terveit, mint amely az észak-atlanti szövetségre és a Közös Piacra egyaránt halálos fenyegetést jelentenek.⁹²⁷ A Le Figaro viszont megbízhatatlannak nevezte Nagy-Britannia franciaországi nagykövetét, mondván a

⁹²³Lacouture, 1992: 374-375.

⁹²⁴Henry Kissinger: *The White House Years*. Boston, Little, Brown and Company, 1979. 87.

⁹²⁵Home, 1976: 234-236.

⁹²⁶Kissinger, 1979: 88-89.

felvázolt önálló Európa nem befolyásolná a NATO alapkoncepcióját.⁹²⁸ A Foreign Office ekkor megjegyezte, hogy a franciák önvédelemből a közvélemény el fogják tární saját verzióját, ezért a diplomáciában teljesen szokatlan módon a bizalmas tárgyalások teljes szövegét lehozták a sajtóban.⁹²⁹

Couve de Murville neheztelt a köztársasági elnökre a felesleges gesztus miatt, mert szerinte jóslható volt, hogy ez fog történni.⁹³⁰ Az ellenzék részéről ugyan kritikus megjegyzések kísérték a kormányzat magatartását, amiért nem csillapodtak a Párizs és London között fennálló ellentétek, a diplomáciai fiaskót a miniszterelnök mégis különösebb tekintélyvesztés nélkül megúsza.⁹³¹

Wilson a hónap közepén már csak arra koncentrált, hogy jó viszonyt építsen ki az Egyesült Államok új vezetésével. Richard Nixon 1969. februárjában európai körutazásra indult, amelynek második állomásaként - a brüsszeli NATO-központban tett látogatás után - február 24-én érkezett Londonba. Míg az amerikai elnök a repülőtéren sajtótájékoztató során a különleges kapcsolatokra helyezte a hangsúlyt, amely nem a jogi kötelezettségen, hanem az emberek közötti kötődésen alapul, Wilson ennél is tovább ment, amikor a csehszlovákiai események kapcsán a NATO és Európa szorosabbra vont politikai-gazdasági egységéről beszélt, hozzátéve, hogy ez az utóbbi részéről sem jelenthet befelé fordulást.⁹³²

Wilson remény és kétségek között ingadozott, hiszen az egyesült Európa washingtoni hívei már régóta azt követelték, hogy a gyors közös piaci csatlakozás érdekében szűnjön meg a brit által élvezett különleges státusz. Mások, pedig azért bírálták a kormányfőt, hogy túl erősen kötődik a Labour baloldali platformjához, belpolitikai célokra használja fel a vietnámi háborút, valamint könnyen hitelt ad a szovjet ígéreteknek. Henry Kissinger, az Egyesült Államok külügyminisztere azonban egyetlen ilyen típusú megközelítést sem fogadott el, mondván a második világháború óta London volt az egyetlen olyan szövetséges, akire mindig lehetett számítani, ráadásul sokáig erején felül járult hozzá a szabad világ biztonságához. Másnap a kétoldalú megbeszélés elsősorban az EKG-tagságra, a kelet – nyugati kapcsolatokra és a NATO jövőjére összpontosított. Wilson a közös piaci belépést

⁹²⁷The Times 1969. II. 21.

⁹²⁸Le Figaro 1969. II. 21.

⁹²⁹Lacouture, 1992: 376-377.

⁹³⁰Couve de Murville, 1969: 428-430.

⁹³¹Home, 1976: 237-240.

nem annyira gazdasági, mint inkább politikai okokból tartotta fontosnak, mondván így egy sokkal nyitottabb Európa koncepció érvényesülhet, miközben óva intette partnerét a gyors és egyoldalú csapatkivonástól, hiszen tapasztalatai alapján egyetlen olyan európai országot sem tudott megnevezni, amely kész lenne a hadikiadások növelésére.⁹³³ Nixon a tárgyalások szünetében, elsőként a külföldi államfők közül, az alsóház vendége volt az azonnali kérdések órájában, majd az ünnepi kormányülés keretében megismerkedett a kabinet tagjaival.⁹³⁴ Az elnök viszont szándékosan kitért az elől, hogy állást foglaljon a Soames – ügyben, így a Fehér Ház által kiadott hivatalos közlemény is csupán arra szorítkozott, hogy deklarálja, az Egyesült Államok nem illetékes az európai integráció folyamatában jelentkező, módszertani kérdések terén.⁹³⁵ A tárgyalásokkal egy időben EGK – csatlakozás alternatívájaként újból felmerült, hogy hívják életre az *North Atlantic Free Trade Area* (Észak Atlanti Szabadkereskedelmi Övezet) elnevezésű kezdeményezést, amely eredetileg az USA, Kanada és Nagy-Britannia összefogásán alapult volna, amelyhez később a Közös Piacról független nyugat-európai országok, továbbá Ausztrália, Új-Zéland, illetve társult tagként Japán is csatlakozik. A próbálkozás azonban kudarcot vallott, amennyiben az Egyesült Királyság megijedt az amerikai függés erősödésétől, valamint az amerikai áruk várható dömpingjétől, miközben komoly gazdasági előnyöket az Egyesült Államok számára sem tudott felkínálni, a korlátozott jogviszony, pedig nem nyerte el a japánok tetszését.⁹³⁶

Az esti diszvacsora azonban még egy kellemes meglepetést is tartogatott. Wilson még 1968 tavaszán súlyos baklövést követett el, amikor a Demokrata Párt győzelmére apellálva John Freeman, volt miniszterhelyettest, a *New Statesman* független hetilap korábbi főszerkesztőjét, de mindenek előtt Hubert Humphrey alelnök barátját léptette elő washingtoni nagykövetnek. Nixon ezen megbotránkozott, mert az 1962-es kaliforniai kormányzóválasztáson elszenvedett vereségét követően az újságíró gratulált az állam polgárainak, amiért nem választották meg azt a politikust, akinek nincs más elve, mint az, hogy bármi áron előmozdítsa saját előmenetelét. Amikor hét hónappal később Nixon költözött a Fehér

⁹³²Public Papers of the Presidents of the United States. Richard Nixon 1969. 1969. II. 24. Washington, United States Printing Office, 1971. 139-141.

⁹³³Kissinger, 1979: 91-92.

⁹³⁴Public Papers, Richard Nixon, 1969. 1969. II. 26. 149-150.

⁹³⁵The Economist 1969. III. 1.

Házba, a brit kormányfő nehéz kényes helyzetben találta magát, viszont még az erre vonatkozó, nyomatékos kérés ellenére sem akarta leváltani a nagykövetet. Az amerikai elnök azonban meglepetést okozott, amikor pohárköszöntőjében arról beszélt, hogy az otthoni sajtóban lényegesen rosszabb színben tüntetik fel, mint azt a *New Statesman* tette. „Néhányan azt mondják, itt van az új Nixon. Ők egyben arra is kíváncsiak, hogy itt van-e az új Freeman. Én szeretném azt hinni, hogy mindezt már magunk mögött hagytuk. Mindenek előtt ő az új diplomata, én meg új államelnök vagyok, aki mindent megtesz a világ békéjéért”.⁹³⁷ Wilson hálából azt írta az étlap hátsó oldalára, hogy „ez volt az egyik legkedvesebb és legnagyobbálubb gesztus, amelyet negyedszázados politikusi pályafutásom alatt tapasztaltam”.⁹³⁸

A miniszterelnök sikerként könyvelte el a látogatást, amely bilaterális kapcsolatokra nézve helytálló volt, de a személyes kontaktus tekintetében első alkalommal nem sikerült áttörést elérni. Nixon ekkor még elzárkózott attól, hogy tegezzék egymást, noha március elején írt levele „Kedves Harold” megszólítással kezdődött, míg az aláírás helyén a jóval közvetlenebb „Dick Nixon” volt olvasható.⁹³⁹

London különleges elbirálásán Washington nem változtatott, tudniillik számára a brit közös piaci tagság már a kezdetektől azt a célt lett volna hivatott szolgálni, hogy szemmel tarthassák, illetve, szükség esetén a kíváncsok irányba tereljék az EGK fejlődését. Az amerikai elnök viszont nem törekedett rá, hogy baráti viszonyt alakítson ki Wilsonnal. Mi állhatott e tartózkodó magatartás háttérében? Az ideológiai különbségektől, és a Heath-hez fűződő, szívélyes viszonytól függetlenül, Nixon úgy látta: több mint valószínű, hogy az 1970-ben esedékes parlamenti választások a Munkáspárt bukásával végződnek. A republikánus adminisztráció befolyásos emberei, ugyanakkor azért is kételkedtek Wilson vezetői kvalitásaiban, mert véleményük szerint a Munkáspárt vezérétől nem volt elvárható, hogy fenntartás nélkül csatlakozzék az általuk képviselt monetarista gazdaságpolitikai irányvonalhoz.

Wilson 1969. március 26-án a Nigériába utazott, hogy a polgárháború békés lezárása érdekében megpróbáljon közvetíteni Yakuba Gowon szövetségi elnök, és Odumegwu Ojukwu tábornok, a központi kormányzat ellen fellázadt ibó törzs

⁹³⁶MOL XIX – J – 1 – j – 1969 – 15-ös d. – 00987/1 – 1969. II. 27. Észak – Atlanti Szabadkereskedelmi Övezet. 1-4.

⁹³⁷Kissinger, 1979: 94-95.

⁹³⁸Nixon, 1978: 370-371.

vezetője között. Bár 1968. júniusában elvileg már nem kellett volna túl sok erőfeszítés hozzá, hogy a két szembenálló fél békét köthessen, Ojukwu csapatai a franciák jóvoltából egy nagyobb tételű fegyverszállítmányhoz jutottak, amely óhatatlanul a küzdelem további eszkalációjával járt együtt. A brit kormányfő Gowon társaságában vidéki körútra indult, ahol kórházakat és menekülttáborokat keresett fel, majd megbeszéléseket folytatott a krízis rendezésében tevékeny szerepet játszó amerikai és svéd diplomátákkal. 1969. március 30-án arról számolt be Hailé Szelasszié etióp uralkodónak, hogy a nigériai lakosság belefáradt a két és fél éve tartó öldöklésbe, sőt, a jelenlegi állás szerint már az ibók többsége sem támogatja az elszakadási törekvéseket. Wilson saját pártjában többször nehéz helyzetbe került, tudniillik nem csak a balszárny, hanem a kabinet egy tekintélyes része is könnyelműen hitelt adott a Biafrai Köztársaság egyoldalú – igaz, rendkívül hatásos – propagandájának, amely Gowon tábornokot, valamint a brit külpolitikát hibáztatta az elhúzódoó szenvedésekért. Wilson az alultápláltságtól szenvedő biafrai menekültektől, viszont olyan információkhoz jutott, hogy a saját népe hűségében kételkedő Ojukwu egyre durvábban bánik a lakossággal, márpedig az erőszak a meggyengült legitimációt hivatott pótolni.⁹⁴⁰ A császár ekkor azt javasolta, hogy Ojukwu és Wilson a béketárgyalás előtt, valamely semleges országban találkozzék, amelyhez Addisz-Abeba ideális helyszín lehet, a tábornok azonban ragaszkodott hozzá, hogy a megbeszélések első fordulójára ibó törzsi területen kerüljön sor. Wilson ez elől sem kívánt elzárkózni, de Stewart figyelmeztetette, hogy egy ilyen engedmény a Biafrai Köztársaság szuverenitásának de facto elismerésével lenne egyenértékű.⁹⁴¹

Mielőtt Wilson Lagosba repült, Callaghan jóvoltából keresztülment a Labour végrehajtó bizottságán azt a kritikai határozat, amelynek révén a testület 16: 5 arányban leszavazta a munkaügyi reformkoncepciót. 1964 óta ez volt az első alkalom, hogy egy kormányzati előterjesztés nem kapta meg a vezetőség jóváhagyását. Jenkinsnek ekkor olyan ötlete támadt, hogy a kormány az 1969-70-es költségvetéssel együtt fogadja el az ipari kapcsolatok átmeneti törvényét, amelyből ez alkalommal kimarad a jogilag kötelező ár-és béremelési korlátozás. Wilson, aki Etiópiából hazafelé jövet a repülőgép fedélzetén Castle távirata révén értesült a történetekről, rábólintott a javaslatra, de a kormány április 3-i ülésén szigorú

⁹³⁹Ziegler, 1993: 328-329.

⁹⁴⁰Wilson, 1971: 629-638.

⁹⁴¹The Economist 1969. IV. 5.

kritikával illetve a belügyminisztert, mondván a kollektív felelősség alól nem lehet kibújni, hozzátéve, hogy az egyet nem értés jeleként a kabinet tagjai közül bárki szabadon lemondhat.⁹⁴² Victor Feather, a Szakszervezeti Főtanács elnöke, április 11-én alternatív elképzeléssel állt elő, amelyben a jogszabály helyett– nyugatnémet mintára – egy olyan tripartit érdekegyeztető fórum mellett kardoskodott, amelyben a TUC, a kormány és a *Confederation of British Industrialists* (Brit Gyáriparosok Szövetsége) vehetnének részt. A miniszterelnök elég visszafogottan reagált, mivel úgy vélte, hogy a háromoldalú érdekegyeztetés korlátozná a kabinet cselekvési szabadságát, ugyanakkor, amennyiben a törvényalkotási folyamat elhúzódik, az ellenérdekelte fél újabb és újabb engedményeket harcolna ki magának. Castle azonban felismerte, hogy a neokorporatizmus jóvoltából a Főtanács könnyebben visszaszerezhetné a tagszervezetek feletti hatalmat, így jövőben elejét lehetne venni a nem hivatalos sztrájkok terjedésének. A tárgyalások első fordulója kompromisszummal ért véget: Feather június 5-i hatállyal rendkívüli kongresszust készült összehívni, míg a kabinet az önkorlátozás elvének kidolgozásáig nem iktatta be a büntetőjogi szankciókat.⁹⁴³ A TUC kérése ugyan meghallgatást nyert, amikor a Jenkins megszüntette a kötelező érvényű ár-és bérszabályozást, ám ezzel egy időben a második világháború óta eltelt huszonöt év harmadik legnagyobb volumenű adóemelésére került sor. Miközben a szelektív foglalkoztatási adó, a benzin jövedéki terhe – utóbbi gallononként 3 pennyvel - növekedett, a társasági adót 45%-ban maximálták, valamint törölték a hitelkamatok után, illetve a hitelkeret túllépés esetén igénybe vehető adókedvezményt.⁹⁴⁴

A költségvetés a várható fizetési mérlegtöbblettől függetlenül az előző évihez képest meglehetősen negatív visszhangot kapott. A pénzügyi körök megítélése szerint az indokoltnál nagyobb mértékű közteher sokat ront a szigetország versenyképességén, holott a megújuláshoz egyébként is hiányzik az inspiráció, míg a társadalom többsége – a középosztálytól a szervezett munkásságig - elsősorban azt kifogásolta, hogy az egyenleget a közvetett adók révén próbálják kiegyensúlyozni.⁹⁴⁵

⁹⁴²Crossman, 1979: 531-534.

⁹⁴³Castle, 1993: 420-424.

⁹⁴⁴The Economist 1969. IV. 19.

⁹⁴⁵King 1972: 249-250.

Mivel a költségvetési törvényt az alsóház még az április 21-i végszavazáson is mindössze 28 szavazattal fogadta el,⁹⁴⁶ a kormánypártban uralkodóvá vált az a nézet, hogy a frakcióvezetőjét túlságosan liberális, ezért nem alkalmas feladatának ellátására. John Silkin valóban belefáradt a megelőző három év küzdelmeibe, ezért úgy nyilatkozott, hogy kérésre - akár azonnal - nagyon szívesen megválnék tisztségétől. A kormányfő elsőre nem értett egyet Silkin elhatározásával, mondván nélküle nem sikerült volna a parlamenten átvinni a legkevésbé sem népszerű intézkedéseket, de nem sokkal később megadta a hozzájárulást. Ekkor Bob Mellish, *Minister of Public Building and Works* (közmunkaügyi miniszterhelyettes) és Silkin helyet cserélt egymással. Castle tiltakozott, amiért Wilson nem konzultált vele a reszortját érintő változtatás kapcsán, az elégedetlenség azonban sokkal inkább a jobbszámnyhoz tartozó Chief Whip kinevezésre irányult, hiszen ezt úgy tekintette, hogy a kormányfő behódolt Jenkinsnek.⁹⁴⁷

Christopher Mayhew és társai - a Gaitskell szellemiségét képviselő 63-as Klub – a számukra kedvező, de mégis inkonzisztens magatartás nyomán úgy döntött, hogy még a választásokat megelőzően egy utolsó kísérletet tesz a miniszterelnök leváltására. Tony Crosland, akit egyébként Callaghan táborához soroltak, a klub április 28-i találkozáján arról beszélt, a pártnak mielőbb meg kell szabadulnia Wilsontól.⁹⁴⁸ Jenkins és Callaghan hívei már kapcsolatban álltak egymással, de az utóbbi csoport fegyelmezetlensége nyomán a sajtóban olyan értesülések láttak napvilágot, hogy „30 képviselő bizalmi szavazást akart kikényszeríteni a frakcióban, ráadásul meglepően nagy számú munkáspárti politikus elfogadta, hogy puccs készülődik, amely néhány napon belül valóság lehet. Az akciónak feltehetően az a célja, hogy a belügyminiszter költözzön a Downing Street 10. szám alá”.⁹⁴⁹ Wilson az ominózus eseményen jelenlévő Crossman révén értesült a szervezkedésről, amit május 4-én, a Royal Festival Hallban megtartott ünnepi közgyűlésen a következő mondattal hozott a részt vevők tudomására: „Tudom, mi folyik a háttérben. Nem sokára megteszem a szükséges lépéseket.”⁹⁵⁰

A Wilson elleni palotaforradalom azért nem lehetett sikeres, mert a belső ellenzék továbbra is két teljesen ellentétes felfogású, más és más érdek mentén szerveződő

⁹⁴⁶Wilson, 1976: 127-132.

⁹⁴⁷Pimlot, 1992: 533.

⁹⁴⁸Mayhew, 1987: 185-188.

⁹⁴⁹The Times 1969. V. 2.

csoportból tevődött össze. A Jenkins miniszterelnökségét támogató fiatal képviselők a párt balszárnyának kizárása után a liberálisokkal szerettek volna egyesülni, hogy az amerikai Demokrata Párthoz hasonló szervezetet hozzanak létre. Az utóbbi mozzanat egyértelműen jobbra tolta volna a brit politikai spektrumot, Mayhew viszont rájött, hogy Wilson bukása esetén a szakszervezeti vonal sokkal inkább a régi stílust megtestesítő Callaghan, mint Jenkins pártvezéri megbízatását pártolná. Ez alapján valószínű, hogy a szívárogtatás mögött valamelyik, a párt jobbszárnyhoz tartozó személy állhatott, aki a Wilson és Callaghan közötti ellentét kiélezésével Jenkins reputációját próbálta megóvni. A feltételezés talán abból a szempontból is igazolhatónak tűnik, hogy Munkáspárton belül a szociálliberális platform volt az, amely bizonyos kapcsolatokkal rendelkezett a konzervatív sajtóorgánumoknál.

Időközben egyre nyugtalanítóbb hírek szállingóztak Ulsterből. Az újév napjára meghirdetett polgárjogi menet résztvevőit Londonderryben törbe csalták, majd a menekülők üldözésének jelszavával részeg rendőrök behatoltak a katolikus negyedbe. A tömegverekedés a korábbi gyakorlattól eltérően nem maradt következmények nélkül, hiszen január 23-án Brian Faulkner tartományi miniszterelnök-helyettes megvált pozíciójától. O'Neill remélte, hogy az ügy kivizsgálására létrehozott Cameron – bizottság a reformok iránt szkeptikusokat is meggyőzi, de a február 24-én tartott választás alkalmával Ian Paisley, a protestáns szabad presbiteriánus egyház vezetője, aki uszítás miatt börtönben ült, kis híján még a képviselőségét is elorozta. Március – április folyamán sorozatos bombatámadások érték a víz-és az elektromos művek telephelyeit. A RUC meggondolatlanul kijelentette, hogy mindezért egyértelműen az IRA – *Irish Republican Army* (Ír Köztársasági Hadsereg) a felelős, holott az UVF – *Ulster Volunteer Force* (Ulsteri Önkéntes Erő) elnevezésen ismert, protestáns félkatonai csoportosulás hajtotta végre a robbantásokat. Az UVF O'Neill intézkedése nyomán 1966 óta illegitimitásban működött, mert egy általuk kiprovokált utcai lövöldözésnek két olyan katolikus esett áldozatul, akiknek semmi köze nem volt a nacionalista erőkhöz. Miután április végén Sam Stevenson a *B-Specials* (az önkéntes rendőrség) egy tagja levegőbe repítette az ún. Silent Valley víztározót, a kulcsfontosságú létesítmények őrzését a hadsereg vette át. 1969. május 6-án a Stormont ugyan korrigálta a választójogi rendszert, de amint James Chichester – Clark mezőgazdasági miniszter a rossz időzítésre

⁹⁵⁰Wilson, 1971: 641-647.

hivatkozva lemondott, ráadásul Paisley, és a terrorcselekményekért elítélt Ronald Bunting őrnagy is szabaddábra került, O'Neill visszaadta miniszterelnöki megbízatását.⁹⁵¹

Az utód, Chichester – Clark nyíltan nem kérdőjelezte meg a kisebbség emancipációjára irányuló törekvést, így London is bizalmat szavazott az új vezetőnek, elkerülendő a látszatát, hogy a birodalmi központ állandóan Ulster életébe avatkozik. Wilson ekkor még azt remélte, hogy az észak-írországi helyzet a két fél részéről tanúsított, minimális jóindulattal legalább addig normális keretek tartható, amíg a folyamatban lévő ügyek tekintetében sikerül elérni az oly régóta vágyott áttörést.

Az ipari kapcsolatok konszolidációja már csak azért is sürgetőnek tűnt, mert amint De Gaulle 1969. április 27-én váratlanul bejelentette lemondását,⁹⁵² olyan értesülések láttak napvilágot, hogy küszöbön áll a frank devalvációja, valamint a nyugatnémet márka újraértékelése. Május 2-án a sterlingárfolyam zuhanni kezdett, egy héttel később a jegybank csak egy 200 millió font értékű intervenció révén tudta elhárítani az újabb válságot. Jenkins úgy érezte, hogy hiába való volt mindaz a küzdelem, amelyet 1967. novembere óta folytatott,⁹⁵³ ezért szűk körben kimondta: amennyiben a júniusi mérleghiány a vártnál nagyobb összeget mutat, kérni fogja a miniszterelnököt, hogy mentse fel a pénzügyminiszteri feladatok ellátása alól. Jenkins, aki már huzamosabb ideje a brit diplomáciai apparátus irányítására aspirált, Healey-t nevezte volna meg utódjaként.⁹⁵⁴

Adott körülmények között életbevágóan fontos lett volna, hogy mielőbb véget vessenek az elharapódzó vadsztrájkoknak, a munkaügyi miniszter elképzelése azonban továbbra sem volt reális, mert az április eleji konzultáció után eltelt másfél hónap alatt az álláspontok lényegében semmit sem közeledtek. Jack Jones a TGWU, valamint Hugh Scanlon, az AEU - *Amalgamated Engineering Union* (az Egyesült Gépipari Szakszervezet) első titkára nem volt hajlandó együttműködni a miniszter asszonnyal, sőt mind a ketten céloztak rá, hogy az összes lehetséges eszközt bevetnek a kormány ellen, ha a munkavállalói érdekképviseltek tevékenységét jogi

⁹⁵¹Callaghan – Clare, 1973: 13-15.

⁹⁵²De Gaulle, 1988: 405-406.

⁹⁵³Jenkins, 1991: 276-277.

⁹⁵⁴Healey, 1989: 341.

úton szabályozzák.⁹⁵⁵ Feather eleinte még kompromisszumkésznek mutatkozott, amikor megígérte, hogy a Szakszervezeti Főtanács a szervezeti és működési szabályzat (SZMSZ) 11-es - az illegális sztrájkok kezelése terén mérvadó - pontjához önként büntető klauzulákat csatolnak, az elnökségen viszont nem tudta keresztülvinni szándékait. A kabinet június 17-i ülésén Wilson többször is lemondással fenyegetőzött, Benn azonban arra figyelmeztette, hogy még a törvényeken alapuló autoriter kormányzásnak is megvannak a határai.⁹⁵⁶

A miniszterelnök június 18-án három lehetőséget vázolt fel a Főtanács vezetése előtt. Az első változat szerint az ipari kapcsolatokat törvény útján rendeznék, úgy, ahogy a kormány javasolta. A másodikból a büntető rendelkezés ugyan kimaradt, de belekerült, hogy fegyelmetlenség esetén az SZMSZ fegyelmi klauzuláinak kötelező lesz érvényt szerezni; ha valamelyik szakszervezet erre képtelen, el fogja veszíteni az 1906-os törvény által garantált védettséget. A harmadik variáció a Szakszervezeti Kongresszus döntésén alapult, feltéve, ha elfogadják a kormány által az eljárásrenddel kapcsolatban megfogalmazott elvárásokat. A kormányfő a második lehetőséget kizárta, mire Feather olyan indítványt tett, hogy Wilson és Castle találkozzék a TUC tárgyalóküldöttségével, hogy megvitassák a 11-es klauzula módosításait. Hugh Scanlon viszont rámutatott, hogy ezt a gépipari szakszervezet végrehajtó bizottsága ellenezné, így minden további módosítás automatikusan vereséget szenvedne. A delegáció nem akart többet vállalni annál, hogy a TUC "ünnepélyes és kötelező" ígértet tegyen a kormányzati javaslatok megvitatására, amely kongresszusi jóváhagyással a Főtanács uralmát fogja jelenteni. Castle elkészítette a törvénytervezetet, amely a kora délutáni órákban átment a TUC elnökségén. Az ünnepélyes deklaráció nem volt szándéknyilatkozat, ennek ellenére létrejött a megállapodás, a büntetőjogi eszközöket viszont nem csupán a vázlatból, hanem a végleges törvénytervezetből is kimaradt, tehát az illegális sztrájkok esetén csupán a szakszervezetek tagjainak átléptetését tiltó, 1938-as Bridlington egyezmény szellemiségét idéző, önkorlátozás maradt érvényben. A konzervatív sajtó a Munkáspárt újabb vereségéről cikkezett, Wilson azonban rámutatott: nem biztos, hogy szerencsés dolog az egyes szakszervezeti bizalmik felelőtlen magatartása miatt

⁹⁵⁵Mikardo, 1988: 175-176.

⁹⁵⁶Benn, 1995: 204.

a tagság egészét hibáztatni, ugyanakkor maguk a munkaadók is nagylelkűsége törekszenek, hiszen a sztrájk után nem ér véget a felek közötti egymásra utaltság.⁹⁵⁷ Miért állt el a kabinet attól, hogy nyugatnémet mintára, a szigetországbán is törvényi úton rendezzék a munkaügyi kapcsolatokat? A Munkáspárt és a TUC közötti, egyébként sem túl harmonikus viszony éppen akkorra vált kiélezetté, amikor az eredetileg tervezettnél kényszerűségből hosszabb ideig fenntartott, a kereskedelem liberalizációjával ellentétes importelőlevezés következtében London az IMF bírálatainak kereszttüzébe került. A Valutaalap ugyanis kilátásba helyezte, hogy ha záros időn belül nem vetnek véget a behozatali korlátozásnak, az Egyesült Királyság nem férhet hozzá a korábban felajánlott, készenléti hitelekhez. E fenyegetést, ugyanúgy, mint az árfolyam lebegtetésére vagy az újabb megszorító intézkedéscsomagra vonatkozó elvárásokat nem lehetett félvállról venni,⁹⁵⁸ mindehhez a szakszervezetek viszont csak úgy járultak hozzá, ha az illegális munkabeszüntetésekért a jövőben sem tartoznak jogi felelősséggel. A balszárnny felháborodásában ugyanakkor két szubjektív elem is jelentős szerepet játszott. Barbara Castle – igaz, teljesen más előjellel - a néhai Bevan 1952-es kiadású, *In Place of Fear* (Félelem helyett) -című könyvére utalt, amely az állami egészségügy védelmében, tehát a szerzett jogok kiterjesztése mellett íródott, míg az *In Place of Strife*, éppen ellenkezőleg, vissza akart venni belőlük, holott a miniszter asszony soha nem tagadta meg egykori mentorának politikai örökségét. A sztrájkjog tervezett korlátozásával egy időben a kormány arra viszont már nem vállalkozott, hogy nagyobb mértékben adóztassa a tőkejövedelmeket, vagy szigorúbban bírálja el a felsőbb tulajdonosi rétegre jellemző adóelkerülés gyakorlatát. Tudniillik, a bennfentes kereskedelem, az üzleti szempontból indokolatlan, szándékos veszteséggel járó kiszervezés, a vállalatok egy – egy külföldi bank vagy biztosító társaság részére történő átjátszása, majd ezt követő visszalízíngelése még a nem hivatalos sztrájkoknál is komolyabb bevétel kiesést okozott.

A szakszervezeti reform bukásával járó kudarcot némileg kiegyensúlyozhatta, hogy az 1969. június 15-én megtartott franciaországi elnökválasztás George Pompidou győzelmével végződött, aki a brit közös piaci belépéssel kapcsolatban De Gaulle-nál lényegesen rugalmasabb álláspontot képviselt.⁹⁵⁹ A korábbiánál realistább

⁹⁵⁷House of Commons Official Report. July3 1969. HANSARD VOL. 786. 670-694.

⁹⁵⁸The Economist 1969. VI. 28.

⁹⁵⁹Georges Pompidou: Entretiens et Discours 1968-1974. Tome I. Paris, Plon, 1975. 105-109.

felfogás abban a tekintetben is érvényesült, hogy Valéry Giscard d'Estaing pénzügyminiszter augusztus 8-án bejelentette, hogy a frankot 10%-kal leértékelték.⁹⁶⁰ Jenkins éppen szabadságon volt Dél - Franciaországban, amikor a sterling dollárhoz viszonyított árfolyama elérte az intervenciós küszöböt. A Bank of England a lebegtetést választotta, hogy a vészhelyzeti tartalékot ne kelljen idejekorán feláldozni. A befektetők ebből viszont arra a következtetett, hogy a fizetési mérleg már egyensúlyban van, emiatt a meglehetősen csekély – alig 37 millió – deficit is komoly csalódást keltett. O'Brien ugyan értesítette Jenkinst a történetekről, a kommunikáció végig nehézkes maradt, mert minden telefonbeszélgetés négy – öt központra ment keresztül, gyakran egy órát kellett várni a kapcsolatfelvételtre, ráadásul a vonal minőségét sem lehetett ideálisnak tekinteni. A pénzügyminiszter végül utasította a kormányzót, hogy minden körülmények között védje meg az eredeti átváltási arányokat. Miután a kísérlet – igaz, 247 millió dollárnyi tartalékvaluta feláldozásával – kielégítő eredményt hozott, az akut pénzügyi nehézségek elleni küzdelem is befejeződött.⁹⁶¹

A kormányzat figyelme ekkor ismét Észak-Írországra irányult, amennyiben augusztus 2-án újabb súlyos összecsapás történt Belfastban. A Shankill Road környékén gyülekező protestánsok betörték a hozzájuk legközelebb eső katolikus negyed lakásaiba, amely óhatatlanul tömegverekedésbe torkollott. A szélsőségesek ráadásul még Paisley és Bunting szavára sem hallgattak, sőt, mindkettőjüket megdobálták, amikor önmérsékletre intették a randalírozókat.⁹⁶² A RUC nem volt ura a helyzetnek, hiszen a létszám nem lépte túl az 1922-es *Northern Ireland Act* (Észak-Írország Törvény) által meghatározott 3000 főt, ezért egyszerre maximum az állomány harmada lehetett szolgálatban.⁹⁶³ Mivel a tartományi vezetés nem akart többet költeni a rendőrségre, a tömegdemonstrációk idején a csapaterő egy tekintélyes hányadát az USC - *Ulster Special Constabulary* (az Ulsteri Különleges Rendőrség) elnevezésű, önkéntes félkatonai szervezet biztosította. Az említett paramilitáris alakulat eredetileg a déli határ védelmére alakult, tagsága nem rendőri, hanem katonai kiképzést kapott, egyértelműen szélsőséges protestáns elkötelezettsége miatt, a növekvő feszültségek közepette egyre kevésbé lehetett őket

⁹⁶⁰Le Figaro 1969. VIII. 9.

⁹⁶¹Jenkins, 1991: 280-282.

⁹⁶²The Guardian 1969. VIII. 3.

⁹⁶³Maudling, 1978: 178-179.

a két közösség szétválasztására alkalmazni. Időközben felmerült, hogy az ulsteri rendőrséget helyezték a Home Office irányítása alá, Bernadett Devlin, az alig 22 éves, független szocialista westminsteri képviselő, pedig egy rangidős brit rendőrfőnök kinevezésére tett javaslatot. Míg az utóbbi ötlet elfogadhatónak tűnt, Callaghan nem támogatta a RUC átvételét, mondván előzetes konzultáció nélkül a testület szembefordulna a kormánnyal, így, lehet, hogy elszabotálnák az utasításokat. Az 1970-es *Police Act* (Rendőrségi Törvény) hatályba lépéséig jogilag nem volt rá lehetőség, hogy a brit rendőri erők segítséget küldjenek Észak - Írországba, ugyanakkor a *Police Federtion* –a rendőrszakszervezet- is aggályosnak találta, hogy a Különleges Felhatalmazási Törvény alapján teljesítsen szolgálatot.⁹⁶⁴

Clark az augusztus 8-i konzultáció alkalmával úgy vélte: nincs más megoldás, a hadsereg segítségét kell kérni. Callaghan nem támogatta azt az elképzelést, hogy a fegyveres erők minden tapasztalat nélkül vegyék át a rendvédelem feladatait, arról meg hallani sem akart, hogy a parancsnokság a Stormont kezébe kerüljön, mert ez azt jelentené, hogy a közel fél évszázada tartó rossz kormányzásért London vállalja a politikai felelősséget.⁹⁶⁵

A belügyminiszter tartózkodó magatartása nem volt véletlen, ugyanis augusztus 12-én – az 1689-es Boyne-i csata 280 évfordulóján – Londonderry városában elszabadultak az indulatok. Az Orániai Rend szokásos évi felvonásán fiatal katolikus fiatalok egy csoportja elkezdett kövekkel dobálni, amely az addig csak nézelődő szimpatizánsok viszonzottak. A ”megemlékezés” után a vidéki résztvevők hazamentek, a rend belfasti tagjai viszont felvették a kesztyűt, majd a konfliktus eskalációjával a Molotov - koktélok is előkerültek. A karhatalom a Bogside – a Londonderry-i katolikus negyed – területére a barikádok miatt nem próbált meg behatolni, de a feléjük dobott köveket – téglákat visszaküldték. Ivan Cooper SDLP-politikus súlyos sérüléseket szenvedett, ugyanakkor több olyan fotó került nyilvánosságra, amelyből kitűnt, hogy Devlin képviselőasszony is aktív résztvevője volt a rendőrség elleni harcoknak.⁹⁶⁶ Másnap Jack Lynch, a pár nappal korábban hivatalba lépett ír miniszterelnök kijelentette, hogy brit katonai beavatkozás esetén az ENSZ-hez fog fordulni, hogy békefenntartókat vezényeljenek a tartományba. Az ír hadsereg eközben utasítást kapott rá, hogy állítson fel tábori kórházakat a határhoz

⁹⁶⁴Callaghan – Clare, 1973: 16-23

⁹⁶⁵The Economist 1969. VIII. 9.

⁹⁶⁶The Times 1969. VIII. 13.

közele Donegal megyében.⁹⁶⁷ A Londonderry-i ostrom, de főleg az ír kormány által tett deklaráció augusztus 14-én Belfastban minden korábbinál véresebb zavargáshoz vezetett. Miután a protestáns ultrák egy csoportja éjjel rajtaütött a Falls Road környékén, az otthonaikat védő katolikusok, valamint a RUC és az erősítésként kivezényelt Ulsteri Különleges Rendőrség összecsapásában - egy kilenc éves kislány is beleértve – tíz ember meghalt, ráadásul legalább 200 lakás teljesen kiégett.⁹⁶⁸ A harcok során a helyi erők Sten-géppisztolyokat és Browning-géppuskákat is bevetettek, a rendet azonban még így sem sikerült helyreállítani. Clark félt attól a lehetőségtől, hogy a hat északi grófság ellen invázió készülődik,⁹⁶⁹ e miatt augusztus 14-én – hivatalosan a két rivális közösség szétválásztása érdekében - Callaghan személyén keresztül a hadsereghez fordult segítségért.⁹⁷⁰

Wilson ekkor a belügyminiszterrel egyetértésben úgy döntött, hogy megszakítja éves szabadságát, hogy mielőbb találkozhasson Clarkkal. Miután az ulsteri miniszterelnök, Robert Porter, északír belügyminiszter és Ian Freeland tábornok, az Ulsterben állomásozó fegyveres erők főparancsnoka az augusztus 18-i előzetes tanácskozáson arra a következtetésre jutott, hogy a törvényes rend helyreállításáért a teljes felelősséget – a RUC és az Ulsteri Különleges Rendőrség felett gyakorolt ellenőrzést is beleértve - a hadseregnek kell vállalni, Clark még aznap este Londonba repült, hogy minderről beszámoljon Wilsonnak. A brit kormány elvileg egyetértett a bizottság megállapításaival, de hozzátette, hogy a védelmi miniszter és a Whitehall közvetlen politikai irányítása alá tartozó, a westminsteri parlamentnek felelős hadsereg csak úgy veheti át a közbiztonsági feladatkört, ha az alárendeltségében működő rendőrség nem csak pártatlan, hanem a külső szemlélő számára is ugyanígy tűnik fel. Ennek szellemében az első adandó alkalommal le kell váltani a RUC vezetését, valamint fel kell oszlatni a különleges rendőri alakulatokat. Tekintve, hogy Clark nem emelt kifogást London feltételei miatt, augusztus 19-én megszületett a *Downing Street Declaration* (Downing Streeti Nyilatkozat).⁹⁷¹

A dokumentum kimondta, hogy a korábbi vállalatoknak megfelelően, Észak – Írország nem szűnik meg az Egyesült Királyság része lenni az ott élők beleegyezése, vagy az 1949-es törvény első bekezdése alapján, az északír parlament jóváhagyása

⁹⁶⁷The Times 1969. VIII. 14.

⁹⁶⁸Paul Foot: Who Framed Collin Wallace? London, Macmillan, 1989. 6-12.

⁹⁶⁹Callaghan – Clare, 1973: 38-53.

⁹⁷⁰Verrier, 1983: 297.

nélkül. Ezzel egy időben garanciát vállalt a határok sérthetetlenségére, azzal a kiegészítéssel, hogy a nemzetközi kapcsolatokban továbbra is a brit kormány képviseli Ulster érdekeit, majd leszögezte, hogy az országrész minden lakosát vallásától és politikai nézeteitől függetlenül ugyanolyan egyenlő bánásmód és a diszkriminációmentesség illeti meg, mint az Egyesült Királyság más részein.⁹⁷²

A döntéssel minden jelenlévő egyetértett, noha Healey utalt rá, hogy Nagy-Britannia a bevonulás révén olyan kötelezettséget vállal, amelytől nem, vagy csak nagyon sok idő múlva tud csak megszabadulni.⁹⁷³ Callaghan augusztus 27-én Észak-Írországba utazott, hogy személyes jelenlétével próbálja meg felfogadhatóvá tenni a Downing Streeti Nyilatkozat elveit. Megérkezése után Gerry Fitt társaságában végigsétált a Bogside utcáin, ahol a néhány héttel korábban történt halálesetek miatt érezni lehetett a feszült légkört, majd kétszer is találkozott az északír kormány tagjaival. Az első tárgyalás a Cameron – jelentésről szólt, vagyis megvitatták a zavargások okait. A tanulságok levonását követően, a második fordulóban az unionista párt is beleegyezett, hogy meg kell vizsgálni a lakáskiutalás, a foglalkoztatási diszkrimináció, a munkanélküliség gyakorlatát, kibontakozási tervet kell készíteni a gazdaság fejlesztésére, valamint ki kell nevezni egy új, a közösségek kapcsolatáért felelős minisztert.⁹⁷⁴

Mindazonáltal, a változás szükségességét a helyi rendfenntartó erők képviselőivel volt a legnehezebb megértetni. Arthur Wolseley rendőrfőnök arról panaszkodott, hogy Belfast vagy Londonderry egyes részeit a köznyelv egyszerűen csak *'no-go areas'* néven emlegeti, ahová rendőröknek egyáltalán nem ajánlott a belépés. Míg Wolseley inkább egy megfáradt, elkeseredett, ötlettelenné vált főfelügyelőnek tűnt, a USC főtisztjeinek magatartása az egyértelmű kompromisszumképtelenségről, valamint a felügyeletük terén illetékes kormánytag iránti minimális tisztelet hiányáról árulkodott. Amikor Callaghan magához rendelte az önkéntesek parancsnokait, utasításba adta, hogy a testületi uniformist viseljék, az érintettek azonban, mint a fegyveres erők tartalékosai, a hadsereg, a hadiflotta és a légierő molyirtószaggal átitatott egyenruháiban vettek részt a találkozón.⁹⁷⁵ Callaghan komoly elismerést vívott ki magának, amiért rendkívüli ügyességgel kezelte Paisley,

⁹⁷¹Wilson, 1971: 693-696.

⁹⁷²BBC News 1969. VIII. 19. – www.bbc.co.uk – 2007. IX. 3.

⁹⁷³Healey, 1989: 342-343.

⁹⁷⁴The Economist 1969. VIII. 31.

és más szélsőségesek offenzív megnyilvánulásait, ugyanakkor, kitűnően kommunikált az utca emberével. Callaghan viszont kritikusan értékelte saját szerepét, hiszen Lord Mountbatten-nek azt írta, hogy „a hadsereg ugyan jól végzi feladatát, de a helyi kormányzat alapjában véve tehetetlen. Bevallom, a várható fejlemények kapcsán nem vagyok túlságosan optimista”.⁹⁷⁶

Miután a határozott belügyminiszteri fellépés közel egy hónapig önmérsékletre tudta inteni a szembenálló feleket, Wilson az ősz első napjaiban sokkal inkább a miatt izgult, hogy a folyó fizetési mérleg milyen adatokat fog mutatni. A Munkáspárt helyzete azért sem volt könnyű, mert a Cecil King által elindított negatív kampány nem szűnt meg, csak más formát öltött: az egykori lapkiadó a Times és más nagy példányszámú újságok olvasói rovatában folytatta balsejtelmei közlését.⁹⁷⁷ King 1969. szeptember 2-án a Times hasábjain azt állította, hogy a City mérvadó pénzügyi köreinek véleménye szerint a jelenlegi kormány idejében, ezzel a politikával nincs esély rá, hogy helyreálljon a külső egyensúly.⁹⁷⁸

Az időzítés azonban tévesnek bizonyult, hiszen a fizetési mérleg ingadozása nem csupán megszűnt, hanem komoly többletet realizált.⁹⁷⁹ Wilson ennek köszönhetően már sokkal megalapozottabban kérhette a munkavállalók segítségét és megértését a stabilizációs program folytatásához, tudniillik a számok arra utaltak, hogy az áldozat nem volt hiábavaló. A Szakszervezeti Főtanács részéről a munkaügyi reformok miatt keletkezett fenntartások azonban nem múltak el nyomtalanul. Hugh Scanlon vagy Jack Jones az éves konferencia alakalmával ugyan nem képviselt markáns ellenvéleményt, hiszen mind a két vezető jól tudta, hogy egy konzervatív kormány sokkal szigorúbb ítéletet mondana tevékenységükről, a miniszterelnöki felszólalást a küldöttek mégis szokatlanul hűvös, szinte tüntetően udvarias tapsban részesítették.⁹⁸⁰

A baloldali platform csak azért nem tiltakozott a vártnál erőteljesebben, mert kirobbant egy újabb kém botrány, amely mindenek előtt a Tribune-csoportra vetett rossz fényt. Jozef Frolik, az StB - *Statne Bezpecnost* (csehszlovák belügyminisztérium állambiztonsági főosztály) korábbi ezredese, aki a Haladás – hadművelet után az Egyesült Államokba menekült, hitelt érdemlően tudta

⁹⁷⁵Callaghan – Clare, 1973: 90-100.

⁹⁷⁶O. Morgan, 1997: 349.

⁹⁷⁷Cudlipp, 1976: 391.

⁹⁷⁸The Times 1969. IX. 2.

⁹⁷⁹Jenkins, 1991: 283.

bizonyítani, hogy Will Owen, a 68 éves bevanita parlamenti képviselő, pénzért bizalmas információkat szivárogtatott ki Prágának. Miután az érintett lemondott mentelmi jogáról, az MI5 1970. január 15-én letartóztatta, a házkutatás során azonban nem kerültek elő olyan bizalmas dokumentumok, amelyek igazolták volna a kémkedést. A bírósági tárgyalás ugyan a vádlott felmentésével végződött, de Owen kegyvesztetté vált, hiszen ettől fogva nem volt megbízható, így soha nem térhetett vissza az országos politikai életbe. A politikus által elkövetett törvényszegés súlya a mai napig viták tárgyát képezi. Pincher szerint Owen volt a legmagasabb rangú csehszlovák ügynök a szigetországban, amelyre az StB irattárából cáfolhatatlan bizonyítékokat lehetne találni,⁹⁸¹ Dorill viszont úgy látja: sokkal valószínűbb, hogy e harmad-negyed vonalbeli képviselő nem juthatott hozzá az igazán releváns információkhoz, hivatalos kapcsolatként legfeljebb a védelmi kiadásokról értekezhetett a csehszlovák nagykövetség munkatársaival. Az MI5 ugyanakkor Frantisek August, az StB másik disszidensétől kapott tájékoztatás nyomán John Stonehouse postaügyi minisztert is azzal gyanúsította, hogy 1960-tól a csehszlovák titkosszolgálatnak dolgozik, mivel egy *honey trap operation* (szexuális kilengésre alapozott csapda) következtében súlyosan kompromittálódott. A vád arra épült fel, hogy postaügyi miniszter rendszeresen találkozott Robert Husak cseh diplomatával, akiről már régóta tudták, hogy hírszerző. Amikor Stonehouse arra kényszerült, hogy Wilson jelenlétében tisztázza magát, határozottan cáfolta a kémelhárítás feltételezéseit.⁹⁸²

Jelen ismereteink szerint valószínű, hogy az MI5 Stonehouse ügyében tévedett, hiszen nem túl életszerű, hogy egy beszervezett ügynökkel olyan személy álljon kapcsolatban, akinek tevékenységét már korábban sikerült feltérképezni.

Tekintve, hogy az Owen elleni vizsgálatok kapcsán megfogalmazódó bírálat nem a pártra, hanem magára az érintettre, és a Tribune – csoportra irányult, az ügy nem járt különösebb népszerűségvesztéssel, a Labour szokatlanul erős optimizmussal nézett a jövőbe. A fizetési mérleg már az első félév alatt 48 millió fontos aktívumot produkált, amely 1962-ben történt meg utoljára. A gazdasági növekedés stabil 2,5% körül alakult, míg a hasonló arányú, 585 ezer fős munkanélküliség a várazósoktól

⁹⁸⁰MOL XIX – 1 – j – 1969 – 15-ös d. – 001369/10 – 1969. X. 10. A brit TUC 1969. évi kongresszusa. 1-11.

⁹⁸¹Pincher, 1991: 108-110.

⁹⁸²Dorill – Ramsey, 1991: 193-199.

eltérően nem növekedett. A termelékenység frontján ugyan nem sikerült áttörést elérni, de jó 20%-kal csökkent a sztrájkok miatt elveszett munkanapok száma.⁹⁸³

A független szakértők – például az MNB londoni irodája - az 1969-70-es pénzügyi évre 300 millió fontos többlettel számoltak, de mindannyian hozzátették, hogy ez sok tekintetben a márka újraértékelésétől függ, miközben az idézett mutatók sokkal inkább a pillanatnyi teljesítményre, nem, pedig a hosszú távú tendenciára érvényesek, tehát a legkisebb gazdaságpolitikai melléfogás könnyen oda vezethet, hogy a befektetők a svájci frankhoz vagy a holland guldenhez pártolnak.⁹⁸⁴

Mivel az 1969. október elején Brightonban megtartott pártkongresszus bizakodó hangulatban telt, mondván a konzervatív előny a választásokig ledolgozható, a delegáltakat nem annyira a választási manifesztum, hanem jobbra a küszöbönálló személyeserek foglalkoztatták. Míg a nyáron általános beszédtema volt, hogy a tavaszi szervezkedés miatt Callaghan és Crosland, és Marsh távozik a kabinetből, a változás valójában csak az utóbbi politikust érintette. A közlekedésügyet a Crosland vezetésével újonnan létrehozott, környezetvédelmi kérdésekben is illetékes *Ministry of Local Government and Regional Planning* (Önkormányzati Ügyek és Regionális Tervezési Minisztériuma) alá rendelték, így Marsh Greenwood társaságában miniszterhelyettesként dolgozott tovább. Tony Benn ipari miniszter lett, Roy Mason a Board of Trade élére került, igaz, a külkereskedelmi ügyekre korlátozódo hatáskörrel. Crosland kinevezését többen is úgy interpretálták, hogy a kormányfő szándékosan olyan feladattal bízta meg, ahol ismeretek hiányában nem tud eredményeket felmutatni, ugyanakkor a balszárny részéről jobban azt nehezményezték, a lakásépítésekért az alkalmatlannak tekinthető Greenwood maradt felelős.⁹⁸⁵

Wilson döntésében fel lehetett fedezni Crosland semlegesítésének szempontjait, de ez sokkal inkább a lojalitás megvételének, mint sem félreállításnak volt tekinthető. Crosland a tervek szerint az egyes szakterületek integrációjával foglalkozott volna, míg az operatív irányítását a két miniszterhelyettes végzi. Az új minisztérium tevékenységében a hangsúly egyre inkább eltolódott az infrastruktúrafejlesztés, valamint a vidéki ipartelepítés felé, amely egyértelműen Marsh, vagyis a kompetens

⁹⁸³The Economist 1969. IX. 20.

⁹⁸⁴MOL. XIX – J – 1 – j – 1969 – 15-ös d. – 001010/3 – 1969. XI. 5. Jelentés az angol gazdaság helyzetéről. 1-13.

⁹⁸⁵Crossman, 1979: 581-582.

szakember befolyásának növekedését vetítette előre. Greenwood, bár megőrizte tisztségét, egyre kisebb szerepet játszott a minisztérium életében, tudniillik az állami lakásépítés a 60-as végén már egyáltalán nem élvezett olyan prioritást, mint húsz – huszonöt évvel korábban. A kabinet ez utóbbi tekintetben kizárólag azokra a területre próbált összpontosítani, ahol a legnagyobb volt a hiány, vagy az elvárhatónál rosszabbak voltak a lakhatási körülmények. A lakásépítés terén már ekkor – tehát jóval a Margaret Thatcher által 1980-ban meghirdetett tanácsilakásprivatizáció előtt⁹⁸⁶ – megindult a források átáramlása a magánszektor felé, mivel 1969-ben egy az átlagosnál jobb önkormányzati ingatlan havonta fizetendő bérleti díja és a hiteltörlesztés nagyjából azonos szinten mozgott.⁹⁸⁷

Callaghan nem sokkal konferencia után visszatért Belfastba, hogy a Stormont vezetőivel megbeszélhesse az ún. Hunt – jelentés főbb pontjait. Lord John Hunt – a Mount Everest brit felfedezője, az egyik derry hadapród egyenes ági leszármazottja – valamint Robert Mark – a glasgowi rendőrség főfelügyelője a vizsgálat során olyan következtetésre jutott, hogy a RUC elfogadottságát csak úgy lehet helyreállítani, ha más brit rendvédelmi szervekhez hasonlóan az északir rendőrök sem hordanak fegyvert a rutin szolgáltatelljesítés közben.⁹⁸⁸ Hunt ugyancsak szorgalmazta, hogy az ulsteri rendőrség vezetésére egy tapasztalt, de kívülről jövő, független személyiség kapjon felkérést. A 61 esztendőös Sir Arthur Young, volt *City Police Commissioner* (belvárosi rendőrkapitány) Callaghan kérése nyomán elvállalta a rendkívül nehéz feladatot. Míg Wolseley leváltása önmagában nem keltett nagyobb feltűnést, protestáns részről élénk tiltakozás kísérte azt a direktívát, amely az USC feloszlásáról rendelkezett. A kedélyek megnyugtatósa érdekében a jelentés szövege annyiban módosult, hogy a feloszlás helyett a felváltás szót használta, amelynek értelmében megkezdődött egy új, felekezeti téren semlegesnek szánt, a hadügyminisztériumnak, illetve közvetlenül az országgrészben állomásozó katonaság főparancsnokának alárendelt területvédelmi erő, az UDR - *Ulster Defence Regiment* (Ulsteri Védelmi Ezred) szervezése.⁹⁸⁹

Az új rendszabályok megtiltották, hogy a RUC állományából bárki is az Orániai Rend tagja legyen, ugyanakkor a testületnek le kellett adnia a 38-as kalibernél

⁹⁸⁶Egedy, 1998: 398-400.

⁹⁸⁷The Economist 1969. XI. 8.

⁹⁸⁸The Times 1969. X. 10.

⁹⁸⁹Farell, 1976: 266-272.

nagyobb fegyvereit. A diszkrimináció ellenes klauzula, és az állampolgári egyenlőség megeremtésére irányuló intézkedések elfogadásával egy időben a westminsteri parlament 2 millió fontos gyorssegélyt utalt át Észak - Írországnak, amely főleg a károk helyreállításával, és egyéb közmunkákkal – pl. útkarbantartás, erdősítés – a brit átlaghoz képest rendkívül magas munkanélküliséget volt hivatott csökkenteni, míg a hosszú távú fejlődés érdekében a központi költségvetéstől igényelhető beruházási dotáció mértéke 45%-ra emelkedett. Míg a Stormont-kormány 28: 7 arányban elfogadta a Hunt - jelentés ajánlásait, Paisley kijelentette, hogy Clark lényegében behódolt a CRA előtt, amely nem más, mint az IRA politikai fedőszerve.⁹⁹⁰

Az utóbbi mondat csak hangulatkeltésnek volt jó, hiszen a polgárjogi mozgalom nem a rövid időn belül megoldhatatlan, alkotmányos kérdésekre, hanem az emberek mindennapi problémáira koncentrált, de ez önmagában még nem okozott meglepetést, mert Paisley nézeteit mindenki ismerte. Callaghan és Clark viszont elkövetett egy súlyos taktikai hibát, amikor október 11-én, szombaton a késő esti órákban hozta nyilvánosságra a megegyezést, amikor a protestáns városrészek kocsmái és az Orániai Rendhez tartozó klubok tele voltak vendégekkel.⁹⁹¹

Miután az erősen ittas állapotban lévő protestánsok tudomására jutott, hogy az USC néhány héten belül megszűnik, "kollektív döntés született", hogy mindenek előtt a kisebbségen kell bosszút állni, a RUC viszont a Shankill Road és a Townsend Street sarkán feltartóztatta a felvonulókat. A menet résztvevői ekkor kövekkel és Molotov – koktélokkal dobáltak, amire válaszul a rendőrség könnygázt vetett be. Ekkor teljesen váratlanul egy sorozatlövést lehetett hallani. A 29 éves Victor Arbuckle közrendőr, akit helytállásáért már kétszer is kitüntettek, holtan esett össze, két társa súlyosan megsebesült. Mivel a protestáns ultrákat sehogy sem sikerült megfékezni, hajnali háromnegyed kettőkor a hadsereg tüzet nyitott, amely - az orvlövészt is beleszámítva - két újabb halálos áldozatot követelt. A csapatok házról házra kutattak az elkövetők után, aminek eredményeként közel száz embert vettek őrizetbe.⁹⁹²

Callaghan először kételyeit fejezte ki az akció arányosságával kapcsolatban, később viszont belátta, hogy Freeland tábornok helyesen cselekedett, hiszen 1970 húsvétjáig

⁹⁹⁰The Times 1969. X. 11.

⁹⁹¹O. Morgan, 1997: 350.

⁹⁹²BBC News 1969. X. 12. – www.bbc.co.uk – 2007. IX. 15.

nem voltak hasonló nagyságrendű zavargások.⁹⁹³ A katolikus közösség ekkor úgy érezte, hogy a hadsereg pártatlan, ugyanakkor a többségi társadalom is megtapasztalhatta, hogy mit jelent az, hogy a hatóságok szigorúan bánnak az őrizetessekkel. Valószínű, hogy a helyzet konszolidációjához fűződő várakozás is jelentős szerepe játszott abban, hogy az ulsteri nacionalista pártok sem reagáltak a Dáil azon megkeresésére, hogy együttesen vizsgálják a köztársaság és a hat megye közötti föderáció útjában lévő akadályokat.⁹⁹⁴

Amikor Wilson október 28-án parlamenti beszámolót tartott a kormányzás eredményeiről, illetve az aktuális feladatokról, a belügyi – igazságügyi fejezetben szándékosan került az északír probléma részletes tárgyalását, hiszen egy rosszul időzített kijelentés pillanatokon belül aláásta volna az egyébként sem túl karizmatikus Chichester - Clark pozícióit. A miniszterelnök az utóbbi téma helyett a drogtörvény nem kevésbé fontos egységesítésére és szigorítására koncentrált, amely azt tűzte ki célul, a fiatalok életére rendkívül veszélyes bűnözők elleni fellépés hatékonyabb legyen, majd a közigazgatási beosztás kérdéseivel foglalkozott. Ennek aktualitását az adta, hogy az ún. Redcliffe–Maud - jelentés figyelmeztetett rá: az egészségügyi igazgatásában, valamint az oktatás rendszerben bármilyen változás csak akkor lehetséges, ha már létrejött az új önkormányzati struktúra. Ehhez Skóciában és Walesben sort kellett keríteni a tradicionális megyehatárok és a közigazgatási beosztás egységesítése, ezért várható volt, hogy a szükséges kompromisszumokat – nem teljesen függetlenül a választási szempontoktól – csak hosszas egyeztetések után sikerül elérni. Wilson azonban mindennek előtt a szociális igazságosság előmenetelét, pontosabban szólva, a nyugdíjrendszer reformját tekintette az 1969-70-es törvényhozási ciklus első számú prioritásának. Míg a januárban publikált törvénytervezet már szabályozta a hosszú távú juttatások, valamint a járulék nagyságát, a júniusi a csökkent munkaképességű állampolgárok és krónikus betegek problémáit is beleértve, a táppénzzel és a rövid távú ellátásokkal kapcsolatban rendelkezett, az 1969. októberi White Paper kísérletet tett rá, hogy végérvényesen felszámolja a "két nemzet" párhuzamos létezését az idős emberek között. A Munkáspárt részben a kiemelt juttatások adóztatásával, a foglalkozási alapú nyugdíjakhoz biztosított állami támogatások, illetve az ehhez fűződő adóleírás eltörlésével próbált egységes, a korábbinál kiegyenlítettebb járandóságokkal működő

⁹⁹³ Callaghan – Clare, 1973: 119-128.

nyugdíjrendszert teremteni. A középfokú oktatás átszervezése, a *comprehensive school* elterjesztése mögött, az iskolarendszer egységesítése révén, ugyancsak az esélyegyenlőségre törekvés volt felfedezhető. Mivel az export teljesítésében sokszor a tengeri szállítási vertikum volt a szűk keresztmetszet, a hajózási törvény módosítása után bekerült a kormány tervei közé, hogy a tíz legnagyobb forgalmú tengeri kikötő a jövőben köztulajdon részeként működjön. Wilson a *National Port Authority* (az Állami Kikötő-felügyelet) létrehozatalával véget akart vetni annak a gyakorlatnak, hogy a létesítmények irányítása és a rakodási feladatok elvégzése nem egy kézben összpontosul, a dokkmunkások foglalkoztatása egy meglehetősen átláthatatlan alvállalkozói rendszerben történik, így az alacsony bérek miatt permanens a sztrájkhelyzet. Ezzel egy időben a Labour nem mondott le az ipari kapcsolatok szabályozásáról, viszont a szakszervezetek törvény előtti felelősségét, és a kártérítés érvényesítését nem látta kivitelezhetőnek. Mindazonáltal, a beszéd sokkal inkább tekinthető az elmúlt öt és fél évben elért eredményekre, nem pedig, a jövőben megvalósítandó ígéretekre alapozott. Wilson ez utóbbiak közé sorolta a 60-as évek második felében épült atomerőműveket, valamint az északi – tengeri földgáz kitermelésének első lépéseit, vagy a szénbányászat termelékenységének kb. 10 %-os javulását. Ezzel párhuzamosan sok korszerűtlen tárnát bezártak, de a munkáspárti kormány az 1959-60-as intézkedésektől eltérően nagyobb összegű végkielégítésekkel és átképzéssel gondoskodott a munkanélkülivé vált bányászokról. A miniszterelnök látványos fejlődésről számolt be az egyéni szabadságjogok kiterjesztése terén, aminek égisze alatt megszűnt az adósok börtöne, a hitel felvevőt fizetési képtelenség esetén sem lehetett arra kötelezni, hogy személyi tulajdonát zálogba adja, de a jogi eljárások időtartama jelentősen rövidebb lett. Wilson zárszavában azt az üzenetet közvetítette a választók számára, hogy a 70-es évek legnagyobb problémáját már nem a gazdasági válsághelyzet feloldása, hanem a környezetvédelem fogja jelenteni.⁹⁹⁵

A kormányfő részéről ugyan megszületett az a helytálló felismerés, miszerint több figyelmet kell fordítani a fogyasztói társadalom káros mellékhatásaira, legyen szó akár a hulladék mennyiségének növekedéséről, akár a fokozódó légszennyezésről, a paradigmaváltáshoz kapcsolódó ígértet nem számolhatott az 1973-as olajválsággal, amelynek következtében a gazdaság visszaesését gyorsuló ütemű infláció kísérte. A

⁹⁹⁴Houses of Oireachtas Official Report. Nineteenth Dáil Volume 243. 2nd December 1969. 1-4.

környezetvédelem ügye az 1970-es évtized közepétől valóban prioritást kapott a fejlett nyugati országokban, de ez sokkal inkább a krízis által kevésbé sújtott Nyugat-Németországra, Ausztriára, vagy a skandináv országokra vált jellemzővé, nem pedig, a hagyományosan liberális, jobban üzlet-centrikusnak tekinthető angolszász világra. Valószínű, hogy ez utóbbi aspektus is közrejátszott abban, hogy a zöld gondolat a tudományos – technikai forradalom és az ipari modernizáció ígéretével szemben már messze nem gyakorolt olyan mozgósító erőt, hogy a Munkáspárt a szüntelen bizonytalanságba belefáradt választóktól újabb szavazatokat tudjon megszerezni.

Wilson az év utolsó hónapjaiban ama külpolitikai kérdéseknek szentelte figyelmét, amelyek a legnagyobb megosztottságot idézték elő frakcióban. A kormányfő éppen azon munkálkodott, hogy a nigériai polgárháború miatt ne kerüljön veszélybe a pártegység, amikor 1969. november 12-én a Time magazin jövőtáblából nyilvánosságra került az 1968. március 16-án a dél – vietnámi My Lai faluban elkövetett mészárlás. Az egész világ mélységesen felháborodott azon, hogy 20. amerikai tengerészgyalogos-hadosztály katonái a településen élő, védtelen civilek közül néhány fő kivételével mindenkit meggyilkoltak.⁹⁹⁶

Wilson a széleskörű tiltakozás közepette arra figyelmeztetett, hogy „míg az egyoldalú függetlenségi nyilatkozat, az apartheid, a nukleáris proliferáció, Görögországnak az Európa Tanácsból történő kizárása terén vagy a Haladás – hadművelet elítélésében a közös alapelvek nyomán konszenzus uralkodik, Vietnám és Nigéria esetén már nincs olyan erkölcsi útmutató, amely automatikusan érvényes lehet, csak két rossz között van választás. Tudniillik az utóbbi két konfliktus egymással egyenrangú, de az adott országokban egyszerre meg nem valósítható normák összeütközéséből keletkezett. A vietnámi civilek legyilkolásával kapcsolatban azt mondtam, hogy ha ennek csak egynegyede igaz, rémületünknek adunk hangot. Az egyik vezető sajtóorgánum szerkesztőségi cikke még ennél is tovább ment, mondván, ha csak 1% igaz e vádakból, örök folt marad az amerikai katonák becsületén. Ezzel mindannyian egyetértünk, az amerikai törvényhozás és a kormányzat is ugyanígy vélekedik. Ha mindez igaz, nem csupán nekünk, hanem az amerikai népnek is el kell ítélnie a tömeggyilkosságot. A Munkáspárt mindig elhatárolódott az USA olyan lépéseitől, amelyek nem álltak összhangban elveivel. A fő kérdés viszont az, hogy ami történt, az aberráció volt-e, vagy tudatos részét képezte

⁹⁹⁵House of Commons Official Report. 28th October 1969. HANSARD VOL. 790. 30-52.

a fegyveres erők stratégiájának. Én ez utóbbiban nem hiszek, de ha a hadsereg alsóbb szintjein igaz, és titkolják az elnök előtt, helytálló lesz a sajtó meglátása, miszerint az amerikaiak megérdemelnék a vereséget, amiért elhitték, hogy az ellenségeik segítőinek fizikai megsemmisítése nélkül nem nyerhetnek. A kudarc végül azért fog bekövetkezni, mert az összes olyan elv – szabadság, függetlenség, a szélesebb ázsiai megfontolások – amely az Egyesült Államokat a konfliktus szereplőjévé tette, egyértelműen hitelüket vesztették. A párizsi tárgyalások eddig ugyan nem jártak eredménnyel, de van egy-két olyan mozzanat – például a bombázások leállítására vagy a Nixon javaslatának megfelelően a szárazföldi csapatok részleges kivonására vonatkozó ígéret – amely optimizmussal tölti el az emberek többségét. Nigériában az elmúlt néhány hét intenzívebb harcokkal járt, amely nem csak a brit kormány szempontjából volt dilemma, hiszen az Egyházi Világtanács részéről is felmerült, hogy álljanak le az ibók segélyezésével, mert ha nem születik a harcoló felek között megállapodás, csak a védtelen lakosok szenvedését hosszabbítanák meg. Ojukwu tábornoknak a függetlenség az egyedüli cél, ugyanis nem sikerült arról meggyőzni, hogy az ibók sorsa további küzdelem nélkül is elrendezhető. A segélyszállításra kijelölt Enugu – Biafra korridor létesítéséhez nem járult hozzá, hogy a kormányhadsereg ne tudjon beszivárogni az elszakadt országrészbe, így a légi híd maradt az egyetlen megoldás. Gowon tábornok beleegyezett a humanitárius misszióba, pedig, ezzel a háború meghosszabbodott. A szakadárak így nem csupán fegyverekhez jutottak, hanem arra is lehetőségük nyílt, hogy a repülőterek nappali használatának korlátozásával egy időben az európai szövetségesektől kapott vadászbombázókkal csapást mérhessenek a szembenálló félre. Meg tudom érteni azokat, akik az önrendelkezés mindenek előtt elvét képviselik, de az éhínséget, és a polgári áldozatokért nem hibáztathatja a brit kormányt. A nemzetközi fegyverembargó megvalósíthatatlan, hiszen nincs olyan ok, amivel a konfliktus az ENSZ BT elé kerülhetne, miközben más országok részéről sem lehet jogkövető magatartásra számítani. Amennyiben Nagy-Britannia morális okokból nem ad el fegyvert a lagosi kormánynak, a szovjetek ezt bármikor magukra vállalják. Itt csak annyit tehetünk, hogy megpróbáljuk lebeszélni a potenciális eladókat a további szállításokról. Mindazonáltal, a legnagyobb gondot az jelenti, hogy Biafra önmagában nem lenne életképes, ha csupán az ibók földjére korlátozódik, azonban

⁹⁹⁶Time 1969. XI. 12.

Riverstate és a dél – keleti országrész más népcsoportjai nem szeretnék az ibók uralmát”.⁹⁹⁷

Mire gondolhatott Wilson, amikor a ”két egyenrangú, de össze nem egyeztethető” elv ütközéséről beszélt? Vietnámban a demokrácia, vagy sokkal inkább a demokratikus fejlődés ígérete és a nemzeti egység között húzódtott a törésvonal, az erőviszonyok alakulása viszont egyre inkább az utóbbi célkitűzés iránt elkötelezett Vietnámi Kommunista Párt számára volt kedvező. Miután 1963. november elsején dél– vietnámi tábornokok egy csoportja a saigoni amerikai nagykövetség tudtával puccsot szervezett Ngo Dinh Diem elnök uralmának megdöntésére, amelynek során magát a politikust is megölték,⁹⁹⁸ a saigoni kormányzatot már semmilyen körülmények között nem lehetett demokratikusnak tekinteni. Az amerikai küldetés eszmei alapja már ekkor hiteltelenné vált, így a Washington által támogatott rezsim lényegében az amerikai csapatok, és a dél – vietnámi hadsereg mind erőszakosabb fellépésére épülhetett. A kudarc, illetve az állandósult patthelyzet következményeként az intervenciók erők egyre gyakrabban figyelmen kívül hagyták a bevetés szabályait, mit sem törődve azzal, hogy ez előbb – utóbb tragédiához fog vezetni. A brit kormányfő és a kongresszus hiába szorgalmazta, hogy az eseményt pártatlan vizsgálat kövesse, a katonai igazságszolgáltatás – feltehetően a vezérkar és a Vietnámban állomásozó erők parancsnokainak érintettsége nyomán – egyértelműen arra játszott, hogy az mielőbb lezárhassák az ügyet. A hadbíróság vádlottak közül csupán William Calley hadnagyot marasztalta el, de az életfogytiglani börtönbüntetést másodfokon négy év házi őrizetre módosították, majd Nixon elnöki kegyelemben részesítette a volt szakaszparancsnokot.⁹⁹⁹

Nigéria esetében az ibó nemzeti önrendelkezés ütközött a szomszédos népcsoportok szabadságával, amennyiben Ojukwu a Niger-delta olajkészletének megszerzése érdekében olyan területeket kívánt a Biafrai Köztársasághoz csatolni, amelyre etnikai szempontból egyáltalán nem volt indokolható. Wilson végig ragaszkodott hozzá, hogy a nemzetközi jog szerint a lagosi kormány képviseli az országot, amivel az Egyesült Államok is messzemenően egyetértett, sőt, utóbbi még az ellen sem emelt kifogást, hogy Nigéria orosz fegyvereket vásárol.¹⁰⁰⁰ A háború már nem tartott

⁹⁹⁷House of Commons Official Report. December 8 1969. HANSARD VOL. 793. 39-62.

⁹⁹⁸Magyarics, 2000: 310.

⁹⁹⁹The New York Times 1976. IV. 2.

¹⁰⁰⁰Verrier, 1983: 266.

sokáig: 1970. január 12-én elesett Owerri város, ahol Ojukwu főhadiszállása valamint rádióadója működött, de az offenzíva révén a szakadár erők olyan mértékű veszteségeket szenvedtek, amely kilátástalanná tette a küzdelem folytatását.¹⁰⁰¹

A Gowon melletti közösségvállalás alapján úgy tűnik, hogy az angolszász hatalmak az olajkincs ellenőrzése érdekében mindent elkövettek azért, hogy a legnépesebb afrikai ország egyben maradjon. Ezzel párhuzamosan az is biztosra vehető, hogy az ibó törzs önrendelkezése már csak azért is lekerült a napirendről, mert az egykori Belga-Kongóban szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy a volt gyarmati területek között húzóódó, mesterséges határok erőszakos megváltoztatása máshol is hasonló igényeket fog generálni. Márpedig a hidegháború időszakában sem a brit, sem az amerikai vezérkar nem vágyott rá, hogy a harmadik világ újabb helyszínein keletkező válságócokban keljen tűzoltószerepet játszania.

Wilson 1970. január 22-én Washingtonba utazott, hogy eleget tegyen Nixon meghívásának, amelyet az elnök még 1969. augusztus 3-án adott át neki, amikor külön gépe Bukarestből hazafelé menet megállt a suffolki légi támaszponton.¹⁰⁰²

A találkozó pontos idejét számos találgatás övezte, amely a folyamatos halasztást politikai nézeteltérésekkel próbálta magyarázni. Nixon üdvözlőbeszédében személyes barátjának nevezte a kormányfőt, akivel a közös célok terén teljes a nézetazonosság. Wilson e téren elsősorban a nigériai humanitárius krízis megoldására, a "társadalmi gonosz" – vagyis a szegénység – ellen otthon és a világban folytatott küzdelemre fókuszált, hozzátéve, hogy a tradicionális értelemben vett szabadság kivívása – megvédelmezése már nem elegendő. „Nem küzdhetünk más népek szabadságáért, ha a mi embereink a saját magunk teremtette rendszer rabszolgái lesznek.”¹⁰⁰³

A megbeszélés napirendjén mindenek előtt a SALT – tárgyalások helyzete, valamint a Varsói Szerződés 1969-es budapesti értekezletén javasolt Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) összehívása dominált, amely tekintetben gyakorlatilag teljes volt az egyetértés.¹⁰⁰⁴ Wilson ugyanakkor örömtelinek nevezte, hogy nem kell pénzügyi problémákról tárgyalni. „Gershwin” „Porgy és Bess” című

¹⁰⁰¹Crossman, 1979: 603-604.

¹⁰⁰²Kissinger, 1979: 389.

¹⁰⁰³Public Papers of the Presidents of the United States. Richard Nixon 1970. Washington, United States Printing Office, 1971. 27-28.

¹⁰⁰⁴MOL XIX J – 1 – j – 1970 – 19-es d. – 00577/1 – 1970. II. 18. Wilson brit miniszterelnök washingtoni látogatása. 1-2.

operájában elhangzott: *I've got plenty of nothing* (Sok van nekem a semmiből). Mi ezt a valutatartalékunkra nézve megfordítottuk. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok régóta nem voltak ennyire nyugodtak, amióta sikerült megfékezni a két kulcsvaluta elleni spekulációt”.¹⁰⁰⁵ Nixon ugyan helyeselt, az utóbbi vonatkozásban mégsem volt megnyugtató, hogy az elnök kifejezésre juttatta: nem tud a jelenleginél nagyvonalúbb segítséget adni Londonnak.¹⁰⁰⁶

Két hét elteltével ismét a Konzervatív Párt került a média figyelmének középpontjába. Heath, akinek népszerűsége a Sydney - Hobart regattaversenyen elért győzelem jóvoltából karácsony óta emelkedő tendenciát mutatott, a croydoni Selsdon Park Hotelbe összehívta az árnyékkabinet tanácskozását, majd ennek végeztével a nyilvánosság elé tárta legfontosabb szakpolitikai elképzeléseit.¹⁰⁰⁷

A kormányfő a tőle megszokott fordulatokkal bírálta az előzetes választási programot, de közben arra koncentrált, hogy az Egyesült Államok hathatós támogatásával mielőbb a parlament elé terjesztette a brit EGK – csatlakozás menetrendjét szabályozó törvénytervezet. Wilson az időzítést a következő szavakkal indokolta: „most jött el a belépés ideje, mert bármit is gondolt Európa gazdaságunk erejéről 1962-ben vagy 1967-ben, jelen pillanatban senki nem kérdőjelezi meg Nagy – Britannia teljesítményét. Természetesen, a csatlakozás most is a feltételektől függ, és, bár a közvélemény kutatások szerint az emberek többsége nem ért egyet a közös piaci belépéssel, a tárgyalásokat általános rokonszenv kíséri. Igaz, a pontos költségeket még nem ismerjük: példának okáért az élelmiszerimport jó esetben 85 millió fonttal fog csökkenni, de egyes pesszimista számítások alapján 255 millióval többbe is kerülhet. A saját mezőgazdaság terén hozott áldozat viszont elfogadható, ha a tagság több előnnyel jár, mint amennyi hátrányt okoz. Könnyen előfordulhat, hogy életszínvonalunk átmenetileg visszaesik, azonban hosszú távon még mindig jobb perspektívát ígér, mint ha kimaradnánk a közösségből”.¹⁰⁰⁸ A miniszterelnök és az ellenzék vezére abban ugyan egyetértett, hogy Londonnak elsődleges feladata lesz, hogy az EGK-t a szélesebb körű nemzetközi érintkezés felé terelje, miközben a két politikus az európai föderációra vonatkozó elképzelés kritikájában is hasonló álláspontot képviselt. Heath mégis felelőtlenségnek nevezte, hogy Wilson eltúlozza a

¹⁰⁰⁵Public Papers, Richard Nixon 1970. I. 22. 29-33.

¹⁰⁰⁶The Times 1970. I. 24.

¹⁰⁰⁷Heath, 1998: 300-301.

¹⁰⁰⁸House of Commons Official Report. 25thFebruary 1970. HANSARD VOL. 796. 1324-1338.

várható negatív hatásokat, mondván a baloldali platform megnyugtatósára szánt üzenetek hiteltelenné teszik a britek Európa iránti elkötelezettségét.¹⁰⁰⁹ A bírálóat azonban még kevésbé volt autentikus, mint a kormányfői felszólalás, mivel 1966-67 fordulójával szemben Wilson itt már nyíltan az EGK hosszú távú előnyeiről beszélt, nem csupán annyit jelzett, hogy jobb híján belenyugodott a megváltoztathatatlanba.

A politikai kommunikáció terén valóban nem ártott az óvatosság. Jenkins két és fél éves pénzügyministersége alatt először, és utoljára megkönnyebbült, amikor 1970. februárjában a külkereskedelem számai nem a várakozásoknak megfelelően alakultak. Jenkins ugyanis tartott tőle, hogy a pillanatnyi eredmények nyomán a kabinet tagjaiból könnyen elveszhet a realitásérzék. Az utóbbi aggodalom egyáltalán nem tűnt megalapozatlannak, hiszen a március 8-i kabinetülésen Castle azt szorgalmazta, hogy választási költségvetést kell összeállítani.¹⁰¹⁰ Crossman, pedig azért lobbizott, hogy a kormány emelje az özvegyi nyugdíjakat, ugyanakkor még az 1973-as, átfogó nyugdíjtörvény előtt kerüljön sor az óvodai támogatási segély bevezetésére. Jenkins viszont minden ezzel kapcsolatos várakozást lehűtött, mondván a 75, illetve 80 évesnél idősebb nyugdíjasoknak ígért korrekción túl nincs érdemi lehetőség a szociális kiadások bővítésére.¹⁰¹¹

Ezzel egy időben élénk vita bontakozott ki arról, hogy mire épüljön fel a Labour választási kampánya. Castle arra figyelmeztetett, hogy az emberek többségét már untatják száraz adatok, a gazdasági konszolidációt egyénileg is szeretnék érezni. Crosland egy nagyszabású környezetvédelmi akciót hirdetett, Callaghan viszont határozottan óvott az utóbbi bevetésétől, mivel túlságosan középosztálybeli téma, így sokan nem fogják érteni a jelentőségét. Az időpont azonban még mindig kérdésesnek tűnt. Wilson mindenképpen szerette volna elkerülni, hogy a megmérettetésre a labdarugó világbajnokság döntőjének napján kerüljön sor, mivel az említett sportesemény túlságosan leköti a párt támogatóit. Fred Peart és Denis Healey szeptember végére vagy október elejére gondoltak, míg Benn, Castle és Callaghan úgy érezte, hogy egy célirányos költségvetéssel akár a június eleji időpont is vállalható.¹⁰¹² A kormány végül úgy döntött, hogy elkerülendő a váratlan események – például egy nagyobb volumenű illegális sztrájk, a várható áremelés, vagy a

¹⁰⁰⁹Le Figaro 1970. II. 26.

¹⁰¹⁰Jenkins, 1991: 293.

¹⁰¹¹Crossman, 1979: 616-617.

¹⁰¹²Benn, 1995: 219-222.

törvényhozás nyári szünete alatt a font ellen szándékosan végrehajtott spekuláció – negatív hatásait, június közepén tartásuk meg a választásokat.¹⁰¹³

A közvélemény kutatások 7-8%-ra tehető ellenzéki fölényről tudósítottak, hozzáátéve, hogy Wilson ettől függetlenül optimista, ezért úgy készül, hogy október végén ismét a Munkáspárt fog kormányt alakítani.¹⁰¹⁴ Jenkins a siker érdekében lazított a költségvetés szigorán, amennyiben kormányfői utasításra hozzájárul egy nagyobb volumenű nyugdíjemeléshez, ugyanakkor csökkentette az alacsonyabb keresetű társadalmi csoportok személyi jövedelemadó terheit. A gazdasági sajtó különösebben éles kritika nélkül nyugtázta, hogy a költségvetés politikai szempontok alapján készült, miközben rámutatott, hogy a bérszínvonal javulása nem lehet gyorsabb a nemzeti jövedelem, és a termelékenység növekedési üteménél. Az üzleti szféra viszony továbbra is nyugtalankodott, mivel a kormány nem vitte keresztül az ipari kapcsolatok törvényét, így együtt kellett élni az illegális munkabeszüntetésekben megtestesülő bizonytalansággal.¹⁰¹⁵

Wilson 1970 tavaszán úgy vélekedett, hogy a Labour választási esélyeit nem annyira a pénzügyi problémák, hanem sokkal inkább az észak – írországi nyugalom összeomlása fenyegeti. Míg február első napjaiban Lynch kormányfő úgy nyilatkozott: rövid időn belül nem firszírozza, hogy találkozhasson brit kollégájával, mert a reformok sürgetése nagyon könnyen visszaüt, mert ehhez a mérsékelt unionisták bizalma is szükséges,¹⁰¹⁶ a protestáns ultrák oldaláról állandósult fenyegetőzés, valamint az előző év januárjában történt szabálytalan rendőri akció résztvevőinek felmentése olyan gyúelegyet alkotott, amely a húsvéti felkelés 54. évfordulóján menthetetlenül berobbant. Miután a katolikus szélsőségesek Molotov – koktélokkal dobálták meg a hadsereg egységeit, Freeland tábornok nyomatékosan figyelmeztetett rá, hogy katonái az első felszólítás után bárkire tüzet nyithatnak, aki benzines palackokat használ támadó eszközként.¹⁰¹⁷

Londonnak ráadásul azt is számításba kellett vennie, hogy az 1970. január 11-én megtartott dublini kongresszus alkalmával az IRA kettészakadt. A radikálisok nem értettek egyet azzal, hogy a fél évszázada illegalitásban működő Ír Köztársasági Hadsereg elismerje a Stormont, illetve a Dáil Éireann legitimitását, így nem sokkal

¹⁰¹³Healey, 1989: 344.

¹⁰¹⁴The Times 1970. III. 14.

¹⁰¹⁵The Economist 1970. IV. 18.

¹⁰¹⁶Houses of Oireachtas Official Report. Nineteenth Dáil Volume 244. 4th February 1970. 11-14.

később létrejött a marxista irányultságú *Provisional IRA* (az Ideiglenes IRA), amely véres merényletek sorozatát követte el azért, hogy megszabaduljon a brit uralomtól.¹⁰¹⁸ A robbantásokon és lövöldözéseken kívül tovább élte a helyzetet a Köztársaságban kirobbant fegyvercsempészési botrány. 1970. április 21-én, a dublini repülőtérén szolgálatot teljesítő vámosok egy jelentős tételű, Belgiumból importált fegyverszállítmányra bukkantak, amelynek a kisérőlevél szerint a hadsereg volt a címzettje. Másnap viszont a *Garda Special Branch* - az ír rendőrség állambiztonsági ügyosztálya – cáfolhatatlan bizonyítékkal állt elő, hogy a valóságban e fegyvereket a kormány két tagjának megbízásából az Ír Köztársasági Hadsereg számára rendelték, amelyet egy a nyilvánosság előtt nem azonosított katonatiszt – James Kelly százados – készült északra csempészni. Amikor a kémelhárítás megnevezte az ügy érintettjeit, Charles J. Haughey pénzügy, illetve Neil T. Blaney mezőgazdasági minisztert, Lynch mindkét politikust kérdőre vonta, ők azonban tagadták, hogy bármi közük lenne a történetekhez. Mivel egyikük sem volt hajlandó önként lemondani, a kormányfő felmentésüket kezdeményezte a köztársasági elnöknel. Május 6-án Haughey és Blaney egyaránt távozott hivatalából, az ügy, pedig átkerült a Dáil mentelmi jogi bizottság elé.¹⁰¹⁹

A kormánypárt renitens képviselői bizalmatlansági indítványt terjesztettek be Lynch ellen, amely egy indulatoktól fűtött, hazaárulózástól sem mentes vitába torkollott, olyannyira, hogy Liam Cosgrave ellenzéki vezető fejéhez vágták, hogy „a Te apád – William Cosgrave – volt az, aki átjásztotta a hat északi grófságot az angolok kezére”.¹⁰²⁰ A politikai elit a századost kiáltotta ki bűnbaknak, a bíróság 1971-ben minden vádlottat felmentett.¹⁰²¹

Mindazonáltal, a kezdeti szigorú fellépés elég meggyőző volt ahhoz, hogy London és Belfast ne vonja kétségbe Dublin jó szándékát. Wilson, Callaghan és Clark szándékosan nem foglalkozott a történetekkel, a figyelem így arra összpontosult, a legkiválóbb közigazdászok által kidolgozott fejlesztési program miként tudná élénkíteni a tartomány gazdasági életét. 1945 után több világhírű nagyvállalat – pl. Michelin, du Pont, British Oxygen – is üzemet nyitott Ulsterben, a néhány töke-

¹⁰¹⁷Callaghan – Clare, 1973: 133-136.

¹⁰¹⁸Rees, 1985: 8-9.

¹⁰¹⁹Houses of Oireachtas Official Report. Nineteenth Dáil Volume 246. 7th May 1970. 641-644.

¹⁰²⁰Houses of Oireachtas Official Report. Nineteenth Dáil Volume 246. 13th May 1970. 1395-1541.

¹⁰²¹James Kelly: Orders for the Captain? Dublin, James Kelly, 1971.

intenzív iparágban nem jött létre annyi munkahely, amennyi a régi ágazatok – vászonszővőipar, hajógyártás - hanyatlása miatt megszűnt.¹⁰²²

Mick Stewart egyenesen azt tanácsolta, hogy nagyobb regionális munkahely-teremtési prémiumon kívül Észak – Írország kapjon lehetőséget rá, hogy önálló pénznemet vezethessen be.¹⁰²³ Noha ez utóbbi felvetést az Egyesült Királyság többi részével szemben kialakuló túlzott versenyelőny, valamint font bizonytalan helyzetére való tekintettel nem lehetett reálisnak tekinteni, a fejlesztési koncepció megfelelt az országrész valós szükségleteinek. Wilson elsősorban azt tartotta szem előtt, hogy Ulster ki tudjon emelkedni a viszonylagos elmaradottságból, mivel a hosszú távú rendezéshez csak úgy teremthető meg a nyugodt légkör, ha az esélyegyenlőség elvét legalább a mindennapi életben érvényesítik.

Wilson és a kabinet legbefolyásosabb tagjai május 13-án este megállapodtak abban, hogy a választás június 18-án lesz. A munkavacsorát követő beszélgetés azonban érdekes módon nem a potenciális támogatók mobilizációjával, vagy a bizonytalankodók meggyőzésének lehetőségével, hanem a magabiztosság jegyében, a kormányzati pozíciók elosztásával foglalkozott. A kormányfő jóváhagyta, hogy Jenkins külügy, Healey pénzügy, Fred Peart védelmi miniszter legyen, Michael Stewart lett volna a képviselőház elnöke. Wilson ugyanakkor egyértelművé tette, hogy a következő parlamenti ciklus félidejében – az 1972. októberi pártkonferencián de legkésőbb 1973. június 14-én, az 1972-73-as törvényházi periódus végétével - le kíván mondani a pártvezéri tisztségről.¹⁰²⁴ A másnapi kormányülés során Castle még azt szorgalmazta, hogy fogadják el a nemek egyenlő bérezéséről szóló törvénytervezetet, de ezt Crossman tanácsára elvetették. A szociális-és egészségügyi miniszter úgy vélte, hogy Castle javaslatának nem lenne érdemi hozadéka, így azt később is megalkothatják, viszont az önkormányzati reform sokkal lényegesebb, mert a Labour győzelme esetén haladéktalanul neki kell állni a közszolgáltatások átszervezésének.¹⁰²⁵

Május közepén a közvélemény kutatások a Munkáspárt förlényéről tudósítottak: az elemzők számításai alapján a kormányzó oldal támogatottsága rövid időn belül

¹⁰²²Írország története. Szerk: T. W. Moody – F. X. Martin. Budapest, Corvina Kiadó, 1994. 219-220.

¹⁰²³Callaghan – Clare, 1973: 137-142.

¹⁰²⁴Jenkins, 1991: 297-298.

¹⁰²⁵Crossman, 1979: 639-640.

10-15%-ot is emelkedett.¹⁰²⁶ A kedvező prognózis nyomán a Labour választási manifesztumában sokkal inkább a folytonosságot állította előtérbe. A dokumentum mindenek előtt az 1964-től elért sikereket - a folyó fizetési mérleg hiány jelentős csökkentése, a várható külkereskedelmi többlet, a kevésbé fejlett skót, walesi, észak - angliai régiókban véghez vitt ipari, vagy a csúcstechnológiai ágazatokban megvalósult kiemelkedő termékfejlesztéseket – hangsúlyozta, ugyanakkor benne maradt, hogy a munkaügyi kapcsolatok rendszere terén - az ipari demokrácia talaján állva, de kötelező érvényű szerződésekkel – továbbra is sürgető a jogi szabályozás.¹⁰²⁷ A Labour taktikája azonban több szempontból is hatástalannak bizonyult. A választási program nem szerepeltette kiemelt helyen társadalmi mobilitás szempontjából különösen fontos felsőoktatási expanziót, illetve az *Open Air University* –az elektronikus média segítségével megvalósult szabadegyetem-intézményét, miközben nagyon óvatosan bánt a szociális ígéretekkel.¹⁰²⁸

A Munkáspárt abban a tekintetben is hibázott, hogy döntően a múltra építette fel kampányát, hiszen ezzel óhatatlanul azt sugallta, hogy Wilson az ország menedzselése terén nem tud új ötletekkel előállni.¹⁰²⁹ A konzervatív manifesztum, amely *Better Tomorrow* (Jobb holnap) címen május 20-án, két nappal a parlament feloszlását követően került a nyilvánosság elé, viszont dinamizmust, a versenyképesség helyreállítását, a szakszervezetek gyors és hatékony megrendszabályozását, valamint az adók és a közkiadások csökkentését ígérte.¹⁰³⁰ Ezzel egy időben a Munkáspárt mindent elkövetett azért, hogy a politikai szempontból kényes ügyek, például a kikötők köztulajdonba vételéről szóló törvénytervezet, vagy a választóköretek határainak módosítása az adott ciklusban már nem kerüljön fel a parlament napirendjére. A Labour kétségtelenül sportszerű volt, amennyiben nem sokkal a megmérettetés előtt már nem próbált tőkét kovácsolni a szavazókerületi beosztás korrekciójával, ez viszont közel húszmandátumnyi veszteséget okozott a pártnak. Noha június második felében a jómódú középosztály egy tekintélyes hányada külföldön nyaralt, amely elvileg a kormányzó oldalnak lett volna kedvező,¹⁰³¹ a véletlen ismét közbeszólt. Június 14-én

¹⁰²⁶The Economist 1970. V. 16.

¹⁰²⁷Dale, 2. Vol. 2000: 155-175.

¹⁰²⁸Castle, 1993: 425-427.

¹⁰²⁹Whitelaw, 1989: 69-71.

¹⁰³⁰Dale, 1. Vol. 2000. 151-159.

¹⁰³¹Heath, 1998: 302-306.

a brit válogatott az NSZK-tól elszenvedett vereség miatt kiesett a mexikói labdarúgó világbajnokság negyeddöntőjéből,¹⁰³² miközben a British Airways első két Boeing 747-es utasszállítójának szolgálatba lépése 30 millió fontos fizetési mérleghiányt okozott. Mason kereskedelmi miniszter ugyan azt javasolta, hogy mondják le a rendelést, vagy legalább halasszák el az átvételt, de ehhez nem sikerült megszerezni a kormányfő jóváhagyását. Wilson azért mondott le ennek kísérletéről, mert attól félt, hogy ha az ügy kiszivárog, a közbeszéd egyértelműen ellene fog fordulni, amiért manipulálta az adatokat.¹⁰³³ A miniszterelnöknek ugyanakkor tekintettel kellett lennie arra, hogy Washington még mindig neheztel az F-111-es gyorsbombázó megvételének törlése miatt, ráadásul Nixon részéről korántsem várhatott olyan megértést, mint amilyent elnöki ciklusa végén Johnson tanúsított. Végül, de nem utolsósorban az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az Egyesült Államokban történt repülőgép vásárlásnak önmagában sem volt pozitív üzenete. Míg a világ első, sugárhajtású utasszállító gépét, az 1949 végén szolgálatba álló *Comet* típust a brit *de Havilland* minimális állami segítséggel, gyakorlatilag saját erőből fejlesztette ki, húsz évvel később, a légi utazások tömegessé válásában úttörő szerepet játszó Boeing 747-est a gyártásban való érdemi részvétel nélkül importálták. Az ominózus repülőgép-beszerezés kapcsán felmerülő, tágabb értelemben vett vonatkozások – az újratermelő fizetési mérleghiány, valamint a brit ipar versenyképességének tagadhatatlan hanyatlása – nyomán megkérdőjeleződött a gazdasági stabilizáció eredményessége, ráadásul a kevésbé tájékozott választók szemében a tudományos – technikai forradalomról szóló ígért is hiteltelenné vált.

Két nappal a választások előtt a Munkáspárt részéről megrendelt, nem hivatalos közvélemény kutatások is ellenzéki győzelmet jósoltak, amely végül be is következett. A második világháború óta legalacsonyabb, 72%-os részvételnél a Labour ugyan megszerezte a szavazatok 43%-t, de ez 3%-kal elmaradt a konzervatívok eredményétől, ugyanakkor 60 mandátumot elvesztett. Ennek nyomán 287 munkáspárti képviselővel szemben 330 konzervatív foglalt helyet az alsóházban: Heath stabil, 30 fős többségre támaszkodhatott.¹⁰³⁴

Mi okozta a Labour vereségét? Az üzleti szférában általános volt az a vélekedés, hogy Heath mindennek előtt a változások ígérétevel nyert, miután a

¹⁰³²Benn, 1995: 230-231.

¹⁰³³Mason, 1999: 110-111.

¹⁰³⁴Routledge, 2006: 88-89.

választói elégedetlenség a magas adókra, a szakszervezetek egyre inkább kezelhetetlenné váló magatartására, a permanens valutaválságra, illetve a más országokhoz képest lassúbb gazdasági növekedésre irányult.¹⁰³⁵

Természetesen, a munkáspárti politikusok véleménye korántsem volt ilyen egyöntetű, hiszen mindenki az általa vallott elvek, továbbá a platformhoz való tartozás jegyében értékelte az eseményeket. Marcia Williams nem sokkal a megmérgetetés után úgy látta, hogy az 1964-es választási manifesztum ígéreteit elsősorban azért nem sikerült betartani, mert a miniszterek többsége rövid időn belül a permanens kormányzat foglyává vált. Ez utóbbi alatt azt kell érteni, hogy a választott tisztségviselők saját elképzeléseik helyett az apparátus útmutatására támaszkodtak, tehát sokszor ott is a hagyományos megközelítésre alapozván hozták meg a fontos döntéseket, ahol alapvető újításokra lett volna szükség. Wilson magántitkára szerint a 13 ellenzékben töltött év alatt a Munkáspárt prominens személyiségei, valamint a 2500 fős államtitkári kar között nem jöhetett létre az a rendkívül szoros, informális kapcsolatrendszer, mint amely konzervatív politikusok és az elit hivatalnokai gárda viszonyában már csak az együtt töltött egyetemi évek miatt is jellemző. Williams ugyanakkor azt is hibának nevezte, a Labour túlságosan ragaszkodott ahhoz, hogy pártlapon történő kinevezésekkel nem lépi a politikusok és köztisztviselők közötti határvonalat, holott ez a konzervatívok részéről mindig is bevett eljárásnak számított.¹⁰³⁶

A patronázs intézménye Nagy – Britanniában vagy az Egyesült Államokban sem ismeretlen jelenség, a közép – kelet – európai gyakorlattól annyiban tér el, hogy a közigazgatási funkciókba politikai alapon kinevezettek nem annyira egy-egy párt kompromittálódott személyiségei, hanem inkább a névtelen – arctalan aktivisták, az országos pártközpontot irányító tisztségviselők, vagy a holdudvarhoz kötődő tanácsadók közül rekrutálódnak.

A baloldali platform arra vezette vissza a kudarcot, hogy a kormány a pillanatnyi nehézségekből kiindulva túlságosan hamar kitért a szociális ígéretek teljesítése elől, amely végső soron kitűnő lehetőséget kínált az addigi ellenzéknek, hogy az áremelkedésekre felépített kampánnyal maga mellé állítsa a háziasszonyokat, illetve a kevésbé jó módú rétegeket.¹⁰³⁷ Ian Mikardo, a Tribune – csoport egyik prominens

¹⁰³⁵The Economist 1970. VI. 26.

¹⁰³⁶Williams, 1972: 344-358.

¹⁰³⁷Benn, 1995: 232.

személyisége viszont olyan következtetésre jutott, hogy nem annyira a vándorszavazók, hanem sokkal inkább a választásra jogosultak állampolgárok egy bizonyos szegmensének, vagyis az időről időre hiányzók révén bukták el a választásokat. A tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy Labour kiábrándult támogatói nem álltak át a konzervatívokhoz vagy a liberálisokhoz, hanem a többség távolmaradt az urnáktól.¹⁰³⁸ Bármennyire is egyértelmű, hogy a költségvetési szigor mindenek előtt a Munkáspárt törzsszavazóit sújtotta, a vereségben a (az alsó) középosztály ismételt elpártolása legalább ugyanolyan fontos szerepet kapott, mint a sikertelen mozgósítás a munkásosztálybeli, vagy nyugdíjas szavazók körében. Valószínű, hogy e tendenciát Denis Healey fogalmazta meg a leghitelesebb módon, amikor azt mondta, hogy „a Labour nem igazán tudott alkalmazkodni azokhoz a mélyreható társadalmi változásokhoz, amelyeket a mozgalom az Attlee – kormány idején önmaga kezdeményezett. A sajtó és televízió ugyanazokat a kulturális normákat közvetítette a lakosság egészének, függetlenül attól, hogy ez utóbbiak tekintélyes részét inkább amerikaiak, mint britnek lehetett számítani. Az osztályhoz való tartozás fontossága visszaszorulóban volt, az életszínvonal jelentősen növekedett, amelynek köszönhetően a legtöbb brit polgár úgy érezte, hogy már van vesztenivalója; ezért a saját érdek önmagában már nem volt elegendő a nagyobb egyenlőség megvalósításához”.¹⁰³⁹

Míndezek alapján kimondható, hogy a brit középosztály a 70-es évek elején már az elért eredmények megőrzésében volt érdekelt, miközben az amerikai minta alapján, a közterhek csökkentése felé szeretett volna elmozdulni. Vagyis nem támogatta azt a gondolatot, hogy a mindenkori kormányzat az általa fizetett hozzájárulásokból finanszírozza a társadalmi-anyagi előmenetel terén lemaradó rétegek felzárkóztatását.

¹⁰³⁸Mikardo, 1988: 171.

KITEKINTÉS

Az 1970-es választási vereséggel Harold Wilson politikai pályafutása még nem ért véget, pragmatista reformerkorszaka azonban befejeződött. Wilson ellenzéki vezérként továbbra is szellemes nyelvi fordulatokkal, és valós szakmai érvekkel kritizálta Edward Heath kormányát, de amikor 1974. márciusában visszatért a Downing Street 10. szám alá, ötleteit a külpolitika kivételével már nem tudta megvalósítani. A közbenső időszakban ugyanis olyan horderejű változások történtek, ami nem tette lehetővé a hagyományos keynes-i paradigmának korábbi

¹⁰³⁹Healey, 1989: 345-346.

recept szerint történő alkalmazását. A politikusban a társadalmi változások, a struktúraváltás iránti elkötelezettséget ekkor már felváltotta a jóléti állam iránt érzett aggodalom, amely 1970 nyarától 1972 közepéig az Edward Heath által képviselt, szabadpiaci gazdaságpolitika, a vitatható módon előkészített és véghezvitt közös piaci belépés, majd 1973. októberétől első olajválság nyomán egyértelműen veszélybe került.¹⁰⁴⁰ Mivel az őszi kezdődő bányászsztrájk révén előállott belpolitikai patthelyzetet a konzervatívok nem tudták feloldani, 1974. februárjában előrehozott választást tartottak, amely pro forma a Labour, és Harold Wilson győzelmével végződött. Igaz, a politikából való általános kiábrándultság miatt neki sem sikerült többséget szereznie, ezért fél évvel később ismét az urnákhoz szólította a szigetország választópolgárait.¹⁰⁴¹

Wilson második kormányfői terminusában majdnem lehetetlen feladatra vállalkozott, tudniillik az 1963-ban deklarált két alapelv – a modernizáció és a hagyományos értelemben vett szociális egyenlőség – szinte feloldhatatlan konfliktusba került egymással. A Labour a vietnámi háború, a munkajogi törvénytervezetek, valamint az időről időre ismétlődő restriktció elleni tiltakozások révén, a korábbinál jóval karakteresebben balra tolódott, ugyanakkor a belső, szervezeti demokrácia kiteljesedésével, a pártközpont szerepének csökkenésével párhuzamosan megerősödött a párt mozgalmi jellege.¹⁰⁴² Mialatt a főleg középosztálybeli származású helyi aktivisták, alapszervezeti vezetők körében – akik a párttagok és szimpatizánsok, valamint a felső vezetők konfliktusában ütköző szerepet játszanak – általános lett a sokszor irreális célokat kitűző radikalizálódás,¹⁰⁴³ az egyéni képviselők önállósági törekvései jóvoltából felbillent a kormány és a parlamenti frakció között meglévő, függőségi viszony.¹⁰⁴⁴ A miniszterelnök kényes helyzetben találta magát, mert kvázi egyedül maradt a centrumban: míg a problémás területek élére a párt baloldali platformjáról választott minisztert, az erőtárcák

¹⁰⁴⁰Martin Holmes: *The Labour Government 1974-1979. Political Aims and Economic Reality.* London, Macmillan, 1985. 1-4.

¹⁰⁴¹The Times 1974. X. 2.

¹⁰⁴²Harry B. Cole: *The British Labour Party: A Functioning Participatory Democracy.* London, Pergamon Press, 1977.

¹⁰⁴³Herbert Kitschelt: *The Internal Politics of Parties. The Curvilinear Disparity Revisited.* In: *Political Studies* 1989/3.

¹⁰⁴⁴Jean Blondel: *Toward a Systematic Analysis of Party – Government Relationship.* In: *International Political Science Review*, 1995/ 2. 134.

továbbra is a jobbszárny kezén maradtak.¹⁰⁴⁵ A bizonytalan gazdasági helyzetben, szilárd többség híján a korábbi reformok egy jelentős részéről eleve le kellett mondani, tehát a kormányfő szándékosan kerülte az olyan kérdéseket, amelyek érintik az államszervezetet, vagy tágabb értelemben, az alkotmányos berendezkedést.

A köztisztviselői rendszer, hogy - ne tegyék kockára a szakértői lojalitást - egészen 1986-ig változatlan maradt, viszont a Thatcher-kormány a korábbi hármas felosztástól eltérően már hét kategóriával (*permanent secretary, second permanent secretary, deputy secretary, under secretary, executive directing bands, assistant secretary, senior principal, principal*) dolgozott. A bürokrácia visszaszorítására vonatkozó ígéret mégsem teljesült, legfeljebb annyi változás történt, hogy az önkormányzati összevonások után az apparátus a dekoncentrált szervek területi kirendeltségeihez helyeződött át.¹⁰⁴⁶ A felsőházi reform ugyanígy lekerült a politika napirendjéről, legfeljebb magánúton, négyszemközti beszélgetéseken tárgyaltak róla a döntéshozók. Az 1979-es választási vereség után a Labour konferenciái több határozatot is hoztak a megszüntetésről, vagy éppen 1000 új lord kinevezéséről, mondván ez utóbbi intézmény a feudalizmus megtestesítője, ugyanakkor a Margaret Thatcher által hozott, alkotmányossági téren is vitatható megszorításokkal szemben nem fejt ki markáns ellenvéleményt.¹⁰⁴⁷ Tony Blair a 90-es évek közepén már nem akarta megszüntetni a Lordok Házát, hanem egy demokratikus alapon választott felsőházzal kívánta felváltani, úgy, hogy az örökletes rendek megkötés nélkül indulhatnak a megmérettetés alkalmával. Végül, olyan kompromisszumos megoldás körvonalazódott, hogy a 659 fős felsőházban 92 személy tartozhat a születési arisztokráciához, a másik 567 tagot a mindenkori kabinet javaslatára, majd később követlen szavazás útján választják.¹⁰⁴⁸ Valószínű, hogy Wilson már csak azért sem erőltette, hogy a Lordok Háza jelentősen átalakuljon, mert ellensúlyként szolgált a Labour radikálisaival szemben, ugyanakkor az sem kizárható, hogy Willie Brandt nyugatnémet kancellár bukásához vezető kémbotránnal egy időben félt attól a lehetőségtől, hogy vele is hasonló fog történni.

¹⁰⁴⁵Harold Wilson: *Final Term. The Labour Government 1974-1976*. London, Weidenfeld and Nicolson and Michael Joseph, 1979. 21.

¹⁰⁴⁶Geoffrey K. Fry: *Civil Service Systems in Comparative Perspective*. Conference Paper, University of Indiana, 1997. IV. 5. – www.indiana.edu – 2008. I. 17.

¹⁰⁴⁷Time 1981. IV. 13.

¹⁰⁴⁸Heti Világgazdaság 1999. X. 20.

A 70-es évek közepén a status quo megőrzése iránti vágy már abban a tekintetben is érvényesült, hogy a brit társadalom az egyéni és a kollektív szabadságjogok további kiterjesztése terén sem mutatkozott igazán partnernek. A szigetország polgárai közül sokan voltak, akik pártállást nem számítva úgy érezték, hogy a jóléti állam bizonyos aspektusból a felelőtlenség kultúráját terjeszti,¹⁰⁴⁹ így bármely, újabb engedmény egyenlő lenne a szabadossággal, amely bátorítaná az olyan, negatív jelenségeket, mint a kábítószerelés vagy a futball-huliganizmus.

A nemzeti közösségek autonómiája, pedig könnyen az Egyesült Királyság felbomlásához vezethet. Wilson és közvetlen munkatársaival számtalan lehetőséget végigvett, hogy Ulster sorsát megnyugtatóan rendezzék. A fokozatosan végrehajtott algériai kivonuláson túl szóba került a Kanada eredeti alkotmányos helyzetéhez való visszatérés, hogy tudniillik a helyi alaptörvény csak a Westminster jóváhagyásával legyen megváltoztatható.¹⁰⁵⁰ A protestánsok többsége még az 1973. december 9-én az ír, a brit kormány, és az ulsteri pártok által megkötött, Sunningdale egyezményben kialakult, a mérsékelt unionista Brian Faulkner vezetésével működő *power-sharing executive* (hatalommegosztásra épülő végrehajtó tanács) koncepcióját sem fogadta el, így az 1974. májusában zajló közműsztrájk Faulkner bukásához vezetett, ezért az országrész az 1972-es derry-i vérengzés után elfogadott törvény szerint ismét London közvetlen ellenőrzése alá került.¹⁰⁵¹ A devolúcióra vonatkozó elképzelés lélektani értelemben Ulster miatt zátonyra futott, de a bizonytalan gazdasági helyzet is előre vetítette, hogy a megvalósításhoz túl sok akadályt kellene legyőzni. A SNP - *Scottish Nationalist Party* (Skót Nemzeti Párt), amely sokáig a mérleg nyelvét játszotta a parlamentben, amikor nem teljesültek kívánságai, kiválással fenyegetőzött, Wilson rámutatott, hogy a skót függetlenség instabil alapokon áll, mert „a ritkán lakott országrészben az elfogadható szintű közműdíjakhoz jelentős központi dotáció járul, a töredezett vasúthálózat fenntartásához a londoni költségvetés hozzájárulása is szükséges. Viszont nemzetközi példákkal is igazolható, hogy az autonómia sok pénzbe kerül, miközben a gazdasági hatalom egyre inkább koncentráliódik”.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁹Egedy Gergely: Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus? In: Politikatudományi Szemle, 2006/2-3. 14-17.

¹⁰⁵⁰Bernard Donoghue: Prime Minister. The Conduct of Policy under Harold Wilson and James Callaghan. London, Jonathan Cape, 1987. 128-137.

¹⁰⁵¹Robert Fisk: The Point of No Return. London, André Deutsch, 1975.

¹⁰⁵²House of Commons Official Report. January 13 1976. HANSARD VOL. 903. 207-228.

A figyelmeztetés nem volt alaptalan, hiszen 1975 nyarán New York, a nemzetközi pénzüvilág Skóciához képes sokkal gazdagabb központja is kénytelen volt csődöt jelenteni.¹⁰⁵³ Végül, az alsóház 1976. novemberében elfogadta a walesi és a skót hatalom-átruházásról rendelkező törvényt, azonban James Callaghan akkori miniszterelnök a látható tiltakozások nyomán - az összes választásra jogosult legalább 40%-os igenszavazatával - megerősítő népszavazáshoz kötötte az életbeléptetést. 1979. márciusában Skócia esetén 63%-os volt a részvételi arány, Walesben 59%, csak hogy az előbbinél az 52%-os támogatottság a szavazni jogosultak egyharmadának akaratával volt egyenértékű, az utóbbinál, pedig csak 12% állt ki a devolúció mellett.¹⁰⁵⁴ A 18 éves konzervatív kormányzás alatt a kérdés lekerült a napirendről, majd 1999-ben Blair ígérete nyomán megalakult a skót és a walesi országgyűlés, amelyek közül Edinburgh adóügyekben is illetékes, de egyik sem önálló parlament.¹⁰⁵⁵ Ulsterben a 70-es évek közepétől egészen a 90-es évek elejéig folytatódott a terrorhullám, amelyben mind az IRA, mind az alacsony intenzitású hadműveletekben résztvevő brit alakulatok jó néhány ártatlan embert meggyilkoltak, vagy jobb esetben "csak" az alapvető polgári jogokat sértették,¹⁰⁵⁶ amire 1993-ban megkezdődött az az amerikai közvetítéssel zajló tárgyalássorozat, amely elvezetett az 1998-as nagypénteki megállapodáshoz.¹⁰⁵⁷

Wilson figyelme elsősorban a gazdasági problémákra összpontosult, mivel az olajválság következtében a folyó fizetési mérleg katasztrofális – közel 4 milliárd fontos – hiányt mutatott.¹⁰⁵⁸ A kormány mindennek előtt a brit ipar versenyképességét próbálta helyreállítani, hogy az olcsó energia megszűntével kiéleződött nemzetközi versenyben az arab országokba irányuló export révén a deficit mérsékelhetővé váljon.¹⁰⁵⁹ Ehhez a korábbinál radikálisabb állami beavatkozás céljával megalakult a NEB - *National Enterprise Board* (Nemzeti Vállalkozási Hivatal), amely a nagyvállalatokkal kötött - jóléti, infrastrukturális, vagy kivített élénkítő - tervezési

¹⁰⁵³ Gerald R. Ford: *A Time to Heal*. New York, Harper & Row, Publishers and The Reader's Digest Association, INC. 1979. 315-331.

¹⁰⁵⁴ O. Morgan, 1997: 677-685.

¹⁰⁵⁵ Arday, 2005: 419-425.

¹⁰⁵⁶ Mark Urban: *Big Boys' Rules*. The SAS and the Secret Struggle Against the IRA. London, Faber and Faber, 1992.

¹⁰⁵⁷ Surányi Róbert: Az északír válság politikai rendezési kísérletei: nemzeti probléma nemzetközi vonatkozásokkal (1968-2002) In: Az irlandisztika nemzetközisége. Az ír kultúra, történelem, politikai és gazdasági élet kérdései összehasonlító megközelítésben. Szerkesztette: Hartvig Gabriella, Kurdi Márta és Vő Gabriella. Pécsi Tudományegyetem, 2002. 47-60.

¹⁰⁵⁸ The Economist 1974. III. 30.

¹⁰⁵⁹ Roy E. Jones: *The Changing Structure of British Foreign Policy*. London, Longman, 1974. 23-38.

egyezségek formájában úgy próbálta megrendeléshez juttatni a magánipart, hogy a kormányzati ellenőrzés révén a hasznotalatlanná modernizációt is elő tudja mozdítani. A NEB felhatalmazást kapott arra, hogy 30% elejéig felvásároljon egyes cégeket, ugyanakkor bármely vállalatot miniszteri ellenjegyzés nélkül 10 millió fontos támogatásban részesíthetett. A köztulajdon kiterjesztésével operáló gazdaságpolitikái elképzelés a munkaadók részéről a vártnál lényegesen nagyobb ellenállásba ütközött, így a törvény csak 1975. decemberében kapta meg az uralkodói ellenjegyzést,¹⁰⁶⁰ ez viszont félmillió fontban maximálta egy vállalat részvényeire elkölthető összeget, miközben a tranzakció feltételei között az igazgatósági jóváhagyás is szerepelt.¹⁰⁶¹ Míg a baloldali platform kevesellte az állami beavatkozás mértékét, mondván itt az alkalom a szocializmus megvalósításához, a jobbszárnyhoz tartozó Healey pénzügyminiszter elérte, hogy nagyobb összegű pénzügyi segítséget csupán egy-két kiemelten fontos cég (British Leyland) vagy ágazat (északi-tengeri olajkitermelés, repülőgépgyártás és hajóépítés) kaphasson.¹⁰⁶² A NEB a konzervatívok 1979-es győzelme után megszűnt, helyét a BTG - *British Technology Group* (Brit Műszaki Fejlesztési Ügynökség) vette át.¹⁰⁶³ Az állami intervenció mérsékelte eredményességét az integrált közlekedéspolitikai kudarc tükrözte a leginkább, ugyanis a közút–vasút együttműködés annak ellenére sem volt sikeres, hogy köztulajdonban lévő gazdálkodási egységeknek kellett volna kooperálniuk. A kormány hiába minősítette a vasúti forgalom egészét közszolgáltatásnak,¹⁰⁶⁴ a British Rail, valamint a tehergépkocsi-fuvarozók és a *National Express* (az országos hatáskörű távolsági autóbusz-közlekedési vállalat) közötti verseny ettől még nem ért véget, sőt, Thatcher idején a közúti közlekedés megállíthatatlanul előretört, pedig, az 1982-es ún. *Serpell Report* (a veszteséges vonalak megszüntetésére irányuló új, a korábbinál jóval radikálisabb tervet) a kormánypárti frakció ellenállása révén az esetek többségében megghiúsult.¹⁰⁶⁵

A munkáspárti kormány politikájában a hangsúly fokozatosan arra helyeződött, hogy az elkerülhetetlen korrekciókkal, leépítésekkel és átszervezésekkel párhuzamosan újabb reformok helyett meg lehessen menteni az elmúlt 30 év

¹⁰⁶⁰Holmes, 1985: 35-43.

¹⁰⁶¹Wilson, 1979: 278-279.

¹⁰⁶²Tony Benn: *Against the Tide. Diaries 1973-76*. London, Arrow Books, 1989. 186-194.

¹⁰⁶³The Economist 1980. I. 20.

¹⁰⁶⁴Nikolaos Zahariadis: *Selling the British Rail*. In: *Comparative Political Studies* August 1996. Volume 29.

eredményeit, vagy – például a tanácsi lakásépítések szinten tartásával - legalább a társadalom legnehezebb helyzetben élő csoportjain próbáljanak meg segíteni. Ez a fajta szemléletváltás híven tükröződött abban, hogy 1975-től a kormányfő nyilvános szerepléseikor egyre többször hivatkozott a tizennégy évvel korábbi kijelentésére, miszerint *'the Labour Party is a moral crusade or nothing'*.¹⁰⁶⁶ Barbara Castle egészségügyi miniszter elkészítette azt a sémát, amelynek révén az infláció kiegyensúlyozására hivatott, heti 6 fontos kiegészítő nyugdíjemeléssel, illetve a túlságosan jövedelemfüggő nyugdíjrendszer korrekciója jóvoltából a brit jóléti állam 1975-ben elérte a fejlődés csúcspontját.¹⁰⁶⁷

A szociális ellátás reformjától eltekintve a külpolitika volt az a szféra, amelyet Wilson renoméja szempontjából egyértelműen sikeresnek lehetett tekinteni. A kormányfő helyreállította az Izraelhez fűződő jó viszonyt, amely akkor szenvedett törést, amikor Heath 1973. októberében nem engedélyezte, hogy a Tel-Aviv számára küldött fegyverszállítmányokkal közlekedő amerikai repülőgépek brit légikikötőkben tankoljanak.¹⁰⁶⁸ A bocsánatkérés nyomán Gerald Ford engedékenyebbé lett, így 1975. január 7-én Wilson első, hivatalos washingtoni látogatása alkalmával a világ pénzügyi rendszerének válságáról elmondott álláspontja, valamint a nyugati szövetségi rendszerhez történő brit védelmi hozzájárulás terén tolmácsolt kérése kedvező visszhangra talált.¹⁰⁶⁹ Az Egyesült Államok elnöke a Diego Garcia szigeten átengedett támaszpontért cserében elfogadta a dél-afrikai Simonstown haditengerészeti bázis kiürítésének terveit,¹⁰⁷⁰ viszont azzal a kéréssel fordult a kormányfőhöz, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében tapasztalható, növekvő szovjet katonai jelenlétre való tekintettel Nagy-Britannia tartsa fenn a RAF és a RN által használt ciprusi támaszpontokat.¹⁰⁷¹ Az 1975. március 19-én publikált Védelmi Fehérkönyv tíz éves távlatban a GDP 5,5 %-ról 4,4%-ra kívánta csökkenteni a katonai költségvetés arányait, amely összesen 4,7 milliárd fontos megtakarítást

¹⁰⁶⁵Gourvish, 2004: 99-231.

¹⁰⁶⁶Morgan, 1992: 473-475.

¹⁰⁶⁷Castle, 1993: 462-467.

¹⁰⁶⁸Wilson, 1981: 365-374.

¹⁰⁶⁹Public Papers of the Presidents of the United States. Gerald R. Ford 1975. Book I. – January 1 to July 17, 1975. Washington, United States Government Printing Office, 1977. 133-141.

¹⁰⁷⁰Lugosi Győző: Az indiai-óceáni térség az elmúlt két évtized nemzetközi politikájában. In: CLIO /Ifjatal Oktatók Közleményei/ II. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 1986. 185-225.

¹⁰⁷¹Wilson, 1979: 152-154.

irányzott elő.¹⁰⁷² A megszorítás a Brit Rajnai Hadsereget érintette a legkevésbé, mivel fegyverzetének modernizációjával párhuzamosan a csapatok létszáma és a harckészültségi szint változatlan maradt. A Royal Navy a Nyugat-Indiai szigetvilágból és a Földközi-tengerről visszavonta egységeit az Atlanti-óceán keleti térségének biztosítására, noha az ún. Földközi-tengeri Készenléti Erők szerves része maradt. Ezzel egy időben London vállalta, hogy szükség esetén pótlólagos haditengerészeti és légi egységeket bocsát a NATO Dél-Európai Főparancsnokság rendelkezésére. Az önálló elrettentés továbbra is fennmaradt, hivatalos kormánykörök azonban elismerték, hogy belátható időn belül nem várható a Polaris rakéták helyett új váltótípus. A CENTO és a SEATO tagság ugyan nem szűnt meg, de 1976-ra beütemezték a Malajziában, Szingapúrban, Bruneiben és Mauritiuson tartózkodó egységek kivonását, ugyanakkor tárgyalásokat kezdeményeztek a Dél-Afrikai Köztársasággal kötött flottaegyezmény felbontására. A brit fegyveres erők a védelmi elkötelezettség megőrzésétől függetlenül a 70-es évek végén kivonultak Ománból és Máltáról, csupán Hong Kongban, Belize-ben, a Falkland-szigeteken, Gibraltárban és Cipruson tartották fent a közvetlen jelenlétet. Az átalakítás céljai között kiemelt helyen szerepelt a hatékonyság növelése, egyes vezetési szintek összevonása, valamint ezzel összefüggésben a hivatásos állomány 38 ezer, a polgári alkalmazotti létszám 30 ezer fős csökkentése.¹⁰⁷³ Ford elnök nem kritizálta Wilsont, hiszen Nagy-Britannia hadereje a leépítésektől függetlenül még mindig egyedülálló expedíciós képességekkel rendelkezett.¹⁰⁷⁴

A brit miniszterelnök február 13-án Moszkvába utazott, hogy az általános leszerelésről, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet helsinki fordulójának várható eredményeiről tárgyaljon Brezsnyev SZKP főtítkárral, majd a közel-keleti és a ciprusi válság rendezési lehetőségeinek áttekintését követően sor került a nukleáris proliferáció elleni együttes fellépésről szóló szándéknyilatkozat,¹⁰⁷⁵ valamint egy 1,5 milliárd dolláros hitelszerződés aláírására. Az enyhülés jóvoltából a brit-szovjet viszony is javult, a keleti export fellendülése

¹⁰⁷²The Future of British Defence Policy. (Edited by John Roper.) London, Gower Publishing Ltd. 1985. 138-139.

¹⁰⁷³Mason, 1999: 129-135.

¹⁰⁷⁴George – Watson – Roberts, 1991: 35-36.

¹⁰⁷⁵The Times 1975. II. 16.

révén csökkent a brit gazdaságra nehezedő fizetési mérleghiány, azonban az M15 sugalmazásával újabb kampány indult a kormányfő lejárására.¹⁰⁷⁶

A szuperhatalmakhoz fűződő kapcsolatokkal összevetve, az EGK-tagság lényegesen ellentmondásosabbnak, és problematikusabbnak tűnt. Wilson még az 1974-es kongresszus alkalmával bejelentette, hogy az ország pénzügyi egyensúlyának helyreállítása érdekében, a kedvezőtlen tapasztalatokra hivatkozva Nagy-Britannia szeretné újratárgyalni az EGK-csatlakozás feltételeit. Willie Brandt távozását követően Helmut Schmidt lett az új kancellár, aki a kongresszus díszvendégeként arra kérte a tagságot és a vezetőséget, hogy a felmerült problémák megoldását ne a Közös Piacból történő kilépésben keressék.¹⁰⁷⁷ Schmidt messzemenően támogatta a brit közös piaci tagságot, de annál nehezebben viselte Wilson állhatatlanságát, de a Munkáspárt balszárnyának részéről tapasztalt dogmatizmus is mód felett bosszantotta.¹⁰⁷⁸ Wilson 1974. december 9-én Párizsban, az európai közösség tagállamainak vezetőivel folytatott eszmecsere alkalmával nyilvánosságra hozta azt a hét pontot, amelyet a bennmaradás előfeltételének tekintett. A kormányfő mindenek előtt szerette volna elérni a nemzetközösség országaiból származó élelmiszerek importjának kedvező vámtarifa melletti fenntartását, a közös agrárpolitikához és a regionális alapokhoz való brit hozzájárulás csökkentését, a tőkeáramlás szabályozását, a fejlődő országok áruinak további kedvezményes piacra jutását, és a fogyasztási adó kulcsának nemzeti kompetenciaként való megőrzését, ugyanakkor elvetette a részvételt az 1980-ra tervezett pénzügyi-gazdasági unióban, és egyben elutasította a fontsterling fix paritását. Ahogy a találkozót követően, a december 16-i parlamenti vitanapon rámutatott, az EGK-csatlakozás nem veszélyezteti annyira a brit nemzeti érdekeket, hogy a távolmaradást fontolóra kelljen venni. Végül a március 10-i Dublini Csúcstalálkozón a közös költségvetéshez történő hozzájárulás, az új-zélandi tejtermékek és húsaruk kedvezményes elvámolása, valamint az acélipar állami monopóliumának fenntartása kivételével nem folyamodtak további engedményekért.¹⁰⁷⁹ Jogos a kérdés: a másfél évtizedig elhúzódó csatlakozási folyamat után miért járult hozzá a Közösség a feltételek újratárgyaláshoz? Az EGK

¹⁰⁷⁶Pincher, 1991: 135-136.

¹⁰⁷⁷Schmidt, 1989: 277.

¹⁰⁷⁸Valéry Giscard d'Estaing: Hatalom és élet. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992. 120-122.

¹⁰⁷⁹House of Commons Official Report. March 18 1975 HANSARD VOL. 888. 1456-1480.

kormányai együtt, de külön – külön is úgy gondolták, hogy szükség van a brit közös piaci részvétel fenntartására. Míg a 60-as években a mélyreható változtatások melletti elkötelezettség okán nem vehetett részt az integrációban, tíz évvel később az egyes országok számára hátrányos tendenciák visszaszorításához mindenki Londontól kért segítséget. Az ezzel kapcsolatos várakozások nem bizonyultak megalapozatlannak, hiszen Nagy-Britannia a franciákkal és a dánokkal összhangban kiállt a kormányközi együttműködés primátusa mellett, a Közös Agrárpolitika módosítását célzó törekvések nyomán viszont Nyugat-Németországgal került egy platformra. A brit tagság elfogadásában ugyanakkor nem kis szerepet játszott az a meglátás, hogy Bonn és Párizs London ismételt kizárásával és elszigetelésével meggyengítheti az Egyesült Államok részéről Nyugat-Európa iránt vállalt védelmi elkötelezettséget. A Ford által az amerikai költségvetés növekvő deficitjére tett utalások egyértelműen azt sugallták, hogy az elnök bármikor helyt adhat a Kongresszus csapatkivonási tervének, ami azt jelenti, hogy a hiányzó katonai erőt a jóléti kiadások rovására az NSZK-nak és Franciaországnak kell pótolni.

Wilson az EGK-csatlakozás híveinek győzelmével végződő sikeres népszavazás után egy hónappal érte el külpolitikai sikereinek csúcspontját, amikor 1975. július 30-án nyitotta meg az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet konferenciáját, ami a Helsinkii Záróokmány ünnepélyes keretek között történő aláírásával ért véget.¹⁰⁸⁰ Wilson ünnepi beszédében így foglalta össze a munkaspárti kormány leghőbb óháját: „Egy olyan Európát szeretnénk látni, ahol a népek toleranciát gyakorolnak egymás iránt és békében élnek, mint jó szomszédok, s így erőnket a nemzetközi béke és biztonság megőrzése érdekében egyesíthetjük”.¹⁰⁸¹

A brit kormányfő már huzamosabb ideje készült rá, hogy a kelet-nyugati kapcsolatok javítása iránt elkötelezettségét a Szovjetunióval fenntartott kapcsolatain kívül is demonstrálja, amelynek első lépéseként 1975. szeptember 16-án Bukarestbe utazott. A látogatás valószínűleg azért keltett meglepetést, mert az angol-román viszony a vezérkari főnökök találkozója, illetve a Mason januárban folytatott tárgyalásai ellenére a második világháború előtről megmaradt rendezetlen tartozások, valamint négy brit állampolgár kiutasítása következtében nem volt problémamentesnek tekinthető. Nicolae Ceausescu egyébként jóval nagyobb

¹⁰⁸⁰Ford, 1979: 303-306.

¹⁰⁸¹Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) Stage III. – Helsinki. 30July-1August1975. Verbatim Records. 1975. 12-19.

hangsúlyt helyezett az Egyesült Államokhoz fűződő jó kapcsolatára, amelyhez jelentős mértékben arra a tekintélyre épült, amelyet a Nixon és Mao Ce-Tung között lebonyolított magas szintű közvetítői tevékenység során vívott ki magának. A román elnök szolgálatait Gerald Ford is igénybe vette, amikor Helsinki után Bukarestben találkozott a PFSZ egyik vezetőjével. Wilson ugyanígy Ceausescu segítségét kérte, részben a Ciprus helyzetével foglalkozó balkáni konferencia összehívásához, részben az Egyiptom és Izrael közötti tűzszünet stabilizálásához. A román elnök ugyanakkor azért is számíthatott a nyugati hatalmak támogatására, mert a Varsói Szerződés pártvezetői közül őt tekintették a leginkább "szabadelvűnek", aki a lehetőségek határán belül folyamatosan szembeszáll Moszkva hegemon törekvéseivel. Mindazonáltal, Románia leginkább az ipari kooperáció volumene terén haladta meg a szocialista országok gyakorlatát, ugyanis a megszokott, személygépkocsi, motor, turbina, mozdonylicenceken kívül egy, a Rolls Royce által kifejlesztett atomreaktor gyártási jogát is meg kívánta vásárolni.¹⁰⁸² 1976. elején a Foreign Office Magyarország felé is nyitni kívánt, így a budapesti brit nagykövetség Kádár János angliai meghívásának előkészítésén dolgozott,¹⁰⁸³ Wilson bukaresti látogatását nem elsősorban a kétoldalú kapcsolatok javítására szolgáló gesztusként értelmezhetjük, tudniillik ez szervesen illeszkedett abba a nyugati stratégiába, amely a Varsói Szerződés kiemelt jelentőségű tagállamait próbálta szembeállítani Moszkvával. A nyugati világ által bátorított lengyel, román, később magyar hitelfelvétel a források nem adekvát felhasználása súlyos gazdasági nehézségeket okozott, majd a megszorítások révén keletkező társadalmi feszültségek nyomán azon országok közvéleménye vált a leginkább szovjet-és szocializmusellenessé, amelyek fegyveres konfliktus esetén nélkülözhetetlenek lettek volna a Vörös Hadsereg háborús felvonulásához. Bár Ion Pacepa román hírszerzőfőnök 1978-ban történt átállását, és a Ceausescu-rendszer durva jogsértéseinek megismerését követően Washington, London, Párizs és Bonn is érezhetően távolságtartóbbá vált – például megszüntették az atomenergetikai és a repülőgép-ipari együttműködést – a végleges szakításra 1985-ig, a kishidegháború végéig, tehát Mihail Gorbacsov hatalomra jutásáig várni kellett.

¹⁰⁸²MOL XIX – J – 1 – j – 1975 – 31-es d. – 004958/2 - 1975. X. 16. Wilson miniszterelnök romániai látogatása. 1-5.

¹⁰⁸³MOL XIX – J – 1 – j – 1976 – 21-es d. – 00246 – 1976. I. 13. Angol elgondolás Kádár elvtárs meghívásáról. 1.

Miután a kormányzás nem jelentett számára többé örömet, csupán gondot és minden eddiginél több konfliktust, Harold Wilson 1975. december 9-én már úgy tájékoztatta az uralkodót, hogy legkésőbb hatvanadik születésnapja után visszavonul a politikai életből, egyben jelezte, hogy elhatározása végleges és megmáshíthatatlan.¹⁰⁸⁴ Bár korábban szóba került, hogy döntését a párt rendes évi kongresszusán, vagy karácsonykor hozza nyilvánosságra, Wilson nem akarta, hogy a konferencia az utódlási harc színtere legyen, ugyanakkor drámai bejelentésével nem akarta az ünnepi hangulatát megzavarni és elrontani. 1976. március 16-án reggel Harold Wilson benyújtotta lemondását az uralkodónak, majd délelőtt tizenegy órára összehívta a kabinet ülését. A volt kormányfő megköszönte a kormánytagok támogatását és megértését, majd bejelentette, hogy a nála négy évvel idősebb James Callaghan-t javasolja utódának.¹⁰⁸⁵ Mi készítette Wilson-t arra, hogy a közvélemény számára ilyen váratlanul távozzon a miniszterelnöki székből? Lemondásának hátterében a következő tényezők állhattak. Az ország élén eltöltött nyolc év nagyon megviselte egészségi állapotát. Unokája 1975. márciusi születését követően felesége, aki sohasem kedvelte a nyilvános szereplést, is arról próbálta meggyőzni, hogy a politikai tevékenysége után a következő éveket családjával töltsse el.¹⁰⁸⁶ A volt miniszterelnök lemondásában ugyanakkor komoly szerepet játszott, hogy a gazdasági válság már nem engedte, hogy megvalósítsa a társadalmi különbségek csökkentését célzó elképzeléseit, míg a növekvő adóterhek, a gyorsuló infláció és a közkiadások visszafogása közben a népszerűség fokozatos elvesztésével, majd azt követően választási vereséggel fenyegetett. Megfelelő perspektíva nélkül a párt egysége jóval bizonytalanabbá vált, mint története során bármikor, ezért Wilson nem akarta magára vállalni a Labour szétverésének ódiumát. Végül, de nem utolsósorban a titkosszolgálatok – főleg az MI5, illetve a kémelhárítás egyes vezetői részéről tapasztalható rosszindulat – is szerepet játszott benne, hogy idő előtti távozzon a politikai életből.

Amint 1976. június 14-én Rievaulx grófjaként érdemei elismeréséül lovaggá ütötték, Harold Wilson a következő két esztendő elsősorban családjának és az írásnak szentelte. 1976. decemberében jelentette meg *The Governance of Britain* (Nagy-Britannia kormányzása)című könyvét, amelyben a westminsteri típusú

¹⁰⁸⁴Wilson, 1979: 238-239.

¹⁰⁸⁵Callaghan, 1987: 566.

¹⁰⁸⁶Morgan, 1992: 502-513.

miniszterelnöki rendszer kialakulásának rövid leírása mellett ismertette az általa bevezetett kormányzati reformokat, ugyanakkor szokásához híven kemény bírálattal illette az establishmentet. Wilson saját tapasztalataira hagyatkozva azt állította, hogy a londoni city bankárai a mindenkori kormányt a "Nagy-Britannia Részvénytársaság" végrehajtó testületének tekintik, ugyanakkor mindent elkövetnek, hogy megbuktassák azt a miniszterelnököt, aki a jövedelmek igazságosabb elosztása érdekében az általuk még tolerálható (meglehetősen alacsony) szintnél jobban meg akarja adóztatni a tőkejövedelmeket, a szociális juttatások és a közkiadások növelése érdekében. Amikor 1977 tavaszán Andrew Roth, a közismerten jobboldali beállítottságú újságíró publikálta *Harold Wilson, the Yorkshire Walter Mitty* (Harold Wilson, a yorkshire-i Walter Mitty) című könyvét, összefoglalását adva a miniszterelnök ellen nyolc éves hivatali ideje alatt az üzleti szféra és a titkosszolgálatok által felhozott, ám soha be nem bizonyított vádaknak, a volt kormányfő polgári peres eljárást indított a szerző ellen. A bíróság helyt adott Wilson kérésének és kártérítést ítélt meg, mire a könyv szerzője visszavonta állításait.¹⁰⁸⁷

Jogos tehát lehetnek igazak a Wilson ellen megfogalmazott vádak? A kémelhárítás tisztjei közül elsősorban Peter Wright gyanította, hogy Wilson ügynök lehet, bár a *Spycatcher* című emlékiratában arról értekezik, hogy nem annyira az egykori miniszterelnök személyével, hanem annak ideológiai-nemzetbiztonsági szempontból nem megbízható kollégáival, frakciótársaival, továbbá azokkal a „kelet-európai” származású üzletemberekkel volt problémája, akik feltűnően nagy volumenű forgalmat bonyolítottak le a szocialista tábor országaival.¹⁰⁸⁸ Noha tagadhatatlan, hogy a Wilson által képviselt vállalkozók – az osztrák-magyar származású Frank Schön, Sir Leslie Plummer, a litván Joseph Kagan exporttevékenysége egy-egy kirívó esetben megsértette a szovjet blokk ellenében fennálló kereskedelmi korlátozásokat, de ez szinte sohasem jelentette a csúcstechnológiát képviselő árucikkek illegális kivitelét.¹⁰⁸⁹ Az utóbbi jelenség magyarázata minden bizonnyal abban is felfedezhető, hogy a brit üzleti élet "újhullámához" sorolható vállalkozói csoport elsősorban a könnyűipar területén működött – Kagan vízhatlan ruházati cikkeket, Schön mosóport, Mayer papírt gyártott – így az általuk folytatott keleti kereskedelem nem igazán jelentett nemzetbiztonsági kockázatot. A vádak nem

¹⁰⁸⁷Ziegler, 1993: 502-510.

¹⁰⁸⁸Wright, 1987: 368-372.

¹⁰⁸⁹Pincher, 1991: 78-81.

tényeken, hanem a Golicin által kitalált megalapozatlan összeesküvés-elméleteken alapultak. A disszidens orosz hírszerzőtiszt feltehetően azért találta ki a Wilson KGB-ügynöki státuszáról szóló történetet, hogy kihallgatói szemében fontos információk birtokában lévő személynek tűntesse fel magát. Golicin viselkedését kétféleképpen értelmezhetjük. Lehetséges, hogy az orosz ezredes ennek segítségével próbálta meg elérni, hogy a brit vagy az amerikai titkosszolgálat ne csupán a KGB bosszúja elleni védelméről gondoskodjon, hanem komoly segítséget adjanak neki új egzisztenciája megteremtéséhez. Viszont annak is meglehet a valóságalapja, hogy Golicin szökése csupán színjáték volt, amely olyan dezinformációs célokat szolgált, amelyek a NATO egyik pillérét jelentő brit – amerikai különleges kapcsolatok alapjait a Munkáspárt elleni hamis vádakkal próbálja meg aláásni a nagy – britanniai kormányváltás előestéjén.

Amíg Vaszilij Mitrohin, a KGB nyugállományú irattárosa 1992-ben nem állt át a britekhez, magával víve titkos aktákról készített jegyzeteit és a róluk készült másolatokat, sokáig tartotta magát a feltételezés, hogy Harold Wilsont az orosz titkosszolgálat beszervezte, vagy legalábbis egy korábban elkövetett, súlyos magánéleti tévedés miatt zsarolja. Noha Wilson 'OLDING' fedőnéven valóban szerepelt a KGB nyilvántartásában, a feljegyzések egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a személyére irányuló beszervezési kísérlet sikertelen maradt.¹⁰⁹⁰ A szovjet hírszerzés vonatkozó aktáinak ismeretében ma már egyértelműen kijelenthetjük, hogy a leendő miniszterelnök személyét illető vádak teljesen megalapozatlanok voltak.

1978-ban, amikor a két évvel korábbi betörés vizsgálata befejeződött, és megnyugodtak a kedélyek,¹⁰⁹¹ a Yorkshire Televízió megfilmesítette az egy évvel korábban publikált *A Prime Minister on Prime Ministers* (Egy miniszterelnök a miniszterelnökökről) című történelmi visszatekintést. Wilson a Robert Blake történésszel folytatott filmbeli beszélgetések során mindig több anekdota kíséretében elemezte a nagy elődök munkásságát, aminek keretében személyi szimpátiáit is kifejezte, mindazonáltal a program megmaradt az objektivitás keretei között.¹⁰⁹² 1977 és 1979 között a City tevékenységét vizsgáló bizottság elnökeként a kereskedelmi banki szektor részleges államosítására, illetve szélesebb körű

¹⁰⁹⁰ Andrew – Mitrokhin, 2000: 406.

¹⁰⁹¹ Dorill – Ramsey, 1991: 302-310.

¹⁰⁹² BBC 1977. V. 26. – www.bbc.co.uk - 2007. X. 3.

szabályozására tett javaslatot, ezt azonban az olajválság utáni világgazdasági paradigmaváltás nem tette lehetővé, ráadásul a Munkáspárt választási veresége után a kérdés végleg lekerült a napirendről.¹⁰⁹³ Noha az 1971-es angol-rhodesiai egyezményt követően a brit közvélemény már jóval kevesebb figyelmet fordított a Smith által elkövetett visszaállásokra, mert a többség úgy vélte, hogy a rendszer előbb-utóbb megbukik.¹⁰⁹⁴ Wilson utolsó képviselői felszólalása mégis ehhez a témához kötődött, amikor 1978. augusztusában, illetve októberében a Sunday Times megjelentette a Rhodesia ellen hozott szankciókat vizsgáló Bingham-bizottság jelentésének főbb megállapításait, majd október 22-én azt állította, hogy a BP - *British Petrol* - és a Shell a megelőző tíz év folyamán regnáló kormányzatok tudtával és beleegyezésével végig fennmaradt a Salisbury-be irányuló kőolaj és benzinexport. A nagy példányszámban megjelenő bulvárlap hivatkozásai részben a George Thomson által a miniszterelnöknek 1968. elején írt levelén, részben a Foreign and Commonwealth Office és a két vállalat vezérigazgatója között 1969. február 7-én folytatott megbeszélések jegyzőkönyvén alapultak. A volt miniszterelnök, aki maga is átnézett néhány vonatkozó dokumentumot, november 7-én, parlamenti felszólalásában elmondta, hogy az ominózus levél valóban azok után keletkezett, hogy Kaunda brit állampolgárokat vádolt az olajembargó megsértésével. „Az utóbbi iratból egyértelműen kitűnik, hogy a British Petrol és a Shell közvetlenül nem vett részt a tilalom kijátszásában, de Lourenco Marques (a mai Maputo) a csempészet központjaként funkcionált, így került az amerikai, francia és portugál vállalatok ottani részlegei révén a hivatalosan Mozambikba importált kőolaj Smith rezsimjéhez. A kabinet tagjai már akkor is azt követelték, hogy vegyük fel a kapcsolatot az érintett országokkal, de a hivatalos kérésünket senki nem vette figyelembe. A Dél-Afrika elleni blokád kivitelezhetetlennek bizonyult, hiszen amíg Beira ellenőrzéséhez öt fregattra volt szükség, Lourenco Marques esetén ezt minimum 17 hajóval lehetett csak volna megoldani. A helyzet tisztázását egyben az is megnehezítette, hogy a két vezérigazgató 1969. február 7-én úgy tárgyalt Thomssonnal, hogy az ügy már nem tartozott a hatáskörébe. Tudniillik, a Commonwealth Office beleolvadt a Külügyminisztériumba, korábbi vezetője, pedig abban az időpontban az önkormányzati reformmal foglalkozott. Ezt a jegyzőkönyvet akkor én láttam, mert nem tartalmazott olyan, releváns információkat, amely indokoltá tette volna a

¹⁰⁹³Morgan, 1992: 532-541

bemutatást. Burke Trend, de különösen a Rhodesia irányában szinte kérlelhetetlen Elwyn Jones azonnal cselekedett volna, ha a felismerjük a dokumentum jelentőségét. Tévedtünk, de mentségünkre szóljon, hogy nem láttuk a háttéranyagokat a vitatható üzletekről, legyen szó a portugálok cukor, a hollandok dohány, vagy éppen a norvégok krómbehozataláról, míg a japán, nyugat-német és olasz személygépkocsik Salisbury felé irányuló exportját ugyanebbe a kategóriába lehetett sorolni. A BP és a Shell, valamint a francia állami olajvállalat, a TOTAL vezetői között létrejött találkozó új helyzetet teremtett, de erről sem a munkáspárti, sem a minket követő konzervatív kormánynak nem volt tudomása. A szokásoknak megfelelően Mr. Heath a kabinetünk belső vitáiról nem szerzett tudomást, viszont a külső szereplőket, a nemzetközi elkötelezettségeket érintő kérdésekben – legyen szó az EGK-ról vagy a Rolls Royce hajtóművek fejlesztéséről – hiteles tájékoztatást kapott. A Ministry of Power egyébként is sokkal bensőségebb kapcsolatot ápolt az olajcégekkel, amely abból is kitűnik, hogy Mr. Francis Shell előttük nyíltan beszélt a TOTAL – egyezményről, a Külügyminisztériumnak adott jegyzet azonban ilyen adatokat nem tartalmazott. A Sunday Times cikkében sokkal inkább az a sugalmazás ad okot aggodalomra, hogy Smith még az UDI előtt ellátási garanciát szerzett a két multinacionális vállalatról, vagy ami ennél is rosszabb, a TOTAL, a BP és a Shell eleve azért kötött megállapodást, hogy a bizonytalan helyzetben jó üzletet realizáljon az embargó megsértésével. Ezeknek a rendkívül súlyos vádaknak mindenképpen utána kell járni, hiszen az olajcégek működése kapcsán Nagy – Britanniában is feltűnően sok panasz érkezik. Ha tudomásunkra jut, hogy a BP és a Shell kijátsszák a tilalmakat, azonnal az ENSZ-hez fordulunk a kötelező érvényű szankciók bevezetése érdekében, de Pretoria szállításai ellen így sem lehetett volna mit tenni”¹⁰⁹⁵.

Az egykori portugál gyarmatok függetlenné válását követően a fehér szupremácia rövid időn belül fenntarthatatlanná vált. Az új mozambiki vezetés először elvágta az illegális kőolaj utánpótlás útvonalait, majd 1975-től a ZANU – *Zimbabwe African National Union* (Zimbabwei Afrikai Nemzeti Unió) gerillaszervezet háterszágaként funkcionált. Robert Mugabe csapatai a Vietnámban bevált módszer szerint mind jobban ellenőrzésük alá vonták a vidéki területeket, így Salisbury az embargó és a világgazdasági struktúraváltás eredője révén csökkenő nemzeti jövedelméből egyre többet volt kénytelen a hadseregére fordítani. A fehér népesség aránya az angolai és

¹⁰⁹⁴Lord Home, 1976: 252-258.

mozambiki portugál telepesek bevándorlásától függetlenül folyamatosan zsugorodott, mert a magasabb képzettségű európaiak egyre nagyobb hányada vándorolt el az országból.¹⁰⁹⁶ Smith 1977. márciusában engedményekre kényszerült, amelynek értelmében a kizárólag fehérek számára fenntartott 18 millió hektáros földalap 200 ezer hektárra csökkent, majd fokozatosan eltörölték a faji alapú korlátozásokat. Végül, a Rhodesiai Front és a ZANU 1980. április 19-én békét kötött.¹⁰⁹⁷ A dél-afrikai apartheid közel másfél évtizeddel túlélte a Smith-rezsim bukását, amennyiben a lakosság közel egyötödével azonos európai részarány végett jóval szilárdabb alapokon állt, valamint a kishidegháború idején a nyugati nagyhatalmak nem nélkülözhatték az ottani nyersanyagokat, valamint a dél-atlanti térségben található haditengerészeti bázisokat. Míg Pretoria az embargó ellenére hozzájuthatott a modern fegyverekhez, Salisbury ilyen jellegű támogatásban már nem részesült.¹⁰⁹⁸ A polgárháború kompromisszumos megoldással véget ért, amely az európai tulajdonú földbirtokok erőszakos elvételéig Zimbabweben hozta létre Afrika egyik legstabilabb gazdaságát.¹⁰⁹⁹

Wilson 1979-ben *Final Term, The Labour Government 1974-1976* (Utolsó felvonás. A munkáspárti kormány 1974 -1976.) címen megjelentette az 1974 és 1976 közti események összefoglalóját, amely inkább az adott két esztendő parlamenti felszólalásait adja vissza olvasmányos formában. Az 1980-as évekig Wilson lebegtette, hogy esetleg újra fog indulni a pártvezéri tisztségért, viszont 1980. június 11-én vastagbélrákkal és prosztatabántalmakkal meg kellett műteni. Ezt követően több hónapig kórházban kezelték, számos kisebb operációt hajtottak végre rajta, hogy minden egyes gócot el lehessen távolítani. Az egyik beavatkozás alkalmával az altatás nem az előírásoknak megfelelően sikerült, sokan az ekkor fellépő, átmeneti oxigénhiánnyal magyarázták a később jelentkező emlékeztetkiesést. 1982. márciusában, az oktatás költségvetési részesedéséről szóló vita során a konzervatívok takarékosági programja ellen érvelve még felszólalt a nyilvánosság előtt Bradfordi Egyetem állami támogatásának megőrzése érdekében, de a következő évben egészségi állapotára való tekintettel már nem indult a képviselőválasztáson.

¹⁰⁹⁵House of Commons Official Report. November 7 1978. HANSARD VOL. 957. 735-757.

¹⁰⁹⁶From Rhodesia to Zimbabwe. Behind and Beyond the Lancaster House. Edited by W. H. Morris – Jones. London, Frank Cass, 1980. 110-122.

¹⁰⁹⁷Búr Gábor: A földkérdés a gyarmati Zimbabweban. In: CLIO /Fiatalkor Oktatók Közleményei/ II. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 1986. 61-75.

¹⁰⁹⁸Heath, 1998: 621.

1984-ben örökös tagja lett a felsőháznak, ahol az oktatásügy és a munkanélküliség kérdésében tartott beszédeivel hívta fel magára a figyelmet. 1986-tól súlyosbodó Alzheimer-kórja miatt már egyre kevesebbet szerepelt a nyilvánosság előtt, noha a lehetőségekhez képest társadalmilag igyekezett aktív maradni. A sors kegyetlen játéka, hogy ez a rendkívüli memóriájáról híres ember utolsó éveire szellemileg teljesen leépült.¹¹⁰⁰ 1991-1992 körül a figyelmes járőrelők még találkozhattak az idős politikussal a parlamenthez közeli parkban és utcákon, ahol Wilson a Lordok Házának szavazásai előtt vagy után sétálgatott. A volt kormányfő emlékezet kiesései nyomán felszólalni már nem akart, hogy ne rabolja a többiek idejét, mindettől függetlenül, akik közelről ismerték, azt mondták, hihetetlenül nagy akarateréje volt, e mellett sikerült megőriznie vidámságát, és továbbra is tréfálkozott az emberekkel.¹¹⁰¹

1995. május 24-én 79 éves korában hunyt el a londoni Saint Thomas kórházban. Másnap a parlament a politikai nézeteltéréseket figyelmen kívül hagyva egész napos emléküléssel adózott a volt miniszterelnök emlékének. Egykori titkárnője, Lady Falklander generációja legkiválóbb emberének nevezte Harold Wilson-t, aki a személyét ért támadások ellenére sem hátrált meg. Közeli munkatársa, és egyben utóda, James Callaghan szerint: “Wilson célja az volt, hogy átvezesse az országot az osztályok nélküli modernitás állapotába, amit sajnos a körülmények nem tettek lehetővé”. Roy Jenkins a következőképpen jellemezte egykori miniszterelnökét: “Bár nem emelkedett államférfiúi magasságba, tevékenysége ma is nagyban befolyásolja hazánk életét”. Edward Heath, aki 12 éven át volt Wilson első számú politikai ellenfele, beszédét azzal zárta: “Hálások vagyunk neked az együtt töltött évekért!” Tony Blair, Nagy-Britannia jelenlegi kormányfője így méltatta néhai elődjét: “Wilson azt testesítette meg a politikában, amit a Beatles a zenében. Úgy marad meg emlékezetünkben, mint aki életét a nyitottabb, egyenlőbb, modern Nagy-Britannia megvalósításának szentelte”.¹¹⁰² A vezető konzervatív sajtóorgánus, a The Guardian Harold Wilson emlékének szentelt vezércikke a néhai miniszterelnök által a párt 1963-as kongresszusán elmondott beszédét korszakalkotónak értékelte, amennyiben értelmes célt tűzött ki a Munkáspárt elé, de

¹⁰⁹⁹Heti Világgazdaság 2005. V. 25.

¹¹⁰⁰Morgan, 1992: 543-556.

¹¹⁰¹Pimlott, 1992: 732-734.

¹¹⁰²The Times 1995. V. 25.

súlyos hibájának tudta be, hogy sokszor hiú reményeket keltett. Az egykori miniszterelnök felismerése helytálló volt, méltányolni kell a törekvését, hogy a brit vállalatokat a huszadik század követelményeihez igazítsa. Az intervencionalista gazdaságpolitikájának Nagy-Britannia modernizálása és az évi 4%-os növekedés elérése volt a célja, ami végül 3. 1%-ra sikeredett, de ez is meghaladta az előző 100 év mutatóit, illetve a Thatcher-korszak évi 2. 1%-os ütemét, amiben viszont a privatizáció, valamint a dotációk csökkentése játszott a fő szerepet. Miniszterelnöksége alatt az életszínvonal folyamatosan emelkedett, azonban a felfokozott elvárások és a világhatalmi szerep elvesztése miatt az emberek többsége csalódásként élte meg a korszakot.¹¹⁰³ Tariq Ali filmproducer szerint Wilson pártja vezéréként múlthatatlan érdemeket szerzett, de kormányfői minőségében ezt nem sikerült elérnie. “A bevándorlás konzervatív elvek szerinti korlátozása, a vietnami háború idején az amerikaiak támogatása sokunkban csalódást keltett.”¹¹⁰⁴

Paul McCartney, a legendás Beatles együttes egykori basszusgitárosa, mint kedves, öreg főnökre gondol vissza a ”swinging sixties” kormányfőjére. Paul Johnson történész emlékezete szerint “Wilson megfertőződött a 60-as évek bűneitől, de a legrendesebb miniszterelnök volt, akivel valaha találkoztam”. A legobjektívebb értékelést minden bizonnyal Eric Hobsbawm történész adta, aki véleményét a következőképpen foglalta össze: “Harold Wilson kormánya volt az első, amely felismerte, hogy komoly strukturális gondok vannak a brit gazdaságban, és tenni is próbált valamit a megújulás érdekében, a túlzott pragmatizmus viszont nem tett jót a Munkáspártnak, hiszen a jelenlegi vezetés már programként is ezt az utat hirdette meg”.¹¹⁰⁵

Mi az oka annak, hogy Harold Wilson nyolcéves miniszterelnöki munkásságát az utókor hajlamos kudarcként megítélni? A legvalószínűbb magyarázat az, hogy az 1963-as kongresszusi beszéd túlságosan felfokozta az állammal szembeni elvárásokat, azonban az ország gazdasági helyzete sok tekintetben nem tette lehetővé az ígéretek teljesítését. Wilson csalódást okozott pártja balszárnyának, mivel a társadalmi egyenlőtlenségek nem tűntek el, a termelőeszközök nem kerültek a közösség tulajdonába. A konzervatív szavazók az egyén autonómiáját érintő kérdések, mint például a homoszexualitás büntetlensége, a válások megkönnyítése,

¹¹⁰³The Guardian 1995. V. 25.

¹¹⁰⁴Time 1995. V. 30.

¹¹⁰⁵The Independent 1995. V. 24.

vagy a színházi cenzúra eltörlése, a hagyományos értékrend erodálódása, míg az üzleti szféra képviselői a brit gazdaság versenyképességének csökkenése, a bérek termelékenységét meghaladó emelkedése és a szakszervezetek indokolatlanul nagy befolyása miatt tekintette sikertelennek a wilson-i éveket. Az 1964-et követő hat évben növekedtek a reálbérek és a szociális kiadások, új iskolák, kórházak, utak épültek országszerte, az újonnan alapított egyetemeknek köszönhetően emelkedett a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma, és lényegesen javult a lakáshelyzet is. Miniszterelnöki pályafutása végén érte el a brit jóléti állam fejlődése csúcspontját. Bár a folyó fizetési mérleg egyensúlyát hivatali terminusai végére sikeresen helyreállította, a pénzügyi körök dominanciáját nem tudta megtörni, és az ipar termelékenysége sem ért el lényeges javulást. Harold Wilson-ról, ellentétben Margaret Thatcher-rel, nem neveztek el izmust, pályafutása végéig hivatalnoktípus maradt. A szürkeség vádja azonban nem állja meg a helyét, és bár igaz, hogy nem tartozik a legnagyobb formátumú angol miniszterelnökök közé, talán őt tekinthetjük a “másodvonal legjobbjának”, akinek működése rányomja bélyegét Nagy-Britannia egész második világháború utáni történelmére.

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

I. Levéltárak

A) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁSzTL)

Sanders, Vogeler és a Wynne ügy nyomozati iratai

ÁBTL VII/13-b V/101890/3 1949. XII. 20. – 1950. II. 17.

ÁBTL VII/13 - g V/600. 1989. VII. 2.

ÁBTL O-11196/11. 1964. XII. 5.

B) Magyar Országos Levéltár (MOL)

1. Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, Kegyelmi Határozatok

MOL XVIII – 2C (1 DOBOZ)

2. Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma, TÜK Iratok, Anglia 1945 – 64.

MOL XIX J – 1 – k (5 DOBOZ)

Londoni Nagykövetség, SZT Iratok Anglia 1964–1976. 1964. IX.– 1976. IV.

MOL XIX J – 1 – j (38 DOBOZ)

II. Dokumentum kötetek

A) Parlamenti naplók

1. Parliamentary Debates HANSARD. House of Commons 1945-1978.

London, His/ Her Majesty's Stationary Office. 1945-1978.

2. Parliamentary Debates. Houses of Oireachtas 1964-1976.

B) Labour Party Conference Report 1945 – 1964

1. 1946 – 255 oldal

2. 1954 – 240 oldal
3. 1957 – 215 oldal
4. 1962 – 105 oldal
5. 1963 – 150 oldal

C) ENSZ – Közgyűlési Jegyzőkönyv

Official Record of the United Nations General Assembly. Nineteenth Session, Plenary Meetings. Verbatim Records of Meetings, Volume II. 15th December – September 1965. 21st December 1964. 3-8/55-68.§. New York, United Nations, 1965. (80 oldal)

D) EBEÉ – Értekezlet Jegyzőkönyve

Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) Stage III. – Helsinki. 30. July-1. August 1975. Verbatim Records. 1975. Helsinki, CSCE, 1976. (33 oldal)

III. Egykori sajtóanyagok

1. The Daily Herald 1945-1964
2. Der Spiegel 1964.
3. The Economist 1960-1976.
4. Le Figaro 1964-1970.
5. The Financial Times 1960-1976.
6. The Guardian 1960-2000
7. Heti Világgazdaság 1993-2007.
8. The Independent 1990-1996.
9. The Observer 1960-1963

10. The Times 1945-1995
11. Time 1964-1996
12. The New York Times 1949-1976.

IV. Beszédgyűjtemények és naplók

1. Tony Benn: The Benn Diaries. Selected & Introduced by Ruth Winstone. London, The Random House Group Ltd. 1995. (682 oldal)
2. Tony Benn: Against the Tide. Diaries 1973-76. London, Arrow Books Ltd. 1990. (754 oldal)
3. Sir Winston Churchill: His Complete Speeches Volume VI. 1935 -1942. London, Chelsea House Publishers, 1974. (1160 oldal)
4. Sir Winston Churchill: His Complete Speeches Volume VII. 1943-1949. London, Chelsea House Publishers, 1974. (1167 oldal)

5. Sir Winston Churchill: His Complete Speeches Volume VIII. 1950-1963. London, Chelsea House Publishers, 1974. (1014 oldal)
6. Richard Crossman: The Backbench Diaries of Richard Crossman. Edited by: Janet Morgan. London, Hamish Hamilton Ltd. 1981. (1136 oldal)
7. Richard Crossman: The Crossman Diaries 1964 – 1970. Introduced & edited by Anthony Howard. London, Book Club Associates. 1979. (688 oldal)
8. Iain Dale: British Political Party Manifestos 1900-1997. I. Conservative Manifestos. London, Politico's Publishing, 2000. (479 oldal)
9. Iain Dale: British Political Party Manifestos 1900-1997. II. Labour Party Manifestos. London, Politico's Publishing, 2000. (396 oldal)
10. Iain Dale: British Political Party Manifestos 1900-1997. III. Liberal Party Manifestos. London, Politico's Publishing, 2000. (692 oldal)
10. Charles de Gaulle: Discours et Messages. Tome IV. Pour l'Effort. 1962–65. Éditeur: Francois Gougel. Paris, Plon 1970. (457 oldal)
11. Charles de Gaulle: Discours et Messages. Tome V. Vers le terme. 1966-1969. Éditeur: Francois Gougel. Paris, Plon 1971. (418 oldal)
12. Charles de Gaulle: Lettes, Notes et Carnets. Janvier 1964 – Juin 1966. Éditeur: Philippe de Gaulle. Paris, Plon, 1987. (366 oldal)
13. Charles de Gaulle: Lettres, Notes et Carnets. Juillet 1966 – April 1969. Éditeur: Philippe de Gaulle. Paris, Plon, 1988.(385 oldal)
14. Dwight David Eisenhower: The Eisenhower Diaries. Edited by: Robert H. Ferrell. New York, W. W. Norton & Company, 1981. (445 oldal)
15. Georges Pompidou: Entretiens et Discours Tome I. Paris, Plon, 1975. (390 oldal)
16. Cecil King: The Cecil King Diaries 1965-1970. London, Jonathan Cape, 1972. (353 oldal)
17. Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1963-64. Book I. November 22, 1963 to June 30, 1964. Washington, United States Government Printing Office, 1965 (871 oldal)
18. Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson. 1966. Book II. July 1, 1966 to December 31, 1966. Washington, United States Government Printing Office, 1967. (802 oldal)

19. Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1967. Book I. January 1 to June 30, 1967. Washington, United States Printing Office, 1968. (695 oldal)
20. Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1967. Book II. July 1 to December 31, 1967. Washington, United States Government Printing Office, 1968. (557 oldal)
21. Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1968-69. Book I. January 1, 1968 to July 20, 1968. Washington, United States Government Printing Office, 1970. (762 oldal)
22. Public Papers of the Presidents of the United States. Lyndon B. Johnson 1968-69. Book II. July 1, 1968 to 20th January 1969. Washington, United States Government Printing Office, 1970. (641 oldal)
23. Public Papers of the Presidents of the United States. Richard Nixon 1969. Washington, United States Printing Office, 1970. (1183 oldal)
24. Public Papers of the Presidents of the United States. Richard Nixon 1970. Washington, United States Printing Office, 1971. (1305 oldal)
25. Public Papers of the Presidents of the United States, Gerald R. Ford 1975. Washington, United States Printing Office, 1977. (1133 oldal)
26. Evelyn Shuckburgh: Descent to Suez. Foreign Office Diaries 1951 – 1956. From Churchill's Last Government to the Suez Crises under his handpicked successor, Anthony Eden. Selected for Publication by John Charmley. London, W. W. Norton & Company. 1987. (380 oldal)
27. Harold Wilson: The New Britain: Labour's Plan Outlined by Harold Wilson. Selected Speeches. London, Penguin Books, 1964. (134 oldal)

V. Memoárok - Önéletrajzok - Programok

1. Clement Attlee: Twilight of Empire. Memoirs of Prime Minister Clement Attlee. New York, A. S. Barnes and Co. 1962. (263 oldal)
2. Sir William Beveridge: Full Employment in a Free Society. London, G. Allen & Unwin, 1945. (429 oldal)

3. Tony Blair: Új-Britannia, ahogy én képzelem. Pécs, Alexandra, 2004. (A fordítás Tony Blair: New Britain – My Vision of a Young Country. London, Fourth Estate Limited 1996. alapján készült.) (317 oldal)
4. James Callaghan: Time & Chance. London, Collins 1987. (584 oldal)
5. James Callaghan - John Clare: A House Divided. The Dilemma of Northern Ireland. London, William Collins Sons & Co. Ltd. 1973. (205 oldal)
6. Barbara Castle: Fighting all the Way. London, Macmillan, 1993. (626 oldal)
7. Hugh Cudlipp: Walking on the Water. London, The Bodley Head, 1976. (428 oldal)
8. Moshe Dayan: Story of my Life. 2nd edition. New York, Da Capo Press, 1990. (530 oldal)
9. Bernard Donoughue: Prime Minister. The Conduct of Policy under Harold Wilson and James Callaghan. London, Jonathan Cape, 1987. (198 oldal)
10. Abba Eban: Personal Witness. Israel Through My Eyes. New York, G. G. Putnam's Sons, 1992. (671 oldal)
11. Sir Anthony Eden: Full Circle. The Memoirs of the Rt. Hon. Sir Anthony Eden. London, Cassel, 1959. (619 oldal)
12. The Right Honorable The Earl of Avon: The Eden Memoirs. The Reckoning. London, Cassel & Company, 1965. (623 oldal)
13. Dwight David Eisenhower: The White House Years. Mandate for Change 1953 - 1956. New York, Doubleday & Company, 1963. (650 oldal)
14. Dwight David Eisenhower: The White House Years. Waging Peace 1956 - 1961. New York, Doubleday & Company, 1965. (741 oldal)
15. Gerald R. Ford: A Time to Heal. The Autobiography of Gerald R. Ford. New York, Harper & Row Publishers and The Reader's Digest Association INC. 1979. (454 oldal)
16. Valéry Giscard d'Estaing: Hatalom és élet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. (356 oldal)
17. Joe Haines: Glimmers of Twilight. Harold Wilson in Decline. London, Methuen Publishing Ltd, 2003. (234 oldal)
18. Denis Healey: The Time of My Life. London, Penguin Books Ltd. 1989. (607 oldal)

19. Edward Heath: *The Course of My Life*. London, Hodder & Stoughton. 1998. (767 oldal)
20. Jemnitz János: *Keir Hardie*. Budapest, Volos Kiadó, 2007. (198 oldal)
21. Roy Jenkins: *A Life at the Centre*. London, Macmillan, 1991. (658 oldal)
22. Lord Home: *The Way the Wind Blows*. London, William Collins & Sons Co Ltd. 1976. (320 oldal)
23. Lyndon Baines Johnson: *The Vantage Point*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1972. (630 oldal)
24. John Maynard Keynes: *A foglalkoztatás a kamat és a pénz általános elmélete*. (The General Theory of Employment Interest and Money) Fordította: Erdős Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. (430 oldal)
25. James Kelly: *Orders for the Captain?* Dublin, James Kelly, 1971. (268 oldal)
26. Henry Kissinger: *The White House Years*. New York, Little, Brown and Company, 1979. (1521 oldal)
27. Harold Macmillan: *The Middle Way*. London, Macmillan, 1938. (382 oldal)
28. Harold Macmillan: *Winds of Change 1914 – 1939*. London, Macmillan, 1966. (664 oldal)
29. Harold Macmillan: *In the Blast of War 1939-1945*. London, Macmillan, 1967. (765 oldal)
30. Harold Macmillan: *Tides of Fortune 1945-1955*. London, Macmillan, 1969. (729 oldal)
31. Harold Macmillan: *Riding the Storm 1956-1959*. London, Macmillan, 1971. (786 oldal)
32. Harold Macmillan: *Pointing the Way 1959-1961*. London, Macmillan, 1972. (504 oldal)
33. Harold Macmillan: *At the End of Day 1961-1963*. London, Macmillan, 1973. (572 oldal)
34. Roy Mason: *Paying the Price*. London, Robert Hale, 1999. (272 oldal)
35. Reginald Maudling: *Memoirs*. London, Sidgwick & Jackson. 1978. (285 oldal)
36. Christopher Mayhew: *A Time to Explain*. London, 1987. (226 oldal)
37. Ian Mikardo: *Backbencher*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1988. (232 oldal)
38. Herbert Morrison: *An Autobiography by Lord Morrison of Lambeth*. London, Oxhams Press, 1961. (336 oldal)

39. Richard Milhous Nixon: The Memoirs of Richard Nixon. New York, Grosset & Dunlap, 1978. (1120 oldal)
40. Merlyn Rees: Northern Ireland. A Personal Perspective. London, Methuen, 1985. (372 oldal)
41. Dean Rusk: As I Saw It. New York, Penguin Books USA Inc. 1991. (687 oldal)
42. Helmut Schmidt: Men and Powers. New York, Random House, 1989. (410 oldal)
43. Robert A. Vogeler: I Was Stalin's Prisoner. New York, Harcourt, Brace & Company. 1952. (314 oldal)
44. William Whitelaw: The Whitelaw Memoirs. London, Aurum Press Ltd. 1989. (280 oldal)
45. Marcia Williams: Inside Number 10. London, Weidenfeld & Nicolson, 1972. (392 oldal)
46. Harold Wilson: New Deal for Coal. London, Contact Publishing Ltd. 1945. (264 oldal)
47. Harold Wilson: The War on World Poverty. London, Victor Gollancz Ltd. 1953. (190 oldal)
48. Harold Wilson: Purpose in Politics. London, Weidenfeld & Nicolson, 1964. (270 oldal)
49. Harold Wilson: The Relevance of British Socialism. London, Weidenfeld & Nicolson, 1964. (115 oldal)
50. Harold Wilson: The Labour Government 1964-1970. London, Weidenfeld & Nicolson, 1971. (836 oldal)
51. Harold Wilson: The Governance of Britain. London, Weidenfeld & Nicolson, 1976. (216 oldal)
52. Harold Wilson: Final Term. The Labour Government 1974 – 1976. London, Weidenfeld & Nicolson, 1979. (322 oldal)
53. Harold Wilson: The Chariot of Israel. London, Weidenfeld & Nicolson, 1981. (406 oldal)
54. Harold Wilson: Memoirs. London, Weidenfeld & Nicolson, 1986. (216 oldal)
55. Peter Wright: The Spycatcher. New York, Viking Penguin Inc. 1987. (392 oldal)
56. Greville Wynne: The Man from Moscow. Hutchinson & Co. London, 1967. (222 oldal)

VI. Elektronikus források

Magyar Rádió

- 1.) MR 1950. II. 17. D 5945/1-11 DL-3 (tekeres)
- 2.) MR 1950. II. 21. D 5945/1-11 DL-11 (tekeres)
- 3.) MR 1966. V. 23. D 2469/1/2 (tekeres)

- 4.) MR 1966. XI. 3. D 149/1 (tekercs)
- 5.) MR 1966. V. 23. D 2469/1/2 (tekercs)
- 6.) MR 1967. XI. 16. D149/1/2 (tekercs)
- 7.) MR 1972. X. 3. D 5920/3/31 (tekercs)
- 8.) MR 1973. IX. 12. D 3930/1/1 (tekercs)

Magyar Televízió

- 1.) A Standard – ügy, 1949 – 1989. (dokumentumfilm) I-II. Forgatókönyv: Pécsi Vera. Budapest, 1989.

Internetes adatbázisok

- 1.) BBC – www.bbc.co.uk
- 2.) British International Studies Association – www.bisa.ac.uk
- 3.) Brit textilfesték-gyártás története – www.coloranthistory.org
- 4.) History Online – www.history.ac.uk
- 5.) Houses of Oireachtas – www.housesofoireachtas.ie
- 6.) Huddersfield – www.huddersfield1.co.uk
- 7.) Indiana Állami Egyetem – www.indiana.edu
- 8.) Külügyminisztérium – www.fco.gov.uk
- 9.) Metropolitan Police – www.met.police.co.uk

SZAKIRODALOM

1. Philip Agee: Dirty Work. The CIA in Western Europe. New Jersey, C. I. Publications Inc. 1978. (734 oldal)
2. Christopher Andrew – Vaszilij Mitrohin: A Mitrohin – archívum. Budapest, Talantum Kiadó, 2000. (727 oldal)

3. Arday Lajos: Az Egyesült Királyság és Magyarország. Nagy–Britannia és a magyar – angol kapcsolatok a 20. században. Budapest, Mundus Kiadó, 2005. (504 oldal)
4. James Bamford: Body of Secrets. Anatomy of the Ultra–Secret National Security Agency from the Cold War through the Dawn of a New Century. New York, Doubleday, 2001. (718 oldal)
5. Jeremy Black: Convergence or Divergence? Britain and the Continent. London, Macmillan, 1994. (316 oldal)
6. Robert Blake: A History of Rhodesia. New York, A. Knopf, 1978. (435 oldal)
7. George Bruce, Timothy Watson and Jonathan Roberts: The British Labour and Defence. New York, Westport, 1991. (121 oldal)
8. Alan Bullock: The Life and Times of Ernest Bevin. Volume One: Trade Union Leader 1881-1940. London, Heinemann, 1960. (672 oldal)
9. Alan Bullock: The Life and Times of Ernest Bevin Volume Two: Minister of Labour 1940-1945. London, Heinemann, 1967. (406 oldal)
10. Alan Bullock: Ernest Bevin Foreign Secretary 1945-1951. Oxford University Press, 1985. (650 oldal)
11. David Carlton: Britain and the Suez Crisis. New York, Basil Blackwell, 1989. (174 oldal)
12. Tony Cliff – Donny Gluckstein: The Labour Party – a marxist history. London, Bookmarks, 1988. (427 oldal)
13. Randolph S. Churchill: The Rise and Fall of Sir Anthony Eden. New York, G. P. Putnam’s Sons, 1959. (327 oldal)
14. Harry B. Cole: The British Labour Party: A Functioning Participatory Democracy. London, Pergamon Press, 1977. (70 oldal)
15. Dániel László – Lovász L. Tamás: Az önálló elrettentés mítosza. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1986. (261 oldal)
16. Michael Dockrill: British Defence since 1945. London, Basil Blackwell, 1987. (171 oldal)
17. Stephen Dorill – Robin Ramsay: Smear! Wilson & the Secret State. London, The Fourth Estate Ltd. 1991. (390 oldal)
18. Stephen Dorill: MI6. Inside the Covert World of Her Majesty’s Secret Intelligence Service. London, The Free Press, 2000. (907 oldal)

19. Stephen Dorill: *Blackshirt. Sir Oswald Mosley and British Fascism*. London, Penguin Books, 2007. (717 oldal)
20. Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. Budapest, Aula Rt. 1998. (538 oldal)
21. Egedy Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika*. Budapest, Századvég Kiadó, 2005. (291 oldal)
22. Michael Farrell: *Northern Ireland: The Orange State*. London, Pluto Press, 1990. (406 oldal)
23. Robert Fisk: *The Point of No Return*. London, André Deutsch, 1975. (264 oldal)
24. Michael Foot: *Aneurin Bevan. A Biography. Volume One: 1897-1945*. London, Macgibbon & Kee, 1962. (536 oldal)
25. Michael Foot: *Aneurin Bevan. A Biography. Volume Two: 1945-1960*. New York, Atheneum, 1974. (692 oldal)
26. Paul Foot: *The Politics of Harold Wilson*. London, Penguin Books Ltd. 1968. (347 oldal)
27. Paul Foot: *Who Framed Collin Wallace?* London, Macmillan, 1989. (307 oldal)
28. Joseph Frankel: *British Foreign Policy 1945-1973*. Oxford University Press, 1975. (356 oldal)
29. Daniele Ganser: *The NATO's Secret Armies. Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*. London, Frank Cass & Company. 2005. (315 oldal)
30. Terry Gourvish: *British Rail 1974-97. From Integration to Privatisation*. Research: Mike Anson. Oxford University Press, 2004. (705 oldal)
31. Rod Hague – Martin Harrop – Shaun Breslin: *Comparative Government and Politics*. London, Macmillan, 1992. (540 oldal)
32. Martin Holmes: *The Labour Government 1974 – 1979*. London, Macmillan, 1985. (206 oldal)
33. Emrys Hughes: *Macmillan. Portrait of a Politician*. London, George Allen & Unwin Ltd. 1962. 255 (oldal)
34. Ray Elliot Jones: *The Changing Structure of British Foreign Policy*. New York, Longman, 1974. (191 oldal)
35. Ernest Kay: *Pragmatic Premier. An Intimate Portrait of Harold Wilson*. London, Leslie Frewin Publishers Ltd. 1967. (239 oldal)
36. Henry Kissinger: *Diplomácia*. Budapest, Panem – McGraw – Hill – Grafo. 1996. (957 oldal)

37. Suicide of a Nation? An enquiry into the state of Britain today. Edited by Arthur Koestler. London, Hutchinson & Co, 1963. (252 oldal)
38. Jean Lacouture: De Gaulle. The Ruler. London, HarperCollins Publishers 1992. (628 oldal)
39. David Leigh: The Wilson Plot. New York, Pantheon Books, 1988. (271 oldal)
40. Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2000. (492 oldal)
41. T. W. Moody – F. X. Martin: Írország története. Budapest, Corvina Kiadó, 1999. (329 oldal)
42. Austin Morgan: Harold Wilson. London, Pluto Press Ltd. 1992. (562 oldal)
43. Kenneth O. Morgan: The Labour in Power. London, Oxford University Press, 1984. (546 oldal)
44. Kenneth O. Morgan: Callaghan. A Life. London, Oxford University Press. 1997. (800 oldal)
45. W. H. Morris (Editor): From Rhodesia to Zimbabwe. Behind and Beyond Lancaster House. London, Frank Cass, 1980. (123 oldal)
46. Robert H. Paterson: Britain's Strategic Nuclear Deterrent. From Before the V-Bomber to Beyond Trident. London, Frank Cass & Co. Ltd. 1997. (194 oldal)
47. Ben Pimlot: Harold Wilson. HarperCollins Publishers. 1992. (811 oldal)
48. Chapman Pincher: The Truth about Dirty Tricks. London, Sidgwick & Jackson, 1991. (327 oldal)
49. William T. Rodgers (Editor): Hugh Gaitskell. London, Thames and Hudson, 1964. (168 oldal)
50. Paul Routledge: Wilson. The 20 British Prime Minister of the 20th Century. London, House Publishing Limited. 2006. (170 oldal)
51. John Roper (Editor): The Future of British Defence Policy. London, Gower Publishing Ltd. 1985. (205 oldal)
52. Leslie Smith: The Authentic Portrait of Harold Wilson. New York, Charles Scribners' Sons, 1964. (231 oldal)
53. Surányi Róbert: A brit Munkáspárt és a Szovjetunió. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. (228 oldal)
54. Surányi Róbert: Churchill. Budapest, Pannonica Kiadó, 1999. (208 oldal)

55. Noel Thompson: Political Economy and the Labour Party. The Economics of Democratic Socialism. University College of London. 1996. (330 oldal)
56. Margaret S. Truman: Harry S. Truman. New York, William Morrow & Company, 1973. (920 oldal)
57. Mark Urban: Big Boys' Rules. The SAS and the Secret Struggle Against the IRA. London, Faber and Faber, 1992. (266 oldal)
58. Anthony Verrier: Through the Looking Glass. British Foreign Policy in the Age of Illusions. London, Jonathan Cape, 1983. (385 oldal)
59. Harold Wilson: A Prime Minister on Prime Ministers. London, Weidenfeld and Nicolson, 1977. (334 oldal)
60. Philip Ziegler: Wilson. The Authorised Life of Lord Wilson of Rievaulx. London, Weidenfeld & Nicolson, 1993. (593 oldal)

CIKKEK, TANULMÁNYOK

1. Békés Csaba: A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tükrében. In: A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956-1963. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006. (20 oldal)
2. Jean Blondel: Toward a Systematic Approach of Party – Government Relationship. In: International Political Science Review 1995/2. (23 oldal)
3. Búr Gábor: A földkérdés a gyarmati Zimbabweban. In: CLIO. Fialat oktatók közleményei II. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 1986. (18 oldal)
4. Sir Anthony Eden: Towards the Peace of Indo-China. Chatham House Essays. Oxford University Press. 1966. (32 oldal)
5. Egedy Gergely: Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus? In: Politikatudományi Szemle 2006/2-3. (20 oldal)
6. Péter, Havas: Continuity and Renewal: The Debate in the Labour Party. Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, 1996. (9 oldal)
7. Havas Péter: Harold Wilson és a labourista modernizáció az 1960-as évek Nagy-Britanniájában. Akik nyomot hagytak a 20. századon. Eszmetörténeti előadások 1. Budapest, Napvilág Kiadó. (6 oldal)
8. Jemnitz János: Az első munkáspárti kormány Angliában. In: A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből./ Évkönyv 1975. Szerkesztette: Harsányi Iván – Jemnitz János. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975. (8 oldal)
9. Herbert Kitschelt: The Internal Politics of Parties. The Curvilinear Disparity Revisited. In: Political Studies 1989/3. (31 oldal)
10. Lugosi Győző: Az indiai – óceáni térség az elmúlt két évtized nemzetközi politikájában. In: CLIO. Fialat oktatók közleményei II. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 1986. (43 oldal)
11. Pál István: A Vogeler – ügy. In: Gyarmatokból impérium. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. (19 oldal)
12. Surányi Róbert: A második angol munkáspárti kormány törekvései a nemzetközi kapcsolatok javítására. Az első munkáspárti kormány Angliában. In: A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből./ Évkönyv 1975. Szerkesztette: Harsányi Iván – Jemnitz János. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975. (13 oldal)

13. Surányi Róbert: Az angol munkásmozgalom és Zinovjev-levél. (1924-1925): In: A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből. Évkönyv 1984. Szerkesztette: Harsányi Iván – Jemnitz János. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984. (12 oldal)
14. Surányi Róbert: A Labour Party és a brit kommunista párt politikája a "fücska háborútól" Churchill kormányalakításáig. In: A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből. Évkönyv 1990. Szerkesztő: Harsányi Iván – Jemnitz János – Székely Gábor: Budapest, MSZMP PTI – PF, 1989. (10 oldal)
15. Surányi Róbert: Az északír válság politikai rendezési kísérletei: nemzeti probléma nemzetközi vonatkozásokkal (1968-2002) In: Az irlandisztika nemzetközisége. Az ír kultúra, történelem, politikai és gazdasági élet kérdései összehasonlító megközelítésben. Szerkesztette: Hartvig Gabriella, Kurdi Mária és Vőő Gabriella. Pécsi Tudományegyetem, 2002. (13 oldal)
16. Rhiannon Vickers: Harold Wilson, the Labour Party and the War in Vietnam. British International Studies Association Annual Conference, Cork, 18-20. December, 2006. – www.bisa.ac.uk. – 2007. VII. 30.
17. Carl P. Watts: The United States, Britain and the Rhodesian Independence. In: Diplomatic History June 2006 Volume 30. – www.history.ac.uk – 2007. VIII. 12. (33 oldal)
18. Nikolaos Zahariadis: Selling the British Rail. In: Comparative Political Studies August 1996. Volume 29. (22 oldal)